ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. В. ГЕТЬМАНА
КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДИПЛОМАТИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН КНУ ім. Т. ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ЛНУ ім. І. ФРАНКА

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

Науково-практичний журнал

EUROPEAN PERSPECTIVES

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
V. HETMAN KYIV NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY
KYIV INTERNATIONAL UNIVERSITY
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF UKRAINE
DIPLOMATIC ACADEMY OF UKRAINE
THE NATIONAL INSTITUTE FOR STRATEGIC STUDIES
INSTITUTE OF INTERNATIONAL RELATIONS KYIV NATIONAL TARAS SHEVCHENKO UNIVERSITY
FACULTY OF INTERNATIONAL RELATIONS OF IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV

№ 2, 2016

Спеціалізоване видавництво
ЮНЕСКО СОЦІО
Specialized publishing house

ЗМІСТ

ПРАВО

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

БАНДУРКА О.М.
ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ ЯК ФОРМА ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ 5
ТЕРЕМЦОВА Н.В.
ПРАВОВИЙ ПРОГРЕС ТА РІВЕНЬ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ГРОМАДЯН В УМОВАХ РОЗБУДОВИ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ 9
ЩИРБА М.Ю.
ПОНЯТТЯ «ПАЦІЄНТ»: ОНОВЛЕННЯ МЕТОДОЛОГІЧНО-ПРАВОВИХ ПІДХОДІВ 15
ШИПІКА А.В.
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ КОМІТЕТІВ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ 21

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

РАЙНІН І.Л.
ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ РЕГІОНУ 29
ЄВДОКІМЕНКО С.В.
ОСНОВНІ ПРОЦЕДУРИ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ 37
САГУН А.В.
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ: НАЦІОНАЛЬНИЙ РІВЕНЬ, РАМКИ СУДОВОЇ СИСТЕМИ 43
НЕГОДЧЕНКО В.М.
СУБ'ЄКТИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ 48

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

КОНЧУК Н.С.
СУБ'ЄКТ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ – ДЕРЖАВНА ЗРАДА 58
ЛЕМЕХА Р.І.
ОБСЯГ ПОНЯТТЯ ІСТОТНОЇ ШКОДИ 63

МІРОШНІЧЕНКО Т.О.
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РІВНІВ ВІКТИМОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ 70
ЛУЦЕНКО Ю.В., МОЗГОВИЙ В.В.
ГЕНЕЗИС РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДЕРЖАВНУ ЗРАДУ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ 75
ШЕВЧИШЕН А.В.
МЕТОДОЛОГІЯ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ДОКАЗУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З НАДАННЯМ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ 81

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

ЗІНЧЕНКО О.В.
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ТА ЗАХИСТУ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ В СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ 87
НОВІКОВ Д.В.
ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ 92
ВОЛИНЕЦЬ Т.В.
ПІДСТАВИ НАБУТТЯ ПРАВА КОМУНАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИМИ ГРОМАДАМИ 99

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ШАПОВАЛОВА І.В.
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИЗНАННЯ ТА ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ МКАС В УКРАЇНІ 105

ФІЛОСОФІЯ І ПСИХОЛОГІЯ ПРАВА

КАЛІТИНСЬКИЙ В.М.
ПРАВОВИЙ ІДЕАЛ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ 111

БАНКІВСЬКЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ХАТНЮК Н.С.
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ СУЧАСНИХ ПОДАТКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН В УКРАЇНІ 116

ЕКОНОМІКА

ЗАХОЖАЙ В.Б., БУРСОВ Р.В.
НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОДАТКОВОГО СТИМУЛЮВАННЯ НА ОСНОВІ ПЕРСПЕКТИВ ТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ 122
КРИВЕНЦОВА А.М., ПАВЛОВСЬКА О.В.
ОЦІНЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ - ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ 138
ВОВЧАК О.Д., АНТОНЮК О.І.
СПОЖИВЧЕ КРЕДИТУВАННЯ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ В УМОВАХ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ 148
КАНЦІР І.А.
ГЕНЕЗА ЕКОНОМІКО-ПРАВОВОЇ СУТНОСТІ ДЕФІНІЦІЇ «ФІНАНСИ» 158
КУЦИК В.І., КЛІПКОВА О.І.
ФОРМУВАННЯ БІЗНЕС-МОДЕЛЕЙ СПРИЯННЯ ІННОВАЦІЙНОМУ РОЗВИТКУ ГОСПОДАРСЬКИХ СИСТЕМ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ 163
ЯСІНОВСЬКА І.Ф.
СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВ 169
ІЄРУСАЛИМОВ В.І.
ІНСТРУМЕНТАРІЙ ОЦІНКИ РІВНЯ АДАПТИВНОСТІ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ 176
ЛЬОВОЧКІН М.О.
ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ 181
ЯКИМОВ Ю.О.
НАУКОВИЙ ПІДХІД ДО ОРГАНІЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ З ІНОЗЕМНИМИ ІНВЕСТИЦІЯМИ В УКРАЇНІ 191

ОБГОВОРЕННЯ, ДИСКУСІЇ, АКТУАЛЬНО

КРАМАР Р.І.
ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО АГЕНТСТВА УКРАЇНИ З ПИТАНЬ ВИЯВЛЕННЯ, РОЗШУКУ ТА УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ, ОДЕРЖАНИМИ ВІД КОРУПЦІЙНИХ ТА ІНШИХ ЗЛОЧИНІВ 200
ЧУДИК Н.
АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ 205
БОДНАР С.В.
НАПРЯМИ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ 210
БЕРШОВ Г.Є.
ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ 216

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ ЯК ФОРМА ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

БАНДУРКА Олександр Маркович - доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, президент Кримінологічної асоціації України

В статье рассматриваются отдельные меры противодействия преступности, причины и условия преступности, как социальные явления разного характера, подчеркивается необходимость реформирования уголовной юстиции как одно из главных направлений усиления противодействия преступности.

Ключові слова: злочинність, кримінальні правопорушення, протидія, реформування, декриміналізація, соціальне явище.

Україна на шляху розвитку і становлення як держави не оминула впливу різноманітних кримінологічних факторів, і на сьогодні найбільшою небезпекою для українського народу залишається національна та транснаціональна злочинність, яка включає в себе як традиційну кримінальну, так і організовану злочинність, військові, економічні, морально-ідеологічні загрози суспільству, такі як тероризм, екстремізм, сепаратизм, агресію і окупацію.

Держава постійно протидіє злочинності, але ж вона і породжує її, приймаючи закони, які штовхають людину на протиправні діяння, оголошуючи злочинами дії людей, які для влади є несприятливими, або ж створюючи умови, за яких вчиняти злочини стає більш вигідним, ніж бути законослухняним. «Викорінення» злочинності відбувалося головним чином шляхом декриміналізації ідеологічних, релігійних, економічних і інших форм протиправної поведінки. Людство було безсилим подолати повністю той чи інший вид злочинності, і тільки відміна певного складу злочину викреслювала його із правової статистики. Так було в боротьбі із спекуляцією чи розкраданням колгоспно-кооперативної власності чи порушення валютних правил за радянських часів. Спекуляція зникла, коли перестала бути злочином, а крадіжки колгоспно-кооперативної власності припинились із ліквідацією колгоспів, валютні правопорушення перестали бути такими з переходом до ринкової економіки.

Декриміналізація обумовлюється переоцінкою суспільних цінностей, розвитком гуманістичних тенденцій, зростання терпимості народу до того чи іншого виду поведінки, зникненням умов і причин, що сприяють вчиненню злочину. Паралельно з декриміналізацією здійснюється і процес криміналізації нових форм суспільно небезпечної діяльності, викликаних науково-технічним розвитком, створенням відповідно соціально-економічних і морально-ідеологічних умов і причин для вчинення тих злочинів, яких людство раніше не знало.

Злочинність в Україні є постійно гострою соціальною проблемою впродовж багатьох років, але особливої актуальності вона набула нині.

У 2014 році в Україні було зареєстровано 537 тис. злочинів, у 2015 році – 558 тис., що означає загальне зростання на 3%, але в окремих регіонах зростання особливо тяжких і тяжких злочинів набуло вражаючих масштабів. Так, у 2013 році в Україні було зареєстровано 13 тис. особливо тяжких зло-

чинів, а в 2015 році – 21,5 тис. У Донецькій області кількість вбивств збільшилась у 3 рази, у Чернівецькій – у 2 рази, у 1,8 рази в Миколаївській, у 1,5 рази – у Житомирській областях. На 15% виросла кількість крадіжок, найбільше зростання цього виду злочинів зареєстроване в Київській, Івано-Франківській, Чернігівській і Львівській областях (від 18% до 42%).

За даними Генеральної прокуратури України, кількість навмисних вбивств зросла з 5,9 тис. до 8,2 тис. Розкриття злочинів знизилося з 56% у попередньому році до 42% в 2015 році. У 2014 році тільки в м. Києві було викрадено 1662 автомобілі, а в 2015 році – 1957, розкриття угонів і крадіжок автотранспорту складає близько 10%. Кількість квартирних крадіжок у Києві у 2015 році порівняно з 2013 роком збільшилась на 41%, кількість розбійних нападів у Харківській області в 2015 році зросла на 99,4%[1].

Процес криміналізації суспільства набув такої важливості, що питання протидії злочинності має бути предметом особливої уваги не тільки правоохоронних органів, а й всієї системи державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій. Про боротьбу із злочинністю нині хіба що не говорить ледачий. Тема боротьби із злочинністю звучить із високих трибун парламенту і уряду, нею просякнуто все політичне життя країни. Десятки політиків і громадських діячів пропонують свої рецепти подолання злочинності, юристи-вчені досліджують причини і умови, що сприяють вчиненню злочинів, а юристи – практики жонглюють статистичними даними, які нібито підтверджують їх успіхи в протидії цьому антисуспільному явищу.

Ніколи ще злочинність, її стан, динаміка та спрямованість не привертали до себе такої прискіпливої уваги, як в останні роки. Саме за останні три-чотири роки в умовах гак званого реформування соціального життя та економіки країни небезпечність злочинності масштабно збільшується і не стільки кількісно, скільки «якісно» за своїми тяжкими наслідками і, перш за все, людськими втратами.

Особливої небезпеки це набуває у стратегічно-важливих сферах: кредитно-фінансовій, енергетичній, зовнішній торгівлі, приватизації, зв'язку, валютному регулюванні, торгівлі об'єктами нерухомості, металами, обігу зброї і наркотиків, земельних відносин. Злочинність із темних підвалів і нетрів перекочувала у високі світлі кабінети державних чиновників, апартаменти олігархів, офіси політиків, у центри великих міст і, насамперед, під вікна глави держави, Кабінету Міністрів України і міністерств.

Велику тривогу викликають питання протидії злочинності за місцем проживання громадян, у під'їздах і дворах їх будинків, по дорозі на роботу, в робочий час і в години дозвілля, оскільки там злочинність безпосередньо зачіпає їх інтереси, порушує їх права і свободи, посягає на їх життя, здоров'я і недоторканність.

Упродовж своєї незалежності Україна, як держава, проголошувала різні програми покращення життя народу, посилення боротьби із злочинністю, концепції реформування правоохоронної системи. Кожна політична сила на виборах у свої лозунги і заклики включала ідеї викорінення злочинності в усіх її формах, підвищення ефективності профілактики порушень закону і забезпечення особистої безпеки громадян.

Усі ці зусилля по боротьбі із злочинністю скоріше можна назвати псевдозусиллями, оскільки вони, як правило, приводили до результатів з точністю навпаки: злочинність зростала, набувала більш жорстоких форм, досягала ще більш витончених способів звершення або відкритої агресії, спрямованої не тільки проти окремих громадян, а проти самої української державності, її суверенності і цілісності. Тероризм, сепаратизм, екстремізм стали буденним явищем не тільки в окремих населених пунктах, а і на всій території України. Вбивства на замовлення, вбивства правоохоронців, незаконні озброєні формування під різним маскуванням, корупція державних службовців перестала бути якимось резонансним виключним фактором.

Було б неправильно стверджувати, що наука дослідженню злочинності приділяла мало уваги. «Роздуми про те, що це за феномен, у чому його причини, хто такі злочинці і чому вони порушують закони, можна

знайти в працях багатьох вчених з найдавніших часів до наших днів: філософів, істориків, правознавців, психологів, соціологів, психіатрів і багатьох інших»[2].

Держава в протидії злочинності зосереджує увагу, в основному, на покаранні за злочини, а не на виявленні причин правопорушень і їх усуненні. Причини злочинності – це соціальні явища різного характеру, що призводять до вчинення правопорушень на масовому, груповому та індивідуальному рівні у будь-якій сфері суспільного життя. Світовий досвід свідчить про наявність певних загальних умов, що мають вплив на стан злочинності, на її кількість і якісну динаміку. Причини злочинності не носять якийсь стабільний консервативний характер, вони залежать від соціально-економічної ситуації в суспільстві, змінюються під впливом різних умов, в яких відбувається розвиток суспільства.

Кримінальна ситуація, яка склалася в Україні впродовж усіх років незалежності, залишається небезпечною для суспільства. Особливо вона загострилася наприкінці 2013 і в 2014 роках в умовах, коли закони фактично перестали діяти, а в кримінальному середовищі опинилася величезна кількість зброї, вибухівки, інших засобів знищення і насильства. Зброя, яка знаходиться в руках злочинного елементу стала знаряддям злочинної діяльності, якби вона потрапила у руки законослухняного громадянина, то він би здав її за приналежністю. Анексія Криму, сепаратистський рух на Донбасі, спалах злочинності на всій території України створили загрозу національній безпеці країни, єдності і територіальній цілісності держави.

На злочинність, тісно пов`язану з усіма сферами суспільного життя (політикою, економікою, культурою, ідеологією, морально-психологічною ситуацією й іншими умовами), негативно впливають існуючі в ньому протиріччя, наслідками яких є тяжкі і особливо тяжкі кримінальні злочини.

Злочинність – це не тільки кримінологічне поняття, а реально існуюче негативне соціальне явище, яке проявляється в протиправних діях конкретних людей, які є носіями свідомості і волі.

Соціальна напруга, яка склалася в українському суспільстві, кризові явища в економіці, політиці, в соціальній сфері, падіння авторитету органів влади і управління не забарились вплинути на зростання злочинності, підвищення ступеня громадської небезпеки, загальної агресії і конфліктності серед населення. Особливо небезпечний характер набули організована злочинність, тероризм, вбивства кількох людей одночасно, акти вандалізму і насильництва як на площах, майданах і на вулицях населених пунктів, так і в закритих приміщеннях: ресторанах, клубах, житлових будинках, в офісах і на підприємствах. Знищення пам`ятників та інших скульптурних споруд минулого часу є не тільки руйнуванням певних матеріальних об`єктів, а є руйнуванням правопорядку, руйнуванням держави.

Злочинність представляє собою соціальне явище, яке включає в себе сукупність різних актів індивідуальної злочинної поведінки, які мали місце на певній території, в певний час і за певних правових обставин, оскільки юридичні факти, які визнавались за злочин в один історичний проміжок часу, могли таким не вважатися в інший період, навіть не віддалений у часовому вимірі.

Актуальність дослідження проблеми злочинності обумовлена тим, що в усі часи існували і будуть існувати злочини і люди, які їх вчиняють та стосунки між ними. Причини, які штовхають людину на злочин, різноманітні, але злочином завжди був вчинок, спрямований проти суспільного чи державного устрою, особистості чи майна. Для боротьби із злочинністю держава завжди створювала систему мір покарання, стосовно осіб, визнаних винними у вчиненні злочину.

З розвитком суспільства і державності з`являються нові «сфери», у яких виникає можливість вчинення злочину, з`являються нові види злочинів. Такими були контрабанда, фальшування грошей, торгівля людьми, застосовування отрути і вибухівки в злочинних цілях, підробка фінансових документів, а в наші часи – кіберзлочинність. Злочини кваліфікуються по спрямованості і ступеню посягання. Разом з тим ускладнюється система покарань та способи і види їх виконань. Розвивається кримінальне зако-

АНОТАЦІЯ

В статті розглядаються окремі заходи протидії злочинності, причини і умови злочинності, як соціальні явища різного характеру, підкреслюється нефобхідність реформування кримінальної юстиції як один із головних напрямків посилення протидії злочинності.

SUMMARY

This article discusses some measures against crime, the causes and conditions of crime, as a social phenomenon of a different nature, it stresses the need to reform the criminal justice as one of the main directions of strengthening of combating crime.

нодавство, яке має обслуговувати інтереси суспільства і держави, але досить часто воно обслуговує інтереси влади.

У різні часи кримінальне право по різному визначало склади злочинів і поняття злочинця. Але за всіх часів розвитку кримінального права і кримінології як науки, яка вивчає особу злочинця, існувала спадковість у визначенні протиправної поведінки, особливості таких визначень обумовлювались досягненнями різних галузей науки: правознавства, філософії, психології, соціології, психіатрії, біології, хімії тощо. В основу визначення злочину ставиться закон, норми якого порушила людина, її свідомість того, що вона зробила і наявність вини. Специфічним для особи злочинця є антигромадська спрямованість його дії і, як правило, загальна небезпека певної міри і ступеня, конкретне виявлення протиправної поведінки.

Дослідники завжди звертали увагу на суб`єктів насильницької злочинності. Визначальною ознакою насильницьких злочинів є насильство над потерпілою особою, що розуміється як беззаконне застосування сили, примусовий, тобто вчинений проти волі іншої особи, вплив на неї.

Тема визначення та протидії злочинності в Україні особливо актуальна сьогодні, коли країна стоїть на порозі масштабних реформувань усієї правоохоронної системи. Україна має тисячолітню традицію державобудівництва від Київської Русі до сьогодення. Тисячолітню історію має і злочинність як невід`ємне соціальне явище будь-якого цивілізованого суспільства, що ще раз підкреслює необхідність посилення протидії злочинності шляхом реформування кримінальної юстиції України.

Література

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2015 року. Генеральна прокуратура України. Ф№1 від 23.01.2016.

2. А.М. Бандурка, А.С. Бандурка. Преступность и творчество, Монография. Харьков. Т.Д. «Золотая миля» 2011г. Ст. 3 (434 стр.)

ПРАВОВИЙ ПРОГРЕС ТА РІВЕНЬ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ГРОМАДЯН В УМОВАХ РОЗБУДОВИ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

ТЕРЕМЦОВА Ніна Володимирівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії права та держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК:340
ISSN 0132-1625

Автор исследует актуальные вопросы и предлагает пути решения проблемы, возникающей в условиях построения правового государства по вопросам правового прогресса и уровня правовой культуры граждан. Автором приведен пример современной правовой практики.

Ключові слова: правова культура, правова система, суспільство, демократія, законодавство, правосвідомість.

Розглядаючи питання щодо прогресу в правовому баченні та досліджуючи рівень правової культури громадян в умовах розбудови правової держави, необхідним зорієнтуватися на подоланні негативних аспектів, що спостерігаються в суспільстві, наближення до якого буде свідчити про просування правової системи в напрямку прогресу. Конституція України чітко відлюстровує цей «Зірковий шлях», визначаючи, що в Україні діє принцип верховенства права, й визначає контекст, у якому слід здійснювати правотворчість, правозастосування та тлумачення норм права…» [1].

Учені – юристи, розглядаючи правову культуру в теоретичному осмисленні в процесі здійснення політико-правових реформ, що відбуваються на терені України, вважають: якщо орієнтиром такого реформування є встановлення ефективної національної правової системи, то однією з умов здійснення такого розвитку має на меті виступати формування національної правової культури. Правова культура розглядається як один із елементів правової системи суспільства [11]; [13]; [20]; [21]; [22]; [23].

Сучасна наукова література відлюстровує різноманітні шляхи формування правової культури українських громадян. Серед них виділяють – демократизацію всіх сфер соціальної життєдіяльності особи; вдосконалення процесів щодо правотворення та правозастосування; зміцнення законності та правопорядку; розвиток правовідносин у суспільстві; підвищення ефективності діяльності всієї системи правосуддя; призведення законодавства України до міжнародноправових норм із прав людини та із нормативними актами країн європейської співдружності.

Беручи до уваги сучасну правову практику, на сьогодні в Україні спостерігається суттєве зниження та занедбання правової культури серед населення, деградація правосвідомості, для якої характерним є спотворення уявлень про цінність права, верховенство права, здебільшого негативного ставлення до права, до правового закону, правових форм організації суспільних відносин, тощо.

Слід погодитись з думкою вченого Милової О.В. у тому аспекті, що «…правова інформованість суспільства є важливою передумовою ефективності державного управління, розвитку демократії, вдосконалення законодавства, соціально-правової активності громадян, підвищення рівня їх правосвідомості та правової культури, зміцнення законності та правопорядку [22].

Інформаційний підхід щодо дослідження права дозволяє більш глибоко і всебічно досліджувати механізм соціальної дії права, його взаємозв'язок із законодавством, правосвідомістю, правомірною поведінкою, тощо. Разом із тим свідома діяльність особистості в правовій сфері передбачає в якості основи не тільки знання, а й розуміння тих вимог, що держава пред'являє громадянину. Правила поведінки, що закріплені в нормах права, неодмінно мають бути відомі громадянину, зрозумілі та усвідомлені самим громадянином.

Формування правосвідомості в громадянському суспільстві має розглядатися саме як інформаційний процес, оскільки у процесі правового інформування громадяни отримують необхідну інформацію про теорію походження права, різноманітні концепції з правової теорії, зміст правових норм тощо.

Правова культура припускає відповідні знання людиною певних положень чинного законодавства, порядку його реалізації, вміння користуватися даними знаннями при застосуванні тих чи інших чинних норм права тощо. Високий рівень правосвідомості та правової культури включає, насамперед, усвідомлення сутності права, що є неможливим без належного рівня розвитку правової проінформованості громадян.

Реалізація особою своїх прав та дотримання, передбачених законодавством обов'язків, значною мірою залежить від того, наскільки правильно ці права та обов'язки усвідомлюються та оцінюються нею.

Обґрунтована взаємозалежність правової культури і правосвідомості, а саме ступіні засвоєння права суспільством, свідчить про те, що є безпосередній вплив процесу правового інформування (оприлюднення) на загальне підвищення рівня правової культури. У даному контексті саме доступність та популяризація правових знань через сучасні канали правового інформування можна вважати най ефективнішим методом підвищення рівня правової культури.

У соціально розвиненому суспільстві держава зобов'язана інформувати громадян про нормативні рішення належними засобами, надавати правову інформацію, що становить собою сукупність документованих або оголошених публічно відомостей щодо права, правову систему, джерела права, реалізацію права, юридичні факти та правовідносини, правопорядок, правопорушення, тощо.

Основним джерелом інформації з права є Конституція України, Закони, підзаконні нормативно-правові акти, міжнародні договори та угоди, норми і принципи міжнародного права тощо.

Умови, що визначають доступність законодавства, пов'язані з удосконаленням державної діяльності, юридичною політикою держави, функціонуванням системи компетентних державних органів, що створюють законодавство, підтримують його в дійовому стані та забезпечують низку інших заходів у «зближенні законодавства та громадян» [8, с.198]. Ця діяльність визначається всією системою суспільних відносин і виражається в практичній діяльності не лише державних, а й громадських організацій, трудових колективів та самих громадян.

У процесі забезпечення доступності законодавства держава ставить перед собою три завдання: забезпечити необхідний якісний рівень законодавства, надійне функціонування каналів інформування про чинне законодавство і на цій основі формування високого рівня правосвідомості та правової культури українських громадян. [8, с. 203]

Каналами інформування про чинне законодавство виступають різноманітні форми правового інформування громадян, у процесі функціонування яких відбувається їх ознайомлення зі змістом законодавчих норм, із усім комплексом правових знань, необхідних для формування правосвідомості й правової культури членів суспільства.

Автор погоджується з думкою вчених, що на сьогодні в цивілізованому суспільстві переважною формою правового інформування громадян можна виділити наступні:

– інформування через ЗМІ;
– інтернет мережі;
– шляхом впливу юридичної практики на суспільство;
– надання консультацій населенню провідними юристами;

– вмілого й правильного читання особою законів за допомогою юридичної та правової літератури;

– надання правової інформації та роз'яснення норм права чинного законодавства провідними науковцями шляхом офіційного та неофіційного спілкування на виробництві, місцевих комітетах, громадських організаціях тощо.

Надійним інформаційним засобом формування правосвідомості й правової культури серед населення є ознайомлення з правовою літературою та законами.

Здебільшого вчені акцентують увагу національного інформаційно-правовий ресурсу, поділяючи на дві складові:

– традиційну (друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні)[3];

– та електронну (об'єкти правової інформації в цифровій формі), наприклад, про електронний цифровий підпис [4].

Різниця між цими двома складовими полягає не лише в способі подання правової інформації, але й у стратегіях її зберігання, поширення та модернізації, тощо.

Суттєвим напрямком формування правосвідомості й правової культури громадян є використання інформаційних ресурсів глобальних комп'ютерних мереж, у першу чергу мережі Інтернет. Мережа активно розвивається, напрямки її використання поширюються.

Мережі Інтернет властиві глобальні масштаби – вона об'єднує комп'ютерні мережі абсолютної більшості країн світу. Визначення поняття «Інтернет» міститься в Законі України «Про телекомунікації», згідно зі статтею 1 якого Інтернетом є всесвітня інформаційна система загального доступу, що логічно зв'язана глобальним адресним простором та базується на Інтернет-протоколі, визначеному міжнародними стандартами [5].

Здебільшого науковцями визначаються наступні перспективні напрями формування правосвідомості й правової культури громадян, що проживають на території України. Під впливом розвитку сучасних інформаційних технологій вважаються наступні напрями: створення оплачуваних та безкоштовних баз даних; видання електронних правових журналів; створення електронних правових бібліотек; проведення інтернет-конференцій з актуальних правових проблем; створення та популяризація віртуальних книжкових магазинів, які спеціалізуються на правовій літературі [10, с.110]; [8, с.198].

У зв'язку з цим назріла необхідність використання сучасних способів оприлюднення офіційної правової інформації, що впливає на формування правосвідомості та правової культури громадян. Слід апробувати механізми забезпечення широкомасштабного доступу до окремих офіційних сайтів (сторінок) органів державної влади та місцевого самоврядування для різних вікових категорій. Потребує також законодавчого закріплення відповідальність власників сайтів за зміст та наповнення інформаційних матеріалів, що розміщуються ними на сайтах соцмережі.

Аналізуючи взаємодію поширення правової інформації за допомогою мережі Інтернет і формування правової культури особистості, можна виявити ряд проблем, вирішення яких забезпечить позитивний вплив на формування правової культури особистості.

Зокрема, вважаємо за доцільне звернути увагу на наступні питання, які потребують вирішення з боку держави: забезпечення доступу громадян до загальнодержавних інформаційних ресурсів на основі дотримання прав людини, у тому числі права на вільний пошук, отримання й поширення інформації. Це дозволить створити оптимальні умови для розвитку громадянського суспільства; здійснення контролю за змістом та повнотою інформації, розміщеної в мережі Інтернет; забезпечення розвитку дистанційної освіти, шляхом використання інтернет-технологій, тощо.

Саме тому на сучасному етапі розвитку юридичної науки увага теоретиків права все частіше зосереджується на проблемі правового виховання громадян [6, с.41]; [11, с. 197], на подоланні правового нігілізму [20, с. 20] та деяких питаннях взаємозв'язку правового інформування та правової культури [22].

В економічно розвинених країнах світу процес модернізації інформаційної інфраструктури державних установ є наслідком великомасштабних реформ системи державного управління, що мають на меті підвищення його ефективності, відкритості,- демократичності тощо

Автор, дослідивши актуальне питання правової культури громадян, пропонує шляхи подолання проблеми в межах правового прогресу в умовах розбудови правової держави.

По-перше, стан законності в суспільстві, важливим критерієм якого вважається ступінь правового закріплення вимог законності в системі законодавства та реальність їх здійснення, є важливим елементом правової культури серед громадян не лише України, а й громадян, що на законних підставах перебувають на території держави.

По-друге, в останні роки інформація соціальної значимості щодо правової проінформованості суспільства стає особливо актуальною. Між соціальним суспільством, особою і державою встановлюється прямий безпосередній зв'язок завдяки наданню вчасно правової інформації.

По-третє, без глибокого знання права неможливо дати позитивної оцінки правовому явищу; формування моральної норми та увведення її в закон; зорієнтованості особистості щодо розуміння права для виховання культурної особистості в правовому осмисленні та її поведінці.

Література

1. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. // Верховна Рада України; Конституція, (відомості Верховної Ради України (ВВР)), 1996, № 30,ст. 141); {Текст Конституції України відповідає тексту, що існував до внесення змін Законом «Про внесення змін до Конституції України» № 2222-iv від 08.12.2004}; – Тлумачення від 25.01.2012, підстава v003p710-12. – Режим доступу: – http://zakon2.rada.gov.ua.

2. Про захист персональних даних. Верховна Рада України; Закон від 01.06.2010-№ 2297-VI./ (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 34, ст. 481).– Редакція від 20.12.2012, підстава 5491-17. –[Електронний ресурс]; –Режим доступу:http://zakon4.rada.gov.ua.

3. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні. / Верховна Рада України; Закон від 16.11.1992 № 2782-XII.//(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, N 1, ст. 1); Документ 2782-12, чинний, поточна редакція – Редакція від 01.01.2016, підстава 917-19. – [Електронний ресурс]; –Режим доступу:http://zakon4.rada.gov.ua.

4. Про електронний цифровий підпис. Верховна Рада України; Закон від 22.05.2003 № 852-IV. /(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 36, ст.276). //Документ 852-15, чинний, поточна редакція – Редакція від 28.06.2015, підстава 222-19. –[Електронний ресурс]; –Режим доступу:http://zakon4.rada.gov.ua.

5. Про телекомунікації Закон від 18.11.2003 р. №1280-IV. –[Електронний ресурс]; –Режим доступу:http://zakon4.rada.gov.ua.

6. Бобровник С. Карпов О. Вплив правового виховання на криміногенну ситуацію у молодіжному середовищі / С. Бобровник, О. Карпов // Право України. – 1992. – № 12. – С.41-43.

7. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс. Підручник. –Київ. –Юрінком Інтер. – 2006.

8. Клімова Г. П. Правове інформування українських громадян засобами масової комунікації / Г. П. Клімова // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – Х.: Право, 2013. – № 1 (15). – С.203. (С.198-206)

9. Костицький В.В. Соціологія сучасного праворозуміння та проблеми конституційного закріплення теорії розподілу влади./В.В.Костицький // Соціологія права.–2013. – № 1. – С.3-12.

10. Кушакова Н. В. Вплив інформаційних технологій на правову культуру: українські реалії / Н. В. Кушакова // Правова культура – основа державотворення в Україні: зб.наук. праць./ за ред. М.В. Костицького, М.М. Ібрагімова.- Ірпінь: Нац. Акад. ДПС, 2005.- Вип.1.- С.110-111. (С.108-118)

11. Мурашин Г. Нагребельний В. Проблеми вдосконалення організації правового виховання в Україні/ Г. Мурашин, В. Нагребельний // Право та культура: теорія і практика.- Київ, 1997. – С.197-199.

12. Теремцова Н. В. Правова лексика у творах І.П.Котляревського /Матеріали доповідей укладено за матеріалами конференції « Творчість І.Котляревського в культурологічному контексті доби».//Збірник праць Всеукраїнської міжвузівської наукової конференції 30 жовтня 1998. Київ. Редакційно-видавничий центр "Київський університет". 1998. –С.170-174. – 280 с.

13. Теремцова Н.В. Актуальні питання щодо проблеми правомірної поведінки людини та юридична відповідальність. /Наше право. Науково-практичний журнал з проблем конституційного, цивільного, кримінального, екологічного та інших галузей права № 2 ч.2,2010. –С.97-101. – 134с.

14. Теремцова Н. В. Природа правомірної поведінки людини (культура поведінки людини, механізм індивідуальної поведінки, антисуспільна поведінка, конформістська поведінка...) /Вісник Національного технічного університету України «КПІ» . Політологія, Соціологія, Право: Зб. Наук.праць. – Київ: ІВЦ «Політехніка», 2010. – № 2 (6). -181с. – С.167-170 .

15. Теремцова Н. В. Актуальні проблеми Європейського Союзу. Розширення Європейського Союзу /Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія "Юридичний вісник "Повітряне і космічне право"" № 3(16)2010.–К.: Вид-во Нац.авіац. ун-ту "НАУ-друк", 2010. С.96-98, 118с.

16. Теремцова Н. В.Соціологія права: питання правотворчого процесу в Україні; проблема та шляхи подолання /OUR LAW (Наше право). Науково-практичний журнал із проблем конституційного, цивільного, кримінального, екологічного та інших галузей права № 6, 2013. –С.13-18. – 203с.

17. Теремцова Н.В. Законодавство: проблема ефективності щодо застосування (соціолого-правовий аспект) /Малий і середній бізнес. Економіко-правовий науково-практичний журнал «Право,Держава, Економіка». № 3 (54), –2013, Вид.Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи. –К. 2013. С.11-15.

18. Теремцова Н. В.Особливості юридичної відповідальності у контексті правомірної та протиправної поведінки: соціальний аспект /Соціологія права. Науково-практичний журнал № 1-2(7-8), 2014. // Вид.Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи. –К. 2014. – 159 с. – - С.111-117.

19. Теремцова Н. В. Проблема розбудови соціальної держави в умовах конституційної реформи: теоретичний аспект /Соціологія права. Науково-практичний журнал № 3-4(14-15), 2015. //Вид.: Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи. ///Журнал видано за підтримки міжнародної громадської організації «Асоціація милосердя «Еммануїл»» –К. 2015. – 459 с. – С.200-207. ISSN 2413-6433.

20. Тодика Ю.М. Конституційні засади формування правової культури: Монографія / Ю. М. Тодика – Х.: РАЙДЕР, 2001. – 160 с.

21. Чернєй В. В. Подолання правового нігілізму – важлива умова розбудови правової держави: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.12 / Національна академія внутрішніх справ України. – Київ, 1999. – 20с.

22. Милова Е.В. Роль правовой информированности общества в повышении уровня правосознания и правовой культуры граждан. / Е.В. Милова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://articlekz.com.

23. Пиголкин А.С. Процессуальные формы правотворчества. /Под ред. П.Е. Недбайло, В.М.Горшенева. – М.: Юрид. лит. – 1976.

Annotation

The article is headlined Legal progress and level of legal culture of citizensin conditions of the development a legal state. The author of the article is N. Teremtsova.

The article deals with provisions regarding the relevance of the topic and offers solutions to problems in conditions of rule of law on the legal progress and the level of legal culture of citizens. The author shows an example of a modern legal practice.

АНОТАЦІЯ

Автор досліджує актуальні питання та пропонує шляхи подолання проблеми, що виникають в умовах розбудови правової держави з питань правового прогресу та рівня правової культури громадян. Автором наведено приклад сучасної правової практики.

SUMMARY

The author analyzesu actual issues and offers solutions to problems in conditions of rule of law on the legal progress and the level of legal culture of citizens. The author shows an example of a modern legal practice.

The author notes that the legal culture implies appropriate knowledge of a person of certain provisions of the current legislation, the procedure for its implementation, according to the ability to use knowledge in the application of any other applicable law, and so on. The high level of legal awareness and legal culture includes, first of all, understanding the essence of law, which is impossible without proper legal level of public awareness. The term legal culture refers to multiple different ideas, which are not always sufficiently separated. Legal culture stands between law and culture, with unclear borders in both directions. According to a widespread understanding, legal culture represents that cultural background of law which creates the law and which is necessary to give meaning to law.

The author analyzation formation of justice in civil society. The author examines the formation of justice as an information process, because the process of law informing citizens get necessary information about the origin of the theory of law, various concepts of legal theory, the meaning of the law, and so on.

The author believes that essential direction of forming of justice and legal culture of citizens is the use of information resources of global computer networks, especially the Internet. The network is actively developing areas of use.

The author came to the conclusion that the use of modern methods of official publication of legal information that affects the formation of of justice and legal culture of citizens. It should test mechanisms to ensure wide access to some official websites (pages) of state and local governments for various ages. Requires also the law on liability for the content site owners and content information materials placed on sites that social networks.

Author examining the actual question of the legal culture of citizens proposes to resolve the problem within the legal progress in terms of the development of law.

First, the state of rule of law in society, which is considered an important criterion for the degree of legal consolidation requirements of law in the system of law and the reality of implementation is an important element of legal culture among the citizens of not only Ukraine, but also citizens who are lawfully present in the State.

Secondly, in recent years, information on the social importance of legal knowledge society is particularly important. Between the social society, the individual and the state established direct direct connection through the provision of timely legal information.

Thirdly, without deep knowledge of the law can not give a positive assessment of the phenomenon; formation of moral standards and the construction of the law; orientation to understanding the individual right to education of cultural identity in legal thinking and its behavior.

According to results of a study analyzing the concept of legal culture and intelligence, conducting empirical research on values, emotional-regulatory, cognitive, personality characteristics, the level of legal culture and analyzing the relationship between them is a generalization that the level of intelligence is an integral part of the legal culture.

ПОНЯТТЯ «ПАЦІЄНТ»: ОНОВЛЕННЯ МЕТОДОЛОГІЧНО-ПРАВОВИХ ПІДХОДІВ

ЩИРБА Мар'яна Юріївна - кандидат юридичних наук, асистент кафедри теорії та історії держави і права Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

УДК 340.12:327.39

В статье рассматривается проблема теоретико-правового понимания понятия «пациент». Указывается на необходимость обновления методолого-правовых подходов к этому вопросу. Мотивируется необходимость определения плода человека как пациента. Подается авторская дефиниция понятия «пациент».

Ключові слова: пацієнт, плід, хворий, здоров'я.

Постановка проблеми

Здоров'я – це основа існування суспільства, цінність для людини, родини, держави та суспільства. Забезпечення, захист та охорона здоров'я населення є домінуючою основою в правовій політиці кожної демократичної держави. Проблеми у сфері охорони здоров'я носять комплексний, глобалізаційний характер і не можуть обмежуватися виключно рівнем державної політики. Людство в цілому потребує захисту в сучасних умовах глобалізаційних викликів. Тому проблема правового статусу пацієнта є нагальною та особливо актуальною, не тільки для національної системи права, але й у міжнародному аспекті.

Стан дослідження

Останнім часом значно зріс інтерес науковців щодо проблем медичного права. Більшість проблем розглядається в цивільно-правовому або адміністративно-правовому аспекті, зокрема Н. Болотіна, І. Венедіктова, Стеценко С.Г., Стеценко В.Ю., Сенюта І.Я., О.Тихомирок та ін. Однак розгляд проблеми трансформації прав людини потребує ґрунтовнішого аналізу та комплексного підходу до поняття правового статусу пацієнта з погляду загальнотеоретичної юриспруденції.

Прерогативно для загальнотеоретичної юриспруденції постає необхідність визначення з понятійно-категорійним апаратом.

Метою цієї статті є аналіз поняття «пацієнт» та розуміння цього поняття в доктринальних та нормативних підходах.

Виклад основних положень

Не дивлячись на те, що протягом життя всі особи тією чи іншою мірою були у відносинах з органами охорони здоров'я, перебували у відносинах концепту «пацієнт-лікар», все ж не можна вказувати, що пацієнтом є будь-яка особа. Необхідно чітко визначитися з її соціальними, віковими та правовими характеристиками.

Пацієнтом може виступати тільки фізична особа. Така позиція існує не у всіх галузях науки, так представники Львівської ветеринарної школи (зокрема А. А. Гамота, І. П. Дудчак, Н. Я. Кулай [див.1]) визначають коней пацієнтами. Такі термінологічні особливості характерні для багатьох фахівців у галузі ветеринарної медицини, де характерне ототожнення тварин з пацієнтами. Закон України «Про ветеринарну медицину»[2] визначає ветеринарну медицину як галузь науки та практичних знань про фізіологію і хвороби тварин, їх

профілактику, діагностику та лікування, визначення безпечності продуктів тваринного, а на агропродовольчих ринках – і рослинного походження; діяльність, спрямована на збереження здоров'я і продуктивності тварин, запобігання їхнім хворобам та на захист людей від зоонозів і пріонних хвороб. У жодному з нормативних актів міжнародного, законодавчого чи підзаконного рівня (станом на 1 травня 2016 року – 717 документів) не визначаються тварини як пацієнти. Отож, вживання терміну «пацієнт» у ветеринарній медицині зумовлений особливостями цієї науки, носить вузькогалузевий характер та не може вважатися юридично прийнятним.

Буденне сприйняття поняття «пацієнт» ототожнюється з розумінням цієї особи, як такої, що має певні проблеми зі здоров'ям. Суб'єктом права при такому підході слід визнавати тільки хвору людину, котрій призначається адекватне лікування, спрямоване на усунення причини, що зумовлюють хворобливі симптоми.

Такий підхід є неприйнятний для сучасного правового розуміння в суспільстві, що відстоює особу, її права та свободи як найвищу соціальну цінність. Нині ряд медичних послуг здійснюється для осіб, які не мають особливий проблем зі здоров'ям. Для прикладу, діагностичні процедури – вагітність, пологи, корекційна пластична хірургія, донорство, біологічно-медичні випробування (відповідно до Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань [3], пацієнтом є особа, яка може бути залучена як досліджувана до клінічного випробування лікарського засобу). Отож, правовий статус пацієнта прямо не пов'язаний з наявністю чи відсутністю певного захворювання.

Але вказати, що статус пацієнта зовсім не пов'язаний із станом здоров'я, є не правильно. Пацієнт є тією особою, що вступає в правовідносини саме ті, які пов'язані з її здоров'ям. Останнє, на нашу думку, є ключовим для характеристики поняття «пацієнт». За трактуванням ВООЗ, здоров'я – це стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб. На міжнародному рівні визначення поняття «пацієнт» міститься в Принципах захисту осіб з психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги, які були затверджені Резолюцією 46/119 ООН 18 грудня 1992 року за доповіддю Третього комітету (A/46/721), де пацієнт визначається як людина, яка отримує психіатричну допомогу, а також всі люди, які звертаються до психіатричного закладу. Здоров'я є «багатокомпонентним» поняттям, що включає комплекс фізичних, психологічних та соціальних факторів. У Міжнародному науково-навчальному центрі інформаційних технологій і систем НАН та МОН України розроблено відкриту концепцію здоров'я, де останнє розглядається як складно організована інформаційна система біологічної, психічної, соціальної природи, вивчення якої потребує системного підходу, що дає змогу досліджувати структурно-функціональну організацію об'єкта з погляду речовинних, енергетичних, інформаційних процесів [4, с. 3].

До правового статусу пацієнтів слід включити не тільки право на лікування хворого, але й права, що пов'язані зі збереженням, підтриманням та розширенням зони здоров'я, інформаційні права тощо. Отож, наступною правовою характеристикою особи є те, що пацієнтом є особа (хвора чи здорова), яка вступає у правовідносини, пов'язані з її здоров'ям.

Важливим моментом є виникнення статусу пацієнта. За загальним правилом він починається з моменту народження і завершується в момент смерті особи.

Питання моменту виникнення життя не є настільки простим. Воно стало предметом розгляду Європейським судом з прав людини, де у справі «Еванс проти Сполученого королівства» визнається, що питання моменту виникнення життя належить до сфери регулювання держави. Отож, настання правового статусу регулюється нормами національного законодавства і різниться в залежності від державної політики.

Український правотворець визначає, що «до народження, у різні стадії свого внутрішньоутробного розвитку, людина є частиною матері, в утробі якої вона знаходиться. Суб'єктом права на життя, так само як й інших прав, може бути тільки народжена людина, оскільки реалізація прав і обов'язків можлива тільки реально існуючою, народженою людиною» (ст. 269 ЦК України). П. 1.2. Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості розуміється живонародження як вигнання або вилучення з організму матері плода, який після вигнання/вилучення (незалежно від тривалості вагітності, від того, чи перерізана пуповина і чи відшарувалась плацента) дихає або має будь-які інші ознаки життя, такі як серцебиття, пульсація пуповини, певні рухи скелетних м'язів [5]. Такий підхід є простим, зрозумілим та прийнятним на певному етапі розвитку правової політики держави. Отож, загальну правоздатність отримує фізична особа з моменту народження, а до цього часу є частиною матері і не набуває жодних прав.

На сьогодні виникла необхідність зміни методологічних підходів у цій сфері. Сучасні суспільні відносини вимагають більш продуманої позиції правотворців, оскільки зараз назріває невідповідність соціальної реальності особливостям правового регулювання.

Звернемо увагу, з погляду медицини плід не є органом жінки або частиною жіночого організму. Це є інший живий організм, що перебуває у тілі матері. «Існує відмінність генетичного матеріалу матері та ембріона (плода) людини, що обумовлює необхідність розглядати останнього не як частину тіла жінки, а як новостворену неповторну біологічну одиницю» [6, с. 12–13]. З точки зору сучасної біології (генетики і ембріології), життя людини як біологічного індивідуума починається з моменту злиття ядер чоловічої і жіночої статевих клітин і утворення єдиного ядра, що містить неповторний генетичний матеріал.

Вважаємо, що на сьогодні розвиток науки зумовлює перегляд правового регулювання плоду. За даними Nowa Trybuna Opolska у Вроцлаві дитина народилася через 55 днів після смерті матері. Коли у матері констатували смерть мозку, вона перебувала на 17-му тижні вагітності. Завдяки спеціальному обладнанню, лікарям вдавалося підтримувати життєві функції матері. 9 січня 2016 року народилася жива дитина [7].

Розвиток біомедицини зумовив потребу аналізу статусу плоду як пацієнта. Такий статус має медичні і правові характеристики. У медицині формується така підгалузь, як медицина плоду, завданням якої, перш за все, має бути пошук плодів, які потерпають від якихось хворобливих станів, максимально точна діагностика цих станів для оцінки прогнозу життя та здоров'я дитини, надання всієї необхідної інформації батькам і, відповідно до узгодження з батьками, надання допомоги дитині ще внутрішньоутробно або догляд за хворим плодом з метою визначення найкращого часу та умов для розродження вагітної жінки. «Діагностика стану плода починається вже у першому триместрі вагітності від 11 тижнів 0 днів до 13 тижнів 6 днів, коли при ультразвуковому обстеженні можна побачити цілу низку смертельно небезпечних хвороб, таких як аненцефалія, голопрозенцефалія або акранія, акардія або ектопія серця, значні порушення побудови кістяка або стінок живота і т. д» [8, с.162]. Окрім діагностики, на сьогодні можна повноцінно стверджувати про можливості лікування плоду. Історія медицини передбачає наступні етапи медичних відкриттів у сфері лікування плоду: інтраабдомінальна плодова трансфузія при Rh хворобі (1962), везікоамніотичний шунт при обструкції сечового міхура (1962), трансплацентарне лікування аритмії плода (1983), трансплацентарне пригнічення наднирників плода (1985), торакоцентез при цистозно-аденоматозній ваді розвитку легенів плода (1989), лазерне лікування синдрому міжблизнюкового перетікання (1989), відкрита хірургія діафраґмальної кили плода (1990), тонко-голкова ембріофетоскопія (1991), перев'язка пуповини близнюка з акардією (1993), безвибіркова

лазерна фотокоагуляція судинних анастомозів при синдромі міжблизнюкового перетікання (1995), цистоскопія плода (1995), деваскулярізація хоріоанґіоми ложиська (1996), ендоскопічне лікування куприко-крижової тератоми (1996), розсікання амніотичних тяжів (1997), вибіркова лазерна техніка при синдромі міжблизнюкового перетікання (1998), амніотична латка (1999), лярінгоскопія плода(2000), лікування обструктивного уретероцеле (2001), ендоскопічна оклюзія трахеї при діафраґмальній килі (2003), лазер проти амніоцентезу при синдромі міжблизнюкового перетікання (2004), послідовна вибіркова лазерна фотокоаґуляція суміжних судин (2007), ендоскопічна оклюзія трахеї при діафраґмальний килі (2009), везікоамніотичний Q-shunt (2010), везікоамніотичного шунтування при низькій обструкції сечовивідного тракту плода (2013)[9, с.4-8]. Такий широкий аналіз медичних термінів у юридичному дослідженні подаємо не випадково. Вказаний аналіз дає можливість мотивувати дві тези: по-перше, про розвиток медицини як науки швидкими темпами, по-друге, в медицині концепція «плід як пацієнт» існує вже щонайменше півстоліття.

Правовий аспект цього питання полягає першочергово в правовому регулюванні можливостей надання медичної допомоги плоду та питанням переривання вагітності при вадах та хворобливих станах плоду. Законодавчі норми різних країн по-різному регулюють цю проблему: від повної заборони абортів (Афганістан, Ангола, Бангладеш, Венесуела, Гватемала, Гондурас, Єгипет, Індонезія, Ірак, Іран, Ірландія, Ємен, Колумбія, Ліван, Непал, Нікарагуа, ОАЕ, Оман, Парагвай, Сальвадор, Сирія, Чилі, на Філіппінах) до можливості переривання вагітності на пізніх стадіях. Чинне національне законодавство (ст. 281 Цивільного кодексу України [10], Постанова КМУ «Про реалізацію статті 281 Цивільного кодексу України» [11]) дозволяє переривання вагітності на термінах максимум до 22-х тижнів. Хоча й тут є ряд правових та моральних колізій. Якщо у плоду виявлені вади несумісні з його життєдіяльністю після народження на терміні понад 22 тижні, все ж переривання вагітності заборонене. Тобто жінка вимушена носити плід і народжувати дитя, яке не буде жити. Тобто в даному випадку законодавство не просто фактично визначає плід як пацієнта, але й ставить іншого пацієнта (мається на увазі матір) зобов'язаним суб'єктом щодо прав плоду.

Як визначає Е. Дубовая, можливості оцінки болю / стресу / мук у плода при інвазивних втручанях широко вивчаються в усьому світі. При цьому немає однозначної думки про больову чутливість і свідомість плода, відомі рухові реакції плода на інструмент і гримаси після медикаментозного аборту. Звісно ж, логічно трактувати сумніви в наявності свідомості і больових відчуттів у плода на користь плоду, можна в даному випадку скористатися принципом правової презумпції. За відсутністю спеціального правового регулювання плода як пацієнта можна застосовувати за аналогією норми законодавства про живих істот, що беруть участь в експериментах. Відомо, що сьогодні міжнародне право допускає експерименти на тваринах тільки за умови відсутності в останніх мук і страждань [12, с.27]. Якщо сучасне суспільство вимагає гуманного ставлення до тварин, то чому ж відсутнім є чітке правове регулювання прав плоду?

Згадаємо також норми, визначені цивільним законодавством (ст. 1261 ЦК України) щодо першої черги спадкоємців за законом належать, крім інших, зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті діти. Тобто в даному випадку нормативний акт усе ж закріплює за ненародженою особою спадкове право, і вважаємо несуттєвим, що вона його може реалізувати тільки після народження. Не є доктринально правильним ототожнювати право особи і можливості реалізації цього права. Відсутність можливості реалізації права не тягне автоматичної відсутності права. Покажемо це на прикладах. Відсутність суб'єктивного бажання реалізовувати право на освіту не тягне автоматичного позбавлення особи цього права, неможливість користування певним об'єктом пра-

ва власності не призводить до відсутності цього права в особи.

Як остаточний момент аргументації належності плоду статусу пацієнта звернемося до міжнародних норм. У преамбулі Декларації прав дитини 1959 р. зазначено, що «дитина, через її фізичну і розумову незрілість, має потребу в спеціальній охороні і турботі, включаючи належний правовий захист, як до, так і після народження...». Невизнання плоду як пацієнта позбавляє можливості надання йому медичної допомоги, належного рівня діагностики та лікування в тілі матері, а значить усуває можливість надання особі права на народження, суперечить принципу гуманності і визнання права кожної особи, на життя. Вважаємо, що, окрім фізичної особи пацієнтом повинен бути визнаний і плід людини, для правового регулювання можливостей медичного впливу на плід та визначення права на конституційний захист з моменту зачаття. «Внутрішньоутробний період існування людської істоти є передумовою її існування після народження, тобто невід'ємним етапом розвитку людини, тому він повинен захищатись правом так, як і життя людини після народження» [13, с. 54–55]. Визнання плоду як пацієнта тягне за собою вирішення ряду моральних, медичних та правових питань, серед яких право на аборти, можливість примусового медичного втручання в плід без згоди матері, принципи взаємодії прав плоду та прав матері, правові проблеми багатоплодової вагітності, нормативне забезпечення кримінально-правової охорони життя ембріона та плода людини.

Висновок

Сучасне правознавство потребує оновлення методологічних підходів щодо праворозуміння поняття «пацієнт». Це зумовлено науково-технічним прогресом у галузі біології, генетики, медицини та інших суміжних до них наук. На думку автора, під поняттям «пацієнт» слід розуміти хвору чи здорову фізичну особу та її плід, яка у встановленому порядку вступає у правовідносини, що пов'язані з її здоров'ям, отримує медичну допомогу або піддається медико-біологічним випробуванням з боку медичних працівників.

Література

1. Гамота А. А. Коні Львівського кінного трамваю як пацієнти / А. А. Гамота, І. П. Дудчак, Н. Я. Кулай // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. Ґжицького. – 2012. – Т. 14, № 2(1). – С. 52-55.

2. Про ветеринарну медицину: Закон від 25.06.1992 № 2498-XII//Відомості Верховної Ради України . – 1992. – N 36. – ст.531

3. Порядок проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань: Затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України 23.09.2009 № 690 // Офіційний вісник України від 20.11.2009. – № 87.

4. Открытая концепция здоровья / Ю.Г. Антомонов, В.М. Белов, В.И. Гриценко, А.Б. Котова и др. – К., 1993. – 27 с. – (Препр.) НАН Украины. Инт кибер нетики им. В.М. Глушкова.

5. Інструкція з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості: затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29.03.2006 N 179 // Офіційний вісник України від 26.04.2006. – № 15.

6. Порощук С.Д. Право людини на життя як об'єкт нормативно-правового регулювання: сучасний стан, проблеми в Україні / С.Д. Порощук, О.В. Онуфрієнко // Вісник ЛІВС МВС України. – 1998. – № 2. – С. 3–18.

7. У Польщі хлопчик народився через 55 днів після смерті матері // Електронний ресурс Режим доступу: https://ukr.media/incidents/260609/

8. Соловйов І.О. Деякі погляди на медичну допомогу плодам і її зв'язок з потребами суспільства / І.О. Соловйов // Здоровье женщины. – 2008. – 1(33). – С. 162-166.

9. Quintero A. Rubén Fetal Therapy and Surgery: Operative Fetoscopy/ Rubén A. Quintero // Kyiv: Obstetrics & Gynecology Ukranian National Academy of Medical Sciences, 2013. – 24 c.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається проблема теоретико-правового розуміння поняття «пацієнт». Вказується на потребу оновлення методолого-правових підходів до цього питання. Мотивується необхідність визначення плоду людини як пацієнта. Подається авторська дефініція поняття «пацієнт».

SUMMARY

The problem of the theoretical and legal understanding of the term «patient». Highlights the need to update methodological and legal approaches to this issue. Motivated by the need to identify the human fetus as a patient. Served author's definition of the term «patient».

10. Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003 № 435-IV//Відомості Верховної Ради України2003, №№ 40-44, ст.356

11. Про реалізацію статті 281 Цивільного кодексу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.02.2006 № 144// Урядовий кур'єр від 23.02.2006. – № 37

12. Дубовая Е. Концепция этико-правового статуса плода как пациента в РФ. Границы допустимого воздействия на плод // Тезы XXXI Конгресса Международного общества «Плод как пациент от 11-13 июня 2015 г. – Санкт-Петербург, 2015. – С. 25-28

13. Миронова Г. Право людини на життя: проблемні питання українського законодавства / Г. Миронова // Право України. – 2006. – № 9. – С. 52–55.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ КОМІТЕТІВ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

ШИПІКА Андрій Васильович - адвокат адвокатського об'єднання «Професійна колегія адвокатів»

УДК 328.126 (477)..001895

Отношения между комитетами Верховной Рады Украины и иными органами государственного управления, как и иные отношения, которые регулируются правом, чрезвычайно сложные, разнообразные и многогранные, они определяются многоаспектностью и ступенчатостью. Указанные черты указывают на установление в государстве правовых механизмов, процедур использования прав, исполнения обязанностей, процедуры привлечения к ответственности. Для реализации данной цели государство принимает процессуальные нормы, которые обеспечивают оптимальную и эффективную реализацию прав и законных интересов субъектов законодательной инициативы, закрепленных в нормах конституционного материального права.

Ключові слова: парламентські комітети, парламентський процес, суб'єкти законодавчої ініціативи, законодавчий орган влади, парламентська діяльність, парламентський контроль, нормативно – правове визначення, громадянське суспільство.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Практика діяльності парламентів багатьох країн світу свідчить, що ефективне здійснення парламентом своїх функцій можливе лише за умови організації належної діяльності його комітетів. Завдяки цьому допоміжним парламентським органом діяльність парламенту набуває впорядкованого, планомірного характеру. Значною є роль парламентських комітетів під час реалізації парламентом контрольних функцій. Міжнародний та вітчизняний досвід свідчать, що контроль діяльності уряду в парламентських комітетах є найбільш дієвим засобом запобігання безвідповідальній діяльності органів виконавчої влади, відстоювання основ правової держави та формування громадянського суспільства, гарантування рівності всіх перед законом і зміцнення демократичних принципів як основи повноцінного функціонування, гармонійного розвитку держави та суспільства. У свою чергу, дослідження передбачених у парламентському законодавстві України форм і видів діяльності постійних комітетів Верховної Ради України дає змогу виявити причини низького рівня парламентського контролю за органами виконавчої влади в Україні, прогалини та суперечливі положення парламентського законодавства, визначити організаційно-правові заходи, що сприятимуть підвищенню ефективності діяльності парламентських органів.

Особливо актуальною сьогодні як для науки політології, так і для практики є проблема організаційно-правових аспектів діяльності парламентських комітетів законодавчого органу влади на шляху становлення парламентаризму.

Згідно з Конституцією державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову відповідно до ст. 6 Конституції України. В основному законі ст. 75 визначено, що єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент

– Верховна Рада України. Оскільки носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в державі є народ, а народ може здійснювати владу безпосередньо і через органи державної влади, діяльність парламенту є формою опосередкованого управління народом державою[1].

Відповідно до Конституції України (ст.89) Верховна Рада України для здійснення законопроектної роботи, підготовки і попереднього розгляду питань, віднесених до її повноважень, виконання контрольних функцій відповідно до Конституції України створює з числа народних депутатів України комітети Верховної Ради України та обирає голів, перших заступників, заступників голів та секретарів цих комітетів.

Згідно із Законом України «Про комітети Верховної Ради України» від 04.04.1995 № 116/95-ВР комітет Верховної Ради України – орган Верховної Ради України, який утворюється з числа народних депутатів України для здійснення за окремими напрямами законопроектної роботи, підготовки і попереднього розгляду питань, віднесених до повноважень Верховної Ради України, виконання контрольних функцій. Комітет відповідальний перед Верховною Радою України і підзвітний їй. Діяльність комітетів координує Голова Верховної Ради України згідно з Конституцією України та в порядку, встановленому Регламентом Верховної Ради України[2].

Аналізуючи вищезазначене, можна сказати, що парламент є уособленням частини державної інституції, а саме є однією із гілок влади, які в сукупності становлять організацію державної влади.

Верховна Рада, як орган державної влади, покликана забезпечувати діяльність держави шляхом своєї парламентської діяльності. Державні органи призначаються саме для безпосереднього здійснення державної влади, для цього вони наділяються повноваженнями державно-владного характеру, керують державою, соціальними процесами та суспільними справами. Отже, діяльність Верховної Ради є діяльністю державно-владного органу, що за своїм характером є формою опосередкування діяльності держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор

Питанню діяльності парламентських комітетів присвячено значний масив наукової літератури у сфері конституційного права. Протягом останнього часу важливі аспекти конституційно-правової природи та контрольної діяльності парламентських комітетів і тимчасових слідчих комісій Верховної Ради України ставали предметом наукових праць О. Ф. Андрійко, О. Л. Анохіна, Ю. Г. Барабаша, В. А. Гошовської, Ю. Д. Древаля, С. В. Ківалова, Л. Т. Кривенко, О. О. Майданник, Н. Л. Омельченка, М. П. Орзіха, З. О. Погорєлової, О. М. Порубенського, М. В. Развадовської, С. В. Саса, В. М. Шаповала та інших українських науковців. Питанню діяльності парламентських комітетів у парламентах зарубіжних країн присвячували свої праці С. А. Авак'ян, А. С. Автономов, М. Амелер, М. В. Баглай, С. В. Бендюріна, Ч. Р. Вайз, Р. Ш. Караєв, А. Д. Керімов, О. В. Коврякова, М. А. Моргунова, В. К. Стеніна, Ю. В. Тороп, В. Є. Чіркін та інші науковці. Аналіз наукових праць провідних учених свідчить, що існуючі проблеми взаємодії парламентських комітетів з вищими органами виконавчої влади в Україні є достатньо новим і малодослідженим напрямом для вітчизняної науки. Науковці розглядають діяльність парламентських комітетів переважно під кутом зору повноважень усього парламенту, участі в законопроектній діяльності та здійсненні парламентського контролю. Як зазначає з цього приводу німецький професор А. Фоскуле, «публічні дискусії в парламенті слугують не стільки для вироблення, скільки для представлення вже прийнятих рішень, що дозволяє говорити про «депленаризацію» процесу прийняття рішень» [3, с. 60]. У науковій літературі є загальноприйнятим погляд, відповідно до якого постійні комітети парламенту вважаються його допоміжними органами, що утворюються з депутатів для діяльності за окремими напрямами законопроектної роботи, підготовки і попереднього розгляду питань, віднесених до повноважень парламенту. Система парламентських комітетів вважається сильною тоді, коли в

даних органах концентрується основна політична і законодавча влада парламенту, а також відбувається процес напрацювання його рішень [4, с. 71; 5, с. 172, 175].

Світова практика діяльності парламентів свідчить, що запрошені особи з'являються до вищого законодавчого органу, оскільки надання інформації з обговорюваних питань знаходиться у сфері їхньої професійної компетенції або вони зацікавлені в швидшому прийнятті того чи іншого законопроекту. Переваги комітетського контролю в системі парламентського полягають у спеціалізації даних органів щодо окремих сфер урядової діяльності [6, с. 100]. Закономірно, що в більшості країн з парламентськими та змішаними формами правління структура комітетів вибудувана відповідно до організаційної структури урядових міністерств і відомств, що дозволяє комітету концентрувати свою діяльність на тій галузі управління, за яку відповідає міністерство. На нашу думку, варто погодитися з висновком О. Майданик, що для оптимізації діяльності комітетів парламенту України зі здійснення конт-рольних повноважень за діяльністю уряду в законодавстві необхідно передбачити, «що комітети ВР України повинні здійснювати певні контрольні повноваження щодо діяльності «профільних» міністерств і відомств». О. Майданик стверджує, що, «реалізуючи зазначені контрольні повноваження, комітет, за наслідками здійснюваного ним контролю, має надавати фахову оцінку діяльності органу виконавчої влади, посадової особи, що має бути основою для оцінки їх діяльності та, при виявленні відхилень від приписів закону, – вжиття заходів впливу щодо їх усунення» [7, с. 107].

Конституційно-правовою основою становлення парламентаризму, забезпечення діяльності парламентських комітетів опозиції та суб'єктів державного управління є наступні нормативно-правові джерела: Конституція України 28.06.1996 № 254к/96-ВР [1], закон України «Про комітети Верховної Ради України» від 4 квітня 1995 р.- № 116/95-ВР [2], закон України «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 року N 2790-XII [8], закон України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 року № 1861-VI [9], закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 № 794-VII [10], Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України» від 18 липня 2007 р. № 950[11], Постанова Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання» від 04.12.2014 № 22-VIII[12].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Серед невирішених частин загальної проблеми все ще залишається потреба в дослідженні організаційно-правових аспектів діяльності парламентських комітетів законодавчого органу влади на шляху становлення парламентаризму.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Мета статті – дослідити організаційно-правові аспекти діяльності парламентських комітетів законодавчого органу влади на шляху становлення парламентаризму.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів

Унікальність парламенту як політичного інституту полягає в його ролі посередника між суспільством і органами виконавчої влади; системи, у якій формується владна воля нації на основі представництва структурованих груп інтересів на державному рівні.

Верховна Рада як представницький орган, орган державної влади, покликана забезпечувати діяльність держави шляхом своєї парламентської діяльності. Державні органи призначаються саме для безпосереднього здійснення державної влади, для цього вони наділяються повноваженнями державно-владного характеру, керують державою, соціальними процесами та суспільними справами. Отже, діяльність Верховної Ради є діяльністю державно-владного органу, що за своїм характером є формою опосередкування діяльності держави.

На конституційному рівні статус, функціональне призначення парламентських комітетів, їх повноваження закріплені ч. 2 ст. 89

Конституції України, яка визначила їх статус як допоміжних органів Верховної Ради України, що «здійснюють законопроектну роботу, готують і попередньо розглядають питання, віднесені до повноважень Верховної Ради України».

Комітети Верховної Ради України є одним із найважливіших організаційних елементів не тільки забезпечення законотворчого процесу в діяльності єдиного органу законодавчої влади в Україні, а й взаємодії та контролю за діяльністю уряду. Аналіз Закону України «Про комітети Верховної Ради України» від 04.04.1995 № 116/95-ВР свідчить, що у даному нормативно-правовому акті закладені підвалини сильної системи комітетів. Дані парламентські органи мають суттєвий вплив як на характер законопроектів, що подаються на розгляд Верховної Ради України, так і на порядок та обставини проходження законопроектів на всіх стадіях законотворчого процесу; володіють високим рівнем автономії при вирішенні питань власної діяльності; формуються, як правило, на повну каденцію Верховної Ради України. Під час здійснення законотворчих і контрольних функцій вони володіють значним обсягом повноважень у відносинах з органами виконавчої влади. Комітети Верховної Ради України створюються за принципом пропорційного представництва депутатських фракцій і груп, що сприяє збалансованій діяльності Верховної Ради України.

Розгляд правової природи комітетів Верховної Ради України насамперед потребує дослідження процедури їх формування. Відповідно до Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» (ч. 4 ст. 81) комітети створюються за принципом пропорційного представництва депутатських фракцій і груп. Тому склад комітетів Верховної Ради України фактично співвідноситься з питомою вагою представлених у парламенті політичних сил. Пропорційне представництво фракцій у комітетах під час роботи над законопроектами зумовлює дотримання парламентського принципу політичного балансу, а саме надання можливості виконання основної роботи щодо законопроектів парламентській більшості із збереженням за меншістю функції стримування та контролю [13, с. 32]. Вперше формування комітетів за принципом пропорційного представництва було запроваджене у Верховній Раді України V скликання у 2006–2007 рр. у зв'язку зі змінами в конституційному ладі після внесення до Конституції України змін від 8 грудня 2004 р.

Метою даного дослідження є аналіз повноважень комітетів Верховної Ради України стосовно законопроектної діяльності, а також посилення ролі окремих комітетів парламенту на попередніх стадіях законодавчого процесу. Аналізуючи основні проблеми ролі та діяльності комітетів Верховної Ради України можна зазначити, що ст.89 Конституції та Регламент Верховної Ради України наділяють комітети низкою важливих функцій і повноважень у законопроектній роботі. Так, норми Регламенту Верховної Ради України, Положення про порядок роботи з проектами законодавчих актів та матеріалами, що містять законодавчі пропозиції, які подаються на розгляд Верховній Раді України, дозволяють комітетам з попереднього розгляду законопроектів по суті відпрацювати їх та повернути суб'єктам права законодавчої ініціативи.

Так, статті 90, 91 94, 100 та інші норми Регламенту, Положення про порядок роботи з проектами законодавчих актів та матеріалами, що містять законодавчі пропозиції, які подаються на розгляд Верховної Ради України дозволяють комітетам ще до попереднього розгляду законопроектів по суті повертати їх суб'єктам права законодавчої ініціативи.

Таке право може реалізовуватись у разі недотримання формальних вимог до оформлення законопроекту та супровідної записки до нього (стаття 91 Закону про Регламент), у випадку, якщо внесений законопроект раніше був відхилений парламентом або повторює відхилений проект по суті (за умови, що законопроект вноситься на тій же сесії парламенту – пп.5 п.2 ст.94 Регламенту), у випадку, наявність прийнятого в першому читанні законопроекту, щодо якого внесений проект є альтернативним(пп.4 п.2 ст.94 Регламенту) або порушення інших встановлених Регламентом строків; у випад-

ку невідповідності законопроекту Конституції (пп.1 п.2 ст.94 Регламенту Верховної Ради України) тощо.

Повернення законопроекту, проекту іншого акта суб'єкту права законодавчої ініціативи здійснюється в 15-денний строк після отримання висновку головного комітету чи відповідної тимчасової спеціальної комісії з повідомленням про причину повернення.

У той же час, аналіз законотворчої діяльності парламенту говорить про те, що не тільки комітети, але й парламент у цілому часто розглядають законопроекти, оформлені з порушенням формальних вимог, правил юридичної техніки, які не відповідають Конституції України або чинним міжнародним договорам, вносяться з порушенням встановлених Регламентом строків тощо. Іншими словами, відповідні положення Регламенту на практиці не діють. На наш погляд, ця ситуація зумовлена декількома чинниками.

Перш за все, у Регламенті Верховної Раді України не враховано перевантаженість парламенту законопроектною роботою. Цілком очевидно, що коли на розгляд комітету протягом року діяльності Верховної Ради вноситься декілька десятків (а то й сотень) законопроектів, у підготовці яких він є головним, не враховуючи тих законопроектів, по яких комітет дає висновки для інших комітетів, то 15-денний строк, відведений Регламентом на перевірку відповідності проекту вимогам Регламенту, є замалим. З нашої точки зору, в умовах значного "законопроектного" навантаження на парламент встановлення таких строків є недоцільним.

Другою причиною недієвості вищевказаних положень Регламенту Верховної Ради України є те, що комітет далеко не завжди протягом 15 днів встигає перевірити законопроект на предмет, скажімо, його відповідності Конституції, міжнародним угодам України, потенційних наслідків реалізації закону (у разі його прийняття) для Державного бюджету та місцевих бюджетів. Природно, що відповідні висновки мали б давати спеціалізовані парламентські комітети – комітет з питань правової політики (щодо відповідності законопроекту вимогам Конституції України), комітет у закордонних справах та комітет з питань Європейської інтеграції (на предмет відповідності законопроекту міжнародним зобов'язанням України та європейському праву), комітет з питань бюджету, комітет з питань фінансів та банківської діяльності (на предмет аналізу доходів і витрат від прийняття пропонованого проекту Закону) тощо. Однак механізм взаємодії головного комітету з вищезазначеними комітетами, строки надання цими комітетами висновків на законопроект у чинному Регламенті та Законі "Про комітети Верховної Ради України " не конкретизовано.

По-третє, чинним законодавством України не диференційовано роль комітетів у законодавчому процесі. З нашої точки зору, на рівні Регламенту Верховної Ради України роль окремих комітетів у законодавчому процесі могла б бути суттєво посилена. Йдеться, насамперед, про вже згадувані комітети з питань правової політики, з питань бюджету, з питань фінансів та банківської діяльності, з питань Європейської інтеграції та комітет у закордонних справах, позиція яких має визначати долю будь-якого законопроекту ще до його попереднього розгляду по суті у головному комітеті.

По-четверте, доцільно звернути увагу на надто рідкісне застосування статті 94 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України», яка передбачає підстави для повернення неякісно оформленого або без фінансово-економічного обґрунтування та з інших важливих причин законопроекту, проекту іншого акта автору законодавчої ініціативи без його включення до порядку денного та розгляду на пленарному засіданні.

На нашу думку, у Регламенті Верховної Ради України доцільно більш чітко закріпити норму, яка не дозволяла б реєстрацію законопроектів без наявності до них фінансово-економічного обґрунтування.

Закріплення відповідної норми під час реєстрації та подання законопроектів сприяло б, по-перше, більш відповідальному ставленню до підготовки законопроектів з боку суб'єктів права законодавчої ініціативи і, відповідно, прийняттю якісних за змістом законів, по-друге, розвантаженню законо-

проектної роботи комітетів Верховної Ради України (оскільки завідомо непрохідні, фінансово обтяжливі, популістичні законопроекти "відфільтровувались" би ще на початковій стадії), по-третє, дало б змогу, час та можливість комітетам сконцентруватись на опрацюванні реальних до прийняття, важливих законопроектів.

Дослідження законотворчої діяльності свідчить про те, що значна частина законопроектів, попри позитивні висновки головного та інших комітетів, не знаходить підтримки в сесійній залі парламенту, прийняті парламентом закони отримують негативні висновки міністерств та служб Секретаріату Президента України, ветуються главою держави.

Така практика, з одного боку, говорить про те, що, на відміну від багатьох зарубіжних держав (за винятком країн з так званою "слабкою" моделлю комітетів, наприклад Великобританії), центром законотворчої роботи є не комітети, а парламент як орган. З іншого боку це свідчить, що комітети і парламент у цілому не здійснюють належної співпраці із зацікавленими сторонами: депутатськими фракціями, урядом, лобістськими організаціями (зацікавленими групами впливу), главою держави. Іншою складовою такої ситуації є політична заангажованість представників політичних сил, які мають можливість впливати на рішення комітету.

Перенесення центру законопроектної роботи з сесійної зали в комітети потребує, з нашої точки зору, неухильного дотримання представленими в парламенті політичними силами квотного принципу формування комітетів з тим, щоб фракційна структура комітетів відтворювала фракційну структуру парламенту, а також розширення повноважень комітетів у процесі попередньої підготовки законопроектів (один з можливих механізмів посилення ролі комітетів у законодавчому процесі було запропоновано вище). Посилення взаємодії між парламентом і комітетами, з одного боку, та зацікавленими групами, з іншого, потребує наявності двох чинників: зацікавленості у співпраці з боку всіх учасників законодавчого процесу та правових механізмів, через які зацікавлені групи реалізовуватимуть свій інтерес. На превеликий жаль, сьогодні такий механізм перебуває в стадії свого впровадження. Впровадженню такого механізму має сприяти здійснення адміністративної реформи, яка розмежує політичну діяльність міністерств та їх адміністративну діяльність, сприятиме звільненню міністрів від виконання поточної адміністративної роботи в очолюваних ними міністерствах. Відповідно, міністри (та їх політичні заступники) отримають змогу приділяти більше уваги співпраці з парламентом та профільними комітетами. Не менш актуальним є вироблення правових механізмів залучення зацікавлених груп до законопроектної роботи. Зрештою, ще одним напрямом посилення співпраці парламенту та комітетів із зацікавленими органами та організаціями є підвищення рівня гласності роботи комітетів, шляхом, наприклад покладення на голову або секретаря комітету обов'язків щодо запрошення зацікавлених осіб на засідання комітетів.

Ще однією актуальною проблемою законотворчої роботи комітетів є й те, що досить часто виникають ситуації, коли проекти змін до різних статей одного і того ж нормативно-правового акту розглядаються одночасно декількома комітетами без узгодження позицій відповідних комітетів і напрацювання проекту комплексних змін до відповідного акту. Узгодження позицій та розробка такого проекту мала б здійснюватись через механізм спільних засідань декількох комітетів, однак Закон України «Про комітети Верховної Ради України» не закріплює умов, за яких такі засідання обов'язково мають проводитись, що зумовлює низький рівень застосування цього механізму узгодження позицій у практиці комітетської діяльності. Саме тому існує потреба у більш чіткому визначенні в Законі «Про комітети Верховної Ради України» підстав, умов та порядку проведення комітетами спільних засідань при розгляді важливих принципових законодавчих актів.

Аналіз положень Регламенту та Закону «Про комітети Верховної Ради України» дозволяє дійти висновку, що недостатньо ефективний контроль комітетів у сфері виконавчої влади зумовлений двома основни-

ми чинниками – відсутністю у комітетів тих контрольних повноважень, які притаманні парламентським комітетам в інших зарубіжних країнах та недосконалістю механізму реалізації існуючих прав.

Зокрема, Закон «Про комітети Верховної Ради України» наділяє парламентські комітети правом заслуховувати членів уряду, керівників органів виконавчої влади, організацій, профспілок, органів місцевого самоврядування, окремих громадян, вимагати присутності відповідних осіб на засіданні Верховної Ради України під час розгляду питання, щодо якого зазначені особи давали пояснення, доручати проведення оперативно-розшукових дій. Зазначеним правам кореспондується вузьке коло обов'язків. Так, стаття 29 Закону «Про комітети Верховної Ради України» говорить лише про те, що на пропозицію комітету керівники відповідних органів та організацій, інші посадові особи зобов'язані прибути на його засідання та дати роз'яснення щодо питань, які розглядаються цим комітетом у порядку виконання контрольних повноважень. За неявку на засідання комітету, надання недостовірної, неповної інформації, відмову надати інформацію або за навмисне її приховування вони несуть відповідальність відповідно до законодавства України (стаття 57 Закону).

Дослідження законодавчої діяльності Верховної Ради України дозволяє встановити існування ще декількох проблем, пов'язаних із здійсненням комітетами контрольних повноважень.

Перша з них полягає в тому, що жоден з чинних нормативно-правових актів не покладає на головний комітет обов'язків здійснювати контроль за виконанням тих законів, проекти яких готувались комітетом до розгляду в першому, другому читаннях та в цілому. Досить актуально це питання стосується прикінцевих положень законів, коли Кабінету Міністрів України дається доручення розробити протягом певних строків проекти змін до законів, які враховують положення нового закону, привести свої акти та акти міністерств у відповідність до новоприйнятого Закону. На практиці виконання Урядом цим вимог системно не контролює ніхто. Очевидно, що самі комітети, які здійснювали підготовку відповідних законопроектів, і мають контролювати діяльність органів виконавчої влади по їх виконанню, періодично (принаймні один раз на рік) інформувати законодавчий орган про результати такої контрольної діяльності, узагальнювати практику правозастосування, вносити пропозиції стосовно удосконалення правового регулювання відповідної сфери суспільних відносин, притягнення окремих членів уряду до політичної відповідальності. Відповідні обов'язки комітетів та наслідки їх невиконання мають бути закріплені у Законі «Про комітети Верховної Ради України».

Суть другої проблеми полягає в необхідності вироблення чітких критеріїв відмежування контрольної діяльності комітетів (як і парламенту в цілому) від прямого втручання законодавчої гілки влади у діяльність органів виконавчої влади всіх рівнів. У зв'язку з цим необхідно дати відповідь на питання про те, яких суб'єктів мають стосуватись рішення парламенту та комітетів (лише Уряду в цілому чи окремих членів Кабінету Міністрів, керівників центральних органів виконавчої влади, голів місцевих державних адміністрацій тощо), чи правомірною і такою, що відповідає Конституції України, слід вважати практику доручень комітетів та парламенту щодо підготовки Кабінетом Міністрів законопроектів, прийняття певних актів, ухвалення яких віднесено до виключної компетенції органів виконавчої влади тощо.

Висновки і перспективи подальших розробок у даному напрямку: враховуючи сучасне положення Верховної Ради України в системі державних органів України, особливої актуальності набувають організаційно-правові аспекти діяльності парламентських комітетів законодавчого органу влади на шляху становлення парламентаризму. На етапі демократичних реформ соціальна структура змінюється надто швидко й часто трапляється, що необхідні інституційні перетворення відбуваються зі значною затримкою. Інерційність української політичної системи багато в чому пов'язана з недоліками функціонування інституту парламен-

АНОТАЦІЯ

Відносини між комітетами Верховної Ради України та іншими органами державного управління як, власне, і будь-які інші відносини, що регулюються правом, надзвичайно складні, різноманітні і багатогранні, вони відзначаються багатоаспектністю та ступеневістю. Зазначені риси вимагають встановлення у державі правових механізмів, процедур використання прав, виконання обов'язків, застосування відповідальності. З цією метою держава створює процесуальні норми, покликані забезпечувати оптимальну та ефективну реалізацію прав та законних інтересів суб'єктів законодавчої ініціативи, закріплених у нормах конституційного матеріального права.

SUMMARY

Relationship between committees of Verhovna Rada Ukraine and another state authority as fact, and any other relationship that governed by the law are extremely complex, diverse and multifaceted, they are marked multifaceted and multi-stage. These features require the State to establish legal mechanisms, procedures for the use of rights, duties, assuming responsibility. To this end, the state creates procedural rules designed to ensure optimal and efficient implementation of the rights and legitimate interests of the subject law relations enshrined in the constitutional norms of substantive law.

таризму. Обґрунтовано, що наявність правових механізмів забезпечення форм діяльності комітетами вітчизняного парламенту є однією з наявних проблем, яке б зіграло важливу роль у стабілізації політичного та економічного життя країни.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/.

2. Закон України «Про комітети Верховної Ради України» від 04.04.1995 № 116/95-ВР.Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/.

3. Фосскуле А. Эрозия парламентской системы в Федеративной Республике Германии / А. Фосскуле // Конституционное право: Восточноевропейское обозрение. – 2004. – № 2. – С. 59–64.

4. Богачова О. В. Законотворчий процес в Україні / О. В. Богачова, О. В. Зайчук,- О. Л. Копиленко. – К. : Реферат, 2006. – 424 с.

5. Кислий П. Становлення парламентаризму в Україні : на тлі світового досвіду /- П. Кислий, Ч. Вайз. – К. : Абрис, 2000. – 414 с.

6. Омельченко Н. Л. Контрольна діяльність парламенту України в процесі реалізації законодавчої функції Верховною Радою України / Н. Л. Омельченко // Митна справа. – 2012. – № 5 (83), ч. 2, кн. 2. – С. 96–101 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ms/2012_5_2_2/96.pdf.

7. Майданник О. О. Парламентський контроль за функціонуванням виконавчої влади в Україні : питання теорії / О. О. Майданник // Право України. – 2010. – № 5. – С. 102–108.

8. Закон України «Про статус народного депутата України» від 17.11.1992 року N 2790-XII. Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/.

9. Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. № 1861-VI. Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/.

10. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 № 794-VII.

11. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України» від 18.07.2007 № 950.

12. Постанова Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання» від 04.12.2014 № 22-VIII.

13. Тороп Ю. В. Роль парламентских комитетов в законодательном процессе : на примере федеративных государств Западной Европы / Ю. В. Тороп // Правоведение. – 2006. – № 6. – С. 29–35.

ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ РЕГІОНУ

РАЙНІН Ігор Львович - кандидат наук з державного управління, здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

В статье рассмотрена организационная структура системы управления развитием региона, проанализированы полномочия органов исполнительной власти и местного самоуправления, их место и роль в управлении социально-экономическим развитием региона, охаракиеризованы обязанности субъектов управления регионального уровня, в частности, органов исполнительной власти и органов местного самоуправления, обоснованы предложения по добровольному объединению территориальных общин, подчеркнута необходимость и целесообразность расширения полномочий субъектов управления развитием регионов, используется опыт управления развитием регионов некоторых зарубежных стран.

Ключові слова: структура, система, управління, розвиток, регіон, виконавча влада, самоврядування.

Постановка проблеми

Організаційна структура системи управління розвитком регіону досить складна і водночас необхідна. Без неї неможливо уявити злагоджену діяльність різних державних органів з метою забезпечення регіонального розвитку, кожна складова такої системи має бути заздалегідь передбачена, сформована та закріплена на законодавчому рівні. У зв'язку із змінами, що відбуваються в законодавстві Української держави, виникає значна кількість невирішених проблем та суперечностей стосовно регіонального розвитку, що потребують з'ясування, що обумовлює актуальність дослідження організаційної структури системи управління розвитком регіону.

Стан дослідженості проблеми

Система управління соціально-економічним розвитком регіону, міст, районів, селищ і сіл, територій, територіальних громад досліджувалась окремими вченими-юристами, економістами, соціологами, представниками інших галузей науки, зокрема, О.М. Бандуркою, О.В. Носовою, В.В. Коваленко, С.М. Поповою, В.Я. Вовк, Б.А. Руснаком, В.Ф. Семеновим, Л.О. Бєловою та іншими, але завдання управління розвитком регіону в нинішніх умовах значно змінилися і вимагають додаткового розгляду.

Виклад основного матеріалу

Поняття «система» використовується в державному управлінні, теорії та історії держави і права, конституційному праві, адміністративному праві та інших галузях правознавства, які пропонують своє визначення поняття «системи», узагальнивши котрі, можна зробити висновок, що система – це упорядкована сукупність елементів, взаємопов'язаних і взаємодіючих один з одним, яка має відносну самостійність і органічну єдність, характеризується внутрішньою цілісністю і автономністю функціонування [1, с. 25].

Системи, як комплекси, цілісні явища існують у природі, техніці, економіці, суспільстві. Кожна система має перед собою певні

цілі, заради досягнення яких вона функціонує. Державне управління розглядає регіон як єдине ціле, що, з одного боку, є підсистемою, а з іншого самостійною управлінською системою. Соціально-економічні процеси, що постійно відбуваються в регіоні, мають відбивати потреби населення кожного конкретного регіону. Так, регіон як складна система формується із різних елементів та постійного, безперервного зв'язку між ними. До основних елементів системи регіону належить соціальна єдність населення, що об'єднана певними зв'язками (культурними, побутовими, виробничими) у виконанні поставлених завдань та досягненні єдиних цілей. Із точки зору системного підходу до управління, то регіон необхідно розглядати як об'єкт державного управління і суб'єкт соціальної, економічної самостійності. Слід приймати до уваги, що на конкретний регіон впливають органи державної влади, що функціонують з органами місцевої влади в єдиному законодавчому та нормативно-правовому просторі. Як об'єкт державного управління, регіон не може не взаємодіяти разом із органами виконавчої влади на державному рівні, це означає, що регіон є відкритою системою, якій характерні багаторівневість, структурованість, комплексність і багатоцільовий характер.

Сучасні умови, що постають перед різними регіонами держави, насамперед якість і кількість ресурсного забезпечення, стан екології, обмежене матеріальне та фінансове забезпечення потребує створення якісної системи управління розвитком регіону із залученням якомога меншої кількості кадрів, що відповідали б потребам населення та взаємодіяли один з одним. Критерії, що висуваються до таких кадрів, дуже високі, однак тільки належна робота професіоналів може забезпечити прогресивний розвиток регіону. Адже як свідчить практичний досвід, навність значної кількості чиновників не вирішує проблеми регіону, а навпаки – призводить до бюрократії, відсотності взаємодії між собою та неможливості населення впливати на вирішення регіональних питань. Для того, щоб побудувати досконалу або близьку до такої ситему регіонального розвитку регіону, необхідно встановити і дослідити умови, в яких вона має функціонувати, так як в одній ситуації ситема може бути досконалою, тоді як в інших умовах вона не буде актуальною. Все-таки один критерій визначення оптимальності системи регіонального розвитку існує – це коли її функціонування дозволяє досягати головної мети в цілому найкращим чином, тобто у встановлений термін і з мінімальними витратами фінансових, трудових і матеріально-технічних та інших ресурсів.

Як уже зазначалося вище, організаційна структура системи управління розвитком регіону є досить складною і має низку проблем і питань, що потребують врегулювання, автором дослідження розроблено і запропоновано декілька шляхів їх вирішення:

- закріпити персональну відповідальність за невиконання функціональних обовязків, пов'язаних із розвитком регіону не за певним органом, а за його конкретним представником ;
- виключити можливість виконання одних і тих же завдань різними суб'єктами управління регіональним розвитком;
- скоротити кількість суб'єктів регіонального розвитку, усунувши від роботи тих, що дублюють діяльність інших органів із забезпечення розвитку регіону;
- звернути увагу на покращення взаємодії державних органів при здійсненні функцій, повязаних із розвитком регіонів шляхом розробки та впровадження дієвих інструкцій, рекомендацій практичного спрямування;
- збільшити можливості впливу населення на рішення, що приймаються органами та конкретними працівниками, покликаними забезпечувати регіональний розвиток;
- забезпечити більш тісну взаємодію суб'єктів управління регіональним розвитком із засобами масової інформації, у тому числі на державному рівні.

Організаційну структуру управління можна визначити як співвідношення сукупності ланок апарату управління і наявних між ними організаційних зв'язків, що відображають взаємодію і координацію елементів усередині системи. Структура відображає склад елементів, внутрішню форму організації системи, її статику, а організаційні від-

носини забезпечують злагодженість і ефективність структурних зв'язків.

Організаційна структура управління має три сфери застосування: державну, комерційну і суспільну. Державну сферу поділяють на три рівні: національний, регіональний і економічний (державних підприємств). Комерційна сфера управління охоплює різні рівні корпоративного управління: малого, середнього і великого підприємництва в різних організаційних формах. Це суб'єкти господарювання – малі підприємства, кооперативи, концерни, холдинги тощо. Суспільна сфера управління в сучасних умовах набула особливого значення. Якщо раніше органи самоуправління мали визначені і обмежені функції, то тепер значення суспільних, відкритих публічних структур набули як представницькі, так і судові органи, державні та громадські фонди, органи місцевого самоврядування, а також структури опікунського характеру та дорадчі утворення, політичні рухи і партії. Така типізація організаційних структур зумовлює відповідні організаційні форми управління: міністерства, відомства, комітети, асоціації, акціонерні товариства, муніципальні утворення, приватні і державні підприємства, банки, фонди тощо. Кожен елемент організаційної структури наділений відповідними функціями. Якщо змінюються функції будь-якого елементу, трансформується і структура управління [2].

Доцільним буде дослідження місця та ролі органів місцевого самоврядування в організаційній структурі системи управління розвитком регіону. Важливим є те, що діяльність органів місцевого самоврядування є однією з форм та можливостей безпосередньої участі громадян у вирішенні найважливіших питань, що стосується території, на якій вони проживають. Стаття 140 Конституції України визначає місцеве самоврядування як право територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сел, селища та міста самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські виконавчі органи. Територіальна громада як первинний суб'єкт місцевого самоврядування, головний носій його функцій і повноважень – це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах населеного пункту, що мають колективні інтереси і правовий статус, визначений Конституцією України, Європейською хартією місцевого самоврядування, законами України. Територіальна громада здійснює місцеве самоврядування на основних принципах, передбачених Конституцією України і Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні»:

- народовладдя;
- гуманізму;
- верховенства права;
- законності;
- соціальної справедливості;
- пріоритету прав і свобод людини і громадянина;
- гласності;
- підзвітності та відповідальності перед територіальною громадою її органів та посадових осіб;
- поєднання міських і державних інтересів;
- раціонального використання матеріальних та фінансових ресурсів;
- правової, організаційної і матеріально-фінансової самостійності в межах своїх повноважень;
- різноманіття форм організації місцевого самоврядування;
- державної підтримки і гарантій місцевого самоврядування;
- судового захисту територіальної громади.

Винятково важливе значення для формування правової основи місцевого самоврядування в Україні мала Європейська Хартія місцевого самоврядування, яка сьогодні є основним міжнародно-правовим документом у цій сфері для країн – членів Ради Європи. В ньому викладені стандарти щодо організації управління на місцях на засадах місцевого самоврядування, які є обов'язковими для держав – членів Ради Європи. Європейська Хартія місцевого самоврядування була прийнята Радою Європи 15 жовтня 1985 року, що стало свідченням важливого значення

місцевого самоврядування як необхідного атрибуту демократичного суспільства. Метою Європейської Хартії місцевого самоврядування є встановлення загальноєвропейських стандартів щодо визначення і захисту прав територіальних громад і органів місцевого самоврядування, що забезпечує їх активну участь у вирішенні питань місцевого значення. Європейська Хартія місцевого самоврядування зобов'язала держави, які її підписали, застосовувати основні правові норми, що гарантують правову, адміністративну і фінансову автономність територіальних громад та їх органів. Тим самим, вона стала важливим кроком на шляху до утвердження життєздатності на всіх територіальних рівнях управління принципів, які Рада Європи проголосила і захищає з моменту свого створення з метою захисту прав людини, формування демократичної суспільної свідомості в європейських країнах. Європейська хартія місцевого самоврядування є першим багатостороннім правовим документом, який визначає і захищає принципи місцевої автономії – однієї з підвалин демократії, яку Рада Європи зобов'язалася захищати і розвивати в дусі загальноєвропейських цінностей [3, с. 27].

В умовах, коли держава відійшла від продуктивних і соціальних функцій, на місцеві органи покладено нові завдання. Виклики часу вимагають, аби органи місцевої влади взяли на себе відповідальність за такі чинники: розвиток місцевої та регіональної економіки; забезпечення зайнятості населення; модернізація держави з метою надання громадянам можливості брати участь в управлінні; залучення соціально виключених верств (соціальна робота); розвиток населених пунктів для забезпечення потреб громадян; заохочення культурного, наукового та технічного прогресу й регіональної інтеграції. Все це потребує розвитку відносин у системі влада – населення. Першочергова мета діяльності місцевих органів влади – покращення рівня життя людей. Здоров'я, освіта, боротьба за соціальне включення, громадська безпека і навколишнє середовище – проблеми, які повинні вирішуватися відповідно до потреб громадян [4].

Досліджуючи місцеве самоврядування в системі управління регіональним розвитком не можна залишати поза увагою основні проблемні питання, що виникають при виконанні їх обов'язків. Відомо, що прояви корупції серед представників місцевої влади складають непоодинокі випадки, що тормозить розвиток регіону. Важливо розуміти, що всі складові системи місцевого самоврядування мають функціонувати як один єдиний організм, а також розуміти їх відповідальність перед народом, необхідність кожному працівнику мати високі моральні якості. Нині законодавство України надає регіональній владі певної самостійності, дозволяє більш вільно використовувати фінансові ресурси регіону. Значна кількість теоретиків та практичних працівників у даній сфері наголошували на важливості і необхідності розширення самостійності регіонів. Однозначно таку проблему сприймати не можна, так як з одного боку – регіональна влада здатна вирішувати самостійно більшість питань, що розширює перспективи соціального, культурного розвитку конкретного регіону, а з іншого, відсутність належного контролю з боку органів виконавчої влади державного рівня може призвести до зловживань владою і збільшення проявів корупції серед органів місцевої влади та місцевого самоврядування. До того ж стан правового регулювання управління розвитком регіону може сприяти такому розвитку подій, адже неточності та невизначеність існують не лише в законодавчих та підзаконних нормативно-правових актах, що безпосередньо регулюють діяльність органів місцевої влади та самоврядування, а й у законодавстві в галузях земельних, трудових відносин, екологічному праві, які допускають можливість діяти в рамках закону, однак у супереч інтересам регіону. Тому на думку автора дослідження, актуальним залишається контроль за діяльністю органів місцевої влади та місцевого самоврядування як з боку правоохоронних органів, так і з боку громадськості і державної виконавчої влади на всіх рівнях.

Світовий досвід управління регіональним розвитком свідчить про те, що успішність та процвітання регіону залежить не

лише від територіальної єдності регіону з географічної точки зору, а й від населення, що має активну громадянську позицію та здатне впливати на дії та рішення регіональної влади. Як приклад можна привести Польщу, де існують три рівні місцевих громад: на рівні гміни – самоврядна громада, на рівні повіту – локальна самоврядна громада, на рівні воєводства – регіональна самоврядна громада. Між переліченими громадами відсутня будь-яка залежність чи підлеглість. Також дуже важливим та необхідним для регіонального розвитку є посилення відповідальності органів місцевого самоврядування за свою діяльність, при чому така відповідальність має бути реальною, а не лише закріплюватися в законодавчих та підзаконних нормативних правових актах. Адже із набуттям ними більшого обсягу прав мають пропорційно підвищуватися й обов'язки перед народом.

Системою місцевого в Україні є сукупність органів місцевої влади на рівні конкретного села, селища, міста, що мають певні рівні субординації і діють від імені народу та в його інтересах у рамках законодавства та в межах Конституції України. Так, місцеве самоврядування включає: територіальну громаду; сільську, селищну, міську раду; сільського, селищного, міського голову; виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст; органи самоорганізації населення.

Територіальна громада – це жителі, що об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають адміністративний центр. Згідно із Законом України «Про місцеве самоврядування» органами управління місцевим самоврядуванням вважаються органи самоврядування населення, а також представницькі та виконавчі органи місцевого самоврядування.

Представницький орган місцевого самоврядування – виборний орган (рада), який складається з депутатів і наділяється правом представити інтереси територіальної громади і приймати від її імені рішення. Спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст представляють районні та обласні ради, тобто ради окремих адміністративно-територіальних одиниць. У містах з районним поділом за рішенням територіальної громади міста або міської ради можуть утворюватися районні в місті ради, які, у свою чергу, утворюють свої виконавчі органи та обирають голову ради, який одночасно є головою її виконавчого комітету.

Сільський, селищний, міський голова є головною посадовою особою територіальної громади відповідно села (добровільного об'єднання в одну територіальну громаду жителів кількох сіл), селища, міста. Сільський, селищний, міський голова обирається відповідною територіальною громадою на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування в порядку, визначеному законом, і здійснює свої повноваження на постійній основі, строк повноважень сільського, селищного, міського голови, обраного на чергових місцевих виборах визначається Конституцією України.

До органів управління місцевим самоврядуванням відносяться представницькі та виконавчі органи місцевого самоврядування, а також органи самоврядування населення.

Органи самоврядування (самоорганізації) населення – представницькі органи, що створюються частиною жителів, які тимчасово або постійно проживають на відповідній території в межах села, селища, міста [5, с. 52].

Актуальним для дослідження системи управління регіональним розвитком є можливість створення територіальних громад у відповідності до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», так стаття 4 даного закону зазначає, що добровільне об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст здійснюється з дотриманням таких умов: у складі об'єднаної територіальної громади не може існувати іншої територіальної громади, яка має свій представницький орган місцевого самоврядування; територія об'єднаної територіальної громади має бути нерозривною, межі об'єднаної

територіальної громади визначаються по зовнішніх межах юрисдикції рад територіальних громад, що об'єдналися; об'єднана територіальна громада має бути розташована в межах території Автономної Республіки Крим, однієї області; при прийнятті рішень щодо добровільного об'єднання територіальних громад беруться до уваги історичні, природні, етнічні, культурні та інші чинники, що впливають на соціально-економічний розвиток об'єднаної територіальної громади; якість та доступність публічних послуг, що надаються в об'єднаній територіальній громаді, не можуть бути нижчими, ніж до об'єднання. Відповідно до ст. 5 вказаного Закону ініціаторами добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст можуть бути: сільський, селищний, міський голова; не менш як третина депутатів від загального складу сільської, селищної, міської ради; члени територіальної громади в порядку місцевої ініціативи; органи самоорганізації населення відповідної території (за умови представлення ними інтересів не менш як третини членів відповідної територіальної громади).

Пропозиція щодо ініціювання добровільного об'єднання територіальних громад повинна, зокрема, містити: перелік територіальних громад, що об'єднуються, із зазначенням відповідних населених пунктів; визначення адміністративного центру об'єднаної територіальної громади та її найменування.

Сільський, селищний, міський голова забезпечує вивчення пропозиції щодо ініціювання добровільного об'єднання територіальних громад та її громадське обговорення, яке проводиться протягом 30 днів з дня надходження такої пропозиції. Після завершення громадського обговорення пропозиція подається до відповідної ради на наступну сесію для прийняття рішення про надання згоди на добровільне об'єднання територіальних громад та делегування представника (представників) до спільної робочої групи. Порядок проведення громадського обговорення з питань, передбачених цим Законом, визначається сільською, селищною, міською радою [6].

Громадяни України вже зорієнтовані на необхідність децентралізації влади в Україні, яка розглядається як беззаперечна можливість регіону вирішувати всі питання виключно на місцевому рівні. Відмітимо, що до недоліків державного втручання в економіку можна віднести: диференціальну здатність держави у вирішенні різних проблем; обмеженість ресурсних можливостей; слабку мотивацію чиновницького класу в результатах своєї діяльності; підміну загальнонаціональних інтересів клановими, груповими і іншими вузькокорисливим мотивами; відсутність ефективного контролю суспільства над державними структурами; широкі можливості владних структур до маніпулювання громадською свідомістю; низький професіоналізм і моральну деградацію чималої частини державних службовців; переважання апаратно-бюрократичного типу мислення над економічним і т.д. Таким чином, вимога повсюдного державного втручання як ліки від усіх хвороб, така ж неефективна, як і вимога – нічим необмеженої ринкової стихії.

Досвід провідних промислово розвинених демократичних країн Заходу, зокрема, Чехії, Австрії, Угорщини, показує, що ефективно діюча система місцевого самоврядування є найважливішою умовою економічного розвитку та зростання добробуту всього суспільства. Як зазначає М. Шмельов, «...місцеве самоврядування – це важливий, потрібний і необхідний інститут влади, що дозволяє зробити цю владу більш ефективною і «повертає» її обличчям до народу» [7]. Роль місцевого самоврядування у формуванні умов сталого економічного зростання багатогранна, найважливішими її складовими є:

1) забезпечення можливості державним органам влади і управління зосередитися на вирішенні загальних, тобто державних проблем, звільнившись при цьому від невластивих їм функцій; 2) залучення широких верств населення до вирішення загальнодержавних завдань та підвищення їх відповідальності за долю країни; 3) створення зрозумілих і ефективних «правил гри» для виробництва і підприємництва на своїй території, формування сприятливого клімату для малого та середнього бізнесу; 4) залу-

чення капіталів і забезпечення ефективної просторової організації виробництва; 5) створення умов для підвищення рівня і якості життя людей, на основі соціально культурного і житлового будівництва, розвитку системи охорони здоров'я та освіти, охорони довкілля та соціального захисту населення, сприяння формуванню середнього класу; 6) створення фінансової, інформаційної та комерційної інфраструктури ринку, кадрове забезпечення програм реформування. Не слід, звичайно, абсолютизувати можливості місцевого самоврядування, не брати до уваги його недоліки, так як і системі місцевого самоврядування притаманні бюрократичні тенденції. Однак ефективне місцеве самоврядування відкриває суспільству дійсно широкі можливості контролювати владу, особисто брати участь у ній, що, з одного боку, сприяє зацікавленості окремого громадянина у вирішенні питань регіонального значення, а з іншого – сприяє усвідомленню його відповідальності перед суспільством. Саме місцеве самоврядування є основою формування соціально-економічної політики держави, інтереси, турботи, проблеми людини найповніше виявляються на місцевому рівні, де вона живе і працює. А найбільш повна реалізація людського потенціалу є сьогодні одним із ключових чинників економічного розвитку [8, с. 60-61].

Зазначимо, що організаційна система управління розвитком регіону в кожному окремому випадку та для кожного окремого регіону повинна мати свої особливості. Необхідно розуміти, що управління соціально-економічним розвитком регіону не може полягати тільки у його загальних функціях. Воно представляє собою складну систему, що складається не лише з територіальних організацій структури, але й з процесу, цілей та методів. Як правило, дана система повинна бути чітко скоординованою. З цього приводу А. В. Козбаненко справедливо зазначає, що система державного управління, як і всяке соціально організоване утворення складається з функціонально об'єднаних зв'язками підсистем (елементів), що наділені певними специфічними властивостями, завдяки чому й знаходять своє місце в структурі організації. Організаційно-функціональна структура державного управління представляє собою певним чином організований функціонально взаємопов'язаний склад системоутворюючих елементів (структурних частин): державні інститути, що забезпечують функціонування системи управління у їх вертикальній та горизонтальній залежності, в організаційній взаємодії та підпорядкованості. Для проектування системи управління розвитком регіону необхідно визначити структуру моделі процесу розвитку. Так як реально вона не відома заздалегідь, необхідно проектувати моделі з гнучкими структурою та параметрами. Тобто в моделі, що описує процес, повинні змінюватися структура і параметри у відповідності зі змінами характеристик процесу при функціонуванні. При цьому в кожний період часу розвитку регіону має здійснюватися оцінка значень параметрів такої системи в залежності від досягнутих результатів. Як правило, система управління має велику кількість пов'язаних між собою елементів, високий рівень динамічності, а також взаємний вплив елементів один на одного [9].

Місцеве самоврядування і державна влада в Україні тісно пов'язані між собою, в них єдине джерело – влада народу. Органи самоврядування не входять до системи державної влади, однак вони не існують ізольовано від органів, які її здійснюють на принципах поєднання місцевих і державних інтересів. Масштаби та ефективність місцевого самоврядування, а відтак і внесок, який воно має зробити в добробут громади, регіону та держави, значною мірою залежать від характеру стосунків між різними рівнями влади. З одного боку, державна влада може через закони, нормативні акти та постанови виконавчих органів вводити певні обмеження щодо повноважень місцевих органів влади. З іншого – за умов місцевої автономії органи самоврядування повинні мати широку свободу в урядуванні в межах підвідомчої їм території [10, с. 66-67].

На думку автора дослідження, в організаційній структурі розвитком регіону недостатньо уваги приділяється співробітництву органів місцевої влади із науковими колективами стосовно обрання стратегічних планів розвитку регіонів. Адже саме вони

АНОТАЦІЯ

У статті розглянута організаційна структура системи управління розвитком регіону, проаналізовані повноваження органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, їх місце в управлінні соціально-економічним розвитком регіону, обґрунтована необхідність розширення повноважень суб`єктів управління розвитком регіону на місцях.

дозволяють встановити найбільш значущі стратегічні проблеми конкретного регіону, виходячи з його соціально-економічного, географічного положення. Готуючись до планування, слід обговорити зі спеціалістами найголовніші цілі розвитку регіону та обрати основні напрямки їх досягнення, а також переглядаються ризики, що можуть з'явитися перед регіоном. Опрацьовані матеріали мають бути прийняті до уваги, мало того, на них необхідно спиратися при побудові стратегічних планів розвитку регіону, за такими матеріалами можуть бути здійснені найточніші прогнози у конкретній територіальній одиниці. Крім того, завдяки таким розробкам і планам можна зрозуміти яких саме зусиль і в якій мірі необхідно докласти з боку інших органів влади. Враховуючи подані матеріали, органи державною влади мають можливість заздалегідь обговорити питання, які їм необхідно вирішити, вони розробляють механізм стратегії розвитку регіону. При цьому всі розробки, обговорення і пропозиції повинні мати не абстрактний, а конкретний характер, носити практичне спрямування, відображати реальні соціально-економічні показники та напрямки роботи у певних галузях із детальним обґрунтуванням.

SUMMARY

The article considers organizational structure management system development of the region, analyzed the powers of the executive authorities and local governments, their place and role in the management of socio-economic development of the region, characterized by duties subjects of regional management, in particular, enforcement authorities and local governments, justified proposals on voluntary association, territorial communities stressed the need for and feasibility of expansion of powers of subjects management of development regions, use development management experience in some regions of foreign countries.

Література:

1. Афанасьев В.Г. Системность и общество: монография / В. Г. Афанасьев. – М., 1980.

2. Методи, принципи і організаційна система управління регіональним розвитком [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1280052862975/rps/metodi_printsipi_organizatsiyna_struktura_upravlinnya_regionalnim_rozvitkom.

3. Місцеве самоврядування в Україні: теорія і практика: посібник для депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів / Б. А. Руснак. – Одеса, 2011. – 536 с.

4. С. В. Лихачов Характеристика чинників, що впливають на ефективність діяльності органів внутрішніх справ та місцевого самоврядування в забезпеченні громадської безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/3455/%D1.

5. Про добровільне об'єднання територіальних громад: закон України від 05.02.2015 № 157-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/157-19.

6. Управління регіональним розвитком туризму: навчальний посібник. / За ред. - В. Ф.Семенова. – Одеса, 2011. – 225 с.

7. Баранова К.К. Бюджетный федерализм и местное самоуправление. – М.: изд-во «Дело и Сервис». – 2000. – С. 4.

8. Актуальные вопросы управления региональным развитием / Под. ред. Г. А. Сульдиной, Р. М. Нуртдинова. – Казань: Казанский государственный университет, 2010. – 368 с.

9. Смирнов В. В. Особенности эффективного управления развитием региона: методология, стратегия, механизм, организация / В. В. Смирнов // Аудит и финансовый анализ. – 2007. – № 6. – С. 1-10.

10. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Факт, 2003. – 384 с.

ОСНОВНІ ПРОЦЕДУРИ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

ЄВДОКІМЕНКО Світлана Вікторівна - судовий експерт з економічних досліджень, кандидат юридичних наук, заступник директора ДП «Харківський науково-дослідний та проектний інститут землеустрою»

УДК: 340.69 (477)

В работе на основе проведенных исследований определены условия, при которых можно достичь надежных результатов при производстве судебно-экономической экспертизы. Установлено, что это является возможным на основе выполнения процедур проведения судебно-экономической экспертизы.

Ключові слова: судово-економічна експертиза, умови проведення, організація проведення, оформлення результатів експертизи.

Метою статті є розгляд основних процедур проведення судово-економічної експертизи для забезпечення підвищення якості їх проведення.

Виклад основного матеріалу

Під судовою експертизою, згідно зі статтею 1 Закону України «Про судову експертизу», розуміється дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду [1]. Як наголошувалося в матеріалах Міжнародної науково-практичної конференції «Теорія і практика судової експертизи в сучасних умовах», судові бухгалтерські дослідження в судовій практиці західноєвропейських країн (зокрема, у Великобританії та Ірландії) використовуються для того, щоб виявити наявність шахрайства, його природу для сприяння ідентифікації злочинця. Висновок судового бухгалтера є наслідком його процедурних дій у рамках експертного дослідження[2].- В українському законодавстві такі процедурні дії для проведення судових експертиз і підвищення якості судових експертиз передбачені в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень (далі: Інструкція).

Весь процес організації судово-економічної експертизи доцільно розділити на чотири частини: умови прийняття рішення про проведення судово-економічної експертизи; порядок оформлення матеріалів для проведення експертизи; організація проведення експертизи та оформлення результатів експертизи.

Серед основних умов провадження судово-економічної експертизи згідно з наведеною Інструкцією можна виділити наступні [2]:

– Результати експертних досліджень викладаються в письмових висновках експертних досліджень згідно з чинним законодавством України (з п.1.3).

– Під час проведення експертиз (експертних досліджень) з метою виконання певного експертного завдання експертами застосовуються відповідні методи дослідження, методики проведення судових експертиз, а також нормативно-правові акти та нормативні документи (міжнародні, національні та галузеві стандарти, технічні умови, правила, норми, положення,

інструкції, рекомендації, переліки, настановчі документи Держспоживстандарту України), а також чинні республіканські стандарти колишньої УРСР та державні класифікатори, галузеві стандарти та технічні умови колишнього СРСР, науково-технічна, довідкова література, програмні продукти тощо. Визначення способу проведення експертизи (вибір певних методик, (методів дослідження)) належить до компетенції експерта (п.1.4).

– Проведення експертиз, експертних досліджень з оцінки майна здійснюється на умовах і в порядку, передбачених Законом України «Про судову експертизу», з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» щодо методичного регулювання оцінки майна (п.1.5).

– Експертизи та дослідження, що проводяться атестованими судовими експертами, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, здійснюються з урахуванням обмежень, передбачених статтею 7 Закону України «Про судову експертизу» (п.1.7).

– Підставою для проведення експертиз відповідно до чинного законодавства є процесуальний документ (постанова, ухвала) про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом), або письмове звернення потерпілого чи сторони захисту кримінального провадження (далі - документ про призначення експертизи (залучення експерта)), у якому обов'язково зазначаються реквізити, перелік питань, поставлених експерту, а також об'єкти, що підлягають дослідженню (п.1.8).

– Строк проведення експертизи встановлюється залежно від складності дослідження з урахуванням експертного навантаження фахівців керівником експертної установи (або заступником керівника чи керівником структурного підрозділу) у межах:10,30,60, понад 60 календарних днів (в залежності від кількості об'єктів та складності за характером досліджень, більший розумний строк установлюється за письмовою домовленістю з органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), після попереднього вивчення експертом наданих матеріалів. (п.1.13). У випадку невиконання клопотань експерта щодо надання додаткових матеріалів, несплати вартості експертизи в порядку, передбаченому чинним законодавством, незабезпечення доступу до об'єкта дослідження (учинення перешкод з боку сторін, що беруть участь у справі, в обстеженні об'єкта) матеріали справи повертаються органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), із зазначенням мотивованих причин неможливості її проведення.

Важливим процедурним моментом проведення судово-економічної експертизи є оформлення матеріалів для проведення експертизи (дослідження), що передбачено розділом III Інструкції, а саме:

1) До експертної установи (експерту) надаються: документ про призначення експертизи (залучення експерта), об'єкти, зразки для порівняльного дослідження та, за клопотанням експерта, - матеріали справи (протоколи оглядів з додатками, протоколи вилучення речових доказів тощо), (п.3.2).

2) У документі про призначення експертизи (залучення експерта) зазначаються такі дані: місце й дата винесення постанови чи ухвали; посада, звання та прізвище особи, що призначила експертизу (залучила експерта); назва суду; назва справи та її номер; обставини справи, які мають значення для проведення експертизи; підстави для призначення експертизи; прізвище експерта або назва експертної установи, експертам якої доручається проведення експертизи; питання, які виносяться на вирішення експертові; перелік об'єктів, що підлягають дослідженню (у тому числі порівняльних зразків та інших матеріалів, направлених експертові, або посилання на такі переліки, що містяться в матеріалах справи); інші дані, які мають значення для проведення експертизи. У документі про призначення експертизи (залучення експерта) зазначаються такі дані: місце й дата винесення постанови чи ухвали; посада, звання та прізвище особи, що призначи-

ла експертизу (залучила експерта); назва суду; назва справи та її номер; обставини справи, які мають значення для проведення експертизи; підстави для призначення експертизи; прізвище експерта або назва експертної установи, експертам якої доручається проведення експертизи; питання, які виносяться на вирішення експертові; перелік об'єктів, що підлягають дослідженню (у тому числі порівняльних зразків та інших матеріалів, направлених експертові, або посилання на такі переліки, що містяться в матеріалах справи); інші дані, які мають значення для проведення експертизи. Орієнтовний перелік питань, що можуть бути поставлені при проведенні відповідного виду експертизи, наведено в Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки і призначення судових експертиз та експертних досліджень (далі - Рекомендації) (п.3.3). У розділі III Рекомендацій основними завданнями економічної експертизи є експертиза документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності, а саме:

– визначення документальної обґрунтованості розміру нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, періоду і місця їх утворення;

– визначення документальної обґрунтованості оформлення операцій з одержання, зберігання, виготовлення, реалізації товарно-матеріальних цінностей, у тому числі грошових, основних засобів, надання послуг;

– визначення документальної обґрунтованості відображення в обліку грошових коштів, цінних паперів;

– визначення документальної обґрунтованості відображення в обліку операцій з нарахування та виплати заробітної плати, інших виплат;

– установлення відповідності чинному законодавству відображення в податковому обліку доходів та витрат за фінансово-господарськими операціями, що підлягають оподаткуванню податком на прибуток;

– визначення відповідності чинному законодавству відображення в податковому обліку податкових зобов'язань та податкового кредиту з податку на додану вартість.

3) Вилучення об'єктів, що підлягають дослідженню, та відібрання зразків оформлюються протоколом згідно з вимогами процесуального законодавства. У них, крім загальних реквізитів такого роду документів, зазначається, які саме зразки були вилучені або відібрані, їх кількість, умови відбору або вилучення, а також інші обставини, що мають значення для вирішення поставлених питань. Протокол підписується всіма особами, які брали участь у вилученні об'єктів, відібранні зразків (п.3.4).

Також передбачається можливість проведення (у разі необхідності) додаткової або повторної експертизи з вказівкою мотивів та підстави призначення такої експертизи, або призначення комплексної експертизи.

Процедура здійснення судово-економічної експертизи передбачена правилами, викладеними в пунктах 4.5-4.8 Інструкції при проведенні комплексної експертизи.

Визначення керівником експертної установи провідного підрозділу, керівник якого за погодженням з керівниками інших підрозділів формує комісію експертів і призначає голову експертної комісії. Якщо комплексна експертиза виконується експертами кількох експертних установ, комісія експертів формується керівником провідної експертної установи разом з керівниками інших експертних установ - співвиконавців. Голову комісії призначає керівник провідної експертної установи. Голова комісії виконує лише організаційні функції, а саме:

–скликає нараду експертів, на якій ознайомлює їх з документом про призначення експертизи (залучення експерта) та матеріалами, які надійшли на дослідження;

–організовує розробку спільної програми досліджень, у тому числі з визначенням послідовності та строків виконання окремих досліджень; у разі неузгодження дій комісії при виконанні досліджень чи порушення їх послідовності повідомляє про це керівника експертної установи;

–організовує попереднє вивчення досліджуваних об'єктів членами комісії;

–здійснює зв'язок з керівниками експертних установ (підрозділів), співробітники яких є членами комісії, контролює

строки проведення окремих досліджень і координує виконання всієї програми досліджень;

–керує проміжними та підсумковими нарадами експертів;

–складає проект висновку (повідомлення про неможливість надання висновку) або доручає одному з членів комісії.

За результатами судово-економічної експертизи складається спільний висновок комісії, який у разі єдиної думки підписується усіма експертами. У іншому випадку складаються декілька висновків експертів (за кількістю точок зору) або один, у якому вступна і дослідницька частини підписуються всіма експертами, а заключна - окремими з відповідними висновками або згідно з проведеними ними дослідженнями.

Згідно з п. 4.13 Інструкції, висновок експерта (повідомлення про неможливість надання висновку) розглядається керівником підрозділу та керівником експертної установи (або його заступником) і направляється органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта). Передбачено, що висновок експерта (повідомлення про неможливість надання висновку) розглядається керівником підрозділу та керівником експертної установи (або його заступником) і направляється органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта). За пунктами 4.14-4.16 Інструкції визначається склад кожної з частин висновку, а саме:

1) у вступній частині висновку експерта зазначаються:

дата надходження документа про призначення експертизи (залучення експерта);

найменування експертної установи та/або ім'я, прізвище, по батькові експерта;

документ про призначення експертизи (залучення експерта), його найменування і дата складання, найменування органу та/або посада і прізвище особи, який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта);

справа, за якою вона призначена (кримінальна, про адміністративне правопорушення, цивільна, господарська, адміністративна тощо, номер справи);

перелік об'єктів, що підлягають дослідженню, та зразків (у разі надходження);

відомості про надані матеріали справи (у тому числі вид (назва) матеріалів (документів) та кількість аркушів);

спосіб доставки та вид упаковки досліджуваних об'єктів із зазначенням у необхідних випадках відомостей про те, чи впливав спосіб упаковки на їх збереженість;

запис про відповідність матеріалів та об'єктів, що надійшли до експертної установи (експерта), матеріалам, зазначеним у документі про призначення експертизи (залучення експерта);

перелік питань (дослівно у формулюванні документа про призначення експертизи (залучення експерта)), які поставлено на вирішення експертизи; якщо питання сформульовано неясно або його редакція не відповідає рекомендаціям, але зміст завдання експертові зрозумілий, то після наведення питання в редакції документа про призначення експертизи (залучення експерта) він може дати відповідні роз'яснення і викласти питання в редакції, що відповідає зазначеним рекомендаціям; якщо поставлено декілька питань, експерт має право згрупувати їх і викласти в послідовності, яка забезпечує найдоцільніший порядок дослідження; якщо деякі питання, що містяться у документі про призначення експертизи (залучення експерта), вирішувались при проведенні експертиз різних видів, - відомості (експертна установа, номер та дата висновку) про ці експертизи; якщо питання, які поставлені на вирішення експертизи, доцільно вирішувати в іншому порядку, ніж той, що визначений у документі про призначення експертизи (залучення експерта), - зазначається, у якому порядку вирішуватимуться ці питання;

питання, які вирішуються експертом у порядку експертної ініціативи;

дані про експерта (експертів): прізвище, ім'я та по батькові, посада, клас судового експерта, науковий ступінь та вчене звання, освіта, освітньо-кваліфікаційний рівень, експертна спеціальність, стаж експертної роботи, дата та номер видачі свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта, ким видано та строк дії;

попередження експерта про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку за статтею 384 Кримінального кодексу України або за відмову від надання висновку за статтею 385 Кримінального кодексу України;

дата направлення клопотання експерта про надання додаткових матеріалів, дата надходження додаткових матеріалів або відомостей про наслідки розгляду клопотання; обставини справи, які мають значення для надання висновку, з обов'язковим зазначенням джерела їх отримання;

при проведенні додаткових або повторних експертиз зазначаються відомості про первинну (попередні) експертизу (експертизи) (прізвище експерта, назва експертної установи чи місце роботи експерта, номер і дата висновку експертизи, зміст заключних висновків первинної (попередніх) експертизи (експертиз)); зміст питань, які були поставлені перед експертом на додаткове або повторне вирішення, а також мотиви призначення додаткової або повторної експертизи, які зазначені у документі про призначення експертизи (залучення експерта), якщо у ньому такі мотиви відсутні, про це робиться відповідний запис;

відомості про процесуальні підстави та осіб, які були присутні під час проведення досліджень (прізвище, ініціали, процесуальний статус);

нормативні акти, методики, рекомендована науково-технічна та довідкова література.

2) дослідницька частина повинна включати:

відомості про стан об'єктів дослідження, застосовані методи (методики) дослідження, умови їх застосовування;

посилання на ілюстрації, додатки та необхідні роз'яснення до них;

експертну оцінку результатів дослідження.

Опис процесу застосовування інструментальних методів дослідження та проведення експертних експериментів можуть обмежуватись викладенням кінцевих результатів. У зазначених випадках графіки, діаграми, таблиці, матеріали експертних експериментів мають зберігатись у наглядових експертних провадженнях і на вимогу органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), можуть надаватись їм для ознайомлення.

За наявності в документі про призначення експертизи (залучення експерта) питань, які не належать до предмета експертизи або не входять до компетенції експерта, вказуються причини, з яких ці питання не можуть бути вирішені.

Узагальнення та оцінка результатів окремих досліджень, які є підставою для формулювання висновків, можуть викладатися у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експерта.

3) У заключній частині викладаються висновки за результатами дослідження у вигляді відповідей на поставлені питання в послідовності, що визначена у вступній частині.

На кожне з поставлених питань має бути дано відповідь по суті або вказано, з яких причин неможливо його вирішити. Якщо заключний висновок не може бути сформульований у стислій формі, допускається посилання на результати досліджень, викладені у дослідницькій частині.

Висновок експерта (експертів) оформлюється на бланку експертної установи і підписується експертом (експертами), який (які) проводив(ли) дослідження. Підписи у заключній частині засвідчуються відбитком печатки експертної установи на кожній сторінці тексту заключних висновків. Якщо до висновку експерта додаються фототаблиці, креслення, схеми, діаграми тощо, вони також підписуються експертом (експертами); підписи засвідчуються відбитком печатки експертної установи.

Висновки

Виконання передбачених процедур проведення судово-економічної експертизи забезпечує дотримання принципів судово-економічних експертиз, викладених у статті 3 Закону України «Про судову експертизу», а саме: принципи законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження.

АНОТАЦІЯ

У роботі на основі проведених досліджень визначено умови, за яких можна домогтися надійних результатів при провадженні судово-економічної експертизи. Встановлено, що це є можливим лише на основі виконання процедур проведення судово-економічної експертизи. Весь процес організації судово-економічної експертизи пропонується розділити на чотири частини, а саме: організація проведення експертизи та оформлення результатів експертизи. Основними завданнями економічної експертизи визначено експертизи документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності, наведено їх перелік. Значне місце у статті приділяється характеристиці ролі керівника експертної установи в організації процесу експертного дослідження та складання висновку експертом. Доведено, що виконання передбачених процедур проведення судово-економічної експертизи забезпечує дотримання принципів судово-економічних експертиз викладених у статті 3 Закону України «Про судову експертизу», а саме: принципи законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження.

SUMMARY

The work on the basis of the studies defined the conditions under which you can achieve reliable results when conducting judicial examination of the economic. It is established that it is possible only through the procedures of judicial economic expertise. The whole process of judicial examination of proposed economic divided into four parts, namely: organization and execution of the examination results of the examination. The main tasks of economic expertise defined examination of documents accounting, tax accounting and reporting, given their list. A significant characteristic of the article is given the role of head of the expert institution in the process of expert research or expert opinion. Proved that the fulfillment of procedures for judicial and economic expertise ensures compliance with the principles of judicial-economic examination set out in Article 3 of the Law of Ukraine "On legal expertise", namely the principles of legality, independence, objectivity and completeness of the study.

Література

1. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038–XII // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 28. — Ст. 232

2. Шадрин В.В. Использование результатов бухгалтерских экспертиз в английском судопроизводстве. // Материалы Международной научно-практической конференции «Теория и практика судебной экспертизы в современных условиях» (г.Москва, 14-15 февраля 2007 г).

3. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 № 53/5, зареєстрованим у Мін'юсту України 03.11.1998 за № 705/3145 (із змінами) // Офіційний вісник України. — 1998. — № 46. — С. 172.

4. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз // Судові експертизи в Україні : збірник нормативних актів. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 39-82.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ: НАЦІОНАЛЬНИЙ РІВЕНЬ, РАМКИ СУДОВОЇ СИСТЕМИ

САГУН Андрій Васильович - здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 342.9 (477)

В статье установлены уровни системы обеспечения законности в деятельности административных судов по осуществлению правосудия, выделены группы субъектов, обеспечивающие законность в деятельности административных судов по осуществлению правосудия, установлены субъекты, принадлежащие к судебной системе и имеющие полномочия оценки правосудности принятых решений, постановлений, приговоров, определений суда.

Ключові слова: забезпечення законності в діяльності суду, забезпечення законності правосуддя, правосудність, апеляційні адміністративні суди, касаційні адміністративні суди.

Постановка проблеми

Судова влада – це система утворених відповідно до закону органів, що наділені виключними владними повноваженнями з розгляду юридично значущих справ із застосуванням спеціальної визначеної законом процесуальної форми, яка містить гарантії законності й справедливості рішень, що приймаються. Органом, наділеним повноваженням реалізації одного з видів державної влади – судової, є суд. У сукупності, всі суди країни складають її судову систему, яка є організаційним утіленням судової влади [5, с. 214]. Діяльність судів становить універсальний механізм із захисту й охорони права, відновлення порушеного права, припинення порушення права. Правосуддя є квінтесенцією регуляційної й охоронної функції держави, які доповнюють одна одну, оскільки в них втілено охорону Конституції, суб'єктивного права, відновлення порушеного права, підтримання правопорядку і законності [10, с.22]. А тому і забезпечення законності в діяльності адміністративних судів щодо здійснення правосуддя вкрай важливе й актуальне питання.

Метою даної статті є визначення суб'єктів, які забезпечують законність у діяльності адміністративних судів щодо здійснення правосуддя і при цьому інституційно належать до досліджуваної системи. Для цього доцільним вбачається встановлення рівнів відповідної системи, груп суб'єктів, які забезпечують законність у діяльності адміністративних судів щодо здійснення правосуддя, встановлення суб'єктів, які належать до судової системи і мають повноваження оцінки правосудності прийнятих рішень, ухвал, постанов, вироків суду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Основою для написання даної статті стали праці таких науковців, як В. Б. Авер'янов, А. Л. Борко , І. Є. Марочкін, В. Маляренко, О. Удовиченко та інших. Незважаючи на велику кількість наукових досліджень у даній сфері, наразі все ще залишаються нез'ясованими питання щодо рівнів системи забезпечення законності в діяльності адміністративних судів щодо здійснення правосуддя, груп суб'єктів, які забезпечують законність у діяльності адміністративних судів

щодо здійснення правосуддя. Не встановлено суб'єктів, які належать до судової системи і мають повноваження оцінки правосудності прийнятих рішень, ухвал, постанов, вироків суду.

Викладення основного матеріалу розпочнемо з того, що, на наш погляд, особливістю забезпечення законності в діяльності адміністративних судів щодо здійснення правосуддя в Україні можна визначити існування двох рівнів відповідного процесу: національний та міжнародний.

Наднаціональний або міжнародний рівень забезпечення законності в діяльності адміністративних судів щодо здійснення правосуддя характеризується участю в процесі міжнародних інституцій, що не належать до механізму української держави. До числа суб'єктів, які забезпечують законність в діяльності адміністративних судів щодо здійснення правосуддя, але перебувають поза межами механізму української держави, відноситься Європейський суд з прав людини.

На національному рівні мова іде про суб'єктів, які належать до механізму держави в Україні. Серед них слід виділити суб'єктів, які інституційно належать до гілки судової влади, та тих, які здійснюють забезпечення законності ззовні. У рамках даної статті зупинимося на першій з числа двох вказаних груп.

Насамперед, апеляційні суди України. В основу інстанційного розмежування національних судів покладено функціональність, тобто суд кожної інстанції виконує свою особливу функцію: суд першої інстанції здійснює розгляд справи по суті (з'ясовує характер спірних відносин, досліджує та оцінює докази, застосовує право і здійснює правову кваліфікацію, на підставі якої вирішує спір); суд апеляційної інстанції перевіряє законність та обґрунтованість рішень суду першої інстанції, оцінюючи як правильність встановлення фактичних обставини справи, так і правильність застосування норм права; суд касаційної інстанції усуває помилки у правозастосуванні, не вдаючись до перевірки фактичних обставин справи [9].

Щодо апеляційних судів, то оскільки Конституцією України (пункт 8 частини третьої статті 129) кожному гарантується право на апеляційне та касаційне оскарження рішення суду, до системи адміністративних судів України входять апеляційні адміністративні суди. Законодавцем вони віднесені до спеціалізованих судів, що утворюються в апеляційних округах відповідно до Указу Президента України. Апеляційні адміністративні суди – це суди другої ланки єдиної системи судів загальної юрисдикції [1, с. 393]. На початку 2000-х років в Україні відмовились від процесуального нагляду вищих судів над дотриманням законності судами нижчих інстанцій як один із кроків реформування судової системи та суміжних правових інститутів, з декларуванням реформи приведення сфери судочинства у відповідність із міжнародними, європейськими стандартами. Водночас, компетенцією апеляційних судів залишається перевірка законності рішень місцевих [9]. Зокрема, до цих судів може бути подана апеляційна скарга на рішення або на окрему частину рішення адміністративного суду першої інстанції, які не набрали законної сили, та на ухвали адміністративного суду округу першої інстанції у випадках, передбачених законом. Перегляд справ у апеляційному порядку передбачає можливість перевірити за скаргою учасника судового процесу обставини справи щодо наявності певних правовідносин або доведеність створення конфлікту конкретною особою на основі вивчення як тих доказів, що були досліджені в суді першої інстанції, так і нових [1, с. 393]. Ст. 159 Кодексу адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV [6] «Законність і обґрунтованість судового рішення» передбачає, що судове рішення повинно бути законним. Законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права при дотриманні норм процесуального права. Перевірку законності, як було зазначено, здійснюють апеляційні суди України. В ч. 3 ст. 26, ст. 184 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 № 2453-VI [4] чітко визначено, що апеляційними судами з розгляду адміністративних справ є апеляційні

адміністративні суди, які утворюються відповідно до указу Президента України в апеляційних округах. Згідно з ч. 2 ст. 20 Кодексу адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV [6] «апеляційні адміністративні суди переглядають судові рішення місцевих адміністративних судів (місцевих загальних судів як адміністративних судів та окружних адміністративних судів), які знаходяться у межах їхньої територіальної юрисдикції, в апеляційному порядку як суди апеляційної інстанції».

Вдалим прикладом забезпечення законності є досвід, запроваджений у судах Запорізької області. У 2005 р. рішенням президії Апеляційного суду Запорізької області була запроваджена система контролю за дотриманням процесуальних строків місцевими судами регіону. Кожного місяця (до 5-го числа включно) місцеві суди мають надіслати до Апеляційного суду звіт про дотримання «розумних» строків розгляду справи. У звіті вказуються дані про оперативність роботи відповідного суду і наводиться перелік справ, які не розглянуті понад шість місяців. Також вказуються відомості про суддів, у провадженні яких знаходяться «проблемні» справи, і причини затримок їх розгляду. Ці справи ставляться «на контроль» Апеляційного суду: це означає, що місцеві суди щомісяця (до 5-го числа наступного місяця) мають звітувати стосовно цих справ аж до завершення провадження по ним. Координує роботу із «проблемними» справами місцевих судів відділ статистики і контролю апарату Апеляційного суду, а також голова цього суду [7, с. 89].

Щодо касації, то касаційною інстанцією, до якої може звернутися суб'єкт права на касаційне оскарження, є Вищий адміністративний суд України. Останнім в касаційному порядку можуть бути перевірені постанови та ухвали апеляційного адміністративного суду, ухвалені ним в апеляційному порядку Вищий адміністративний суд України може утворювати судові палати з розгляду окремих категорій справ за визначеною спеціалізацією в межах відповідної спеціальної судової юрисдикції [1, с. 394]. Ч. 3 ст. 231 Кодексу адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV [6] визначає правило, що «у разі скасування або зміни судових рішень судів першої та апеляційної інстанцій в ухвалі зазначається, у чому полягала їхня незаконність». Це положення чітко ілюструє роль судів касаційної інстанції (Вищого адміністративного суду України) в процесі забезпечення законності в діяльності адміністративних судів щодо здійснення правосуддя.

Також касаційне оскарження рішень усіх апеляційних судів проводиться до відповідних підрозділів (у цивільних, кримінальних, адміністративних, господарських та інших справах – згідно із системою діючих спеціалізованих судів) Верховного Суду України, бо останній є найвищою судовою інстанцією, а касаційний розгляд – остаточною перевіркою судових рішень. Верховний Суд України здійснює правосуддя, забезпечує однакове застосування законодавства всіма судами загальної юрисдикції [1, с. 394]. Отже, Вищий адміністративний суд України та Верховний суд України є суб'єктами забезпечення законності діяльності адміністративних судів щодо здійснення правосуддя.

А.Л. Борко вважає, що в якості самостійного суб'єкта контролю за діяльністю судів України виступає й Пленум Верховного Суду України, контрольна діяльність якого насамперед виражається у заслуховуванні інформації Голови Верховного Суду України та його заступників про їх діяльність (п.3 ч.2 ст.45 Закону України від 07.07.2010 р.). При цьому, хоча законодавство прямо не визначає можливих наслідків подібного інформування і не вимагає його схвалення, Пленум Верховного Суду України згідно з п.1,2 ч.2 ст.45 Закону України від 07.07.2010 р. № 2453-УІ і ст.1 Регламенту Пленуму від 09.04.2012 р. наділений правом звільняти вказаних посадових осіб, а також заступників секретарів судових палат і секретаря Пленуму Верховного Суду, у чому вбачається один із засобів реагування Пленуму на виявлені порушення в їхній діяльності [2, с. 333]. Продовжуючи аналіз повноважень Пленуму у сфері забезпечення законності, не можна оминути увагою і той факт, що Верховний Суд зобов'язаний не тільки усувати недоліки в застосуванні законів шляхом повторного

касаційного розгляду рішень судів загальної юрисдикції, а й запобігати таким порушенням шляхом роз'яснення практики застосування законів у постановах Пленуму на основі матеріалів судових рішень [1, с. 394].

Щодо Пленуму Вищого адміністративного суду України, то, наприклад, у 2015 році для забезпечення однакового та правильного застосування чинного законодавства адміністративними судами та надання їм методичної допомоги підготовлено 24 постанови Пленуму з актуальних питань діяльності адміністративних судів, у тому числі роз'яснювального характеру[8]. Водночас, погодимось з А.Л. Борко, підстав відносити відповідну інституцію судової системи до числа суб'єктів забезпечення законності не достатньо. На відміну від Пленуму Верховного Суду України, пленуми вищих спеціалізованих судів не мають чітко нормативно виражених контрольно-наглядових повноважень, констатує А.Л. Борко, наприклад, обмежуючись лише заслуховуванням інформації голоси суду про стан правосуддя у відповідній судовій юрисдикції та практику вирішення окремих категорій справ. У той же час, відповідно до ч.7 ст.36, ч.9 ст.45 Закону України від 07.07.2010 р. № 2453-УІ на секретаря пленуму вищого спеціалізованого суду і секретаря Пленуму Верховного Суду України покладається організація роботи секретаріату пленуму і контроль виконання прийнятих пленумом постанов. Хоча, «наврядчи секретар пленуму має визначатись як окремий суб'єкт контролю за діяльністю судів, позаяк у законодавстві відсутні будь-які положення щодо підпорядкування йому осіб, які мають виконувати постанови пленуму, а відповідно й заходів, які секретар пленуму може застосовувати для забезпечення виконання постанов пленуму. Більш коректним у даному разі вбачається нормативно-правове наділення саме пленуму вищого спеціалізованого суду і Пленуму Верховного Суду України достатнім обсягом повноважень щодо усунення виявлених секретарем пленуму недоліків виконання постанов пленуму» [2, с. 333].

Суб'єктом забезпечення законності в діяльності адміністративних судів щодо здійснення правосуддя може бути і сам суддя, що його здійснює; або ж керівництво судової установи. Прикладом може слугувати ситуація, коли виникає конфлікт інтересів в адміністративному суді – суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень. Згідно з ч. 2 ст. 29 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII [3] судді Конституційного Суду України, інші професійні судді, члени, дисциплінарні інспектори Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, службові особи секретаріату цієї Комісії, Голова, заступник Голови, секретарі секцій Вищої ради юстиції, а також інші члени Вищої ради юстиції, народні засідателі і присяжні (під час виконання ними цих функцій), у яких наявний реальний чи потенційний конфлікт інтересів, можуть самостійно вжити заходів щодо його врегулювання шляхом позбавлення відповідного приватного інтересу з наданням підтверджуючих це документів безпосередньому керівнику або керівнику органу, до повноважень якого належить звільнення/ініціювання звільнення з посади. Позбавлення приватного інтересу має виключати будь-яку можливість його приховування.

Наприклад, відвід чи самовідвід судді як процесуальні інструменти спрямовані насамперед на забезпечення прийняття законних судових рішень, неупередженого судового розгляду та захист судді від впливу певних суб'єктивних чинників. Інститут відводу судді від участі у розгляді конкретної справи – це одна із найважливіших гарантій здійснення правосуддя неупередженим та справедливим судом. Він покликаний ліквідувати найменшу підозру в заінтересованості судді в результатах справи, що розглядається, навіть якщо такої заінтересованості немає, оскільки тут головним є публічний інтерес. У разі заявлення суддею самовідводу у справі через, наприклад, наявність неприязних стосунків з представником сторони у справі, що має під собою об'єктивне підґрунтя, такий самовідвід має вбачатися

АНОТАЦІЯ

У статті встановлено рівні системи забезпечення законності в діяльності адміністративних судів щодо здійснення правосуддя, виділено групи суб'єктів, які забезпечують законність у діяльності адміністративних судів щодо здійснення правосуддя, встановлено суб'єктів, які належать до судової системи і мають повноваження оцінки правосудності прийнятих рішень, ухвал, постанов, вироків суду.

SUMMARY

The article established the rule of law in the activity levels of the system of administrative courts, the groups of subjects whom ensure the legitimacy of the activities of the administrative courts in the administration of justice, established entities that are part of the judicial system and have the authority to assess the legality of decisions, regulations, court verdicts.

обґрунтованим та не може свідчити про упередженість судді [11, с. 20-21].

Враховуючи викладене, доходимо **висновку**, що суб'єктами, які забезпечують законність у діяльності адміністративних судів щодо здійснення правосуддя і при цьому інституційно належать до досліджуваної системи є: самі судді, керівництво судової установи, апеляційні адміністративні суди, суди касаційної інстанції, Вищий адміністративний суд України, Верховний суд України, Пленум Верховного Суду України.

Література

1. Адміністративне право України. Академічний курс: [підруч.]: У двох томах: / [за ред.В. Б. Авер'янова]. – К. : Видавництво «Юридична думка». – . Том 1. Загальна частина. – 2004. – 584 с.

2. Борко А. Л. Контроль і нагляд у судовій системі України за діяльністю судів /- А. Л. Борко // Митна справа. – 2013. – № 6 (2.2). – С. 331-337.

3. Верховна Рада України, Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1700-18

4. Верховна Рада України, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 № 2453-VI : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

5. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства / European Union. – Київ, USAID. – 2015. – 708 с.

6. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2747-15

7. Організація роботи суду : навч. посіб. [для студ. юрид. спец. вищ. О-64 навч. закл.] / І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, О. М. Овчаренко та ін. ; за заг. ред. І. Є. Марочкіна. – Х.: Право, 2012. – 256 с.

8. Постанова Пленуму ВАС «Про стан здійснення правосуддя адміністративними судами у 2015 році»від 05.02.2016 № 1 http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0001760-16

9. Пропозиції Вищого господарського суду України щодо вдосконалення конституційного регулювання питань здійснення правосуддя та функціонування судової влади, схвалені Постановою Пленуму Вищого господарського суду України від 09.07.2015 № 5 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/ppVGSU_09072015_5.pdf

10. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України: Підручник / О. С. Захарова, В. С. Ковальський, В. С. Лукомський та ін.; Відп. ред. В. Маляренко. – 3-є вид., переробл. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 352. – Бібіліогр.: с. 338-350.

11. Удовиченко О. Притягнення судді до дисциплінарної відповідальності / О. Удовиченко // Слово Національної школи суддів України. – 2013. – № 3. – С. 14-22.

СУБ'ЄКТИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

НЕГОДЧЕНКО Вадим Миколайович - здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 351.858

Сформулировано определение понятия «субъекты формирования и реализации государственной информационной политики». Предложен авторский подход к классификации данных субъектов. Раскрыты характерные особенности государственных и негосударственных субъектов, подчеркнута важность налаживания взаимодействия между ними, что создаст соответствующие условия для всестороннего информационного обеспечения украинского общества, стабильного развития информационной сферы и совместной защиты такого развития от внешних и внутренних угроз.

Ключові слова: суб'єкти, державна інформаційна політика, інформаційна сфера, національна безпека, загрози.

Останнім часом у нашій державі все більше уваги стало приділятися питанням вироблення ефективної державної інформаційної політики, в якій мають бути враховані усі потенційні та існуючі загрози інформаційній безпеці, а також передбачено низку заходів, спрямованих на їх усунення або мінімізацію негативних наслідків у разі їх настання. Необхідність удосконалення існуючої сьогодні державної інформаційної політики зумовлена наявністю істотного зовнішнього впливу на внутрішньополітичну ситуацію на Україні (у тому числі негативного інформаційно-психологічного впливу), який проводиться шляхом різноманітних інформаційних акцій, компаній та комбінацій, за допомогою яких поширюється неправдива, упереджена інформація.

У зв'язку з цим підтримуємо точку зору І.Р. Березовської та Д.М. Русака, які зазначають, що державна інформаційна політика повинна закласти основи для вирішення фундаментальних завдань розвитку суспільства, головними з яких є формування єдиного інформаційного простору України та її входження у світовий інформаційний простір, гарантування інформаційної безпеки особистості, суспільства й держави [1]. Це вимагає зосередження зусиль суспільства та держави на виробленні відповідного механізму, усі елементи якого мають бути орієнтовані на створення, розвиток й забезпечення ефективного використання інформаційних ресурсів у всіх сферах суспільного життя. Ключовим елементом даного механізму є відповідна система суб'єктів. Отже, вироблення науково обґрунтованої та адекватної державної інформаційної політики вимагає залучення відповідних суб'єктів, діяльність яких має безпосереднє відношення до забезпечення інформаційної безпеки держави за різними напрямами та яка здійснюється у різноманітних формах. Саме від участі таких суб'єктів у виробленні державної інформаційної політики, якісного виконання ними наданих їм повноважень у цій сфері безпосередньо залежить ефективність функціонування усієї системи інформаційної безпеки. Таким чином, важливого значення набуває дослідження системи суб'єктів формування та реалізації державної інформаційної полі-

тики, визначення ознак, які їй притаманні, та з'ясування основних критеріїв та показників ефективності такої системи.

Зважаючи на те, що наше дослідження здійснюється в рамках науки адміністративного права, вважаємо за доцільне, перш за все, визначитися зі змістом поняття «суб'єкти формування та реалізації державної інформаційної політики» за допомогою таких категорій, як «суб'єкт», «суб'єкт адміністративного права», «суб'єкт адміністративних правовідносин».

Слід зазначити, що поняття «суб'єкт» та «суб'єкт правовідносин» відрізняються за своїм змістом та не є тотожними. Така точка зору зумовлена позицією О.Ф. Скакун, яка вважає, що суб'єктами права є особи, наділені правосуб'єктністю, а суб'єктами правовідносин – індивідуальні або колективні суб'єкти права, що використовують свою правосуб'єктність у конкретних правовідносинах, виступаючи реалізаторами суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, повноважень і юридичної відповідальності [2, с. 356]. Також О.Ф. Скакун звертає увагу, що правосуб'єктність учасників будь-яких правовідносин може мати виключно галузевий характер, тобто реалізується лише в межах певного виду правовідносин [3]. Отже, учасникам адміністративно-правових відносин, що виникають під час формування та реалізації державної інформаційної політики притаманна адміністративна правосуб'єктність, яка може бути реалізована тільки в цих правовідносинах.

Питанням з'ясування сутності та вироблення оптимальної класифікації суб'єктів адміністративного права присвятило свою уваги багато науковців, зокрема, В. Б. Авер'янов, С.В. Албул, О.М. Бандурка, Д.М. Бахрах, В.М. Бевзенко, К.С. Бельський, С.В. Ківалов, В.К. Колпаков, С.О. Кузніченко, Є.В. Курінний, Д.М. Овсянко, С.Г. Стеценко та ін. Звісно, що точки зору наведених вище науковців щодо трактування поняття «суб'єкт адміністративного права» різняться між собою. Наведемо окремі позиції науковців з цього приводу.

Так, у рамках науки адміністративного права існує підхід, відповідно до якого суб'єкт розглядається як учасник адміністративно-правових відносин. Так, наприклад, окремі вчені-адміністративісти під суб'єктом адміністративного права розуміють:

– учасників суспільних відносин, які мають суб'єктивні права та виконують юридичні (суб'єктивні) обов'язки, встановлені адміністративно-правовими нормами (В. Б. Авер'янов) [4];

– реальних учасників адміністративно-правових відносин, які, маючи відповідний адміністративно-правовий статус, беруть участь в організації публічного управління (державного і муніципального), в самій управлінській діяльності, а також у процесі управління (адміністративних процедурах) (Ю. М. Старілов) [5];

– учасників управлінських відносин, які адміністративно-правовими нормами наділені правами і обов'язками, здатністю вступати в адміністративні правовідносини (Д. М. Бахрах та Б. В. Россинський) [6].

У результаті аналізу наведених вище визначень погоджуємося із точкою зору О.І. Безпалової, яка зазначає, що такий підхід є не зовсім правильним, оскільки однією з основних ознак суб'єктів адміністративного права є їх здатність вступати в адміністративні відносини, тобто поняття «суб'єкт адміністративно-правових відносин» має бути більш вужчим, ніж поняття «суб'єкт адміністративного права» [7, с. 63]. Тобто, суб'єкт вважається суб'єктом адміністративного права не лише за умови його обов'язкової участі у певних адміністративно-правових відносинах, а і якщо він може бути учасником таких правовідносин.

Більш логічним та теоретично обґрунтованим є трактування більшістю науковців суб'єкта адміністративного права як носія визначеного кола прав та обов'язків. Наведемо позиції окремих вчених з цього приводу:

– суб'єкт адміністративного права – це носій (власник) прав і обов'язків у сфері державного управління, які передбачені адміністративно-правовими нормами, здатний надані права реалізовувати, а покладені обов'язки виконувати (В. Л. Коваль, В. К. Колпаков та Ю. А. Ведерніков) [8, с. 92; 9,- с. 69; 10, с. 40];

– суб'єкти адміністративного права – це особа або організація, які за певних умов мо-

жуть стати учасниками (сторонами) управлінських відносин та нести юридичну відповідальність за порушення правил у даній сфері (Д. М. Овсянко) [11];

– суб'єкти адміністративного права – це фізичні та юридичні особи, які відповідно до адміністративного законодавства та адміністративно-правових норм наділені певним обсягом прав та обов'язків у сфері адміністративно-правового регулювання управлінських відносин, а також реалізують функції виконавчої влади (С. М. Алфьоров, С. В. Ващенко, М. М. Долгополова) [12, с. 26];

– суб'єкт адміністративного права може бути визначений як самостійна особа, яка володіє адміністративною правосуб'єктністю, тобто є носієм суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, передбачених нормами адміністративного права, та має потенційну здатність реалізовувати власну волю в адміністративно-правових відносинах (Ю. М. Фролов) [13, с. 551].

Підтримуємо позицію наведених вище вчених щодо трактування поняття «суб'єкт адміністративного права», у зв'язку чим хотілося б підкреслити, що саме здатність суб'єкта відповідним чином реалізовувати надані йому права та виконувати покладені на нього обов'язки (тобто реалізовувати надані йому повноваження у сфері державного управління) є необхідною передумовою його участі в адміністративно-правових відносинах.

Що ж стосується суб'єкта формування та реалізації державної інформаційної політики, то ним є носій передбачених адміністративно-правовими нормами прав і обов'язків щодо формування в межах наданих повноважень державної інформаційної політики та реалізації (з використанням відповідних форм та методів) її положень у сфері забезпечення інтересів людини, суспільства та держави в інформаційній сфери, сприяння розвитку інформаційного простору та забезпечення інформаційної безпеки.

На жаль, сьогодні на законодавчому рівні відсутнє як саме визначення поняття «суб'єкти формування та реалізації державної інформаційної політики», так і чітке закріплення їх переліку. На нашу думку, зважаючи на те, що саме від ефективності діяльності зазначених суб'єктів безпосередньо залежить стан забезпечення національної безпеки нашої держави в інформаційній сфері, така ситуація є неприпустимою та вимагає свого якнайшвидшого вирішення.

Слід зазначити, що на законодавчому рівні (ст. 4 Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р.- № 964) чітко окреслено лише перелік суб'єктів забезпечення національної безпеки, до числа яких віднесено такі: 1) Президент України; 2) Верховна Рада України; 3) Кабінет Міністрів України; 4) Рада національної безпеки і оборони України; 5) міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; 6) Національний банк України;- 7) суди загальної юрисдикції; 8) прокуратура України; 9) Національне антикорупційне бюро України; 10) місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; 11) Збройні Сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України; 12) органи і підрозділи цивільного захисту; 13) громадяни України, об'єднання громадян [14]. Кожен із наведених вище суб'єктів уповноважений у межах наданої йому компетенції здійснювати заходи щодо забезпечення національної безпеки держави у різних сферах суспільного життя, і інформаційна сфера у даному випадку не є виключенням.

Зважаючи на те, що кібербезпека є складовою частиною інформаційної безпеки, вважаємо за доцільне навести перелік суб'єктів забезпечення кібербезпеки, який наведений в Указі Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України» від 15.03.2016 р. № 96 [15]. Відповідно до зазначеного Указу система суб'єктів забезпечення кібербезпеки складається із сукупності державних органів, органів місцевого самоврядування, військових формувань, правоохоронних органів, наукових установ, навчальних закладів, громадських об'єднань, а також підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, які провадять діяльність у сфері електронних кому-

нікацій, захисту інформації та/або є власниками (розпорядниками) об'єктів критичної інформаційної інфраструктури. Виходячи із цього, не зовсім зрозумілим є відмежування правоохоронних органів від державних органів, оскільки правоохоронні органи входять до системи органів державної влади. У зв'язку з цим виникає питання, про які саме правоохоронні органи мова йде в Указі Президента України.

В Указі також наводиться більш конкретизований перелік органів, на які покладається обов'язок щодо забезпечення кібербезпеки. Так, повноваження щодо здійснення координації та контролю діяльності суб'єктів сектору безпеки і оборони, які забезпечують кібербезпеку України покладаються на Раду національної безпеки і оборони України. Іншими суб'єктами, які становлять основу національної системи кібербезпеки, є Міністерство оборони України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Служба безпеки України, Національна поліція України, Національний банк України, розвідувальні органи, які в установленому порядку виконують покладені на них завдання [15].

Слід зазначити, що існує проект Концепції інформаційної безпеки держави, в якому чітко визначено, що суб'єктами забезпечення інформаційної безпеки є: 1) громадяни України, об'єднання громадян, громадські організації та інші інститути громадянського суспільства; 2) Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, інші центральні органи виконавчої влади та органи сектору безпеки і оборони України; 3) засоби масової інформації та комунікації різних форм власності, підприємства, заклади, установи та організації різних форм власності, що здійснюють інформаційну діяльність; 4) наукові установи, освітні і навчальні заклади України, які, зокрема, здійснюють наукові дослідження та підготовку фахівців за різними напрямами інформаційної діяльності, в галузі інформаційної безпеки [16]. У проекті Концепції також визначаються повноваження органів державної влади щодо забезпечення інформаційної безпеки. Що стосується даного переліку, то тут незрозумілим є виокремлення як окремих суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки профільних наукових установ, освітніх і навчальних закладів України. Звісно ж, зазначені суб'єкти відіграють важливу роль, перш за все, у виробленні державної інформаційної політики, проте їх було б доцільно віднести або до числа державних суб'єктів (оскільки вони переважно знаходяться у сфері управління Міністерства освіти і науки України або інших профільних міністерств), або до числа приватних (і цілком логічно, що мають відношення до інституцій громадянського суспільства).

Таким чином, можна дійти висновку, що на законодавчому рівні досі не визначеного чіткого переліку суб'єктів формування та реалізації державної інформаційної політики, так само як і суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки. Вважаємо за доцільне під час з'ясування переліку таких суб'єктів виходити із закріплених на рівні відповідних нормативно-правових актів, а також їх проектів, суб'єктів забезпечення національної безпеки (враховуючи тих з них, що мають безпосереднє відношення до забезпечення нормального функціонування інформаційної сфери), суб'єктів забезпечення кібербезпеки (зважаючи на те, що кібербезпека є складовою інформаційної безпеки) та суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки.

Зважаючи на значну кількість суб'єктів, яка міститься у різноманітних нормативно-правових актах, присвячених врегулюванню питань забезпечення як національної безпеки в цілому, так і інформаційної зокрема, на нашу думку, важливого значення набуває здійснення класифікації суб'єктів формування та реалізації державної інформаційної політики, що зумовлено значною кількістю таких суб'єктів та різноманітністю дій, які вони виконують. Вироблення відповідної класифікації дозволить виділити характерні риси, притаманні системі суб'єктів формування та реалізації державної інформаційної політики, виокремити ознаки, що властиві кожному суб'єкту або їх групі.

Класифікація суб'єктів формування та реалізації державної інформаційної політики повинна відбуватися з урахуванням відповідних критеріїв. У зв'язку з цим слід звер-

нути увагу на точку зору О. В. Мацелик, яка зазначає, що будь-якого із існуючих критеріїв недостатньо для розмежування суб'єктів адміністративного права, оскільки комплексна типологія суб'єктів адміністративного права можлива лише на основі застосування в сукупності декількох способів їх поділу [17, с. 270]. Зважаючи на наведене, важливого значення набуває застосування комплексного підходу до виокремлення та класифікації суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави з обранням відповідних критеріїв.

У даному контексті вважаємо за доцільне звернути увагу на підхід О.І. Безпалової щодо класифікації суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави, яка у результаті аналізу праць учених-адміністративістів пропонує виокремити такі види суб'єктів:

- за походженням (ступенем належності до держави): державні (органи державної влади), недержавні (органи місцевого самоврядування, інституції громадянського суспільства);
- за характером компетенції: загальні (наприклад, Президент України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України), спеціальні (правоохоронні органи, суд);
- за кількісним показником (складом): індивідуальні (наприклад, окремі громадяни, посадові особи, журналісти засобів масової інформації), колективні (наприклад, відповідні органи виконавчої влади, суд, громадські організації правоохоронної спрямованості);
- за терміном дії (або способом призначення суб'єктів): постійні (наприклад, органи внутрішніх справ, органи прокуратури), виборні (або тимчасові) (наприклад, органи місцевого самоврядування, тимчасова слідча комісія Верховної Ради України) [7, с. 67-68].

Подібна класифікація дозволяє дослідити усі аспекти діяльності суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави, отже, її можна брати за основу під час вироблення класифікацій.

Необхідно звернути увагу на точку зору, викладену В.К. Конахом в аналітичній доповіді «Національний інформаційний простір України: проблеми формування та державного регулювання» в рамках роботи Національного інституту стратегічних досліджень, де зазначається, що державне управління інформаційною сферою здійснюють регуляторні органи, органи виконавчої влади, комітети Верховної Ради України та інші органи державної влади [18]. На нашу думку, тут не йдеться про наявність авторського підходу до класифікації суб'єктів, які формують та реалізовують державну інформаційну політику, оскільки вказані суб'єкти просто перелічуються.

На нашу думку, найбільш оптимальним базовим критерієм, за яким здійснюється класифікація суб'єктів формування та реалізації державної інформаційної політики, є походження конкретного суб'єкта або ступінь належності до держави. За таким критерієм вказані суб'єкти можна класифікувати на державні (які представлені відповідними органами державної влади) та недержавні (які складаються із органів місцевого самоврядування, інституцій громадянського суспільства та окремих громадян). На нашу думку, цей перелік можна було б доповнити міжнародними суб'єктами, які також здійснюють вплив на процес формування державної інформаційної політики, проте в рамках даного дослідження вважалося за доцільне не виокремлювати їх у самостійний блок. Така думка зумовлена тим, що рішення міжнародних суб'єктів носять переважно рекомендаційний характер, що може враховуватися або не враховуватися іншими суб'єктами. Звісно ж, що не можна применшувати значення міжнародних суб'єктів та важливість налагодження конструктивної взаємодії із суб'єктами, що функціонують у межах нашої держави.

Державні та недержавні суб'єкти формування та реалізації державної інформаційної політики відрізняються між собою характером наданої їм компетенції в означеній сфері, тобто своїм адміністративно-правовим статусом.

Теоретично можна було б суб'єктів формування та реалізації державної інформаційної політики поділити на суб'єктів, що беруть безпосередню участь у формуванні такої політики, та суб'єктів, на яких покладається обов'язок щодо реалізації основних положень зазначеної політики. Проте, на нашу

думку, такий підхід не дозволив би чітко відмежувати ці дві категорії суб'єктів, оскільки є такі органи, що створені саме з метою формування та одночасно реалізації державної інформаційної політики, є органи, участь яких у формуванні державної інформаційної політики є одним із напрямів їх діяльності, який вони здійснюють паралельно із іншими в рамках наданих їм повноважень. Отже, вважаємо, що не є доцільним обрання в якості критерію класифікації суб'єктів формування та реалізації державної інформаційної політики саме рівня їх участі у цих процесах та характеру їх компетенції.

Що стосується державних суб'єктів формування та реалізації державної інформаційної політики в Україні, то до їх числа можна віднести:

1) загальні суб'єкти – вищі органи державної влади, а також координаційні та консультативні органи, що створені при них (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України). Особливістю цих суб'єктів є те, що вони безпосередньо беруть участь у формуванні державної інформаційної політики шляхом визначення стратегічних національних інтересів України в інформаційній сфері, вироблення системи заходів щодо забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері. Зазначені суб'єкти в рамках формування державної інформаційної політики беруть участь у розробці проектів нормативно-правових актів, положення яких регулюють механізм забезпечення національних інтересів в інформаційній сфері, особливості забезпечення інформаційної безпеки та кібербезпеки (зокрема, законів України, указів Президента України, державних програм та доктрин, міжнародних договорів, інших нормативних актів і документів з питань інформаційної безпеки України); вживають заходів щодо вироблення дієвого механізму координації діяльності усіх суб'єктів і здійснення контролю за належним виконанням покладених на них обов'язків у сфері реалізації державної інформаційної політики. Таким чином, на вищі органи державної влади України покладається обов'язок щодо розвитку нормативно-правової бази для регулювання процесів становлення та функціонування інформаційного простору і його захисту від зовнішніх загроз та її гармонізація з нормами міжнародного права, вимогами міжнародного співробітництва, нормами і стандартами Європейського Союзу; розробка та реалізація ефективної державної інформаційної політики з метою розвитку національного інформаційного простору та гармонізації системи управління і координації між суб'єктами, які реалізують державну інформаційну політику та державну політику в сфері інформаційної безпеки [16]. Від ефективності діяльності зазначеної групи суб'єктів щодо формування державної інформаційної політики безпосередньо залежить охорона та захист основних прав і свобод громадян, інтересів суспільства та держави в інформаційній сфері, недопущення настання зовнішніх та внутрішніх загроз у цій сфері та мінімізація їх негативного впливу, що у результаті має призвести до стабільного розвитку національного інформаційного простору. Слід підкреслити, що під час формування державної інформаційної політики шляхом вироблення відповідної нормативно-правової бази суб'єкти, що належать до першої групи, повинні особливу увагу приділяти питанням запровадження постійного моніторингу впливу на національну безпеку процесів, що відбуваються в інформаційній сфері, за результатами якого повинні прийматися рішення про вжиття відповідних заходів реагування.

2) Спеціальні суб'єкти, які складаються з центральних органів виконавчої влади та їх територіальних підрозділів (Міністерство інформаційної політики України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України, Державна служба України з питань захисту персональних даних, Міністерство оборони України, Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ України, Державна прикордонна служба України, Міністерство освіти і науки України тощо), центральних органів державного управління (наприклад, Національний банк України), державних органів, що виконують правоохоронні функції, але не входять до числа

органів виконавчої влади (Національне антикорупційне бюро України, прокуратура України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України), військових формувань, утворених відповідно до законів України (Збройні Сили України); судів загальної юрисдикції. У рамках даної групи знаходяться основні суб'єкти формування та реалізації державної інформаційної політики, діяльність яких безпосередньо спрямована на вироблення та прийняття конкретизованих концептуальних документів у сфері сталого розвитку інформаційного простору, формування шляхів реалізації їх положень та здійснення контрольних заходів за їх виконанням суб'єктами, які входять до системи органів виконавчої влади.

Основними суб'єктами, які в рамках даної групи уповноважені вживати заходів щодо формування державної інформаційної політики, є Міністерство інформаційної політики України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України, Державна служба України з питань захисту персональних даних. Саме на ці органи на рівні відповідних нормативно-правових актів покладається обов'язок щодо забезпечення інформаційного суверенітету України, зокрема з питань поширення суспільно важливої інформації в Україні та за її межами, забезпечення функціонування і захисту державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом, в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах і на об'єктах інформаційної діяльності, а також у сферах використання державних інформаційних ресурсів у частині захисту інформації [19; 20]. У рамках виконання покладених на них обов'язків ці органи беруть активну участь у виробленні державної інформаційної політики, зокрема у сфері розвитку інформаційного суспільства, забезпечення інформаційного суверенітету, електронного документообігу в частині захисту інформації державних органів та органів місцевого самоврядування, захисту прав громадян на вільний збір, зберігання, використання і поширення інформації, у тому числі на тимчасово окупованих територіях та у районі проведення антитерористичної операції тощо. Участь Міністерства інформаційної політики України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України, Державної служби України з питань захисту персональних даних у виробленні державної інформаційної політики здійснюється шляхом розробки проекти законів та інших нормативно-правових актів з питань, що належать до їх компетенції.

Що стосується інших суб'єктів, які входять до цієї групи (Міністерство оборони України, Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ України, Державна прикордонна служба України та ін.), то їх роль у процесах формування та реалізації державної інформаційної політики полягає у створенні відповідних умов для охорони та захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки; проведенні розвідувальної та інформаційно-аналітичної діяльності в інтересах національної безпеки, оборони держави та державного кордону; проведенні постійного моніторингу інформаційного середовища; виявленні потенційних та реальних інформаційних загроз в оборонній сфері; здійсненні попереджувальних інформаційних заходів; забезпеченні впровадження та розвитку новітніх інформаційних технологій у сфері оборони тощо. Зазначені заходи здійснюються з урахуванням адміністративно-правового статусу кожного із наведених вище суб'єктів виключно в рамках наданої їм компетенції. Таким чином, Міністерство оборони України, Служба безпеки України, Національна поліція України та Державна прикордонна служба є спеціальними суб'єктами формування та реалізації державної інформаційної політики, що визначається їх особливим адміністративно-правовим статусом у цій сфері.

Недержавними суб'єктами формування та реалізації державної інформаційної політики в Україні є: органи місцевого самоврядування; інституції громадянського суспільства (різноманітні об'єднання громадян та окремі громадяни, засоби масової інформації).

Відповідно до національного законодавства органи місцевого самоврядування з урахуванням особливостей кожного окремо взятого регіону нашої держави зобов'язані реалізовувати положення державної політики в усіх сферах суспільного життя, у тому числі і в інформаційній. Так, зокрема, органи місцевого самоврядування (сільські, селищні, міські ради) в рамках реалізації державної інформаційної політики уповноважені сприяти діяльності Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, яка є одним із основних суб'єктів формування та реалізації державної інформаційної політики; приймати рішення про заснування аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації відповідної ради, призначення і звільнення їх керівників; заслуховувати інформацію прокурорів та керівників органів Національної поліції про стан законності, боротьби із злочинністю, охорони громадського порядку та результати діяльності на відповідній території; створювати та забезпечувати функціонування місцевих екологічних автоматизованих інформаційно-аналітичних систем, які є складовою мережі загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації [21]. Виконання наведених вище завдань дозволить у межах окремого регіону створити належні умови для реалізації життєво важливих інтересів громадян, суспільства та держави в інформаційній сфері, захисту інформаційного простору від інформаційних загроз, його сталого розвитку.

Що стосується інституцій громадянського суспільства, як одного із суб'єктів формування та реалізації державної інформаційної політики, то хотілося б підкреслити, що, на відміну від органів місцевого самоврядування, які переважно беруть участь у реалізації такої політики, громадськість сьогодні є одним із активних учасників самого процесу формування державної інформаційної політики. На важливості та значущості залучення громадян до процесів управління державними справами та місцевого самоврядування наголошується, зокрема, у Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 - 2020 роки [22]. Активна участь громадян в управлінні державними справами через різноманітні форми публічної громадської активності та самоорганізації дозволяє створити належні умови для задоволення інтересів, захист прав і свобод людини і громадянина в усіх сферах суспільного життя, у тому числі і в інформаційній.

Зважаючи на це, одним із стратегічних пріоритетів державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні є забезпечення участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної, регіональної політики, зокрема, шляхом створення умов для забезпечення широкого ефективного представництва інтересів громадян в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування, проведення регулярних консультацій (діалогу) із громадськістю з найважливіших питань життя суспільства і держави. Зважаючи на це, на законодавчому рівні закріплюються шляхи забезпечення ефективності процедур участі громадськості під час формування та реалізації державної, регіональної політики, вирішення питань місцевого значення [22], зокрема щодо формування єдиної державної інформаційно-просвітницької політики у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства. Слід зазначити, що участь громадськості у формуванні державної інформаційної політики переважно здійснюється шляхом проведення органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування консультацій з громадськістю щодо проектів нормативно-правових актів, що мають важливе суспільне значення (у тому числі тих, що стосуються забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері).

Короткий аналіз особливостей діяльності окремих суб'єктів реалізації державно інформаційної політики дозволяє дійти висновку про те, що під час виконання покладених на них обов'язків зазначені суб'єкти повинні взаємодіяти між собою. Це дозволить підвищити ефективність діяльності кожного окремого суб'єкта та оптимізувати її у напрямі активізації взаємодії державних та недержавних суб'єктів. Як зазначає Н.А. Карпова, взаємозв'язок недержавних та державних

суб'єктів у цілому має принципово асиметричний характер, але, незважаючи на це, зворотний зв'язок між цими суб'єктами є надзвичайно дієвим та динамічним [23, с. 121-122].- Так, зокрема, у проекті Концепції інформаційної безпеки України особлива увага приділяється питанням налагодження ефективної взаємодії держави з громадянським суспільством, приватним сектором та окремими громадянами в інтересах ефективного розвитку інформаційної сфери і спільного захисту такого розвитку від зовнішніх загроз [16]. Саме завдяки взаємодії відповідні суб'єкти реалізації державної інформаційної політики отримають можливість побудувати ефективний алгоритм погоджених дій, який буде враховувати усю специфіку ситуації, що склалася в інформаційній сфері, використовувати сили, засоби, форми та методи, що є в розпорядженні інших учасників взаємодії [7, с. 67-68].У результаті це дозволить запровадити постійний обмін передовим досвідом у сфері забезпечення інформаційної безпеки, виведення цієї діяльності на якісно новий рівень, що створить відповідні умови для всебічного інформаційного забезпечення українського суспільства, сталого розвитку інформаційної сфери і спільного захисту такого розвитку від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Література

1. Березовська І.Р. Державна інформаційна політика України та основні напрями її вдосконалення / І.Р. Березовська, Д.М. Русак // Міжнародні відносини. Серія «Економічні науки». 2014. - № 4. Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///C:/Users/admin/Downloads/2488-9058-1-PB%20(1).pdf.

2. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум; Ун-т внутр. дел. 2000. – С. 356.

3. Данилюк Ю. В. Суб'єкти конституційно-правових відносин: проблемні питання [Електронний ресурс] / Ю. В. Данилюк // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України . – 2013. – № 4. – С. 39–44. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzizvru_2013_4_9.pdf.

4. Адміністративне право. Академічний курс : підручник : у двох томах. Т. 1. Загальна частина / редкол. : В. Б. Авер'янов (голова). –К. : Юрид. думка, 2004. – С. 189.

5. Старилов Ю. Н. Курс общего административного права: в 3 т. Т. 1: История. Наука. Предмет. Нормы. Субъекты / Ю. Н. Старилов. – М. : Норма, 2002. – С. 419.

6. Бахрах Д. Н. Административное право : учебник для вузов. – 3-е изд., пересмотр, и доп. / Д. Н. Бахрах, Б. В. Россинский, Ю. Н. Старилов. – М. : Норма, 2007. – С. 124.

7. Безпалова О. І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави : монографія / О. І. Безпалова. – Х. : НікаНова, 2014. – 544 с.

8. Коваль Л. В. Охорона громадського порядку / Л. В. Коваль. – К. : Політвидавництво України, 1988. – 92 с.

9. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник / В. К. Колпаков. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – С. 69.

10. Ведерніков Ю. А. Адміністративне право України : навч. посіб. / Ю. А. Ведерніков, В. К. Шкарупа. – К. : Центр навч. л-ри, 2005. – С. 40.

11. Овсянко Д. М. Административное право : учеб. пособие. – Изд. 3-е, перераб. и доп. / Д. М. Овсянко. – М. : Юристъ, 2002. – 468 с.

12. Адміністративне право. Загальна частина : навч. посіб. / [С. М. Алфьоров, С. В. Ващенко, М. М. Долгополова, А. П. Купін]. – К.: Центр учб. л-ри, 2011. – С. 26.

13. Фролов Ю. М. Суб'єкти адміністративного права: сутність та підстави класифікації / Ю. М. Фролов // Актуальні проблеми права: теорія і практика. – 2012. – № 25. – С. 551.

14. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 р. № 964 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15.

15. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України» : Указ Президента України від 15.03.2016 р. № 96 // Офіційний вісник України. – 2016. - № 23. – Ст. 899.

АНОТАЦІЯ

Сформульовано визначення поняття «суб'єкти формування та реалізації державної інформаційної політики». Запропоновано авторський підхід до класифікації зазначених суб'єктів. Розкрито характерні особливості державних та недержавних суб'єктів, наголошено на важливості налагодження взаємодії між ними, що створить відповідні умови для всебічного інформаційного забезпечення українського суспільства, сталого розвитку інформаційної сфери і спільного захисту такого розвитку від зовнішніх та внутрішніх загроз.

SUMMARY

The definition of the concept "the subjects of formation and implementation of state information policy." The author's approach to the classification of the data subjects. Reveals the characteristic features of the state and non-state actors, emphasized the importance of creating synergies between them, which will create the appropriate conditions for the comprehensive information support for Ukrainian society, sustainable development of the information sector and the joint protection of the development of external and internal threats.

16. Концепція забезпечення інформаційної безпеки держави : проект [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mip.gov.ua/done_img/d/30-project_08_06_15.pdf

17. Мацелик Т. О. Класифікація суб'єктів адміністративного права / Т. О. Мацелик // Держава і право. – 2011. – Вип. 53. – С. 270.

18. Конах В.К. Національний інформаційний простір України: проблеми формування та державного регулювання : аналітична доповідь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/public/File/2013_table/1119_dop.pdf

19. Питання діяльності Міністерства інформаційної політики України : постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2-2015-%D0%BF

20. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України : Закон України від 23.02.2006 р. № 3475 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3475-15

21. Про місцеве самоврядування в Україні : закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр.

22. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні : указ Президента України від 26.02.2016 № 68/2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/68/2016/paran20#n20.

23. Карпова Н. А. Правоохранительная функция правового государства : дис. … канд. юрид. наук / 12.00.01 / Карпова Наталья Анатольевна. – М., 2007. – 160 с.

СУБ'ЄКТ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ - ДЕРЖАВНА ЗРАДА

КОНЧУК Наталія Сергіївна - аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ

Работа посвящена исследованию признаков субъекта преступления государственной измены, проанализированы возрастные критерии субъекта преступления, его обязательные и дополнительные признаки.

Ключові слова: державна зрада, злочин, суб'єкт злочину, спеціальний суб'єкт злочину.

Постановка проблеми

Характеристика суб'єкта складу злочину має важливе значення для з'ясування проблем юридичного аналізу складу злочину, оскільки він охоплює ознаки, які містять велику кількість інформації для кваліфікації суспільнонебезпечного діяння. Поняттям суб'єкта злочину охоплюється сукупність ознак, на основі яких фізична особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, підлягає кримінальній відповідальності [1, с. 21]. Як справедливо зазначає О.М. Омельчук, «правильне встановлення ознак суб'єкта злочину важливе з багатьох причин. Це нерідко дає можливість визначити ознаки об'єктивної і суб'єктивної сторони, а також об'єкта злочину. Справа ще й в тому, що посягання на деякі суспільні відносини можуть бути вчинені лише обмеженим колом осіб» [2, с. 110].

Стан дослідження

У теорії кримінального права питання суб'єкта складу злочину не знайшло свого детального розроблення. Лише окремі аспекти цієї проблеми висвітлювались у працях-Г.З. Анашкіна [3], О.Ф. Бантишева, О.В.Шамари [4]. Загалом же, це питання розглядалося дослідниками лише опосередковано, у процесі кримінально-правової характеристики злочинів проти основ національної безпеки або до коментування окремих положень кримінального законодавства України.

Тому основними **завданнями** цієї статті є з'ясування ознак суб'єкта складу злочину - державна зрада.

Виклад основних положень

Зі змісту ч. 1 ст. 111 КК України, що передбачає відповідальність за державну зраду, випливає, що цей злочин може бути вчинений тільки спеціальним суб'єктом. Про це свідчить аналіз диспозиції статті відповідної норми, де міститься вказівка на додаткову ознаку, яка характеризує суб'єкт посягання (громадянство України).

Щодо першої обов'язкової ознаки загального суб'єкта злочину – фізичної природи, то слід зазначити, що ним може бути лише людина (фізична особа), а не установа чи інша юридична особа. Це положення безпосередньо випливає зі змісту статей (ст. 7-10) КК України. Тобто, визнаючи суб'єктом злочину лише фізичну особу (людину), очевидно, що кримінальне право розглядає злочин як соціальне явище, а тому послідовно проводить лінію, що суб'єктом злочину може бути лише особа, яка має розум і відносну свободу волі [5, с. 258]. Окрім того, як справедливо зазначає О.М.Омельчук, «мислять» за юридичну особу завжди люди. Суб'єктивна ж сторона, яка є обов'язковим елементом усіх складів

злочинів, передбачає психічне ставлення особи до свого діяння та злочинних наслідків, які наступили [2, с. 111].

Однак не слід забувати, що відповідно до Закону України № 314 – VII від 23 травня 2013 р. Загальна частина КК України доповнена новим розділом XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». В основу таких заходів щодо юридичних осіб покладено принцип винної кримінальної відповідальності фізичної особи за вчинення нею посягання, за умови, що вона його вчиняє в інтересах юридичної особи. Однак у переліку таких злочинів, які передбачені розділом XIV-1 Загальної частини КК України, не міститься вказівки на злочин, який регламентує кримінальну відповідальність за державну зраду. Отже, звідси випливає, що державна зрада не може бути вчинена від імені чи в інтересах юридичної особи.

Серед ознак та характеристик фізичної особи необхідно виділити лише ту, що має кримінально-правове значення, а саме громадянство України, оскільки «для вирішення питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 111 КК України недостатньо установити, що особа, котра вчинила діяння, передбачене зазначеною нормою КК України, досягла віку з якого може наставати кримінальна відповідальність (16 років), і зробити висновок про її осудність. Для цього необхідно додатково встановити, що винна особа є громадянином України, оскільки тільки громадянин України як спеціальний суб'єкт може підлягати відповідальності за державну зраду» [4, с. 117].

Інститут громадянства регулюється Законом України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 року. Так, відповідно до п. 1 ст. 1 цього Закону громадянином України визнається особа, яка набула громадянство України в порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України [7]. Перелік осіб, які мають належність до громадянства України передбачений у ст. 3 цього Закону, а саме: усі громадяни колишнього СРСР, які на момент проголошення незалежності України постійно проживали на території України; особи, які на момент набрання чинності Законом України «Про громадянство України» проживали в Україні і не були громадянами інших держав; особи, які прибули в Україну на постійне проживання після 13 листопада 1991 року; особи, які набули громадянство України відповідно до законів України та міжнародних договорів України. Слід зазначити, що підстави набуття громадянства України для визнання особи суб'єктом злочину державна зрада значення не мають.

Законодавство України не визнає подвійного громадянства. Зокрема, у ст. 2 вищевказаного Закону закріплений принцип єдиного громадянства, який зводиться до того, що якщо громадянин України набув громадянство іншої держави, то у правових відносинах із Україною він визнається лише її громадянином. Водночас, добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави, якщо на момент такого набуття він досяг повноліття, є підставою для втрати українського (ч. 1 ст. 19). Однак цю норму складно застосовувати, зважаючи на відсутність механізму підтвердження отримання іноземного громадянства, оскільки нерідко мають місце випадки, коли інша держава не визнає своїм обов'язком повідомляти Україну про надання свого громадянства тій чи іншій особі. У кримінально-правовій літературі з цього приводу вказується, що «якщо під час провадження у справі буде встановлено, що особа, яка обвинувачується у державній зраді, має, крім українського, ще й громадянство іншої держави, слід виходити із того, що набуття нею іноземного громадянства виключає її з числа громадян України» [8, с. 58]. У такому випадку вчинені особою шпигунські дії пропонують кваліфікувати за ст. 114 КК України, а діяння, вчинені нею в інших формах державної зради, – за відповідними статтями Особливої частини КК України [8, с. 58].

З такою позицією погодитись важко, оскільки наявність громадянства іншої держави не означає, що особа автоматично втрачає громадянство України, оскільки існує відповідна процедура припинення громадянства України. Так, у відповідності до ст. 87 «Положення про Комісію при Президентові України з питань громадянства» від 27 березня 2001 року №215 (в редакції Указу Президента України від 27 червня 2006 року-

№ 588/2006) для припинення громадянства України внаслідок його втрати органи міграційної служби, дипломатичні представництва або консульські установи України готують і подають відповідні документи: подання про втрату громадянства України; документ, що підтверджує перебування особи в громадянстві України; документ, що підтверджує добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави, разом із документом, який підтверджує, що на момент такого набуття громадянин України досяг повноліття; документ, що підтверджує, що громадянин України внаслідок втрати громадянства України не стане особою без громадянства [9]. Дипломатичне представництво чи консульська установа України, до якої подано документи щодо виходу особи з громадянства України, перевіряє відповідність оформлення поданих документів вимогам законодавства України та підтвердження ними виконання умов прийняття до громадянства України або виходу з громадянства України (ст. 106). Якщо документи оформлені належним чином, дипломатичне представництво чи консульська установа України готує висновок про можливість задоволення клопотання заявника і не пізніше як у місячний строк з дня надходження документів надсилає цей висновок разом із поданими документами до Міністерства закордонних справ України (ст. 106), а ті, у свою чергу, – до Міністерства внутрішніх справ та Служби безпеки України (ст. 107). В подальшому відповідні документи передають до Комісії при Президентові України з питань громадянства (п. 4 ст. 107). На цьому не закінчується процедура втрати громадянства України на підставі набуття громадянства іншої держави. Рішення про припинення громадянства ухвалює Президент України, про що видає відповідний Указ (ст. 113). Відповідно, датою припинення громадянства є дата видання відповідного Указу.

Таким чином, громадянин України, щодо якого оформлюють припинення громадянства, до видання указу Президента України про припинення громадянства України, користується всім обсягом прав, які притаманні передовсім громадянам України (наприклад, участь у безпосередньому народовладді, здійсненні державної влади і місцевого самоврядування тощо). Такий громадянин перебуває під суверенітетом держави, яка має його захищати. У свою чергу, держава може вимагати від громадянина виконання певних обов'язків. За таких умов, вчинення вказаним громадянином суспільнонебезпечного діяння, яке містить ознаки державної зради, повинно отримати кримінально-правову оцінку за ст. 111 КК України.

Наступною ознакою загального суб'єкта є встановлення законом віку з досягненням якого може наступати кримінальна відповідальність. За загальним правилом, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років (ч. 1 ст. 22 КК України). Однак законом за низку злочинів, вичерпний перелік яких міститься у ч. 2 ст. 22 КК України, встановлена і нижча вікова межа, з якої може наставати кримінальна відповідальність – 14 років. Цей вік є так званим зниженим віком, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Встановлення кримінальної відповідальності з 14 років за окремі злочини має бути соціально та кримінологічно обґрунтованим. При цьому необхідно враховувати низку чинників:

- ступінь фізичного і психічного розвитку, соціально-психологічні особливості (інтелектуальні, вольові, емоційні) людини, здатність суб'єкта під час вчинення злочину усвідомлювати його фактичний характер і суспільну небезпечність;
- кримінологічні показники (тяжкість вчинення злочину, поширеність діянь цього виду серед осіб певного віку);
- принципи кримінально-правової політики (доцільність встановлення кримінально правової заборони) [10, с. 35].

Видається, що вчинення державної зради не є характерним для осіб віком від 14 до 16 років. Це пов'язано з тим, що для вчинення цього злочину винна особа, як правило, повинна мати певний життєвий досвід, спеціальну підготовку, якщо це є військовослужбовець, відповідну освіту, посаду (якщо суб'єктом державної зради виступає службова особа). Якщо навіть припустити, що особа до 16 років змогла б вчинити такий злочин, суперечливою вважаємо можливість усвідом-

лення нею об'єктивної сторони злочину та протиправності своїх дій, зокрема, усвідомлення, що своїми діями заподіює шкоду національній безпеці України у різних її сферах. Також це підтверджується тим, що особа у віці 14 років не може належним чином встановити ворога або ж сприйняти ситуацію яка існує в державі як дійсну. Державна зрада однозначно не належить до таких злочинів. У віці 14-15 років особа в силу недостатнього розвитку інтелектуальної сфери психіки ще не здатна усвідомлювати всієї складності змісту державної зради. Для прикладу, якщо така особа й випадково знайшла секретні документи, то вона не усвідомлюватиме, що їх розголошення чи передача може завдати шкоди національній безпеці. Окрім того, для передачі таких відомостей ворожій стороні, необхідно спершу з нею встановити контакт, що, видається, є не під силу особі у віці 14-15 років. Ступінь суспільної небезпеки державної зради є високим, але головною підставою визначення віку, з досягненням якого може наставати кримінальна відповідальність, слід вважати не лише тяжкість вчиненого, а «здатність особи усвідомлювати вчинене нею суспільно небезпечне, протиправне діяння та відповідно до цього свідомо діяти всупереч кримінально-правовій забороні» [11, с. 247]. Не будемо заперечувати також того, що судовій практиці не відомі випадки притягнення до кримінальної відповідальності за державну зраду осіб 16-17 річного віку.

Однак це не виключає можливості вчинення злочину, передбаченого ч.1 ст. 111 КК України такими особами, оскільки введення нових методів навчання, наскрізне проникнення книг, кіно, радіо, телебачення інтенсифікує розумовий розвиток людей, прискорює процес переходу від дитинства до юності і становлення особистості [12, с. 38]. Тому встановлення віку, з досягненням якого може наставати кримінальна відповідальність за державну зраду з 16 років, є цілком обґрунтованим кроком законодавця.

Законодавець, вказавши у диспозиції статті на додаткову ознаку суб'єкта (наявність громадянства України), засвідчує, що державну зраду може вчинити фактично кожна особа, яка наділена загальними ознаками суб'єкта злочину, починаючи від Президента України і закінчуючи пересічним жителем. Однак, видається, що «згуртовувати в одну купу» всіх суб'єктів і при цьому не виокремлювати одні від інших, є неприйнятним. Для прикладу, які наслідки для національної безпеки матиме вчинення державної зради студентом у формі надання іноземній державі допомоги у проведенні підривної діяльності проти України (схиляння інших осіб до вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 111 КК України) та перехід військовослужбовця на бік ворога в умовах воєнного стану. Хоча в обох випадках має місце державна зрада, однак, видається, що в другому випадку, шкода, яка може бути заподіяна або спричинена злочином, є значно більшою. Це пов'язано з тим, що військовослужбовець володіє сучасними зразками бойової техніки і озброєння. Його високий рівень фізичної тренованості, обізнаність у воєнній справі може неабияк допомогти супротивнику у боротьбі проти України. У випадку переходу на бік ворога в умовах воєнного стану така особа «розкриє всі сильні та слабкі місця» української сторони з приводу кількості військ, їх бойової готовності, дислокації військ тощо. Внаслідок такої «допомоги» може бути завдана непоправна шкода національній безпеці України. Окрім того, аналіз судової практики засвідчує, що державну зраду, як правило, вчиняють лише військовослужбовці. За таких умов, видається, законотворцю необхідно виокремити цю категорію суб'єктів та встановити відповідальність військовослужбовців за вчинення державної зради у кваліфікованому складі злочину.

Вік особи, яка вчинила злочин, найтісніше пов'язаний з іншою ознакою суб'єкта злочину – осудністю. Вони доповнюють та взаємно обумовлюють одна одну в складі злочину і виступають обов'язковою передумовою для визначення вини, а відтак і кримінальної відповідальності [13, с. 104]. За КК України осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними (ч. 1 ст. 19). Із чинного кримінального законодавства випливають два критерії осудності: юридичний (здатність особи під час вчинення злочину усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку вчинених дій (бездіяльності) та

АНОТАЦІЯ

Робота присвячена дослідженню ознак суб'єкта злочину державна зрада, проаналізовано вікові критерії суб'єкта злочину, його обов'язкові та додаткові ознаки.

SUMMARY

The work is devoted to research of the signs of the subject of crime high treason. The age criterions of the subject of crime, its obligatory and additional features are analyzed and their content is disclosed.

їх наслідків, а також керувати своїми діями (бездіяльністю) і медичний (характеризує психічний стан (здоров'я) особи під час вчинення нею злочину) [14, с.130].

Поняття стану неосудності введене законодавцем у ч. 2 ст. 19 КК України. У ній зазначено, що неосудною визнається особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. У цьому випадку неможливим є притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка порушила кримінально-правову заборону, оскільки вона не буде вважатися суб'єктом злочину.

Література

1.Багрий-Шахматов Л. В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации / Л. В. Багрий-Шахматов. – Одесса : Юрид. л-ра, 2000. Ч. 2. – 2000. – 412 с.

2. Омельчук О. М. Кримінально-правова характеристика суб'єкта злочину, передбаченого ст. 304 Кримінального кодексу України / О.М.Омельчук // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – № 2. – 2003. – С. 110-115.

3. Анашкин Г. З. Ответственность за измену Родине и шпіонаж / Г.З. Анашкин. – М.: Юрид. лит. – 1964. – 230 с.

4. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): моногр. / О.Ф.Бантишев, О.В.Шамара. – [3-е вид., перероб. та доп.]. – К. : 2014. – 198 с.

5. Курс уголовного права. Общая часть. – Т. 1 : Учение о преступлении / [под ред.- Н.Ф. Кузнецовой и И.М. Тяжковой]. – М. : Изд-во ЗЕРЦАЛО, 1999. – 592 с.

6. Омельчук О. М. Кримінально-правова характеристика суб'єкта злочину, передбаченого ст. 304 Кримінального кодексу України / О.М.Омельчук // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – № 2. – 2003. – С. 110-115.

7. Закон України «Про громадянство України» від 18.01.2001 № 2235-III. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2235-14

8. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / За ред. О.О. Дудорова,- Є.О. Письменного. Т. 1 – Луганськ: Видавництво «Елтон-2», 2012 р. – 780 с.

9. Положення про Комісію при Президентові України з питань громадянства» від 27 березня 2001 року №215 (в редакції Указу Президента України від 27 червня 2006 року № 588/2006) [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/215/2001/page4

10. Нуково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [П.С. Матишевський, Є.В. Фесенко, С.Д. Шапченко та ін.]; за заг. ред. С.С. Яценка. – [4-те вид., перероб. та доп.]. – К. : А.С.К., 2005. – 848 с.

11. Емельянов В.П. Терроризм – как явление и как состав преступления / В. П. Емельянов . – Харьков: Право, 1999. – 272 с.

12. Кудрявцев В.Н. Правовое поведение, его субьекты и пределы / В.Н. Кудрявцев, Н.С. Малеин // Правоведение. – 1980. – № 3. – С. 31-40.

13. Коваленко В. П. Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем, вчинене працівником правоохоронного органу: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Львівський державний університет внутрішніх справ – 2009. – 223 с.

14. Лень В.В. До питання, пов'язаного з осудністю / В.В. Лень // Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. – 1998. – Вип. 2 (4). – С. 129-132.

ОБСЯГ ПОНЯТТЯ ІСТОТНОЇ ШКОДИ

ЛЕМЕХА Роман Ігорович - аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ

В статье исследовано, какие общественно опасные последствия могут составлять объем оценочного признака «существенный вред». Автором рассмотрено место этих последствий в различных классификационных группах, выделяемых в юридической литературе.

Ключові слова: істотна шкода, кількісні та якісні критерії визначення шкоди, злочин.

Постановка проблеми

Відсутність досить чітких рекомендацій про зміст оцінних понять, у тому числі й істотної шкоди, викликає труднощі у встановленні їх обсягу [1, с. 5], який визначається шляхом його поділу на види. У результаті такого поділу здійснюється перехід від певного родового поняття до множини видових понять [2, с. 56]. Таким чином, обсяг поняття істотної шкоди характеризує види злочинних наслідків, які охоплюються відповідним поняттям. Необхідність дослідження обумовлена тим, що від його вирішення залежатиме однозначність правозастосовної практики в частині встановлення кримінальної відповідальності за спричинення злочином істотної шкоди. З урахуванням наведеного вважаємо, що правильне вирішення питання про види істотної шкоди має важливе як теоретичне, так і практичне значення.

Стан дослідження

Необхідно зазначити, що обсяг поняття істотної шкоди у кримінально-правовій літературі не аналізувався комплексно жодним автором з урахуванням усіх критеріїв поділу. Разом із тим, в одних роботах аналізуються наслідки матеріального та нематеріального характеру [3], в інших – розглядались теоретичні основи дослідження шкоди заподіяної злочином [4]. Водночас, вважати дослідження цієї проблематики вичерпним неможливо, оскільки у контексті реформування кримінального законодавства виникають питання, що потребують наукового осмислення та аналізу.

З урахуванням зазначених напрацювань ми поставили за **мету –**проаналізувати обсяг поняття «істотна шкода», який визначається шляхом його поділу на види.

Виклад основних положень

Поняття, що ділиться, називається поділюваним, а результати поділу – відповідні видові поняття – членами поділу. Поділюване поняття і члени поділу перебувають у відношенні підпорядкування (першому підпорядковані другі), а члени поділу між собою – у відношенні співпідпорядкування [5, с.70]. Найпростішим і, відповідно, найточнішим, логічно бездоганним є дихотомічний поділ поняття – двочленний поділ на дві частини, коли обсяг поняття ділиться на два суперечливих поняття (А та не-А) [6, с. 10]. Такий поділ завжди співрозмірний (тобто сума об'ємів видових понять рівна об'єму поділеного родового поняття), члени поділу виключають один одного (не мають спільних елементів, не пересікаються),

поділ здійснюється лише по одній підставі і є безперервним [6, с. 10]. Застосувавши зазначений критерій поділу при визначенні обсягу поняття «істотна шкода», у кримінально-правовій літературі, як правило, зустрічається поділ шкоди, завданої злочином, на істотну матеріальну (майнову) та істотну нематеріальну (немайнову) [7, с. 131-134].

Водночас, істотну немайнову шкоду слід поділяти на особисту немайнову та неособисту немайнову шкоду. Критерієм для їх розмежування слугує суб'єкт, якому заподіюється шкода: у першому випадку це є людина, а в другому – держава, суспільство, громадські організації тощо. Загалом, підтримуючи такий поділ шкоди, завданої злочином, зауважимо, що якщо істотність матеріальної шкоди визначити не так уже й складно (для цього потрібно визначити кількісний та якісний показники), а от визначити істотність немайнової особистої або неособистої шкоди вже досить складно. У цьому випадку слід враховувати сукупність факторів: спричинення шкоди, життю, здоров'ю людини, її правам, свободам та інтересам, і тільки після цього враховувати права, свободи та інтереси громадськості, юридичних осіб та держави.

Дихотомічний поділ, при всіх своїх перевагах, має і очевидні недоліки,оскільки він не досить конкретний і інформативний [6, с. 10]. Тому поділ кожної з названих вище частин слід продовжити.

Першу групу складають наслідки матеріальні, які у кримінально-правовій літературі поділяють на наступні:

1) майнова шкода:

- реальна позитивна шкода (полягає у зменшенні наявних фондів і заподіянні прямих майнових збитків, заподіюється внаслідок протиправного вилучення, знищення або пошкоджень майна, а також у вигляді витрат на відновлення тощо);

- втрачена вигода (неотриманий дохід) – неотримання тих майнових вигід, які потерпіла особа повинна була отримати;

- може складатися із суми реальних матеріальних збитків та втраченої вигоди- [7, с. 784].

2) шкода, яка носить особистий (фізичний) характер – смерть людини, тілесні ушкодження тощо [3, с. 90-91; 4].

У теорії кримінального права справедливо зазначається, що істотна шкода, як і будь-який інший вид суспільнонебезпечних наслідків, характеризує наслідки як кількісно, так і якісно [9, с. 29]. Зокрема, кількісна міра шкоди означає масштаби, розмір порушення охоронюваним законом правам або інтересам. Натомість, якісний бік такої шкоди визначає тяжкість наслідків для окремих громадян, державних чи громадських інтересів або інтересів юридичних осіб. «Багатоваріантність наслідків, які можуть бути породжені злочином, пояснюється тим, що суспільні відносини, на які посягає злочинець, як і всі інші явища природи і суспільства, знаходяться у загальному взаємозв'язку і взаємодії одне з одним. Тим часом, кримінально-правове значення має не весь обсяг шкоди, а тільки вказаний у законі» [3, с.91].

До наслідків майнового характеру відносяться ті з них, що пов'язані із заподіянням матеріальних збитків, які можуть бути виражені в грошовому еквіваленті. Слід зазначити, що попередня редакція примітки до ст.364 України визначала істотну шкоду, використовуючи формулювання «…якщо вона полягала у завданні матеріальних збитків». Нормативний момент зазначених суспільно небезпечних наслідків цієї групи злочинів визначав їх конкретний розмір (шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян) і видові розходження (якщо шкода полягає у завданні матеріальних збитків). За новою редакцією примітки до ст.364 КК України істотною шкодою у статтях 364, 364-1, 365, 365-1, 365-2, 367 КК України, вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (п. 3 примітки до ст. 364 КК України). Отже, істотна шкода, що полягає у наслідках матеріального характеру описана законодавцем у чітких і конкретних кримінально-правових категоріях і, на відміну від істотної шкоди, що полягає у заподіянні наслідків нематеріального характеру, має визначену нормативну базу встановлення.

Слід зазначити, що прожитковий мінімум на одну особу на 2016 рік в розрахунку на місяць для працездатних осіб становить 1330 гривень. Отже, у відповідності до ст. 364, 364-1, 365, 365-1, 365-2, 367 КК України на сьогоднішній день істотна шкода дорівнює 66500 грн. і більше.

Цивільне законодавство (ч. 2 ст. 22 Цивільного кодексу України) визначає реальні збитки (втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права) та втрачену вигоду (доходи, які потерпіла сторона могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене) [10]. На відміну від реальних збитків, фактичну вартість яких можна виявити на основі оцінки прямих майнових втрат, завданих особі, втрачена вигода пов'язана із тим приростом, збільшенням її майнової сфери, якого можна було б очікувати за звичайних обставин, якби ці обставини не були порушені неправомірною поведінкою [11, с.24]. Однак у кримінальному праві розмір шкоди, заподіяної, наприклад, викраденням, відрізняють від розміру збитків, які підлягають стягненню в рамках цивільного судочинства в кримінальному процесі [12, с. 45, 90]. Загальна сума стягнення по цивільному позову може бути більшою (якщо, крім вартості викраденого, відшкодуванню також підлягають витрати на відновлення пошкодженого майна, а також втрачена вигода) або меншою (якщо частина викраденого була повернена винною особою) [3, с. 92].

У подальшому зазначимо, що втрачену вигоду слід розуміти як доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене. Цей вид шкоди полягає в тому, що всупереч очікуванню майнові активи суб'єкта не збільшились [13, с. 198]. У теорії кримінального права точиться дискусія навколо питання: чи може полягати істотна шкода у втраченій вигоді? З цього приводу необхідно виділити два підходи. Зокрема, автори першого вказують на можливість включення в обсяг істотної шкоди не лише прямих матеріальних збитків, але й неотриманих доходів [14, с. 245]. Як приклад, вказується, що суспільно небезпечний наслідок нематеріального характеру у виді створення обстановки й умов, що ускладнюють виконання підприємством, установою, організацією своїх функцій, необхідно віднести до збитків у виді втраченої вигоди, оскільки через ускладнення виконання своїх функцій підприємство, установа чи організація втрачає доходи, які б вони могли реально одержати за звичайних обставин, якби їх діяльність не була ускладнена зловживанням повноваженнями особи, яка надає публічні послуги [15, с. 121].

Натомість, автори другого підходу не поділяють вищевказану думку та є противниками визнання втраченої вигоди істотною шкодою [16, с. 61–62, 63]. Свою позицію мотивують тим, що втрачену вигоду складно підраховувати і вона є таким доходом, що лише передбачається, тобто тим, який на момент вчинення злочину ще не перебуває у фактичному володінні власника, у зв'язку з чим його майнові титули (майно, гроші) не можуть бути ні вилучені, ні привласнені, ні передані третім особам . Тому включення до структури істотної шкоди втраченої вигоди вони вважають фікцією про можливість злочинного впливу на цінності, що реально ще не існують [17, с. 132].

Проте, найвагомішим аргументом на користь того, що істотна шкода не може полягати у втраченій вигоді називають те, що остання не впливає на кваліфікацію злочину, тому що досить складно встановити причинно-наслідковий зв'язок між діяннями і наслідками у вигляді втраченої вигоди, а часом це зробити взагалі неможливо[16, с. 61–62, 63]. Зокрема, В.О.Навроцький пише, що вирішення кримінально-правових питань пов'язане з визначенням наявності суспільної небезпеки, в основі якої лежить не шкода окремому потерпілому, а загроза суспільству в цілому, державі як виразнику його інтересів. У межах цивільно-правових відносин індивідуальні інтереси повинні бути захищені найповніше, натомість, у межах кримінально-правових – акцент має бути зроблений на охорону найбільш важливих суспільних інтересів [16, с. 61–62, 63]. Видається, що друга позиція є

більш переконливою. Разом із тим, не можна позбавляти особу права вимагати відшкодування втраченої вигоди в порядку цивільного судочинства.

Що стосується шкоди, яка носить особистий (фізичний) характер, то слід відзначити, що така шкода не має грошового вираження. Однак норми цивільного і кримінально-процесуального права передбачають відшкодування витрат, що пов'язані з відновленням здоров'я тощо. Така шкода може бути завдана тільки людині, оскільки юридична особа не має ознак фізичної сутності (життя та здоров'я). Вона становить сукупність змін, які об'єктивно відбулись у стані людини як фізичної істоти [18, с.136]. Аналіз статей КК України свідчить, що під поняттям істотної шкоди у вигляді фізичної шкоди слід розуміти заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, необережне зараження потерпілого вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, незаконне позбавлення волі тощо.

Другу групу злочинних наслідків складають наслідки нематеріального характеру під яким слід розуміти шкоду, яка стосується внутрішньої (духовної) сфери потерпілого і посягає на нематеріальні блага, які належать особі від народження або в силу закону (честь, гідність, недоторканність приватного життя тощо), або порушує його особисті немайнові права (право на користування своїм ім'ям, авторське право, право на свободу слова, свободу світогляду і віросповідання та ін.) [19]. Їх особливістю є те, що вони не мають метричної системи виміру, а тому питання про їх істотність вирішується правозастосовними органами у кожному конкретному випадку на основі аналізу усіх обставин, встановлених у матеріалах кримінального провадження.

У КК України не передбачено конкретних випадків, за яких шкоду, заподіяну злочинним діянням, якщо вона полягає у заподіянні нематеріальних збитків, слід визнавати істотною. Звідси випливає, що встановлення істотності розміру нематеріальної шкоди покладено на правозастосовні органи. Зокрема, випадок, кваліфікований як службове зловживання, що спричинило істотну шкоду нематеріального характеру наводиться О.Ф.Бантишевим. Вказується, що співробітник одного з районних відділів віз та реєстрацій м. Києва видав паспорт для поїздки за кордон громадянину з «Порушенням правил оформлення та видачі паспортів громадянина України для виїзду за кордон та проїзних документів дитини, їх тимчасового затримання та вилучення», у результаті чого тому вдалося уникнути кримінальної відповідальності за раніше вчинений злочин [20, с. 16].

До наслідків нематеріального характеру, які охоплюються поняттям «істотна шкода», відносяться наслідки, які пов'язані із заподіянням шкоди морального, соціального, організаційного, політичного, екологічного та іншого характеру. Відповідно до ч.2 ст.23 Цивільного кодексу України моральна шкода полягає у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи. Моральні страждання, як правило, виявляються у відчуттях страху, сорому, приниження, а також в інших, несприятливих для людини в психологічному аспекті, переживаннях, пов'язаних із втратою роботи, тимчасовою непрацездатністю, неможливістю продовжувати активне громадське життя, з обмеженням або позбавленням прав громадян тощо [18, с.136].

У Постанові Пленуму Верховного Суду України від 31.03.95 № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди», моральна шкода трактується як втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Така шкода може полягати, зокрема: у приниженні честі, гідності або ділової ре-

путації, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я, у порушенні права власності (в тому числі інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом тощо. Під немайновою шкодою заподіяною юридичній особі слід розуміти втрати немайнового характеру, що настали у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи підрив довіри до її діяльності [21]. Вищевказане роз'яснення, безперечно, слід враховувати при встановленні істотності моральної шкоди, однак воно не містить таких критеріїв, які б чітко дозволяли відмежувати істотну шкоду від неістотної. Окрім того, згаданою Постановою не охоплюється вся можлива шкода нематеріального характеру, яка може бути спричинена охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб.

Аналіз судової практики у справах про злочини, ознакою складу яких є істотна шкода, показав, що жодного разу правозастосовні органи не встановлювали один з її різновидів – моральну шкоду. Однією з головних причин цього вважається відсутність чітких критеріїв визначення істотності такої шкоди, однак ч. 2 ст. 23 Цивільного кодексу України визнає моральну шкоду (фізичний біль та страждання, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; душевні страждання, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; душевні страждання, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; приниженні честі, гідності, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи) та закріплює право фізичної або юридичної особи на її відшкодування внаслідок порушення їх прав.

Застосовуючи зазначений вище критерій поділу істотної шкоди нематеріального характеру, до соціальної шкоди можна віднести – порушення права на недоторканість житла, таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер, відсутність реалізації особою наданих чинним законодавством виборчих прав тощо; до організаційної шкоди – порушення діяльності окремої ланки державного чи громадського апарату, роботи певного підприємства, установи чи організації, призупинення виробничих процесів, створення суттєвих перешкод у їх роботі; до політичної шкоди – дезорганізація роботи політичної партії, що призвело до неможливості її участі у виборчому процесі або взагалі припинення її функціонування; підрив основ національної безпеки України; екологічної шкоди – значне забруднення навколишнього природного середовища, масову загибель об'єктів рослинного та тваринного світу. Зазначений перелік не є вичерпним, і не виключає можливості віднесення до такої й інших наслідків.

Важливе практичне значення має поділ істотної шкоди за місцем у системі КК України. За наведеним критерієм істотна шкода може виступати як ознака, яка передбачена Загальною частиною КК України та як така, що міститься в Особливій частині КК України. У першому випадку істотна шкода виступає як критерій визнання певного діяння малозначним. Зокрема, у ч. 2 ст. 11 КК України вказується, що «не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі». Зокрема, факт завдання істотної шкоди охоронюваним законом правам або інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб є вирішальною ознакою об'єктивної сторони зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги, за ст. 365-2

КК. Настання таких суспільно небезпечних наслідків перетворює правопорушення у сфері професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, на злочин, а їх тяжкість і розмір є критерієм оцінки вчиненого.

Висновки

Найбільш поширеним є поділ шкоди, завданої злочином, на істотну матеріальну (майнову) та істотну нематеріальну (немайнову). Істотна матеріальна шкода охоплює реальну позитивну шкоду (полягає у заподіянні прямих майнових збитків) та шкоду, яка носить особистий (фізичний) характер (смерть людини, тілесні ушкодження тощо). Істотна нематеріальна шкода стосується внутрішньої сфери потерпілого і посягає на нематеріальні блага тощо. До наслідків нематеріального характеру, які охоплюються поняттям «істотна шкода», відносяться наслідки, які пов'язані із заподіянням шкоди морального, соціального, організаційного, політичного, екологічного та іншого характеру.

Список використаних джерел:

1. Питецкий В. Применение оценочных понятий уголовного закона / В.Питецкий // Советская юстиция. – 1984. – №20. – С.4–5.

2. Логіка для юристів: підручник / І. В. Хоменко. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 224 с.

3. Радутний О.Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю / дис. на здобуття наук. ступеня к.ю.н.: спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / О.Е. Радутний . – Харків. – 2002 р. – 180 с.

4. Миколенко О.М. Теоретичні основи дослідження шкоди, заподіяної злочином: дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08 / Миколенко О. М. – Х., 2005; Светлов А.Я. Ответственность за должностные преступления. – К., 1978.

5. Жеребкін В. Є. Логіка / В. Є. Жеребкін. – Х.: Основа, 1995. – 256 с.

6. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. / В.О. Навроцький. – 2-ге вид. – К.:Юрінком Інтер, 2009. – 512 с.

7. Михлин А.С. Преступные последствия / А.С. Михлин. – М., 1969. – 184 с.

8. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – 2013. – 1040 с.

9. Михайлов К. В. Обязанность загладить причиненный преступлением вред должна быть приоритетной при условном осуждении / К. В. Михайлов // Российская юстиция. – 2010. – № 1. – С. 29–31.

10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15

11. Розізнана І.В. Поняття та ознаки упущеної вигоди в цивільному праві /-І.В. Розізнана // Юридичний науковий електронний журнал. – №2. – 2014 р. – С.23-27

12. Емельянов В.П. Защита права собственности уголовным законодательством. Харьков, 1996. – 213 с.

13. Митрофанов І.І. «Шкода» та «збитки»: співвідношення понять /І. І. Митрофанов, Т. В. Гайкова // Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського. Випуск 3/2012 (74). – С. 196-200.

14. Крайник Г. Щодо змісту понять «загибель людей» та «інші тяжкі наслідки» як обтяжуючих обставин, зазначених у ч.2 ст.272 КК України / Г.Крайник // Вісник Академії адвокатури. – №2 (65). – 2011 р. – С.241 – 249.

15. Шиндель Ю. І. Кримінально-правова характеристика зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги / дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ю. І. Шиндель; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2014. – 239 с.

16. Навроцький В. О. Про можливість врахування неодержаних доходів як наслідків злочинів у сфері господарської діяльності / В. О. Навроцький // Відповід. за злочини у сфері господарської діяльності : матеріали наук.-практ. конф. / за ред.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено, які суспільно небезпечні наслідки можуть становити обсяг оціночної ознаки «істотна шкода». Автором розглянуто місце цих наслідків у різних класифікаційних групах, що висвітлені у юридичній літературі.

SUMMARY

Socially dangerous consequences which form the scope of valuation concept "substantial harm", are analysed in the article. The author has examined the place of these effects in different classification groups distinguished in the legal literature.

В. В. Сташиса [та ін.]. – Х. : Кроссроуд, 2006. – С. 61–63.

17. Владимиров В. А. Ответственность за корыстные посягательства на социалистическую собственность / В. А. Владимиров, Ю. И. Ляпунов. – М. : Юрид. лит., 1986. – 221 с.

18. Грицюк І.В. Право потерпілого на відшкодування (компенсацію) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням / І.В. Грицюк //Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2(65). – 2014 – С.133-138.

19. Шаргородська Н.В. Класифікація суспільно-небезпечних наслідків злочинів в сфері банківської системи та банківської діяльності / Н.В. Шаргородська //Часопис академії адвокатури України. – №11 (2' 2011). – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.aau.edu.ua/e-journal/2011-2/11snvtbd.pdf

20. Бантишев О.Ф. Злочини у сфері службової діяльності (питання кваліфікації): Навч. посіб.– К.: МАУП, 2002.– 128 с.

21. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Верховного Суду України від 31.03.1995 № 4. – Режим доступу на: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0004700 95/card2#Card.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РІВНІВ ВІКТИМОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ

МІРОШНІЧЕНКО Тетяна Олександрівна - ад'юнкт докторантури та ад'юнктури Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.988 : 343. 851 (477)

В статье проанализированы научные взгляды на определение виктимологической профилактики и ее уровней. В зависимости от целей и задач, дана характеристика общесоциальному, специально-криминологическому и индивидуальному уровням виктимологической профилактики корыстно-насильственных преступлений, выделены субъекты, объекты, приоритетные направления и меры виктимологической профилактики корыстно-насильственных преступлений на каждом уровне.

Ключові слова: віктимологічна профілактика, корисливо-насильницькі злочини, загальносоціальний, спеціальний (спеціально-кримінологічний) та індивідуальний рівні віктимологічної профілактики, суб'єкти, об'єкти, пріоритетні напрямки.

З огляду на те, що сучасна система профілактики злочинів в основному зорієнтована на призупинення, локалізацію, стримування протиправних дій правопорушника, то виникає необхідність у розширенні меж профілактичного впливу на інших учасників кримінальної драми, а саме на особу, що стала її жертвою.

Однак, незважаючи на розвиток віктимологічної науки, аспектам віктимологічної профілактики корисливо-насильницьких злочинів, розробленим у її межах, все ж недостатньо уваги приділяється як у наукових дослідженнях, так і на практиці. Виходячи з цього, коректно вважати, що людина, виступаючи можливою умовою вчинення злочину за наявності ознак віктимності та віктимізації, може бути об'єктом попередження злочинів у рамках профілактики умов здійснення деліктів, у т.ч. віктимної поведінки.

Поняття віктимологічної профілактики, яке в різні часи розроблялося різними авторами, має як деякі спільні моменти, так одночасно й розбіжності. Більшість науковців висловлює загальну думку, що віктимологічна профілактика спрямована на зниження потенційної віктимності, тобто профілактичні дії зосереджені на виявленні та усуненні або нейтралізації чинників, які формують індивідуальну чи масову можливість стати жертвою злочину [1, с. 241-242; 2, с. 114; 3, с. 111]. Деякі науковці вважають цю мету кінцевою, а у якості безпосереднього об'єкту впливу заходів віктимологічної профілактики, розглядають фактори, обставини та ситуації, які формують саме віктимну поведінку особи [4, с. 57]. Інші фахівці дотримуються думки, що, окрім віктимності особи, у якості предмету впливу віктимологічного напрямку профілактичної діяльності називають запобігання процесу віктимізації [5, с. 15; 6, с. 355].

О.М. Джужа дає наступне визначення віктимологічної профілактики – «це система взаємопов'язаних, організаційно забезпечених державних, громадських та індивідуальних заходів, спрямованих на виявлення і усунення або нейтралізацію чинників, які формують особисту чи масову можливість стати жертвою злочину» [7, с. 126]. А.І. Долгова вважає, що віктимологічна профілактика може бути представлена як одне з на-

прямів профілактичної діяльності, яке спрямовує свої попереджувальні дії на виявлення, усунення або нейтралізацію факторів, обставин, ситуацій, які формують віктимну поведінку та сприяють вчиненню злочинів, виявленню груп ризику і конкретних осіб з підвищеною віктимністю, а також вдосконалення існуючих заходів попередження віктимізації [8, с. 448]. А.В. Майоров дотримується думки, що віктимологічна профілактика представляє собою систему заходів, які направлені на попередження віктимізації потенційних жертв злочинів [9, с. 143].

Підсумовуючи та виходячи з аналізу поглядів закордонних та вітчизняних кримінологів, можна запропонувати наступне поняття віктимологічної профілактики. *Віктимологічна профілактика корисливо-насильницьких злочинів* є важливим напрямком профілактичної діяльності та представляє собою специфічну діяльність організаційно забезпечених державних, громадських та індивідуальних заходів самої людини по забезпеченню безпеки реальної або потенційної жертви шляхом активізації її фізичного та психологічного потенціалу, спрямованого на виявлення, усунення, а в подальшому і нейтралізацію факторів, обставин, ситуацій, які формують в особі поведінку, що створює умови для перетворення в жертву злочину та зумовлює вчинення злочинів. Слід зазначити, що віктимологічний напрямок профілактичних дій є найбільш гуманним та перспективним, який не потребує суттєвих матеріальних витрат та базується на властивому усім людям прагненні до самозахисту, має так зване внутрішнє джерело розвитку.

Віктимологічна профілактика корисливо-насильницьких злочинів, як і традиційна профілактика злочинів, має досить складну структуру, яка містить задачі, функції, об'єкти, суб'єкти, види, рівні і комплекси заходів різного характеру [10, с. 49].

Систему суб'єктів віктимологічної профілактики, в залежності від рівня, становлять:

- органи державної влади й місцевого самоврядування, які визначають основні напрями, завдання та функції профілактичної діяльності забезпечують функціонування та реалізацію регіональних і місцевих програм;
- правоохоронні органи всіх рівнів, які забезпечують безпосереднє здійснення заходів спеціальної та індивідуальної віктимологічної профілактики (особиста охорона, охорона житла, майна тощо);
- підприємства й установи різних форм власності, громадські формування та окремі громадяни [3, с. 112].

Дані суб'єкти на відповідному рівні повинні визначати основні напрямки, задачі, функції профілактичної діяльності, забезпечувати фінансування та реалізацію державних та місцевих програм, які спрямовані на віктимологічну профілактику злочинів, а також координувати діяльність підвідомчих структур у цьому напрямку.

Залежно від цілей і завдань віктимологічна профілактика має три рівні: загальносоціальний, спеціальний (спеціально-кримінологічний) та індивідуальний [7, с. 146; 11, с. 62; 12, с. 400], хоча це питання залишається дискусійним. Ю.М. Антонян, наприклад, виділяє два рівні: загальний та індивідуальний [13, с. 166]. Д.В. Ривман вважає, що підсистема загально-соціальних і спеціально-кримінологічних заходів, спрямованих на зниження індивідуальної та масової віктимності, яка включена в соціальну систему попередження злочинів, є методом усунення негативних віктимних проявів, активізації захисних можливостей потенційних жертв злочинів і забезпечення їх безпеки [1, с. 241].

Загально-соціальний рівень включає заходи, пов'язані з вирішенням соціально-економічних і культурно-виховних завдань, спрямованих на усунення чи нейтралізацію факторів, що формують масову віктимність. У якості об'єкта виступають усі мешканці країни як потенційні жертви злочинів. У зв'язку з цим на даному рівні потрібне створення ефективної системи соціального захисту всіх громадян та мешканців від ймовірної віктимізації. Тому на даному рівні можна виділити наступні пріоритетні напрямки віктимологічної профілактики корисливо-насильницьких злочинів:

1. Соціально-економічні заходи щодо оздоровлення економіки держави та заходи соціального захисту вразливих верств населення. Покращення соціальних умов життя пересічних громадян, яке включає

підвищення рівня доходів населення, може бути досягнуто шляхом: - державна та суспільна підтримка малозабезпечених верств населення з обов'язковим їх інформуванням через засоби масової інформації, управління праці та соціального захисту населення про можливість отримання такої допомоги; - за допомогою ЗМІ доведення до відома населення соціально орієнтованої інформаційної політики; - здійснення заходів щодо доступного покращення житлових умов населення, покращення інфраструктури; - надання молодим сім'ям державної підтримки, соціального захисту.

2. Боротьба з безробіттям, яка повинна включати: - державні заходи щодо стабілізації ситуації у сфері зайнятості населення; - створення робочих місць, у тому числі для учнів і студентів, а також для осіб передпенсійного віку; - зміцнення служб зайнятості населення; - заходи впливу щодо підвищення престижу робочих спеціальностей; - створення ефективної системи працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, а особливо – випускників з професійно-технічною освітою; - справедлива заробітна платня.

3. Законодавче забезпечення віктимологічної профілактики злочинності та розроблення механізму забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від корисливо-насильницьких злочинів. Також, здійснюючи опис основних принципів розвитку віктимологічної політики держави, В.О. Туляков звертає увагу на вдосконалення діючих інститутів права (міжнародного, конституційного, адміністративного, кримінального та кримінально-виконавчого), які мають відношення до проблем захисту жертв злочинів [14, с. 258-260].

4. Головним напрямком, який межує з соціально-економічним та культурно-моральним аспектами, є проблема боротьби з алкотизацією та наркотизацією населення.

Підсумовуючи, слід зазначити, що на даному рівні важливим завданням є послідовне посилання гуманістичних принципів законодавства, спрямованого на охорону і захист життя, здоров'я, законних прав та інтересів громадян, а також гідне і справедливе поводження з потенційними та реальними жертвами злочинів. Також необхідними вважаємо заходи щодо запровадження конкретних дієвих механізмів реалізації вищевказаних напрямків віктимологічної профілактики корисливо-насильницької злочинності державою.

Спеціальний (спеціально-кримінологічний) рівень — це здійснення державними органами, громадськими об'єднаннями й окремими громадянами заходів, які мають своєю спеціальною метою попередження злочинів шляхом недопущення реалізації віктимних властивостей окремих груп осіб (підлітків, людей похилого віку, представників окремих професій тощо) [3, с. 111]. Деякі науковці вважають, що на спеціальному рівні віктимологічна профілактика, як і традиційна профілактика, яка є її доповненням, складається із загальної, індивідуальної та невідкладної [15, с. 121-122].

Віктимологічна профілактика корисливо-насильницьких злочинів на даному рівні має досить широкий діапазон, її заходи впливають практично на всі види, групи, різновиди причин і умов, а також інших детермінант даного виду злочину.

На даному рівні об'єктами віктимологічної профілактики корисливо-насильницьких злочинів виступають окремі групи населення з видовою, груповою та рольовою віктимністю, тобто стосується вона етнічних, конфесіональних, соціальних, професійних, демографічних груп і страт. Вивчення страт дозволить мати віктимологічну структуру суспільства в напрямку його поділу на соціальні страти. Заходи віктимологічної профілактики злочинів на спеціально-кримінологічному рівні, які визначають основні напрями, завдання, функції профілактичної діяльності та спрямовані на усунення причин і умов, що пов'язані із вчиненням корисливо-насильницьких злочинів, можуть бути наступними:

- виявлення та усунення віктимогенних факторів вчинення корисливо-насильницьких злочинів;
- вивчення, виявлення та усунення факторів (перешкод), які заважають здійсненню заходів віктимологічної профілактики корисливо-насильницьких злочинів;

- недопущення повторної віктимізації особами, які вже є об'єктами віктимологічної профілактики;
- створення обліку віктимологічно небезпечних об'єктів, місць, місцевості, а також віктимологічного обліку потенційних та реальних жертв корисливо-насильницьких злочинів;
- проведення заходів віктимологічної профілактики корисливо-насильницьких злочинів у психолого-педагогічному напрямку із залученням правового виховання;
- забезпечення віктимологічної безпеки потенційних та реальних жертв корисливо-насильницьких злочинів.

Тобто на спеціально-кримінологічному рівні віктимологічна профілактика корисливо-насильницьких злочинів охоплює заходи, які безпосередньо спрямовані на усунення причин і умов, пов'язаних із вчинення даного виду злочинів, відрізняючись своїм спеціальним призначенням і спрямованістю на конкретний об'єкт впливу.

Індивідуальний рівень охоплює профілактичні заходи щодо осіб, які, враховуючи їх поведінку або сукупність особистісних характеристик, можуть із великою ймовірністю стати жертвами злочинів. Ці заходи спрямовані на цільову аудиторію задля підвищення захисних реакцій, а також забезпечення особистої, майнової та іншої безпеки цих громадян. На даному рівні віктимологічна профілактична діяльність корисливо-насильницьких злочинів носить особистісний характер і має залежність від суб'єктивних якостей та об'єктивних властивостей людини (стать, вік, освіта, соціальний та сімейний стан, психофізичні дані, матеріальне становище т.і.). Іншими слова, заходи віктимологічної профілактики, які здійснюються на індивідуальному рівні, представляють комплексний процес залучення людини до формування особистісних позитивних якостей, підвищення рівня її пізнання до суспільного з метою недопущення повторної віктимізації, а також проведенням реабілітаційних заходів внаслідок негативних подій та факторів, які сформувалися після вчинення відносно особи корисливо-насильницького злочину.

Об'єктами віктимологічної профілактики даного рівня виступають особи, групи осіб, які схильні стати жертвами злочинів. Відповідно до проведеного нами дослідження, об'єктами віктмологічної профілактики ми виділили наступні групи жертв: провокуючі, легковажні або аморальні, необережні, довірливі, нейтральні.

На даному рівні можна виділити наступних суб'єктів, які своєю діяльністю мають здійснюють профілактичні заходи віктимологічного напрямку:

1. Національна поліція України, яка є центральним орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [17].
2. Органи місцевого самоврядування, які визначають основні напрями, завдання та функції профілактичної діяльності, забезпечують функціонування та реалізацію регіональних і місцевих програм;
3. Підприємства й установи різних форм власності, громадські формування та громадяни.

Таким чином, ми вважаємо, що віктимологічна профілактика не може вирішити всіх проблем, але вона суттєво підвищує рівень попередження злочинів, через що в цілому профілактична діяльність виглядає логічно завершеною. Ігнорування віктимологічною профілактикою в боротьбі зі злочинністю виглядає, як незавершений процес. Виявлення осіб з підвищеною віктимністю, тобто потенційних жертв корисливо-насильницьких злочинів, здається доволі складним завданням, а визначення найбільш вразливих категорій осіб нам вважається реальним. Але умовою ефективності даного заходу, незалежно від рівня, виступає реальна картина криміналізації та віктимізації суспільства, в чому має допомогти оновлена система обліку та узагальнення інформації щодо соціально-демографічних, правових, психофізіологічних ознак, що характеризують особистість жертви даного виду злочину, а також інформація про місце та час злочину, характер та розмір заподіяної шкоди.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовані наукові погляди на визначення віктимологічної профілактики та її рівнів. Залежно від цілей і завдань, надана характеристика загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівням віктимологічної профілактики корисливо-насильницьких злочинів, виділені суб'єкти, об'єкти, пріоритетні напрямки та заходи віктимологічної профілактики корисливо-насильницьких злочинів на кожному рівні.

SUMMARY

Scientific points of view concerning the definition of victimological prevention and its levels have been analyzed in the article. Depending on the objectives andtasks the author has provided characteristics of general and social, special and criminological, individual levels of victimological prevention of lucrative and violent crimes; has determined subjects, objects, priorities and measures of victimological prevention of lucrative and violent crimes at every level.

Література

1. Ривман Д. В. Криминальная виктимология / В. Д. Ривман – СПб. : Питер, 2002. – 304 с.

2. Иншаков С. М. Криминология : учебник / С. М. Иншаков – М. : Юриспруденция, 2000. – 432 с.

3. Кримінологічна віктимологія : навчальний посібник / Моісеєв Є. М., Джужа О. М., Василевич В. В. та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Джужі – К. : Атіка, 2006. – 352 с.

4. Мойсюк О. Вікгимологічна профілактика по рушень правил безпеки дорожчого руху / О. Мойсюк // Право України. – 1999. – № 3 – С. 56–59

5. Коновалов В.П., Франк Л.В. Об организации виктимологического направленн профилактики преступлений в Таджикской ССР (научно- методическа информация) / В.П. Коновалов, Л.В. Франк. – Душанбе, 1976. – 144 с.

6. Шнайдер Г. Й. Криминология / под общ. ред. Л. О. Иванова. – М. : Прогресс–Универс, 1994. – 504 с.

7. Кримінологія : підручник для студентів вищих навч. закладів / [О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик, П. П. Михайленко та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужи. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.

8. Криминология : учеб. / под ред. А. И. Долговой. – 3-е изд., перераб и доп. – М. : Норма, 2007. – 912 с.

9. Майоров А. В. Концептуальные основы виктимологического противодействия преступности / А. В. Майоров. – Челябинск : ЮУрГУ, 2013. – 171 с.

10. Литвинов О. М. Віктимізація: фактори, аналіз, заходи протидії : навчальний посібник / О. М. Литвинов. – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. – 72 с.

11. Ившин В. Г. Виктимология : учебное пособие / В. Г. Ившин, С. Ф. Идрисов, Л. Г. Татьянина. – М. : Волтерс Клувер, 2011. – 264 с.

12. Криминология : учеб. / под ред. В. Н. Бурлакова, В. П. Сальникова, С.В. Степашина. – СПб. : СПб. ун-т МВД России, 1999. – 608 с.

13. Антонян Ю. М. Криминология : избранные лекции / Ю. М. Антонян – М. : Логос, 2004. – 448 с.

14. Туляков В. А. Виктимология: социальные и криминологические проблемы / В. А. Туляков. – Одесса : Юридична література, 2000. – 336 с.

15. Задорожный В. И. Виктимологическая профилактика преступлений: организационно-управленческий и правовой аспекты : монография / В. И. Задорожный. – М. : Академия управления МВД России, 2005. – 277 с.

16. Про Національну поліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 02.07.2015 р. № 580–VIII. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/ laws/show/580-19

ГЕНЕЗИС РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДЕРЖАВНУ ЗРАДУ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

ЛУЦЕНКО Юрій Васильович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри спеціально правових дисциплін Академії муніципального управління,
МОЗГОВИЙ Володимир Вікторович - студент магістратури факультету публічного управління та права Академії муніципального управління

В статье проводится исторический анализ нормативно-правовых актов, касающихся уголовной ответственности за государственную измену во времена становления национального уголовного законодательства Украины. На основании проведенного исследования делаются выводы относительно историографии развития уголовной ответственности за государственную измену на территории Украины

Ключові слова: кримінальна відповідальності, державна зрада, суверенітет, територіальна цілісність

Постановка проблеми

Для дослідження кримінальної відповідальності за державну зраду необхідно зупинитися на аналізі нормативно-правових джерел, що існували у різні часи при становленні та розвитку української державності. Оскільки науковий розгляд будь-якої проблеми доречно починати з дослідження історіографії, що сформувало систему поглядів на те чи інше питання, для правильного розуміння кримінальної відповідальності за державну зраду на теренах України дослідження слід починати з історії розвитку Київської Русі [3, с. 12].

Аналіз останніх досліджень та публікацій

У різні часи вагомий внесок у дослідження кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки зробили такі науковці в галузі кримінально-правової науки, як: О. Ф. Бантишев, С. В. Дьяков, О. Ю. Звонарьов, М. П. Карпушин, П. П. Михайленко, А. В. Наумов, Д. О. Олєйніков, Є. Д. Скулиш, В. Я. Тацій, К. Г. Фетисенко, М. І. Хавронюк, В. П. Хряпінський, В. М. Шлапаченко, С. С. Яценко та інші. Праці цих науковців залишаються фундаментальними та актуальними й дотепер.

Наукові роботи зазначених вчених здебільшого стосувалися суспільно небезпечних діянь, які зараз містяться в першому розділі Особливої частини КК України (Злочини проти основ національної безпеки України) та досліджувались, як правило, лише під кутом загальної характеристики злочинів, які посягають на інтереси держави.

Водночас, не дивлячись на великий науковий інтерес щодо дослідження проблем, які стосуються кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України, питання, які відносяться до історії розвитку кримінальної відповідальності за державну зраду на теренах України у науковій літературі мають фрагментарний характер.

Метою статті є дослідження генезису розвитку кримінальної відповідальності за державну зраду на теренах України.

Основні результати дослідження

З дослідження історичних джерел, у яких згадуються суспільно небезпечні діяння, які пов'язані з посяганням на націо-

нальну безпеку, вважають Руську правду, яка складалась на території Київської Русі на основі звичаєвого права. Документ передбачав таку нову для законодавства категорію злочинів, як злочини проти державності. Поява нової категорії злочинів у XI-XII століттях була зумовлена, в першу чергу, потребою нормативного закріплення такої категорії злочинів через активізацію на території тогочасної Київської Русі осіб, які на шкоду власній державі надавали інформацію ворогу, або переходили на його бік, ставлячи під загрозу державність. Складена збірка була князем Ярославом Мудрим на основі звичаєвого права, яке існувало на той час, що вказує на недовершеність законодавства у частині відповідальності за злочини проти держави та трактувалось законодавцем як образа суспільства [5, с. 36].

Наступна пам'ятка права, яка містила злочини за змістом, подібні до сучасних злочинів проти основ національної безпеки України, у тому числі державної зради, датована 1468-1550 рр. Збірка законодавства носила назву "Судебник великого князя Казимира" і була заснована на положеннях Руської правди, як джерела права, найбільш адаптованого до використання на території Київської Русі. Судебник є згадкою Литовського законодавства. Зміст статті 61 Судебника передбачав покарання у вигляді смертної кари особі, яка вчинила замах на князя. Таке діяння віднесене до злочинів проти державності з мотивів загрози такого діяння суверенітету та національній цілісності держави. Об'єктом охорони норми виступає, в першу чергу, життя людини, а як наслідок державна безпека. Другою частиною статті передбачався абсолютно самостійний склад злочину у вигляді здачі ворогу міста, таке діяння також каралось смертною карою- [4, с. 76].

Продовжуючи аналіз норм законодавства, яке передбачало відповідальність за вчинення державної зради, необхідно звернутись до норм Литовського статуту 1529 року. Так, стаття 4 Статуту передбачала додаткове покарання за вчинення такого злочину, а також умови звільнення особи, від такої відповідальності. Відтак за умови якщо особа переходить на бік ворога, а його неповнолітні діти залишаються на території Литовської держави, у такому разі вся власність особи, яка вчинила такий злочин, переходить у володіння князя. Покарання застосовувалось у більш м'якому вигляді, а саме до власності князя переходила лише частина майна, яке належало батьку цих дітей виключно у разі, якщо діти не мали уявлення про вчинення батьком такого переходу [4, с. 85].

Ще одним історичним документом, який став правонаступником Литовського статуту, є Статут Великого Князівства Литовського, датований 1566 роком. Розділ 1 Статуту у своєму змісті передбачав відповідальність за вчинення шкоди державі і господарю, арт. 3 вищезгаданого документу передбачав відповідальність у вигляді вищої міри покарання за допомогу ворогу, листування із ворожою стороною, вчинення змови з недругом. Суб'єктом злочину вважалась особа, яка передавала інформацію ворожій стороні, за умови якщо відомості можуть спричинити шкоду державі, або привела ворога на територію держави. Статутом 1566 року встановлювалась відповідальність за втечу на ворожу територію, яка полягала у фізичному переході на бік ворога. За такі дії передбачалось покарання у вигляді смертної кари [4, с. 90].

Статут Великого Князівства Литовського 1588 року є більш розширеною та доповненою версією Статуту, датованого 1566 роком, Розділ 1 Статуту містив злочини, які були за змістом схожі із сучасними злочинами проти основ національної безпеки України. Як приклад можна навести арт. 3, у якому описувались злочини проти престолу, за які передбачалась смертна кара. Протизаконним у Статуті також визнавалось ведення листування із ворогом. Особливої уваги потребує сама міра покарання, яка є віддзеркаленням ставлення законотворця до суспільних відносин, на які посягає особа вчинюваним діянням [4, с. 103].

Наступною важливою пам'яткою права слід вважати Соборне уложення Московської держави, датоване 1649 року, яке виступало у якості уніфікованої збірки феодального права. Особливістю збірки було введення до кримінального законодавства

нової категорії злочинів, таких як політичні злочини. Об'єктом охорони Соборного уложення виступала державна влада. Такі злочини законодавець виокремив у Главі 2 Уложення. У статті 2 вказаної глави передбачався такий вид злочину, який був тотожний державній зраді, як надання допомоги ворожій державі у захопленні території країни, що відповідає змісту чинної статті 111 КК України.

Новим у Соборному уложенні є також введення у норму особливого суб'єкта злочину, визначеного як представник панівного класу, окрім того законодавець передбачив особливий період у змісті статті, виключно у якій діяння суб'єкта кваліфікувались як державна зрада. Таким періодом вважався воєнний стан, тобто перебування країни у стані війни або збройного конфлікту. Доповнювалась норма статтею 19 Глави 2, яка зобов'язувала інших осіб, яким стало відомо про вчинення державної зради, повідомити про такі дії відповідальних осіб. За умови замовчування таких відомостей особа притягувалась до відповідальності у вигляді смертної кари. Особливістю є те, що вбивство особи, яка вчинила державну зраду, не каралось законом, а лише заохочувалось державою. Одночасно змістом статті 20 Глави 2 Уложення передбачався другий спеціальний суб'єкт злочину у вигляді службової особи, а також об'єкт злочину – відомості військового характеру. Санкція даної статті передбачала міру покарання у вигляді смертної кари шляхом повішання на очах ворожого війська [1, с. 70].

Логічним продовженням Соборного уложення 1649 року став Артикул воїнський від 25 квітня 1715 року, який був поділений на два розділи, перший передбачав опис злочинів і покарань, а другий – процесуальні норми, які включали в себе 24 глави і 209 артикулів (статей). Артикул воїнський вважається першою згадкою військового кримінального права, оскільки передбачав злочини саме у військовій сфері, а також містив особливий склад суб'єктів відповідальності – військовослужбовців. Збірка передбачала відповідальність за обмін інформацією з ворогом (Глава 16 "Про зраду та листування з ворогом").

Слід також відмітити, що нововведенням цього нормативно-правового акту стало тлумачення змісту норм що дозволяло краще прослідкувати ідею законодавця і більш правильно тлумачити норми, визначені змістом кожного артикула. Введення у зміст Артикула тлумачення норм, дає змогу визначити документ як першу коментовану збірку права на теренах нашої держави.

Державною зрадою, відповідно до арт. 124, вважалась дія, спрямована на передачу будь-якої інформації, у тому числі ведення не лише листування з ворогом, а і будь-які таємні розмови з ворожою стороною. Покаранням за такий злочин виступала смертна кара у формі четвертування. Аналогічне покарання застосовувалось також до особи, яка знала про таке листування, але не вчинила ніяких дій щодо його припинення. Особливістю Глави 16 виступало також те, що органи влади мали право застосовувати дану норму також і до цивільних осіб [5, с. 85].

Найбільший вплив на становлення кримінального законодавства мала збірка законів "Права, за якими судиться малоросійський народ" 1743 року. Документ не був офіційно затверджений, але у ньому набули закріплення норми, які на той час мали місце у суспільстві, оскільки були широкого застосування судовою системою того часу. Державна зрада як злочин передбачалась у змісті артикулу "Про злочини проти маєстату государева". Кримінально караними вважалась передача ворогу відомостей, зміст яких може завдати шкоди інтересам держави. За вчинення такого діяння передбачалось покарання у вигляді смертної кари через четвертування. З метою осоромлення особи злочинця, тіло страченого залишали на місці страти на довгий час. Покаранню за вчинення державної зради підлягала не лише особа-виконавець, а і всі родичі такої особи, які хоча і знали про вчинення злочину, але не повідомили компетентних осіб.

Законодавцем були також визначені підстави звільнення від кримінальної відповідальності. Змістом пункту 2 арт. 4 законодавець визначив каяття особи до фактичного вчинення злочину, а також донесення до відповідних органів про готування до вчи-

нення злочину як підстави звільнення від відповідальності [6, с. 54].

Наступним законодавчим актом Російської імперії, який передбачав кримінальну відповідальність за вчинення державної зради є "Уложення про покарання кримінальні та виправні" 1845 року. Кримінальна відповідальність передбачалась відділом 2 Глави 2 Розділу 3 "Про державну зраду і злочини проти народного права". У відділі законодавцем вперше на території тогочасної держави був передбачений перелік діянь, які охоплювались поняттям "державна зрада": підбурювання підданим іноземної держави до воєнних дій або до вчинення інших дій на шкоду Росії; повідомлення державної таємниці представнику іноземної держави; сприяння ворогові порадами або іншими відомостями у вчиненні воєнних або інших ворожих дій проти держави; передача ворогу міста, порту, арсеналу, корабля або іншого водного судна; надання інформації про війська або вчинення інших дій на шкоду державі. За вчинення перелічених діянь передбачалась відповідальність у вигляді смертної кари, а також позбавлення особи будь-яких майнових прав на користь держави. Кримінально караними вважались також дії, спрямовані на розкриття відомостей ворогові Росії. Такі дії карались засланням до Сибіру і позбавленням права власності на все майно особи. Ще одним діянням, передбаченим змістом Уложення, як кримінально каране було ведення листування із іноземним урядом або його представниками, навіть за умови, якщо таке листування не спричинило шкоди Імперії. Такі дії карались позбавленням волі на строк від 6 місяців до 1 року. Головною особливістю аналізованого джерела виступала відсутність підстав звільнення від кримінальної відповідальності [1, с. 104].

Останнім нормативно-правовим актом, який регулював кримінальну відповідальність за вчинення державної зради на території Російської імперії, було Кримінальне уложення 1903 року. Дане Уложення включало в себе 37 глав та 687 статей і поділялось на Загальну та Особливу частини. Питання кримінальної відповідальності за вчинення державної зради регулювалось Главою 4 "Про державну зраду". Частиною 1 статті 108 Уложення передбачалось покарання у вигляді каторги за сприяння ворогу у вчиненні бойових або інших дій на шкоду державності. Наявним був також чітко визначений суб'єкт злочину – підданий Російської імперії. Новелою стало визначення законодавцем у змісті особливих кваліфікуючих ознак злочину: надання допомоги ворогу; вчинення вбивства соратника. До особливих кваліфікуючих ознак виключно державної зради відносили: схиляння командира або війська на ворожу сторону, напад на воєнні сили Російської імперії; вбивство командира штабу, або особи, яка виконує важливі воєнні доручення; знищення засобів захисту або боротьби з супротивником; шпигунство на користь іноземної держави. Законодавець у змісті норми також передбачив форми державної зради: перехід на бік ворога; шпигунство; надання іноземній державі допомоги у вигляді проведення підривної діяльності. Ще однією особливістю Кримінального уложення стало введення до законодавства переліку дій, які кваліфікувались як державна зрада: обіцянка надання ворогу допомоги, а також сприяння іноземній державі у здійсненні злочинних дій на шкоду Росії перед офіційним оголошенням війни; навмисне виготовлення заздалегідь не придатних до використання прийомів та засобів проти ворога або захисту від нього; виготовлення та постачання до армії завідомо не придатних до використання предметів; підписання від імені Російської імперії договорів, які шкодять державі, уповноваженими на те особами; залишення території країни після оголошення війни, вступ у підданство іншої держави, у тому числі ворогуючої сторони.

Важливим для повної характеристики Уложення є також поділ державної зради на дві категорії: тяжку та звичайну. До тяжкої відносили передачу війська до рук ворогуючої сторони. До звичайної – всі інші діяння, передбачені законодавцем як державна зрада. За державну зраду законодавець передбачив такі види покарань: каторжні роботи (статті 109, 110, 111); ув'язнення у спеціальному закладі (статті 114, 115); позбавлення волі (стаття 112) [1, с. 67].

Досить коротким, але від того не менш важливим у історії розвитку національного кримінального законодавства у частині кримінальної відповідальності за державну зраду є період Центральної ради. У період УНР, окрім Кримінального уложення 1903 року, кримінальна відповідальність регулювалась також постановою Тимчасового уряду "Про вжиття заходів проти осіб, що загрожують обороні держави, її внутрішній безпеці та завоюванням революції 1917 року" від 2 серпня 1917 року. Відповідно до постанови, військовий міністр за погодженням з міністром внутрішніх справ у позасудовому порядку міг відправити до в'язниці осіб, діяльність яких, на його думку, підпадала під дію вищезгаданого документа, а в особливих випадках навіть депортувати за межі УНР. Зважаючи на нетривалий період діяльності УНР, а також складні зовнішньополітичні обставини, уряд не встиг сформувати самостійну законодавчу систему [2, с. 289].

Абсолютно неоднозначною є історія розвитку радянського кримінального законодавства. Викликано це, в першу чергу, різкою зміною суспільно-політичного і економічного ладу країни. Деякий час після революції тимчасові закони відображали в перші спроби нової влади придушити політичного противника, тому контрреволюційним вважалось будь-яке злочинне діяння. Таке відношення влади отримало відображення у постанові РНК "Про червоний терор" від 5 вересня 1918 року, де до контрреволюційних були віднесені такі злочини: організація або участь у будь-яких контрреволюційних змовах і організаціях, що ставлять своєю метою повалення Радянського уряду; будь-які виступи, незалежно від приводів, за якими вони виникли проти Рад або їх виконавчих комітетів або окремих радянських установ; саботаж як активна протидія Робітничо-селянському уряду або заклики до протидії йому шляхом невиконання декретів і інших постанов радянської влади місцевої і центральної; дискредитування влади, тобто повідомлення, поширення або розголошення явно неправдивих або неперевірених чуток шляхом друку або в публічних зборах, або в публічному місці, що можуть викликати суспільну паніку або посіяти незадоволення чи недовіру до радянської влади або до окремих її представників; підробка радянських документів (ордерів, мандатів, посвідчень, дозволів і інших документів) або використання таких документів; шпигунство (оголошення, передача військових таємниць, стратегічних планів відомостей про військові сили або озброєння представником іноземних держав або контрреволюційним організаціям тощо); політичне хуліганство (вчинення дій з метою внести дезорганізацію в сферу Радянської влади чи образити моральні почуття і політичні переконання оточуючих) [4, с. 135].

З прийняттям у 1922 році КК УРСР відбувається упорядкування кримінального законодавства. Так, відповідальність за злочини проти державного ладу знайшли своє відображення у Главі 1 Особливої частини КК УРСР, злочини проти Батьківщини поділились на контрреволюційні злочини та злочини проти порядку управління. Сучасного поняття "державна зрада" КК УРСР 1922 року не містив, але стаття 59 КК УРСР передбачала кримінальну відповідальність за вчинення шпигунських дій, а також співпрацю з представниками інших держав з метою схиляння таких держав до збройного втручання у політику СРСР. Даний нормативно-правовий акт становить уже звичний кодифікований нормативно-правовий акт, який складався із Загальної та Особливої частин [6, с. 145].

Кримінальний кодекс УРСР 1960 року у статті 56 передбачав відповідальність за державну зраду. Дана стаття мала вже звичний зміст: перехід на бік ворога у воєнний час; шпигунство на користь ворога та у формі проведення підривної діяльності на шкоду державі [6, с. 156].

З прийняттям 5 квітня 2001 року КК України який стає відображенням принципів гуманізму та економії кримінальної репресії, відповідальність за державну зраду законодавець помістив у статті 111 Розділ 1 Особливої частини КК, тим самим акцентував увагу на належній охороні основ національної безпеки України.

АНОТАЦІЯ

У статті проводиться історичний аналіз нормативно-правових актів, які стосуються кримінальної відповідальності за державну зраду за часів становлення національного кримінального законодавства України. На основі проведеного дослідження робляться висновки щодо історіографії розвитку кримінальної відповідальності за державну зраду на теренах України

SUMMARY

The article is a historical analysis of regulations concerning criminal liability for treason in times of formation of national criminal legislation of Ukraine. Based on the research conclusions about the historiography of criminal liability for treason in Ukraine

Висновок

Історичний аналіз законодавства про кримінальну відповідальність стосовно охорони конституційного ладу, державної влади, суверенітету, територіальної цілісності, недоторканності, обороноздатності, економічної, інформаційної безпеки держави різних часів дає підстави стверджувати, що кримінальне законодавство України отримало у спадок велику історію, що, у свою чергу, слугувало вагомим поштовхом до розвитку нових та вдосконалення раніше існуючих кримінально-правових норм, зберігаючи як їх сильні сторони, так і недоліки.

Література

1. Законодательство Петра I / Клеандрова В. М., Колобов Б. В., Кутьина Г. А. ; отв. ред. Преображенский А. А., Новицкая Т. Е. – М. : Юридическая литература, 1997. – 730 с.

2. Ільницька С. Історія становлення законодавства про кримінально-правову охорону конституційного ладу України / С. Ільницька // Вісник Львівського університету. Серіяюридична. – 2013. – Випуск 58. – С. 289–295.

3. Луценко Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України : монографія / Ю. В. Луценко. – Х. : Право, 2015. – 200 с.

4. Михайленко П. П. Борьба с преступность в Украинской ССР : в 2 т. / П. П. Михайленко. – К. : Высшая школа, 1966. – Т. 1 : 1917–1925 гг. – 832 с.

5. Российское законодательство X–XX веков : в девяти то-мах : Т. 9. – М. : Юрид. Лит., 1994. – 352 с.

6. Советское уголовное право. Особеннаячасть / [под ред. В. Д. Меньшагина, Н. Д. Дурманова, Г. А. Кригера]. – М. : Издательство Московского университета, 1971. – 464 с.

МЕТОДОЛОГІЯ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ДОКАЗУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З НАДАННЯМ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ

ШЕВЧИШЕН Артем Вікторович - доцент кафедри приватно-правових дисциплін Університету сучасних знань

В статье на основе анализа литературы по философии, философии права, теории права, административного, уголовного, уголовного процессуального права, теории доказывания, криминологии и криминалистики и опыта проведения научных исследований коррупционных преступлений и их расследования сформулирована система положений о методологии проведения исследований доказывания коррупционных преступлений в сфере служебной и профессиональной деятельности, связанной с предоставлением публичных услуг. Предложено и раскрыто содержание этапов такого исследования. Определены и описаны методы, которые используются на каждом из этапов.

Ключові слова: метод; методологія; етап дослідження; корупційні злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг; доказування.

Постановка проблеми

У філософії методологія розглядається у двох контекстах: перший, як вчення, цілісна теорія про загальні погляди про принципи, засадничі ідеї, з яких має виходити дослідник при виборі підходів та методів пізнання та методики дослідження як технології їх застосування; другий як система принципів, правил і способів організації та побудови теоретичної та практичної пошуково-пізнавальної діяльності [1, с. 365; 2, с. 7; 3, с. 64; 4, с. 44; 5, с. 6]. У юридичних науках питання методології входить до числа найбільш значущих та дискусійних на сучасному етапі їх розвитку. Причому слід відмітити, що його обговорення відбувається не тільки в діапазоні обрання світоглядних концепцій про право, юридичну діяльність, правопорушення та інші явища правової дійсності, але й у контексті питання про дійсно об'єктивну необхідність методології під час правових досліджень, або це застаріла формальність, започаткована в радянські часи для надання наукоподібності певним напрацюванням у галузі гуманітарних дисциплін [6, с. 24]. Останнє, як зазначає Н.В. Кушакова-Костицька, є наслідком формального підходу науковців у монографіях до визначення їх методології, коли по завершенні наукового дослідження правознавець вимушений іноді вигадувати, а іноді перераховувати фактично застосовані методи, але postfactum [6, с. 24-25]. До аналогічного плану невтішних висновків доходить і Д.А. Керімов у своїй роботі «Методологія права (предмет, функції, проблеми філософії права)» [7, с. 8]. Слушним є зауваження М.В. Костицького те, що в кандидатських і докторських дисертаціях подається, як методологія є нічим іншим, як методикою, тобто описом того, які методи і де застосовувались автором [8, с. 15]. Однак, на нашу думку, ці обставини не дають підстав для викреслення визначення методології зі структури проведення наукових досліджень. Така ситуація навпаки актуалізує як напрям підвищення якості наукових досліджень формування підходів до обрання їх методології в залежності від специфіки предмету дослідження, уявлень про нього,

сформульованих дослідником мети та завдань його наукового пошуку, визначень особливостей застосування методів наукового пізнання в тій чи іншій галузі наукового знання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Наявні на сьогодні публікації Ю.П. Аленіна, В.П. Бахіна, Р.С. Бєлкіна, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, В.А. Журавля, В.С. Зеленецького, А.В. Іщенка, О.В. Капліної, Н.С. Карпова, В.П. Колмакова, С.І. Коновалова, М.В. Костицького, І.І. Котюка, В.К. Лисиченка, І.М. Лузгіна, М.М. Михеєнка, М.А. Погорецького, В.М. Салтєвського, М.Я. Сєгая, В.М. Стратонова, М.С. Строговича, О.Ю. Татарова, Ю.В. Тіхонравова, В.В. Тіщенка, Б.М. Шавера, В.Ю. Шепітька, М.Є. Шумила та багатьох інших вчених-юристів присвячені загальним питанням визначення методологічних підходів або окремим методам дослідження діяльності з доказування у кримінальному провадженні. У численних роботах П.П. Андрушка, Л.І. Аркуші, Л.В. Багрій-Шахматова, В.І. Борисова, О.Ю. Бусол, І.П. Голосніченка, І.М. Даньшина, А.І. Долгової, О.О. Дудорова, С.В. Д'якова, А.П. Закалюка, М.І. Камлика, Н.В. Кимлик, М.В. Корнієнка, М.І. Мельника, С.Г. Омельченка, І.В. Постикі, І.В. Сервецького, О.В. Терещука, М.І. Хавронюка, В.І. Шакуна розкриваються, виходячи з предметно-галузевих позицій теорії адміністративного, кримінального права та кримінології, методологічні засади дослідження проявів корупції у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми

Однак, питання методології досліджень доказування корупційних злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, не виступали предметом окремого наукового дослідження.

Виходячи з наведеного, **метою** статті є на підставі узагальнення положень загальної філософії, філософії права, теорії права, адміністративного, кримінального, кримінального процесуального права, теорії доказування, кримінології та криміналістики та досвіду проведення наукових досліджень корупційних злочинів та їх розслідування сформулювати систему положень про методологію проведення досліджень доказування корупційних злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Викладення основного матеріалу

Основними програмними компонентами будь-яких наукових досліджень виступають наукова постановка проблеми, її чітке формулювання; висунення альтернативних ідей щодо можливих шляхів вирішення проблеми; обрання оптимальної ідеї, за допомогою якої вірогідніше досягнути вирішення проблеми; слідування цій ідеї під час пізнання; послідовне використання всіх інших альтернативних ідей за умови, якщо ідея, що була обрана на початку, не вирішила проблеми; вихід вирішеної проблеми на практику шляхом визначення етапів дії [7, с. 94].

Проблема як своєрідна форма пізнання дійсності виступає в якості мобілізуючого початку в науковому пошуку. Як правильно зазначає С.В. Вишновецька, через неї в науці вперше повідомляється про те, що в пізнанні виникли труднощі та їх слід вирішити. Жодна наука не може розвиватися без постановки проблем та їх вирішення [9, с. 32]. Причому найбільшу складність мають ті проблеми, формулювання яких здійснюється на стику декількох галузей науки. Однією з таких проблем у юриспруденції є наукове забезпечення практики доказування у кримінальних провадженнях про корупційні злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Її вирішення потребує залучення, в першу чергу, пов'язаних з нею напрацювань теорії кримінального процесу, криміналістики та кримінального права.

І.І. Котюк щодо вирішення питання про визначення системи методів наукового дослідження в певній галузі науки вказує, що для цього слід виходити із загальновизна-

них методологічних настанов і, насамперед, принципу взаємозв'язку та взаємозумовленості явищ об'єктивної дійсності, який зумовлює те, що в системі методів наукового пізнання функціонують світоглядні принципи (які традиційно називаються всезагальним методом), загальнонаукові, окремонаукові та спеціальні методи [10, с. 281].

Базовими для побудови та реалізації програми дослідження є положення:

- діалектики – про загальні закономірні зв'язки явищ, процесів та їх відображень, розвитку буття та його пізнання шляхом застосування методів творчо-пізнавального мислення на основі принципів об'єктивності, всесторонності, конкретності, протиріччя та історизму з урахуванням положень діалектичних законів єдності та боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні та заперечення заперечення. Ці положення дозволяють: представити злочинну діяльність, спрямовану на вчинення корупційних злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, та кримінальну процесуальну діяльність з доказування у кримінальних провадженнях про ці злочини як генетично взаємопов'язані різновиди людської діяльності, протилежність цілей яких зумовлює боротьбу між її суб'єктами, яка, у свою чергу, породжує явище протидії розслідуванню даних злочинів та її подолання під час доказування у кримінальному провадженні; встановити закономірності процесу відображення досліджуваних корупційних злочинів та визначити, виходячи з їх змісту засоби пізнання обставин події під час досудового розслідування;

- гносеології – про зміст та структуру пошуково-пізнавальної діяльності [11; 12; 13; 14; 15; 16], які дозволяють визначити можливості в отриманні достовірних знань про вчинювані корупційні злочини та діяльність слідчого, прокурора з доказування їх обставин під час досудового розслідування застосуванням методів чуттєвого та раціонального пізнання, співвідношення теоретичного та практичного знання про них;

- правового позитивізму – у сучасному його розумінні як системи поглядів на принципи правового регулювання відповідно до уявлень про догму права, його джерела, механізм правового регулювання суспільних відносин, співвідношення чинного (позитивного) права з природними правами людини [17, с. 186-201; 18, с. 15-18, 642-678; 19,с. 82-86; 20, с. 38-41; 21, с. 22-24, 139-141; 22, с. 642-678; 23; 24; 25]. Ці теоретичні положення сприяють розкриттю змісту сучасного антикорупційного та кримінального процесуального законодавства як явищ правової дійсності, системному їх розгляду у зв'язку з реально вчинюваними корупційними злочинами службовими особами у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, та законодавства, яке регламентує кримінальну процесуальну діяльність з доказування по кримінальних правопорушеннях із практикою доказування по кримінальним провадженнях про окремі злочини у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Для забезпечення повноти дослідження, виходячи зі складної природи доказування як кримінальної процесуальної діяльності та корупційних правопорушень як проявів злочинної діяльності, ми пропонуємо комплексний підхід до визначення системи методів дослідження з позицій теорії кримінального процесу та криміналістики, ефективність якого підтверджена роботами Ю.П. Аленіна, В.П. Бахіна, Р.С. Бєлкіна, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, В.А. Журавля, В.С. Зеленецького, А.В. Іщенка, О.В. Капліної, Н.С. Карпова, В.П. Колмакова, С.І. Коновалова, М.В. Костицького, І.І. Котюка, В.К. Лисиченка, І.М. Лузгіна, М.М. Михеєнка, М.А. Погорецького, В.М. Салтєвського, М.Я. Сєгая, В.М. Стратонова, М.С. Строговича, О.Ю. Татарова, Ю.В. Тіхонравова, В.В. Тіщенка, Б.М. Шавера, В.Ю. Шепітька, М.Є. Шумила та багатьох інших вчених-юристів.

Визначальне значення для дослідження доказування корупційних злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, має формулювання на його початку ідей у формі гіпотез про те, що: 1) комплексна розробка методичних рекомендацій з особливостей здійснення доказування по

корупційних злочинах у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, впровадження їх у практику діяльності відповідних оперативних, слідчих підрозділів правоохоронних органів та підрозділів прокуратури, а також у навчальний процес у вищих навчальних закладах, у яких здійснюється підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації співробітників оперативних підрозділів, слідчих, прокурорів, сприятиме підвищенню ефективності їх діяльності; 2) наявна недостатня ефективність діяльності з доказування обставин корупційних злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, викликана недоліками чинного антикорупційного та кримінального процесуального законодавства, виявлення яких, формулювання та обґрунтування пропозицій по їх усуненню та скерування до Верховної Ради України, відповідних міністерств та відомств сприятиме нормотворчій діяльності по оптимізації нормативно-правового забезпечення досудового розслідування даної категорії злочинів, а як наслідок підвищенню його ефективності.

Доведення сформульованих гіпотез, реалізація мети та основних завдань такого дослідження обумовлює етапність його безпосереднього проведення. Вбачається його здійснення у чотири етапи наукового пошуку, що відрізняються своїми приватними цілями і завданнями, діяльністю з їх реалізації, методами досягнення результатів.

На першому етапі – аналітико-ознайомлюваному розкривається стан досліджуваної проблеми. Основними методами даного етапу є пошуково-бібліографічний, зіставно-порівняльний аналіз та соціологічний метод.

На другому етапі – концептуально-моделювальному із застосуванням системно-структурного та методу моделювання розробляється план-конспект дослідження, який дозволяє структурувати предмет дослідження, його завдання та методи їх вирішення, що, у свою чергу, забезпечуватиме здійснення поступового розгляду загальних положень теорії доказування, особливостей нормативно-правової регламентації та наукових доктрин доказування в Україні та зарубіжних державах, змісту складових предмету доказування у кримінальних провадженнях про корупційні злочини у сфері службової діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, особливостей збирання доказів та їх використання у кримінальних провадженнях про злочини даної категорії шляхом проведення окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, впливу правового статусу осіб, зазначених у статті 480 КПК України на процес доказування у кримінальних провадженнях про вчинені ними корупційні злочини, а також процедуру збирання доказів про корупційні злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг під час спеціального досудового розслідування (in absentia).

Третій етап – технологічний. У його рамках проводиться відбір та дослідження теоретичного та емпіричного матеріалу – його описання, узагальнення, інтерпретація відповідно до висунених гіпотез, завдань дослідження та формулюються проміжні його результати. Здійснюється це з позицій евристичного та герменевтичного підходу до вивчення текстів монографій, статей у наукових та інших виданнях, вітчизняних, міжнародних нормативно-правових актів, узагальнень та матеріалів слідчої, судової практики, опитування слідчих, прокурорів. У якості основних методів на даному етапі є пошуково-бібліографічний, історичний, соціологічні (вибірка, анкетування, інтерв'ювання), статистичне узагальнення (статистичного групування та аналізу), спостереження, опису, аналіз, синтез, абстрагування, формально-логічний, порівняльно-правовий та експеримент.

Четвертий етап – завершальний. Під час нього дослідження оформлюється відповідно до встановлених для такого роду робіт вимог та здійснюється рефлексивна оцінка процесу його виконання на предмет підтвердження чи спростування висунутих на початку гіпотез, чи всі завдання були вирішені, чи коректно були застосовані методи дослідження, чи є достовірними його результати, відображені у загальних висновках по роботі та оприлюдненні у фахових

наукових виданнях, на наукових, науково-практичних конференціях, семінарах, круглих столах та у монографії. Здійснення цього стає можливим завдяки використанню дослідником самостійно та за участю інших науковців та практиків методів критичного аналізу, діагностики та системно-структурного.

Висновки

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що формування уявлень про особливості методології проведення наукових досліджень в окремих галузях юридичної науки повинно відбуватися в результаті зустрічного руху теоретичного викладення загального методологічного характеру та розробок питань методології проведення конкретних досліджень. Це дозволить: по-перше, перевірити на практиці життєздатність наявних на сьогодні положень теорії методології проведення юридичних наукових досліджень та виявити в ній прогалини, неточності чи невідповідності сучасним правовим явищам, а відтак подолати проблему очевидного розриву між теорією та практикою проведення наукових досліджень; по-друге, підвищити науковий рівень досліджень окремих проблемних питань теорії та практики юридичної діяльності в аспекті їх обґрунтованості, коректності обрання методів та вдосконалення критеріїв оцінки достовірності отриманих результатів, а як наслідок сприятиме забезпеченню юридичної практики якісними науковими дослідженнями.

Література

1. Философский энциклопедический словарь [Текст] / Глав. ред. Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. – М.: «Советская энциклопедия», 1983. – 840 с.

2. Загальна теорія держави та права [Текст] : навчальний посібник / За заг. ред. В.В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 320 с.

3. Попковская П.Я. Методология научных исследований [Текст] : курс лекций / П.Я. Попковская. – 2-е изд. – М.: Информпресс, 2006. – 184 с.

4. Кучук А.М. Правовий поліцентризм як принцип наукового пізнання правових явищ [Текст] / А.М. Кучук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2013. – Серія Право. Випуск 22. Частина 1. Том 1. – С. 43-46.

5. Костицький М.В. Деякі питання методології юридичної науки [Текст] / М.В. Костицький // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 3-11.

6. Кушакова-Костицька Н.В. Методологічні проблеми сучасних правових досліджень : об'єктивна необхідність чи суб'єктивна формальність [Текст] / Н.В. Кушакова-Костицька // Філософські та методологічні проблеми права. – 2013. – №1-2. – С. 23-31.

7. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) [Текст] // Д.А. Керимов. – 2- е изд. – М. : Аванта+, 2001. – 559 с.

8. Костицький М.В. Деякі аспекти філософських і методологічних проблем наук процесуального права (за матеріалами доповіді на І Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми теорії та практики нотаріального, цивільного, виконавчого процесів: співвідношення і взаємодія», 21 лютого 2013 р., м. Київ, КНУ ім. Т. Шевченка) [Текст] / М.В. Костицький // Науково-інформаційний вісник. – 2013. – №7. – С. 12-18.

9. Вишновецкая С. Проблема как объект методологического исследования в контексте методологии науки трудового права [Текст] / С. Вишновецкая // Закон и жизнь. – 2013. – 8/3. – С. 32-36.

10. Котюк І.І. Судове впізнання : проблеми методології та практики [Текст] : дис.. докт. юрид. наук : 12.00.09 / Котюк Іван Ілліч ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2008. – 427 с.

11. Копнин П.В. Диалектика как логика и теория познания : опыт логико-гносеологического исследования [Текст] / П.В. Копнин. – М. : «Наука», 1973. – 324 с.

12. Лекторский В. А. Субьект, обьект, познание [Текст] / В. А. Лекторський. – М. : Наука, 1980. – 376 с.

13. Руткевич М.Н. Диалектика и теория познания [Текст] / М.Н. Руткевич, И.Я. Лойфман. – М. : Мысль, 1994. – 338 с.

АНОТАЦІЯ

У статті на підставі аналізу літератури з філософії, філософії права, теорії права, адміністративного, кримінального, кримінального процесуального права, теорії доказування, кримінології та криміналістики та досвіду проведення наукових досліджень корупційних злочинів та їх розслідування сформулювати систему положень про методологію проведення досліджень доказування корупційних злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Запропоновано та розкрито зміст етапів такого дослідження. Визначені та описані методи, які використовуються на кожному з етапів.

SUMMARY

The article, based on literature review for philosophy, philosophy of law, theory of law, administrative, criminal, criminal procedure law, theory of evidence, criminology and criminalistics and experience in conducting research of corruption crimes and their investigation formulated the system of the provisions on the methodology of the research of proving corruption crimes in the field of official activity and professional activities related to the provision of public services. Proposed and disclosed the contents of the stages of research - analytical and evaluation, conceptual modeling, technological and final. Reviewed the features of use the methods for the study the proving corruption crimes in the field of official activity and professional activities related to the provision of public services: search and bibliographic, comparative-analytical, sociological, system-structural, modeling, historical, statistical generalization, observation, analysis, synthesis, abstraction, formal logical, comparative law, experiment.

14. Швырев В.С. Научное познание как деятельность [Текст] / В.С. Швырев. – М. : «Наука», 1984. – 249 с.

15. Щедровицкий Г.П. Философия. Наука. Методология. [Текст] / Г.П. Щедровицкий – М.: Шк. культ. политики, 1997. – 656 с.

16. Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности: методологические проблемы современной науки [Текст] / Э.Г. Юдин. – М. : Наука, 1978. – 392 с.

17. Алексеев С.С. Право: Азбука – теория – философия : Опыт комплексного исследования [Текст] / С.С. Алексеев. – М. : Инфра-М, 1998. – 820 с.

18. Алексеев С.С. Восхождение к праву. Поиски и решения [Текст] / С.С. Алексеев. – М. : НОРМА, 2001. – 752 с.

19. Тарасов Н.Н. Методологические проблемы юридической науки [Текст] : научное издание / Николай Николаевич Тарасов. – Екатеринбург, 2001. – 263 с.

20. Луцький Р.П. Позитивне право та природне право : опозиція категорій [Текст] / Р.П. Луцький // Часопис Київського університету права. – 2011. – №4. – С. 38-41.

21. Кельман М.С. Юридична наука : проблеми методології [Текст] : Монографія / М.С. Кельман. – Тернопіль : Терно-граф, 2011. – 540 с.

22. Нерсесянц В.С. Правовое государство, личность, законность [Текст] / В.С. Нерсесянц. – М.,1997. – 138 с.

23. Сливка С.С. Природне та надприродне право [Текст] / С.С. Сливка. – Ч. 1 : Природне право : історико-філософський погляд. – К. : Атіка, 2005. – 224 с.

24. Маляренко В.Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів [Текст] / В.Т. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 512 с.

25. Кучинська О. Механізм забезпечення прав особи в кримінальному процесі [Текст] / О. Кучинська // Закон и жизнь. – 2012. – №4. – С. 28-30.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ТА ЗАХИСТУ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ В СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ

ЗІНЧЕНКО Олександр Володимирович - адвокат, ТОВ «Консалтингова фірма «Аналітика і право»

УДК: 346.5

Статья посвящена теоретико-правовому анализу и основным направлениям усовершенствования законодательства Украины в сфере использования и защиты коммерческой тайны в современных экономических условиях.

Ключові слова: комерційна таємниця, інформаційна безпека, економічна безпека, інтелектуальна власність, інноваційна економіка.

На сучасному етапі розвитку суспільства та активізації міжнародної торгівлі питання, пов'язані із комерціалізацією та використанням результатів інтелектуальної творчої праці людини, стають усе більш актуальними. Так, у сучасних умовах, керівники господарюючих суб'єктів намагаються захистити себе та свої підприємства від можливих негативних втручань у фінансово-господарську діяльність, а також протистояти протиправним посяганням конкурентів.

На жаль, у конкурентній боротьбі недобросовісні методи виправдовуються кінцевою метою, тому конкуренти можуть застосовувати весь арсенал компромату, спрямований на дискредитацію певного суб'єкта господарювання. Саме тому дії керівників господарюючих суб'єктів мають бути спрямовані на охорону від розголошення відомостей про бізнес, які складають комерційну таємницю підприємства.

Як відомо, комерційна таємниця має важливе значення для охорони результатів інтелектуальної діяльності у процесі комерційної практики суб'єктів господарювання, а саме:

– стимулює підвищення ефективності господарської діяльності. Відсутність правової охорони комерційної таємниці гальмує розвиток інновацій, впровадження новаторських рішень, якісний розвиток економічних процесів тощо;

– зменшує операційні невиробничі витрати суб'єктів господарювання на фізичний захист цінної інформації у вигляді охоронних засобів – шифрування, матеріальних перешкод та ін. Правові засоби збереження в таємниці комерційної інформації таким чином є дієвішим та менш витратним інструментом охорони порівняно з неправовими, матеріальними засобами;

– зменшує ризики ведення бізнесу, пов'язані з ненадійністю трудових контрактів, які не містять застереження про збереження комерційної таємниці, можливістю «викрадення» комерційних секретів конкурентами тощо;

– підвищує інвестиційну привабливість національної економіки.

Так, *метою* цієї статті є аналіз наукової літератури, ряду норм чинного законодавства України щодо захисту та використання комерційної таємниці.

Питання щодо охорони та захисту об'єктів права інтелектуальної власності досліджували такі українські та зарубіжні вчені, як Г. Андрощук, Ю. Бошицький, Э. Брадман, В. Бритко, Б. Вербенко, І. Дахно, Р. Колюжний, О. Кохановська, В. Кунцевич, І. Лазарев, В. Лопатін, Н. Можаровська, О. Ноговіцин, О. Орехов, Є. Онисько, Т. Полякова,

О. Підопригора, О. Святоцький, О. Селезньов, Є. Тоффлер, А. Турена, В. Цимбалюк, М. Швец, О. Шакірова, Т. Шевелева та ін. Однак низка питань, пов'язаних із вищевказаною проблемою, потребує більшої уваги.

Варто зазначити, що зовнішніх недобросовісних конкурентів і внутрішніх ворогів в успішного суб'єкта господарювання, як показує практика, багато, а негативні дії суб'єктів трудових правовідносин, конкурентів та контрагентів можуть бути різними. Наприклад, банальне невиконання чи неналежне виконання господарських договорів, пряме втручання в діяльність підприємства з метою провокування корпоративного конфлікту та подальшого поглинання або захоплення.

Таким чином, коло суб'єктів недобросовісних дій можна умовно поділити на три види:

- зовнішні недобросовісні конкуренти (конкуренти по певному сектору економіки);
- внутрішні (працівники підприємств);
- змішані (суб'єкти зовнішнього і внутрішнього кола – контрагенти).

Умови ринкової економіки, в яких здійснюють свою діяльність підприємства різних організаційно-правових форм, є невизначеними й непередбачуваними. Економічна криза, що має місце в Україні спричинила багато загроз для бізнесу.

Так, на розвиток підприємництва можуть впливати наступні фактори:

- нестабільна політична та соціально-економічна ситуація в країні;
- недосконалість чинного законодавства;
- криміналізація суспільства;
- шахрайство;
- корупція;
- поглинання та захоплення підприємств;
- інші фактори, які невід'ємно супроводжують господарську діяльність підприємств.

Все вищезазначене дозволяє дійти висновку про те, що перелічені фактори різко загострили проблему забезпечення безпеки підприємства. Всі умови, за яких функціонує підприємство, мають враховуватися при забезпеченні його безпеки та дотриманні вимог щодо охорони та захисту комерційної таємниці. До того ж, відсутність правових механізмів захисту комерційної таємниці в Україні ставить вітчизняних учасників міжнародних товарних ринків у нерівні умови з партнерами із інших країн, де ці питання врегульовані на рівні законодавчих актів. Тут особливої уваги набувають механізми оцінки та використання комерційної таємниці не тільки в процесі діяльності підприємств, але й на етапах розробки установчих документів, формування статутного капіталу тощо.

Звернемо увагу на той факт, що в літературі нерідко вважають ідентичними поняття комерційної таємниці і ноу-хау. Так, зокрема вказується, що відомості, які складають комерційну таємницю, в усьому світі звичайно іменуються ноу-хау [1; с.574]. Ю.Назарова розглядає з позицій синонімічні поняття «комерційна таємниця» і «ноу-хау» [2; с.20].

Але існує і протилежна точка зору. Комерційна та інші види таємниць, які охороняються спеціальними законодавчими актами, а також авторським або патентним правом, секретом виробництва (ноу-хау) не визнаються [3; с.432].

Дуже часто ноу-хау вважають аналогом службової або комерційної таємниці, однак у законодавстві різних країн «trade secret» і «know-how"» часом має різне наповнення. Так, дуже часто визнається, що ноу-хау може включати і несекретну інформацію, як правило, відзначається, що ноу-хау в основному виступає у сфері передачі інформації, а не її зберігання тощо. У той же час єдиного підходу не вироблено [4; с. 411].

Для детального визначення співвідношення комерційної таємниці і ноу-хау розглянемо загальні та відінні риси цих двох понять.

Як вказує Ю. М. Капіца, відомості, які становлять комерційну таємницю та «ноу-хау», є тотожними; до них не застосовується вимога абсолютної секретності інформації. Особливість комерційної таємниці полягає в обов'язку її володільця вживати заходів щодо її захисту, до неї не може бути доступу на законних підставах, у той час як умови збереження конфіденційності щодо «ноу-

хау» встановлюються в договорі між цедентом та набувачем за угодою сторін. Крім того, і досить відомі відомості можуть передаватися як «ноу-хау». Особливість «ноу-хау», з урахуванням визначення Комісії ЄС, полягає в тому, що воно має бути корисним, а також зафіксоване відповідним чином [4; с. 177].

Таким чином, вважаємо, що ототожнювати комерційну таємницю і ноу-хау не можна.

Одним з важливих аспектів аналізу комерційної таємниці є її вивчення як об'єкта інтелектуальної власності.

Поряд з тим, що інформація розглядається як об'єкт інтелектуальної власності, загальноприйнятим є віднесення до об'єктів інтелектуальної власності, зокрема, комерційної таємниці, ноу-хау, що охороняються законодавством без якої-небудь реєстрації [5; с. 51].

У ролі об'єкта інтелектуальної власності комерційна таємниця має ряд специфічних особливостей, одна з яких її універсальність. Комерційною таємницею може бути будь-яка інформація, що має відношення до особливостей виробництва, технології, управління, фінансів, інноваційної й іншої діяльності підприємства і що дозволяє підприємству мати переваги перед конкурентами. При цьому комерційною таємницею можуть бути й охороноздатні рішення, одержання патентних прав на які з тих або інших причин визнано недоцільним [6; с. 41].

Разом з тим, не позбавлена підстави і позиція вчених, які вважають, що наголос окремих авторів на інтелектуальну і промислову власність, як основу конфіденційної інформації й інформації, що оголошується комерційною таємницею підприємства, недостатньо об'єктивний, тому що значна частина інформації, що складає власне предмет охорони, не підпадає під юридичне визначення як інтелектуальної, так і промислової власності за встановленими ознаками і критеріями [7; с. 212].

Таким чином, можна зазначити, що поняття комерційної таємниці як об'єкту інтелектуальної власності є лише одним з її аспектів.

У нинішніх умовах запеклої конкурентної боротьби збереження комерційної таємниці є інструментом запобігання можливим фінансовим та іншим ризикам у ході фінансово-господарської діяльності комерційних підприємств, установ і організацій, а також приватного бізнесу.

Іншим аспектом аналізу комерційної таємниці є її оцінка в системі інформаційної або економічної безпеки суб'єкта господарювання.

Як відомо, рейдерські захоплення та поглинання підприємств починаються з розвідки. Субєкти недобросовісних дій збирають та вивчають інформацію про звички та нахили власників підприємств, активи компанії, фінансові звіти, наявність корпоративних конфліктів, ухвалених судових рішень по спорах, що виникали. Саме тому на перше місце виходить комерційна таємниця підприємства, неправомірно, відносно правомірно чи навіть правомірно отримавши яку, конкуренти отримують можливість використати її на свою користь. Інформаційну безпеку підприємства визначають як стан захищеності його інтересів в інформаційному середовищі від внутрішніх і зовнішніх джерел погроз, наслідками яких може бути завдання йому матеріального збитку [8; с. 25]. Економічна безпека підприємства (фірми) – це стан захищеності життєвоважливих інтересів підприємства від внутрішніх і зовнішніх погроз (джерел небезпеки), що формується адміністрацією і колективом підприємства шляхом реалізації системи заходів правового, економічного, організаційного, інженерно-технічного і соціально-психологічного характеру [9; с. 91]. У літературі поняття економічної безпеки розглядається як забезпечення умов збереження комерційної таємниці й інших секретів підприємства. Такому трактуванню економічної безпеки присвячені публікації початку 90-х років XX століття.

Є і протилежна точка зору, згідно з якою заперечується визнання комерційної таємниці елементом системи інформаційної безпеки підприємства. На думку Б. А. Кормича, питання захисту комерційної таємниці, по суті, не є питанням захисту інформаційної безпеки, оскільки сам по собі інститут комерційної таємниці ґрунтується не на пря-

мих вказівках закону, а на праві власності на ті чи інші відомості. Доступ до цієї інформації означає набуття певних матеріальних благ. Таким чином, мова йде про захист права власності і пов'язаних з ним прав [10; с. 315-316].

Так, на підставі проведеного аналізу можна дійти висновку про те, що юридично значимими ознаками, необхідними і достатніми для визнання інформації комерційною таємницею суб'єкта господарювання, є:

- дійсна або потенційна комерційна цінність для певної особи внаслідок її невідомості іншим особам;
- відсутність на законних підставах вільного доступу до інформації;
- наявність заходів, прийнятих суб'єктом господарювання (володарем інформації) до охорони її таємності.

Комерційну таємницю слід відмежовувати від службової і банківської таємниці. Іншими словами, комерційна таємниця не включає службову і банківську таємницю. Вона має властиві тільки їй особливості, що означає визнання її самостійним видом таємниці.

Комерційна таємниця як предмет правового регулювання може розглядатися як багатофункціональна правова конструкція, що має багатозначні прояви:

- вид інформації;
- вид таємниці;
- об'єкт інтелектуальної власності;
- елемент системи економічної й інформаційної безпеки суб'єктів господарювання тощо.

Всі наведені дефініції комерційної таємниці потребують перегляду. Особливої уваги слід приділити самій сутності поняття «комерційна таємниця» та визначенню заходів щодо її охорони та захисту. На рівні закону потрібно врегулювати відносини, пов'язані з комерційною таємницею, зокрема, визначити інформацію, яка не може становити комерційну таємницю, права власника цієї інформації та порядок її охорони. Прийняття спеціального закону у сфері охорони комерційної таємниці повинно забезпечити власників інформації, що становить комерційну таємницю, належними інструментами захисту своєї власності, обмежити можливості реалізації прав особи щодо інформації з обмеженим доступом, яка створюється в процесі діяльності суб'єктів господарювання та здатна завдати матеріальної та нематеріальної шкоди власникам комерційної таємниці як об'єкта інтелектуальної власності. Як слушно зазначає Н. Можаровська, відсутність або неефективність системи захисту комерційної таємниці в національному законодавстві є додатковим стримуючим чинником для надходження іноземних інвестицій. Отже, встановлення правових основ, закріплення дієвих механізмів захисту комерційної таємниці слід розглядати як важливий елемент правового забезпечення господарської діяльності в Україні [11; с. 252].

Все вищезазначене дозволяє дійти висновку про те, що недоліком національного законодавства є відсутність спеціальних законів щодо комплексного підходу до питань регулювання правовідносин, які виникають у зв'язку із створенням, використанням і комерціалізацією непатентованих об'єктів інтелектуальної власності, таких як комерційна таємниця. Так, виходячи з наявних потреб, коли комерціалізація об'єктів права інтелектуальної власності набуває все більшої актуальності і поширюється у діяльності суб'єктів господарювання, виникла нагальна потреба в комплексному нормативному регулюванні питань щодо охорони та захисту комерційної таємниці. Сьогодні конче необхідний дієвий правовий механізм захисту власником своєї інтелектуальної власності – комерційної таємниці.

Відсутність спеціального закону унеможливлює застосування норм про притягнення до адміністративної, дисциплінарної та кримінальної відповідальності за незаконне отримання, використання, збирання та розголошення комерційної таємниці.

Література

1. Гражданское право: Учебник / Отв. ред. Е.А. Суханов. – В 2 т. – Т.II., Полутом 1. – М.: Изд-во БЕК, 2000. – 704 с.

2. Назарова Ю. Вопросы правового регулирования внесения прав на коммерческую тайну (ноу-хау) в уставный фонд хозяйственного общества // Підприємництво, гос-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена теоретико-правовому аналізу та основним напрямкам вдосконалення законодавства України в сфері використання та захисту комерційної таємниці в сучасних економічних умовах.

SUMMARY

The article is devoted to theoretical and legal analysis of the basic directions of improvement of legislation of Ukraine in the sphere of use and protection of commercial secrets in the current economic conditions.

подарство і право. – 2002. – № 10. – С.19-23.

3. Калятин В. Интеллектуальная собственность (Исключительные права). – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 2000. – 480 с.

4. Капіца Ю.М. Проблеми правової охорони комерційної таємниці, ноу-хау та конфіденційної інформації в праві України // Реферативний огляд діючого законодавства України та практики його застосування / Регіональний центр АПН України. – К., 2000. – С.175-199.

5. Ридченко Н. Неосязаемый капитал. Внесение объектов интеллектуальной собственности в уставный фонд // Деньги и технологии. - 2002. - № 10. - С.50-51.

6. Интеллектуальная собственность в Украине: правовые основы и практика. – Т.3. Промышленная собственность / Под общ. ред. А.Д. Святоцкого. – К.: Ін Юре, 1999. – 672 с.

7. Основы договорных отношений в экономическом пространстве СНГ / Под ред. М.Б. Биржакова. – М.-СПб: ФИЛИНЪ-ОЛБИС, 1997. – 768 с.

8. Северин В.А. Правовые проблемы информационной безопасности предприятия // Юрист. – 2001. – № 6. – С.25-31.

9. Андрощук Г.А., Крайнев П.П. Экономическая безопасность предприятия: защита коммерческой тайны: Монография. – К.: Издательский Дом «Ин Юре», 2000. – 400 с.

10. Кормич Б.А. Інформаційна безпека: організаційно-правові основи: Навч. посібник. - К.: Кондор, 2004. - 384 с., с.315-316.

11. Можаровська Н.О. Проблеми охорони та захисту комерційної таємниці в національній інноваційній системі України /- Н. О. Можаровська /Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави : зб. матер. наук.-практ. конф. [«Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави»], (м. Київ, 22 березня 2011 р.). – К.: Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2010. – 279 с.

ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

НОВІКОВ Денис Володимирович - аспірант кафедри цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 347.233 (4ЄС)

В статье исследуются гарантии защиты права собственности в практике Европейского суда по правам человека. В частности, основной гарантией защиты права собственности автор определяет возможность обращения за защитой нарушенного, непризнанного либо оспоренного права в суд, в частности, в Европейский суд по правам человека. Обращается внимание на особенности толкования Европейским судом по правам человека нормы статьи 1 Первого Протокола. Определены необходимые условия применения принципа мирного владения имуществом. Особенное внимание уделено вопросам экспроприации и фактической экспроприации в практике Европейского суда по правам человека. Также автором исследовано содержание принципа пропорциональности между защитой публичного интереса и нарушением интереса лица-собственника.

Ключові слова: право власності, Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, гарантії захисту права власності.

Основною гарантією захисту права власності є можливість звернення за захистом порушеного, невизнаного або оспорюваного права до суду, зокрема, до Європейського суду з прав людини. Відповідне право передбачене Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод [1], а також законодавством України, прийнятим на виконання зобов'язань за Конвенцією.

При розгляді Європейським судом з прав людини справ, у яких йдеться про порушення норми статті 1 Першого Протоколу [2], Суд виходить з аналізу трьох частин норми у їх сукупності: 1) принцип мирного володіння майном; 2) порушення такого принципу; 3) контроль за здійсненням права на мирне володіння майном.

Для застосування принципу мирного володіння майном необхідні наступні умови: 1) наявність майна у значенні, яке надається йому статтею 1 Першого Протоколу а також практикою Європейського суду з прав людини; 2) наявність порушення (обмеження, невизнання або будь-якого іншого втручання у мирне володіння власністю особи); 3) наявність контролю за її використанням.

Лише після детального аналізу означених понять Європейський суд з прав людини вирішує, чи мало місце порушення права власності.

Для вирішення питання щодо втручання у здійснення власником належного йому абсолютного права необхідно розглянути не лише формальне позбавлення правового титулу, але також дослідити повною мірою обставини справи, щоб дійти висновку, чи відбулося втручання у право на мирне володіння майном чи позбавлення такого права *de facto*.

Так, у справі Спорронг і Льоннрот проти Швеції [3] йшлося про формальне обмеження реалізації права власності без позбавлення власників правового титулу, що

призвело до порушення статті 1 Першого Протоколу.

У даній справі Європейський суд з прав людини дійшов висновку про те, що рішення має бути засноване не лише на формальному підході, але й на всебічному та повному дослідженні фактичних обставини справи, які могли б свідчити про фактичне позбавлення особи належного їй права власності.

У справі "Папаміхалополус проти Греції" [4] заявники були власниками земельної ділянки, що становила значну цінність. Ця ділянка включала пляж, а згодом власники отримали дозвіл на будівництво готельного комплексу на даній ділянці. Згодом у Греції було проголошено диктаторський режим і ділянка була примусово передана у власність Морського флоту.

Розглядаючи дану справу, Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що втручання у право на мирне володіння майном може розглядатися як тривале порушення. Також Суд зазначив, що в даному випадку не йдеться про контроль з боку держави, тому третє правило статті 1 Першого Протоколу не може застосовуватися.

Водночас, і друге правило не підлягало застосуванню, зважаючи на те, що земельна ділянка формально ніколи не піддавалася експропріації, оскільки титул права власності не був переданий від заявників будькому іншому.

Разом з тим, з огляду на призначення Конвенції для захисту прав, які були ефективними, відповідний захист мав забезпечуватися незалежно від того, чи відбулась фактична експропріація[1].

Таким чином, незважаючи на наявність формального переходу права власності, фактична експропріація власності визначається, виходячи із конкретних обставин справи.

Принцип мирного володіння майном для держави означає не лише обов'язок утримуватися від дій, що можуть призвести до втручання у право особи на мирне володіння майном, а і певних позитивних дій, які необхідні та є умовами мирного володіння майном, що випливає з того, що держава зобов'язана гарантувати кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I Конвенції.

Європейський суд з прав людини зазначає, що виконання означеного загального обов'язку може означати виконання позитивних обов'язків, що слідують з необхідності забезпечення ефективної реалізації гарантованих Конвенцією прав. З контексту статті 1 Першого Протоколу слідує, що позитивні обов'язки можуть вимагати від держави вжиття необхідних заходів для захисту права власності. Позитивні обов'язки держави з захисту майнових прав можуть полягати у здійсненні ефективного контролю щодо провадження у справах.

Таким чином, Європейський суд з прав людини повинен дослідити, чи була неспроможність національних органів здійснити ефективний контроль над процедурою виконання рішення та використати всі доступні засоби для його виконання, сумісною з правом заявника на мирне володіння майном.

Межі між позитивними і негативними обов'язками держави, передбаченими статтею 1 Першого Протоколу, не піддаються точному визначенню. Попри все, ці два обов'язки вимагають застосування однакових принципів. І у випадку, коли справа аналізується крізь призму позитивного обов'язку держави, і у випадку визначення правомірності втручання державного органу влади суттєвої відмінності в застосовуваних критеріях немає.

Значну увагу Європейський суд з прав людини приділяє, зокрема, забезпеченню державою можливості судового захисту порушеного права, так держава має зобов'язання, що передбачають певні заходи, необхідні для захисту права власності і, зокрема, зобов'язання забезпечувати судову процедуру, що містила б необхідні процесуальні гарантії і, таким чином, дозволяла національним судам ефективно та справедливо вирішувати всі можливі спори між приватними особами. Інакше кажучи, для забезпечення дотримання принципу мирного володіння майном, держава має забез-

[1] Даний принцип також застосовувався Європейським судом з прав людини у справі "Брумареску проти Румунії" [5].

печити дотримання права на справедливий і публічний розгляд справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, потреба в якому виникає внаслідок порушення права мирного володіння власністю. За умови відсутності відповідності даній вимозі Суд може констатувати порушення такого права.

Мирне володіння майном також випливає з надання (або неперешкоджання державою щодо такого отримання) матеріальної компенсації шкоди у ході судового розгляду справи. У випадку, якщо судом призначається певна матеріальна компенсація, то неможливість отримання такої компенсації (з вини суб'єктів владних повноважень) вважається порушенням права власності.

Так, у справах "Дрон проти Франції" та "Моріс проти Франції" [6] судами у проміжних рішеннях було присуджено компенсацію позивачам за помилковий діагноз, що було встановлено лікарнею, але отримати таку компенсацію позивачі не могли з огляду на прийнятий у Франції закон.

Суд відзначив, що означений закон завадив заявникам реалізувати право на компенсацію шкоди, яке було підтверджене відповідно до законодавства, чинного на час заявлення компенсаційних вимог. Таким чином, відбулося втручання у право заявників на володіння своїм майном.

Відсутність процесуальних гарантій щодо можливості захисту свого права на мирне володіння майном, яке призводить власне до порушення такого права, визнається втручанням у право мирного володіння майном особи.

Відповідно до більшості рішень Суду, неможливість для заявника отримати результат виконання рішення суду, винесеного на його користь, становить втручання у право на мирне володіння майном. Фактичне невиконання рішення суду, яке було прийняте на користь заявника, вважається порушенням статті 1 Першого Протоколу, незважаючи на причини, з яких сталося невиконання, заборгованість за рішенням кваліфікується як власність у розумінні статті 1 Першого Протоколу, а затримка у наданні заборгованості становить порушення права власності.

Також необхідно зазначити, що, за загальною практикою Суду, відсутність у держави коштів для відшкодування шкоди не є підставою для визнання правомірною відсутності відповідної компенсації. На думку Суду, право, передбачене ст.6 Конвенції, включає в себе забезпечення виконання рішення, яке було ухвалено за результатом судового розгляду. Ефективний захист права на мирне володіння майном включає право на виконання судового рішення без невиправданих затримок.

У такому ж контексті відсутність у заявника можливості домогтися виконання судового рішення, винесеного на його користь, становить втручання у право на мирне володіння майном, як це передбачено першим реченням першого пункту статті 1 Першого Протоколу.

Відповідно, якщо затримка при виплаті судової заборгованості у виконанні обов'язкового для виконання судового рішення була тривалою та необґрунтованою, така затримка може становити порушення Конвенції. Обґрунтованість такої затримки має оцінюватися з урахуванням, зокрема, складності виконавчого провадження, поведінки заявника та компетентних органів, а також суми і характеру присудженого судом відшкодування.

Європейський суд з прав людини зазначає, що саме на державу покладено обов'язок дбати про те, щоб остаточні рішення, винесені проти неї, виконувалися відповідно до зазначених вище вимог Конвенції.

Держава не може виправдовувати нестачею коштів невиконання судових рішень, винесених проти неї. Держава несе відповідальність за виконання остаточних рішень, якщо чинники, які затримують чи перешкоджають їх повному та своєчасному виконанню, перебувають у межах контролю органів влади.

Неспроможність національних судів захистити право власності на підставі відсутності матеріальних та процесуальних гарантій також вважається втручанням у мирне володіння майном [7].

У контексті викладеного необхідно зазначити, що обов'язки держави із захисту права власності особи не можуть обмежуватися виключно процесуальними вимогами. Держава має забезпечити практичний та ефективний захист права власності особи.

У рішенні "Онерйілдиз проти Туреччини" [8] заявник незаконно побудував на земельній ділянці, що перебувала у власності держави будівлю, яка постраждала через вибух метану, що стався з вини органів державної влади. Європейський суд з прав людини зазначив, що поведінка органів влади – невжиття ними всіх необхідних заходів для усунення ризику вибуху метану – також не відповідала вимозі забезпечення "практичного і ефективного" захисту права, гарантованого статтею 1 Першого Протоколу.

Суд визнав, що така ситуація становила очевидне порушення права заявника на мирне володіння майном і повинна вважатися втручанням, яке було невиправданим відповідно до статті 1 Першого Протоколу, оскільки бездіяльність органів влади, внаслідок якої заявник у цій справі позбувся свого майна, становила порушення чинного законодавства Туреччини.

Таким чином, порушення права на мирне володіння майном проявляється у діях чи бездіяльності держави, які призводять до неможливості особи фактично реалізовувати своє право на відповідне майно. Європейський суд з прав людини, встановлюючи порушення права на мирне володіння майном, не обмежується виключно формальними вимогами законодавства та звертає увагу на те, що держава має здійснити всі ефективні та можливі заходи для забезпечення дотримання та захисту права, передбаченого статтею 1 Першого Протоколу.

Необхідно зазначити, що стаття 1 Першого Протоколу є єдиною статтею Конвенції, яка безпосередньо передбачає захист прав юридичних осіб. Згідно з цим принципом юридичні особи мають такі самі права стосовно свого майна, на них поширюється такий самий режим права власності, як і на фізичних осіб.

Стосовно України Європейський суд з прав людини визнавав порушення права власності таких юридичних осіб, як ТОВ «Терем» [9], СП «Агротехсервіс» [10] та ін.

Необхідно зазначити, що місце реєстрації юридичної особи не має значення – у справі «Компанія «Регент» проти України» [11] держава була визнана винною в порушенні майнових прав юридичної особи, зареєстрованої на Сейшельських островах.

Складним є питання про межі допустимого втручання держави у справи власника. Якщо звернутися до законодавства України, то право власності визначається через класичну тріаду повноважень власника. Таким чином, межі вільного використання майна визначаються державою. Водночас, це позбавляє Європейський суд з прав людини можливості оцінювати правомірність відповідних обмежень, про що зазначено у рішенні «Джеймс проти Сполученого Королівства» [12].

Досліджуючи питання захисту права власності, необхідно зазначити про позицію Європейського суду з прав людини, відповідно до якої позбавлення майна згідно з другою нормою може бути виправданим, тільки якщо доведена наявність «інтересів суспільства». Більше того, будь-яке втручання у володіння майном має задовольняти принцип пропорційності. Європейський суд з прав людини неодноразово зазначав, що має бути встановлений баланс між інтересами суспільства та вимогою захисту основних прав особи.

Складним і нормативно невирішеним є питання вилучення з мотивів суспільної необхідності майна. В Україні відсутній нормативно-правовий акт, який передбачає порядок і правові наслідки націоналізації майна, що негативно сприймається Європейським судом з прав людини.

За загальним правилом, націоналізація здійснюється в інтересах публічного порядку і на оплатних засадах. Відсутність в Україні нормативно-правового регулювання питань націоналізації, на нашу думку, слід оцінювати негативно, оскільки держава не обмежена нормативними приписами стосовно процедури прийняття рішень про націоналізацію та порядку реалізації цього рішення, не закріплені права та відповідні

гарантії для власника, чиє майно підлягає націоналізації.

Важливою у сучасних умовах для України є проблема реприватизації. Порядок здійснення приватизації державних підприємств був передбачений низкою приватизаційних законів та інших нормативно-правових актів і здійснювався за участі органів приватизації. Таким чином, презюмується, що відповідні органи повинні відповідати за додержання законодавства в процесі приватизації майна державних підприємств.

До того ж, дискусійним залишається питання про розмір виплати особі компенсації за вилучення в неї майна. Стаття 1 Першого Протоколу не містить вимоги щодо виплати компенсації у випадку правомірного позбавлення власності.

Разом з тим, відповідний обов'язок передбачений, що підтверджується практикою Європейського суду з прав людини: вилучення власності повинно відбуватися на умовах, передбачених загальними принципами міжнародного права.

Розмір компенсації повинен визначатися відповідно до принципу пропорційності, однак і в означеному випадку Європейський суд з прав людини не покладає на державу обов'язку здійснення повного відшкодування вартості вилученого майна.

Крім цього, не існує однозначного підходу до порядку визначення розміру компенсації залежно від виду майна. Так, у рішенні у справі «Аккус проти Туреччини» [13] Європейський суд з прав людини зазначив, що питання про визначення вартості вилученого майна та вартість компенсації не входять до його компетенції, однак відстрочка у виплаті компенсації, безумовно, є завданням шкоди та свідчить про порушення права власності заявника.

Будь-яке втручання у право власності, що вчинене не з метою здійснення контролю за користуванням майном відповідно до публічних інтересів у розумінні статті 1 Першого Протоколу, має розцінюватися як порушення права власності.

У справі «Копєцкі проти Словаччини» [14], у якій йшлося про реституцію на підставі закону про позасудову реабілітацію монет, що мають нумізматичну цінність і були конфісковані у батька заявника, Європейський суд з прав людини визначив головним питанням з'ясування, чи надавало національне законодавство та тлумачення його відповідних положень національними судами достатні підстави для того, щоб кваліфікувати висунуту заявником вимогу як «право власності» для цілей статті 1 Першого Протоколу. Для задоволення позову заявником також мали бути виконані вимоги національного законодавства щодо доведення фактів чи встановлення умов порушення його права власності.

У контексті викладеного значний інтерес становлять підходи Європейського суду з прав людини стосовно умов виплати компенсації за наслідками відчуження приватної власності. За загальним правилом, втручання визнається невиправданим, коли позбавлення права власності здійснюється без надання розумної компенсації, яка має визначатися з урахуванням вартості вилученого у власника майна. У справі "Мальхоус проти Чеської Республіки" [15] Європейський суд з прав людини зазначив, що розмір заявлених вимог залежить від вартості земельних ділянок, які не були повернуті заявникові, а також від розміру втрати прибутків, пов'язаних із використанням відповідних ділянок.

Оцінюючи, чи позбавлення власності відбулося на підставах, передбачених національним законодавством, Європейський суд з прав людини, як правило, покладається на висновки національних судів.

У справі "Беєлер проти Італії" [16] Європейський суд з прав людини зазначив про необхідність пересвідчитися чи спосіб, в який тлумачиться і застосовується національне законодавство, навіть якщо всі його умови додержані, не призводить до наслідків, які не відповідають стандартам, передбаченим Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод.

Обов'язок держави зі сплати компенсації за позбавлення особи її майна не слідує з положень статті 1 Першого Протоколу, але вимога дотримання справедливого балансу між інтересом позбавленої майна фізичної чи юридичної особи та інтересом суспіль-

ства означає, що компенсація повинна виплачуватися.

Проте за певних умов публічний інтерес може виправдати виплату компенсації, меншої за ринкову вартість майна. У рішенні по справі "Священні монастирі проти Греції" [17], Європейський суд з прав людини зазначив, що стаття 1 Першого Протоколу не гарантує права на компенсацію за всіх обставин, оскільки законні цілі в інтересах суспільства можуть зробити необхідними відшкодування в меншому, ніж ринкова вартість, розмірі.

Особливими обставинами, що виправдовують менше відшкодування або відсутність компенсації взагалі, можуть бути умови, за яких було придбане майно. У справі «Звольски та Звольська проти Чеської Республіки» [18] Європейський суд з прав людини зазначив, що у випадках, коли майно було придбане за комуністичного режиму, позбавлення майна без відшкодування може відповідати положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. При цьому Суд зауважив, що закон має передбачати можливість дослідження конкретних випадків з урахуванням особливих обставин.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року // Офіційний вісник України від 16.04.1998 – 1998 р., № 13, / № 32 від 23.08.2006, стор.270.

2. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод // Офіційний вісник України від 23.08.2006, 2006 р., №32, стор.453, стаття 2372, код акту 36905/2006.

3. Рішення ЄСПЛ у справі "Спорронг та Льоннрот проти Швеції", серія А, №52, 23 вересня 1972 р. // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. 2002 р., №4.

4. Рішення ЄСПЛ у справі «Папаміхалопулас та інші проти Греції», серія А, №260-В, 24 липня 1993 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу:http://europeancourt.ru/uploads/ECHR_Papamichalopoulos_and_Others_v_Greece_24_06_1993.pdf, вільний.

5. Рішення ЄСПЛ у справі "Брумареску проти Румунії", заява 28342/95, 28 листопада 1999 р. // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. 2000, 00, №04.

6. Рішення ЄСПЛ у справах «Дрон проти Франції» та «Моріс проти Франції», 06 жовтня 2005 р. // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі, 2006, 00, №4.

7. Рішення ЄСПЛ у справі "Федоренко проти України", заява 25921/02, 01 червня 2006 р. // Офіційний вісник України від 11.10.2006, 2006 р., №39, стор.121, стаття 2653.

8. Рішення ЄСПЛ у справі "Онерйілдиз проти Туреччини», заява 48939/99, 30 листопада 2004 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://swarb.co.uk/oneryildiz-v-turkey-echr-30-nov-2004, вільний.

9. Рішення ЄСПЛ у справі «Терем Лтд», Чечеткін та Оліус проти України», заява №70297/01, 18 жовтня 2005 р. // Офіційний вісник України від 07.03.2006 – 2006 р., №8, стор.391, стаття 506.

10. Рішення ЄСПЛ у справі «Агротехсервіс» проти України», заява №62608/00, 05 липня 2005 р. // Офіційний вісник України від 08.02.2006 – 2006 р., №4, стор.367, стаття 200.

11. Рішення ЄСПЛ у справі «Компанія «Регент» проти України», заява №773/03, 03 квітня 2008 р. // Офіційний вісник України від 05.06.2009 – 2009 р., №39, стор.176, стаття 1342.

12. Рішення ЄСПЛ у справі "Джеймс проти Сполученого Королівства", заява №8793/79, 21 лютого 1986 р. // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. 2002 р., №4.

13. Рішення ЄСПЛ у справі «Аккус проти Туреччини», 9 липня 1997 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.szrf.ru/doc.phtml?nb=edition07&issid=1999004000&docid=1531, вільний.

14. Рішення ЄСПЛ у справі "Копєцкі проти Словаччини", заява 44912/98, 28 вересня 2004 р. // Бюллетень Европейского Суда по правам человека. – 2005. - №1, - С.31-33.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються гарантії захисту права власності в практиці Європейського суду з прав людини. Зокрема, основною гарантією захисту права власності автор визначає можливість звернення за захистом порушеного, невизнаного або оспорюваного права до суду, зокрема, до Європейського суду з прав людини. Звертається увага на особливості тлумачення Європейським судом з прав людини норми статті 1 Першого Протоколу. Визначено необхідні умови застосування принципу мирного володіння майном. Особлива увага приділена питанням експропріації та фактичної експропріації у практиці Європейського суду з прав людини. Також автором досліджено зміст принципу пропорційності між захистом публічного інтересу та порушенням інтересу особи-власника.

SUMMARY

The article considers security accreditations of property under the case law of European Court of Human rights. In particular the author names a possibility of defense of violated, unrecognized or disputed rights as a basic security accreditation of property. The author pays attention to special aspects of interpreting of provision of art.1 of Protocol 1 by European Court of Human Rights. The author determines the requisite conditions of the free use of property principle application. The author also pays attention to the matters of requisition and actual deprivation under the case law of European Court of Human Rights. The article analyses the content of prinsiple of equal balanse between protection of public interests and violation of interest of an owner.

15. Рішення ЄСПЛ у справі “Мальхоус проти Чеської Республіки”, заява 33071/96, 12 липня 2001 р. // Вісник Верховного суду України, 2002 р., №3.

16. Рішення ЄСПЛ у справі «Беєлер проти Італії», 05 січня 2000 р. // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. 2000, 00, №01.

17. Рішення ЄСПЛ у справі «Священні монастирі проти Греції», заяви 13092/87 та 13984/88, 09 грудня 1994 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://europeancourt.ru/uploads/ECHR_The_Holy_ Monasteries_v_Greece_09_12_1994.pdf, вільний.

18. Рішення ЄСПЛ у справі «Звольски та Звольська проти Республіки Чехія», заява 46129/99, 12 листопада 2002 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://hudoc.echr.coe.int/eng#{«appno»:[«46129/99»], «itemid»:[«001-60749»]}, вільний.

ПІДСТАВИ НАБУТТЯ ПРАВА КОМУНАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИМИ ГРОМАДАМИ

ВОЛИНЕЦЬ Тетяна Володимирівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарського права та процесу Львівського торговельно-економічного університету

УДК 347.218.1:347.232

Стаття присвячена дослідженню питання підставам набуття права власності територіальними громадами. Характерними у даному контексті є підстави набуття права власності територіальними громадами відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування»

Ключові слова: підстави набуття права комунальної власності, територіальна громада, об"єднана територіальна громада.

Актуальність нашого дослідження полягає у дослідженні підстав набуття права комунальної власності територіальною громадою відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування». А також зі змінами внесеними до Бюджетного та Податкового кодексів щодо зміни формування та наповнення місцевих бюджетів об"єднаних територіальних громад, останні наділяються широкими можливостями щодо підстав набуття права комунальної власності.

Постановка проблеми

Із внесенням змін до Закону України «Про місцеве самоврядування» та прийняттям Закону України «Про добровільне об"єднання територіальних громад», а також набуття територіальними громадами статусу юридичних осіб дане нове бачення підставам набуття права комунальної власності.

Метою даної статті є дослідження питання підстав набуття територіальними громадами та об"єднаними територіальними громадами права комунальної власності.

Стан дослідження

У різні часи становлення та розвитку права власності, визначення їх видів досліджували фахівці права, зокрема: О.В. Дзера, В.І. Борисова, Ю.О. Куц, В.М. Сінченко, В.М. Коссак, Л.А. Музика, О.О. Первомайський, О.С. Яворська та інші.

Виклад основних положень

Комунальна власність – одна з трьох форм власності поряд з державною та приватною. У прикладному значенні, під комунальною власністю розуміють власність територіальних громад на належне їм майно, що використовується для спільних потреб громади і управляється відповідними органами місцевого самоврядування. В економічному значенні термін вживається для позначення сукупності відносин, пов'язаних певним майновим комплексом і певним суб'єктом господарської діяльності [1, с. 120].

Матеріальні та фінансові ресурси, які перебувають у комунальній власності, є надбанням територіальної громади. Процес формування матеріальної бази місцевого самоврядування в Україні носить перманентний характер. Умовно можна розділити його на два етапи: перший – первинне створення інституту комунальної власності,

другий – оптимізація її структури та забезпечення ефективного використання [2, с.266].

На першому етапі, що почався ще на початку 90-х років 20 сторіччя, здійснювалася передача в комунальну власність об"єктів загальнодержавної власності.

На другому етапі, початок 2000-х років, продовжується процес формування комунальної власності, однак він більше пов'язаний з поліпшенням її структури через здатність відповідних підприємств надавати населенню послуги високої якості [2, с.267].

Згідно зі статтею 142 Конституції України матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад [3]. Територіальні громади сіл, селищ і міст можуть об'єднувати на договірних засадах об'єкти комунальної власності, а також кошти бюджетів для виконання спільних проектів або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, організацій і установ, створювати для цього відповідні органи і служби. Держава бере участь у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування, фінансово підтримує місцеве самоврядування. Витрати органів місцевого самоврядування, що виникли внаслідок рішень органів державної влади, компенсуються державою.

Ефективність місцевого самоврядування вимірюється наявністю у громади достатнього місцевого бюджету, а також ефективно працюючої комунальної власності. Майно комунальної власності громада може використовувати для підтримання життєдіяльності міста, селища чи села. Комунальна (муніципальна) форма власності, наприклад на нерухоме майно та землю, дозволяє органам місцевого самоврядування мати додаткові джерела доходів. Загалом, комунальна власність виражає суспільні, економічні, політичні та територіальні інтереси [1, с. 120].

Процес створення комунальної власності описується за допомогою терміну «комуналізація». Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» в числі підстав для набуття права комунальної власності називає наступні:

1). передача майна територіальним громадам безоплатно державою;

2). передача майна територіальним громадам безоплатно іншими суб'єктами права власності;

3). створення майна органами місцевого самоврядування;

4). придбання майна органами місцевого самоврядування в порядку, встановленому законом [4].

На нашу думку, слід доповнити коло підстав набуття права комунальної власності наступними:

1). створення майна безпосередньо територіальними громадами чи об"єднаними територіальними громадами;

2). набуття на підставі правочину майна, інших об'єктів права комунальної власності безпосередньо територіальними громадами чи об"єднаними територіальними громадами;

3). передача майна територіальною громадою у власність об"єднаних територіальних громад;

4). та з інших підстав.

Досліджуючи питання набуття права комунальної власності у зарубіжних країнах, слід звернути увагу на окремі підстави, які доцільно було б внести у національне законодавство. Так, наприклад, у Польщі існує така підстава, як передача майна у зв'язку з утворенням нової територіальної громади або зміною її території, а також у результаті власної господарської діяльності [5].

На відміну від практики більшості зарубіжних розвинутих країн, в Україні майно комунальної власності сформовано шляхом його безоплатної передачі із загальнодержавної до комунальної власності. У зарубіжних країнах майно муніципальної (комунальної) власності сформоване, як правило, шляхом викупу об'єктів приватної власності до власності територіальних колективів, а також шляхом створення

об'єктів комунальної власності за рахунок коштів органів місцевого самоврядування [6].

Відповідно до ч. 1 ст. 2, ч. 5 ст. 16 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» територіальні громади є самостійними суб"єктами права комунальної власності або від їх імені та в інтересах такого суб'єкта права здійснюють відповідні ради. Основним повноваження виконавчих органів ради щодо майна комунальної власності є управління ним [4]. На нашу думку, вищезгадане повноваження виконавчих органів слід віднести до делегованих, а не до власних, як це зазначено в законі, оскільки такі органи є представниками територіальних громад. Правовідносини щодо отримання майна у комунальну власність потрібно здійснювати за наявності згоди територіальної громади відповідного населеного пункту або її представником (міською, селищною, сільською радою).

Така згода може надаватися шляхом прийняття рішення в залежності від особливостей правовідносин. Дії з безпосереднього отримання майна можуть здійснюватись як територіальною громадою, так і її представниками.

Законом України «Про запобігання корупції» встановлено заборону для органів місцевого самоврядування одержувати від фізичних, юридичних осіб безоплатно послуги та майно, крім випадків, передбачених законами або чинними міжнародними договорами України. Як уже зазначалося, одержувачем майна є територіальна громада. Тому вказану норму не буде порушено у разі правильного формулювання особи, яка отримує майно, тобто територіальна громада, що діє безпосередньо або через орган місцевого самоврядування (виконавчий комітет ради, дошкільний навчальний заклад, комунальне підприємство тощо) на підставі рішення міської ради» [7].

Порядок безоплатної передачі об'єктів з державної у комунальну власність визначено Законом України «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності». У Законі заначено, що визначені об"єкти переходять у власність територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах або у спільну власність територіальних громад сіл, селищ, міст, а також об'єктів права комунальної власності у державну власність [8].

Законом визначено перелік об'єктів, які передаються у комунальну власність і які не можуть бути об'єктами такої передачі.

Об'єктами передачі згідно з цим Законом є:

- цілісні майнові комплекси підприємств, установ, організацій , їх структурні підрозділи;
- нерухоме майно (будівлі, споруди, у тому числі приміщення (після виділення їх в окрему облікову одиницю (інвентарний об'єкт) на підставі розподільного балансу), об'єкти незавершеного будівництва);
- інше окреме індивідуально визначене майно підприємств; акції, що належать державі або суб'єктам права комунальної власності у майні господарських товариств;
- об'єкти житлового фонду, гуртожитки та інші об'єкти соціальної інфраструктури, соціального забезпечення, дитячі оздоровчі табори), які перебувають у повному господарському віданні чи оперативному управлінні державних підприємств або не увійшли до статутного капіталу господарських товариств, створених у процесі приватизації (корпоратизації), у тому числі не завершені будівництвом.

Не можуть бути об'єктами передачі з державної у комунальну власність: цілісні майнові комплекси підприємств, що провадять діяльність, передбачену частинами першою і другою статті 4 Закону України «Про підприємництво»; цілісні майнові комплекси казенних підприємств; майно підприємств, списане в установленому законодавством порядку; об'єкти, право власності на які не зареєстровано в установленому законом порядку (крім об'єктів житлового фонду та гуртожитків, нерухомого військового майна, яке вивільняється у процесі реформування Збройних Сил України); об'єкти, будівництво яких фактично продовжується за рахунок державних капітальних вкладень, до введення їх в експлуатацію; об'єкти, щодо

яких є відповідне рішення про їх приватизацію [8].

Статтею 4 вищезгаданого Закону передбачено, що передача об'єктів з державної у комунальну власність територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах здійснюється за наявності згоди відповідних сільських, селищних, міських, районних у містах рад, якщо інше не передбачено законом, а у спільну власність територіальних громад сіл, селищ, міст – за наявності згоди районних або обласних рад, якщо інше не передбачено законом [8]. На нашу думку, до даної статті слід внести зміни щодо надання згоди відповідними радами. Якщо територіальна громада зареєстрована у встановленому законом порядку, такої згоди рад не потрібно, достатньо згоди громад чи їх об"єднань.

Щодо другої підстави набуття права власності територіальними громадами, то слід зауважити, що за загальним правилом безоплатна передача об'єктів з приватної у комунальну власність може здійснюватися шляхом укладення територіальною громадою чи її представником з особами приватного права окремих видів договорів, зокрема дарування та пожертви. Згідно зі ст. 720 Цивільного кодексу України територіальна громада може виступати стороною договору дарування [9]. Відповідно до ст. 131 Земельного кодексу України територіальні громади мають право набувати у власність земельні ділянки на підставі міни, ренти, дарування, успадкування та інших цивільно-правових угод [10].

Однак, законами передбачено правове регулювання окремих випадків безоплатної передачі майна у комунальну власність, а саме:

1) відповідно до статей 132 та 142 Земельного кодексу України перехід права власності на земельні ділянки здійснюється за нотаріально посвідченими угодами у випадку добровільної відмови власника землі від права власності на користь територіальної громади [10];

2) відповідно до статей 36 та 37 Закону України «Про благоустрій населених пунктів» громадяни та підприємства, установи, організації можуть на добровільних засадах здійснювати фінансування заходів з благоустрою території населеного пункту, мікрорайону, кварталу, вулиці або прибудинкової території за місцем проживання [11];

3) безоплатна передача об'єктів житлового фонду, гуртожитків та інших об'єктів соціальної інфраструктури (ст. 4-1 Закону України «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності» [8].

На сьогодні, існує проблема щодо набуття права власності об"єднаними територіальними громадами. У ст. 3 Закону України «Про добровільне об"єднання територіальних громад» зазначено, що об'єднана територіальна громада є правонаступником всього майна, прав та обов'язків територіальних громад, що об'єдналися, з дня набуття повноважень сільською, селищною, міською радою, обраною такою об'єднаною територіальною громадою. У разі об'єднання всіх територіальних громад одного району в одну об'єднану територіальну громаду все майно спільної власності територіальних громад такого району є комунальною власністю об'єднаної територіальної громади, а пов'язані з таким майном права та обов'язки належать об'єднаній територіальній громаді з дня набуття повноважень сільською, селищною, міською радою, обраною такою об'єднаною територіальною громадою [12].

З контексту даної статті випливає, що територіальні громади, які добровільно об"єдналися або будуть об"єднуватись, повинні передати все належне їм майно в одну об"єднану територіальну громаду. Однак, механізму такої передачі майна в Законі не зазначено. Разом з тим, не всі територіальні громади погоджуються на добровільне об"єднання і на передачу майна іншій територіальній громаді. На нашу думку, слід удосконалити механізм набуття права комунальної власності об"єднаної територіальної громади. Хоча з 01.01.2016р. такі громади мають переваги у наповненні своїх бюджетів фінансовими коштами. Відповідно до змін, внесених до Бюджетного Кодексу для фінансового забезпечення повноважень, об'єднані територіальні громади отримають такі фінансові ресурси: 60%

податку на доходи фізичних осіб; акцизний податок з реалізації підакцизних товарів (акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі підакцизних товарів, що зараховується до бюджетів об'єднаних територіальних громад, міських бюджетів); податок на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності; місцеві податки та збори; надходження від орендної плати за користування майновим комплексом та іншим майном, що перебуває в комунальній власності; кошти від реалізації безхазяйного майна (у тому числі такого, від якого відмовився власник або отримувач), знахідок, спадкового майна (у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття), майна, одержаного територіальною громадою в порядку спадкування чи дарування, а також валютних цінностей і грошових коштів, власники яких невідомі; надходження в рамках програм допомоги і грантів міжнародних фінансових організацій та Європейського Союзу та інші [13]. Підтвердженням зазначеного вище є наступні факти, здійснивши порівняння загального обсягом бюджетів сільських, селищних, міських рад, які ввійшли до складу ОТГ (на 2015 рік) та загального обсягу місцевого бюджету ОТГ (на 2016 рік). Так, наповнюваність бюджету у Печеніжинській ОТГ збільшилася приблизно в 7,6 разів у 2016 році в порівнянні із 2015 роком, у Верхнянській ОТГ в 5,5 раза відповідно, а у Старобогородчанській – в 3,5 раза. У 2016 році громади отримали субвенцію для створення, модернізації інфраструктури об'єднаної територіальної громади, на нове будівництво, реконструкцію, капітальний ремонт об'єктів інфраструктури, що належать до комунальної форми власності.Так, наприклад, Печеніжинська ОТГ отримала близько 9,5 млн гривень, Верхнянська близько 8 млн грн., а Старобогородчанська – 4,5 млн грн [14].

Висновок

Отже, територіальні громади та об"єднані територіальні громади мають право набувати у власність майно відповідно до підстав, які передбачені Законом України «Про місцеве самоврядування». Вищезазначені підстави набуття права комунальної власності визначають матеріальну основу територіальної громади – юридичної особи – власника.

Список використаної літератури:

1. Глинська О. В. Територіальна громада як суб'єкт права комунальної власності / О.В. Глинська // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 120–125.

2. Територіальна громада: знаннєвість, дієвість. Монографія / Ю.О. Куц, В.М. Сінченко, В.В. Мамонова, С.В. Газарян / За заг. ред. Ю.О. Куца – Х.: Віровець А.П. «Апостроф», 2011. – 340 с.

3. Конституція України Верховна Рада України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР тлумачення станом на 15.03.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-80.

4. Про місцеве самоврядування Верховна Рада України; Закон від 21.05.1997 № 280/97-ВР зі змінами станом на 04.04.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-80.

5. Mienie gmin i powiatow w latach 2012-2014. W. – 2015.

6.http://pidruchniki.com/10700307/finansi/institut_komunalnoyi_vlasnosti_sistemi_mistsevih_finansiv.

7. Про запобігання корупції Верховна Рада України; Закон від 14.10.2014 № 1700-VII зі змінами станом на 04.04.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18.

8. Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності Верховна Рада України; Закон від 03.03.1998 № 147/98-ВР зі змінами станом на 04.04.2016р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/147/98-%D0%B2%D1%80.

9.Цивільний кодекс України Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV зі змінами станом на 01.04.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15.

10. Земельний кодекс України Верховна Рада України; Кодекс України, Кодекс, Закон від 25.10.2001 № 2768-III зі змінами станом на 03.04.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2768-14.

11. Про благоустрій населених пунктів Верховна Рада України; Закон від 06.09.2005 № 2807-IV зі змінами станом на 09.12.2015р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2807-15.

12. Про добровільне об'єднання територіальних громад Верховна Рада України; Закон від 05.02.2015 № 157-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/157-19..

13. Бюджетний кодекс України Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 08.07.2010 № 2456-VI зі змінами станом на 13.02.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/page11.

14. http://www.galychyna.if.ua/publication/society/dlja-chogo-gromadam-objednuvatisja/.

SUMMARY

This article presents a study of the grounds for acquisition of the right of municipal property ownership by the territorial communities. Characteristic in this context are the grounds for acquisition of the right of ownership by the territorial communities in accordance with the Law of Ukraine "On local self-government".

Topicality of our study lies in determination of the grounds for acquisition of the right of municipal property ownership by the territorial community in accordance with the Law of Ukraine "On local self-government" as well as with the amendments made in the Budget and Tax codes changing formation and replenishment of the local budgets of the associated territorial communities, whereby the latter are given wide opportunities regarding the grounds for acquisition of the right of municipal property ownership.

Problem statement. Changes made in the Law of Ukraine "On local self-government" and adoption of the Law of Ukraine "On voluntary association of the territorial communities" as well as acquiring by the territorial communities of the status of legal persons give a new vision of the grounds for acquisition of the right of municipal property ownership.

The objective of this article is to study the issue of acquisition by the territorial communities and associated territorial communities of the right of municipal property ownership.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИЗНАННЯ ТА ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ МКАС В УКРАЇНІ

ШАПОВАЛОВА Інеса Вікторівна - студент Інституту міжнародних відносин КНУ ім. Тараса Шевченка

УДК: 341.631 (477)

Статья посвящена теоретическим и практическим вопросам признания и исполнения решений международного коммерческого арбитража (МКАС) в Украине.

Ключові слова: міжнародний комерційний арбітраж, визнання і виконання рішень міжнародних комерційних арбітражів, арбітражні рішення.

Правове регулювання визнання та виконання рішень МКА є актуальним завданням для сучасного українського та міжнародного законодавства, оскільки кількість правовідносин, а відповідно і спорів, пов'язаних з іноземним елементом, постійно зростає. У період 1950-1994 рр. світовий торговельний оборот зріс у 14 разів. За оцінкою західних фахівців, період між 1950 і 1970 роками можна охарактеризувати як «золотий вік» у розвитку міжнародної торгівлі [1]. У світлі сказаного стає цілком зрозумілим те, що саме з 50-х рр. XX ст. міжнародний комерційний арбітраж набуває все більшої популярності. Доречно згадати, що саме тоді з'являються перші міжнародні конвенції, які заклали основи правового регулювання визнання і виконання рішень МКАС. Визнання і виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу є запорукою його ефективного існування, тому що якщо не буде працювати механізм виконання рішення, прийнятого в іншій країні, то ніхто б не звертався до такого органу за захистом своїх інтересів.

Мета даної статті дослідити основні документи, які є джерелом правового регулювання визнання та виконання рішень МКАС в Україні, проаналізувати та виявити переваги і недоліки регулювання та взаємодії міжнародних і національних норм, запропонувати напрямки для покращення правового регулювання в цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Для проведення даного дослідження були використані міжнародні договори і конвенції (Нью-Йоркська конвенція про визнання і виконання іноземних арбітражних рішень 1958 р., Європейська конвенція про зовнішньоторгівельний арбітраж 1961р., Вашингтонська конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами 1965 р), нормативні акти українського законодавства: Цивільно-процесуальний кодекс України, закон України про «Міжнародний комерційний арбітраж» 1994 р., ЗУ «Про третейські суди» 2004 р., ЗУ «Про міжнародне приватне право» 2005 р., Постанова пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України», наукові роботи Притики Ю.Д., Фурси С.Я., Черняк Ю.В., Кравцова С.О., Гардер О., Мазурика О.Ф., узагальнення судової практики київських судів з розгля-

ду клопотань про визнання та виконання рішень іноземних чи міжнародних та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття

З огляду на інтеграційний напрямок України для нас особливо важливим є дослідження правового регулювання у країнах ЄС і гармонізація українського законодавства з його нормами. Оскільки цивільні правовідносини, що входять до сфери компетенції міжнародного комерційного арбітражного суду, мають тенденцію до розширення, то суб'єкти цих правовідносин, а особливо іноземні, часто звертаються до МКАС, бо механізм його роботи є більш зрозумілим, ніж національна судова система їх опонентів. Це підводить нас до того, що необхідність зрозумілого механізму визнання і виконання рішень МКА призвела до створення міжнародних договорів, які здійснюють правове регулювання цього питання.

Виклад основного матеріалу

Основою правового регулювання визнання і виконання рішень МКАС є ряд документів, які забезпечують і гарантують визнання і виконання арбітражних рішень. До них відносяться багатосторонні конвенції: Нью-Йоркська конвенція про визнання і виконання іноземних арбітражних рішень 1958 р., Європейська конвенція про зовнішньоторгівельний арбітраж 1961р., Вашингтонська конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами 1965 р. Двосторонні договори про правову допомогу: Договір між Україною й КНР про правову допомогу в цивільних і кримінальних справах, укладений 31 жовтня 1992 р. (набрав чинності 19 січня 1994 р.), Договір між Україною й В'єтнамом про правову допомогу й правові відносини в цивільних і кримінальних справах, укладений 6 квітня 2000 р. (набрав чинності 18 серпня 2002 р.), Договір між Україною й Чеською Республікою про правову допомогу в цивільних справах, укладений 28 травня 2001 р. (набрав чинності 18 листопада 2002 р.), Договір між Україною й Грецькою Республікою про правову допомогу в цивільних справах, укладений 2 липня 2002 р. (ратифікований 22 листопада 2002 р.). А також національне законодавство: Цивільно-процесуальний кодекс України, закон України про «Міжнародний комерційний арбітраж» 1994 р., ЗУ «Про третейські суди» 2004 р., ЗУ «Про міжнародне приватне право» 2005 р., Постанова пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України» та ін.

Серед конвенцій і договорів Нью-Йоркська Конвенція 1958 р. є одним з найбільш глобально прийнятих документів. За даними секретаріату ЮНСІТРАЛ, учасниками Нью-Йоркської конвенції на сьогодні є 142 держави. Україна бере участь у Конвенції з 8 січня 1961 р [2]. Ця конвенція створена з метою забезпечення ефективності та практичності системи вирішення спорів, договірні держави повинні дотримуватися правил, які зазначені у Нью-Йоркській Конвенції 1958 р. Незважаючи на важливість Нью-Йоркської Конвенції 1958 р., слід зазначити, що вона певним чином обмежує сферу юридичного захисту арбітражних рішень і залишає на розгляд державного суду порядок визнання і приведення до виконання арбітражного рішення. Відповідно, державні суди при розгляді клопотань про визнання та виконання арбітражних рішень наділені правом відмовити у визнанні та виконанні арбітражних рішень. У цьому відношенні при вирішенні цих питань може виникнути проблема співвідношення Нью-Йоркської Конвенції 1958 р. та внутрішнього законодавства країн, де відповідне рішення виконується [3].

Запорукою ефективності Нью-Йоркської конвенція є те, що вона не передбачає однакового порядку визнання й виконання арбітражних рішень, не визначає орган «компетентної влади», який розглядає прохання про визнання й виконання арбітражного рішення. Вона дає можливість державі-учасниці встановлювати свої правила в рамках головних принципів, закріплених ст.ст. III–V і ст. VII, які покликані забезпе-

чити однаковий порядок визнання й виконання арбітражного рішення.

Зокрема, Нью-Йоркською конвенцією визначено, що вона застосовується щодо визнання й виконання арбітражних рішень, постановлених на території іншої держави, ніж держава, де запитуються їх визнання й виконання, за спорами, сторонами, в яких можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Вона застосовується також щодо арбітражних рішень, які не вважаються внутрішніми рішеннями у тій державі, де запитуються їх визнання й виконання. У ст. 1 йдеться про арбітражні рішення, постановлені як арбітрами, призначеними в кожній конкретній справі, так і постійними арбітражними органами, до яких сторони звернулись відповідно до їх письмової угоди про зобов'язання передавати в арбітраж усі або які-небудь спори, що виникли або можуть виникати між ними у зв'язку з будь-якими конкретними договірними чи іншими правовідносинами, об'єкт яких може бути предметом арбітражного розгляду.

Європейська конвенція про зовнішньоторговельний арбітраж була прийнята 21 квітня 1961 р. і сприяла впорядкуванню і вдосконаленню міжнародного правового регулювання арбітражу. Вона була прийнята в Женеві представниками 22 європейських держав. Європейська конвенція 1961 р. була розроблена під егідою Економічної комісії ООН для Європи і набрала чинності 7 січня 1964 р. Положення конвенції є частиною українського національного законодавства, оскільки була ратифікована Україною 18 березня 1963 р.

У тексті цієї конвенції врегульовані такі питання, як формування арбітражних судів та арбітражні процедури. Вона передбачає право сторін передати спір на розгляд постійно діючого арбітражного суду або арбітражу ad hok. Конвенція містить правила утворення арбітражного суду у випадках, якщо сторони не можуть самостійно домовитись про певні питання, наприклад: склад арбітрів, місце арбітражного розгляду; або якщо одна зі сторін не вживає необхідних заходів з організації арбітражу.

Завдяки цій конвенції було розв'язано низку проблемних питань міжнародного комерційного арбітражу: однакове ставлення до інституціонального арбітражу та до арбітражу ad hok; можливість для юридичних осіб звертатись до арбітражу; право іноземців бути арбітрами; порядок відхилення арбітражного суду за непідсудністю; порядок відхилення державних судів за наявності арбітражної угоди; правила застосування арбітрами норм права, умов контракту та торгових звичаїв; мотивування арбітражних рішень; умови та наслідки оголошення арбітражного рішення нечинним.

Згідно зі ст. IV сторони арбітражної угоди мають право на свій розсуд обумовити, що:

- їхні спори мають бути передані до постійно діючого арбітражу; у такому випадку розгляд здійснюватиметься за регламентом арбітражу;

- спори мають бути передані до арбітражу. У такому разі сторони можуть: призначити арбітрів; визначити місце проведення арбітражу; обумовлювати правила арбітражного розгляду.

Визначений механізм арбітражного процесу забезпечує його практичне здійснення тоді, коли в арбітражній угоді сторін не передбачено нічого, крім їх спільної волі щодо вирішення спорів в арбітражному порядку [5].

У якості доповнення до четвертої статті Європейської конвенції ї було укладено Паризьку угоду від 17 грудня 1965 р., яка уточнила, що певні заходи з організації арбітражу, передбачені цією статтею Європейської конвенції, необхідно рекомендувати лише в разі спорів між сторонами, одна з яких належить до держави, де діє національний комітет Міжнародної торгової палати, а друга – до держави, де такого комітету не існує.

У зв'язку з цим згідно зі ст. I Паризької угоди для держав, які одночасно є учасницями цієї угоди і Європейської конвенції, пп. 2–7 конвенції замінюються таким положенням: «Якщо арбітражна угода не містить вказівок щодо всіх або деяких із тих заходів, які зазначені в п. 1 ст. IV Європейської конвенції про зовнішньоторговельний арбітраж, будь-які труднощі, що виникають у

зв'язку зі створенням або функціонуванням арбітражу, передаються на розгляд компетентного органу на прохання країни, що порушує розгляд».

Необхідно зазначити, що Нью-Йоркська і Європейська конвенції закріпили положення, що питання про право, яке застосовується до арбітражної угоди, вирішується на підставі принципу автономії волі без будь-яких обмежень. Він визнається тією чи іншою мірою стосовно міжнародних комерційних зв'язків не тільки в арбітражній чи судовій практиці, а й у законодавстві та доктрині практично всіх сучасних держав світу, у тому числі й України.

На практиці сторони, домовляючись про право, яке застосовується до арбітражної угоди, виходять з принципу автономії волі і не пов'язані необхідністю дотримання певної форми. Визначення права, що ним має регулюватися арбітражна угода, відбувається, виходячи з конкретних дій сторін. У випадку, коли таким шляхом визначити право, що підлягає застосуванню, неможливо, застосовуються відповідні колізійні прив'язки[5].

Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами 1965 р. або Вашингтонську конвенцію «Про порядок розв'язання інвестиційних спорів між державами й іноземними особами» було ратифіковано Україною у 2000 році. Виключною сферою компетенції цього документу є інвестиційні спори, що виникають між інвестором і урядом приймаючої країни з приводу тлумачення угод про ввіз капіталовкладень або націоналізації майна, пов'язаного із здійсненням інвестицій.

Конвенція не дає єдиного визначення терміна «інвестиції». При створенні цього документу автори відштовхувались від того, що таке визначення має міститися в національно-правових актах учасників Конвенції, тому і визначення терміну може відрізнятися. Під час приєднання до конвенції держава має повідомити про клас або класи спорів, які передбачається передавати на розгляд Міжнародного центру з розв'язання інвестиційних спорів.

Положенням Вашингтонської конвенції під егідою Світового банку було створено Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних спорів між державами й особами з інших держав. Завданням центру є розв'язання спорів шляхом застосування арбітражної процедури. Рішення є обов'язковими для сторін. Він складається з Адміністративної ради й Секретаріату.

У Вашингтонській конвенції взяли участь більше ніж 100 держав. Вона є чинною і в США. Вона є одним з універсальних багатосторонніх міжнародно-правових документів, який призначений для регулювання відносин між державами, суб'єктами національного права окремих держав. Арбітраж проводиться у Вашингтоні (округ Колумбія), якщо сторонами не вказано інше.

Одним із суттєвих положень Конвенції є те, що згідно з п.1 ст. 42 «Арбітраж розглядає спір, згідно з нормами права, відповідно до згоди сторін. У випадку відсутності згоди сторін Арбітраж застосовує право Договірної держави, що виступає як сторона в спорі, а також норми міжнародного права, які можуть бути застосовані [6].

Відповідно до п. 2 ст. 25 конвенції, учасником спору можуть бути будь-яка юридична особа, що є юридичною особою Договірної держави,відмінної від Держави, що виступає в якості сторони в спорі до дня досягнення згоди про передачу спорів Центру для вирішення шляхом примирення або арбітражу, а також будь-якою юридичною особою, що є юридичною особою Договірної держави, яка виступає в якості сторони в спорі, до дня досягнення згаданої згоди, якщо в силу контролю, який здійснюється іноземними особами по відношенню до такої юридичної особи, сторони домовились про те, щоб розглядати таку юридичну особу в якості особи іншої Договірної держави для цілей цієї Конвенції. Таким чином, у даному випадку юридична особа набуває подвійної державної належності (національності).

Частіше за все це держава сторони спору, визначеному за колізійною прив'язкою права, що застосовуватиметься (місце інкорпорації, місце здійснення основної діяльності, місце знаходження органу управління);

для іншої договірної держави, яка визначається за згодою сторін виключно з метою підпорядкування спору юрисдикції Міжнародного центру з розв'язання інвестиційних спорів.

Вашингтонська конвенція сприяла включенню до двосторонніх міжнародних договорів про заохочення та захист інвестицій певних застережень про врегулювання спорів не тільки між договірними сторонами угод про заохочення та захист інвестицій, а й спорів інвесторів з договірною стороною, яка приймала інвестиції.

Таким чином, ми розглянули основні міжнародні документи, які регулюють питання розгляду, визнання і виконання арбітражних рішень, які ратифікувала Україна і які стали частиною національного законодавства.

Незважаючи на цінність цих міжнародних документів, щоб виконати арбітражне рішення на території України, необхідно керуватися вітчизняним законодавством. Таким чином, згідно зі статтею 35 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» передбачає, що арбітражне рішення, незалежно від того, у якій країні воно було винесено, визнається обов'язковим і при поданні до компетентного суду письмового клопотання виконується з урахуванням положень цієї статті та статті 36, яка передбачає підстави відмови у визнанні або виконанні арбітражного рішення. Стаття містить лише загальне правило визнання та виконання арбітражного рішення на території України і не встановлює їх чіткого порядку [4].

Раніше цю процедуру регулював Закон «Про визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів» (Закон України- № 2860-III). Проте Закон України № 2860-III втратив чинність, тому керуватися його нормами вже не можна. Натомість діють норми чинного Цивільного процесуального кодексу України, який містить розділ VIII «Про визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні»[8].

Згідно з ЦПКУ рішення іноземного суду визнається та виконується в Україні, якщо його визнання та виконання передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, або за принципом взаємності за домовленістю ad hoc з іноземною державою, рішення суду якої має виконуватися в Україні. Відповідно до ст. 390 ЦПК України рішення іноземного суду визнається та виконується в Україні, якщо його визнання та виконання передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Тому коли держава не є учасницею конвенції, міжнародного договору чи угоди, за якими Україна взяла на себе обов'язок про визнання і виконання судових рішень іншої договірної сторони, клопотання про визнання і виконання на території України рішень судів цієї держави судами України не розглядаються, а при надходженні таких суд повинен постановити ухвалу про відмову у відкритті провадження у справі на підставі п. 1 ч. 2 ст. 122 ЦПК України, незалежно від того, хто є особа, на користь якої постановлено рішення. Виняток з такого правила будуть становити лише випадки, коли за принципом взаємності є домовленість ad hoc з іноземною державою, рішення суду якої має виконуватися в Україні.

Під визнанням рішення іноземного суду слід розуміти поширення законної сили рішення іноземного суду на територію України. А під виконанням – застосування засобів примусового виконання рішення іноземного суду в Україні [7].

Згідно із ст. 81 Закону України «Про міжнародне приватне право» в Україні можуть бути визнані та виконані рішення іноземних судів у справах, що виникають з цивільних, трудових, сімейних та господарських правовідносин, вироки іноземних судів у кримінальних справах у частині, що стосується відшкодування шкоди та завданих збитків, а також рішення іноземних арбітражів та інших органів іноземних держав, до компетенції яких належить розгляд цивільних і господарських справ, що набрали законної сили [9].

Постанова пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у поряд-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена теоретичним та практичним питанням визнання та виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу(МКАС) в Україні.

SUMMARY

This article is devoted to theoretical and practical questions of recognition and enforcement of international commercial arbitration (ICAC) in Ukraine.

ку міжнародного комерційного арбітражу на території України», містить роз'яснення, щодо застосування вищевказаних правових актів під час судового розгляду клопотань про визнання і виконання рішень МКАС.

Висновки

Як висновок, необхідно зазначити, що в правовому регулюванні містяться прогалини, які необхідно заповнювати та усувати суперечності, що виникають через існування застарілих норм. У законодавстві мають міститися більш чіткі умови визнання і виконання рішень МКАС, а процедура має бути спрощена для того, щоб сторони зверталися до альтернативних засобів вирішення спору, яким є міжнародний арбітражний суд. Це звільнить від навантаження державну судову систему України, що сприятиме покращенню якості її роботи.

Позитивним моментом у якості правового регулювання визнання і виконання рішень МКАС в Україні є те, що воно розвивається в напрямку уніфікації і гармонізації з основними комерційними партнерами України, що призводить до спрощення вирішення спорів між сторонами.

Література

1. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності: підручник / За ред. О.А. Кириченка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 518 с.

2. Принципи визнання й виконання арбітражних рішень на території України [Електронний ресурс]. «Правовий тиждень» – щотижнева інформаційно-правова газета. – Режим доступу: http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=120906

3. Кравцов С. О. Проблемні питання визнання та виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу / С. О. Кравцов // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція. – 2013. – Вип. 6-1(2). – С. 52-56. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2013_6-1(2)__15

4. Про міжнародний комерційний арбітраж від 24.02.1994 № 4002-XII – Редакція від 29.09.2005: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4002-12/parao171#o171

5. Боярська З. І. // Міжнародне комерційне право: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2001. – 143 с.

6. Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 18.05.1965 [Електронний ресурс]. –Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_060/parao160#o160

7. Цивільний процесуальний кодекс України (ЦПК України). Науково-практичний коментар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uazakon.ru/ukr/tspk/390/default.htm

8. Гардер Олена. Виконання рішень МКАС в Україні: проблеми та перспективи правового регулювання [Електронний ресурс]. «Правовий тиждень» – щотижнева інформаційно-правова газета від 15 червня 2010 р. № 24 (202). – Режим доступу: http://www.legalconsulting.kiev.ua/news_22_2.htm

9. Мазурик О.Ф. Узагальнення про судову практику розгляду клопотань про визнання та виконання рішень іноземних чи міжнародних арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України [Електронний ресурс]. Судова влада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: http://kia.court.gov.ua/sud2690/uzah/79/

10. Міжнародне приватне право: підручник / за ред. А.С. Довгерта і В.І. Кисіля. – 2-ге видання. – К.: Алерта, 2014. – 656 с.

ПРАВОВИЙ ІДЕАЛ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

КАЛІТИНСЬКИЙ Василь Михайлович - аспірант кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права

В статье исследуется правовой идеал через философско-правовой взгляд. Рассмотрены различные взгляды ученых на содержание и понятие правового идеала. Установлено, что правовой идеал является теоретическим обоснованием правовой идеологии и соотносится с ней как часть и целое. Выявлены факторы к формированию правового идеала в сознании человека. Предложены функции правового идеала.

Ключові слова: ідеологія, правова ідеологія, правовий ідеал, правосвідомість, ідеї.

Постановка проблеми. Проблема правового ідеалу виступає сьогодні однією із найважливіших у дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених у розбудові правової держави та є одним із стрижнів у філософії права. Формування самого поняття «правовий ідеал» тісно пов'язане з уявленнями про правову державу. В основі таких міркувань ключовим є питання відношення людини і суспільства. Роль правового ідеалу полягає у нормативному способі визначати діяльність людини і суспільства. Правовий ідеал розкривається та пронизує систему правового освоєння світу: правосвідомість, правову культуру, правові принципи тощо.

Стан дослідження. Правовий ідеал у філософсько-правовій науці є малодосліджуваним явищем, саме тому можна навести перелік науковців, які лише опосередковано згадували дане поняття у своїх працях. До таких науковців належать: А.В. Аверін, Н.Н. Алєксєєв, А.Н. Бацунов, А.М. Величко, А.Є. Давидович, У.Ш. Таймасханов, Л.М. Савіна та ін.

Метою статті є дослідження правового ідеалу як елемента правосвідомості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правовий ідеал, як і будь-яке правове явище, залежить від конкретних історичних умов, етапів розвитку та політичної стабільності суспільства. Передумовою виникнення правового ідеалу виступає необхідність правових змін у суспільстві, адже на кожному повороті історії правові ідеали служили для вироблення суспільством свідомих принципів та еталонів правової поведінки у регулюванні правового співжиття. Отже, у процесі розвитку правосвідомості сутність правових ідеалів видозмінювалася, трансформувалась та вдосконалювалась залежно від умов і часу.

Сутність правового ідеалу тотожна сутності права, що проявляється у вигляді уявлень про свободу, справедливість, втілюваних у правовій волі і виступає як морально-правовий спосіб правової дійсності. Зміст правового ідеалу становить сукупність правових цінностей, ідей, принципів, установок на правомірну поведінку, правових знань, що визначають смислове значення правомірності в історично конкретному контексті юридичної практики. Форма правового ідеалу – це спосіб організації змісту правового ідеалу. Формою правового ідеалу є сукупність правових теорій, доктрин, концепцій праворозуміння, які розкривають сутність права, що обґрунто-

вують соціальне призначення права, його мету і завдання, джерел права, юридично закріплюють правові цінності, ідеї і принципи як змістовні компоненти правового ідеалу [1, с. 9].

Правовий ідеал харктеризується різними підходами до розуміння його сутності, саме тому розгляд правового ідеалу лежить через комплексний підхід до вивчення цього поняття. Не всі філософи трактували правовий ідеал в одному сенсі, хоч і всі погоджуються, що досягнення правового ідеалу – це кінцева мета будь-якої правової держави. Тобто протилежність поглядів з приводу правового ідеалу полягає у виявленні шляху формування правового ідеалу та виявлення його змісту, конкретних ідей, цінностей, які б були його основою.

Як стверджує У.Ш. Таймасханов, слід вести мову про два домінуючих підходи до проблеми правового ідеалу. Згідно з першим підходом, правовий ідеал ототожнюється з нормами моралі. Такий підхід за своєю суттю є філософським або філософсько правовим. Він має значення в оцінці правової дійсності з погляду природно-правових принципів, що розглядають право, юридичний закон вторинним по відношенню до природного права, яке і є ні що інше як правовий ідеал, явищем. Представники другого підходу розглядають правовий ідеал в якості юридично значущого феномену. У такому випадку правовий ідеал є реалізованим у праві суспільним ідеалом, ідеал відповідного правового порядку, що реалізує відповідну якість і зміст соціальної справедливості у формі джерел і норм права, юридичних механізмів, юридичних конструкцій – правової матерії, в якій у знятому вигляді присутні соціально значущі цінності. [1, с. 88-89]

Згідно з А.М. Величко, правовий ідеал – це обумовлені правовими морально-етичними нормами суспільні (особистісні) уявлення про найбільш досконалу (в максимальному ступені відповідної ідеям добра і справедливості) державно-правову організацію суспільства, що є кінцевою (ідеальною) метою суспільних (особистісних) прагнень і діяльності [2, с. 8].

Правовий ідеал має своєю кінцевою і абсолютною метою ідеал з владної організації, де відсутня яка-небудь можливість гноблення людини людиною, владарювання однієї особистості над іншою і примусове обмеження свободи. Такий абсолютний суспільний ідеал є в даний час лише зразком майбутнього досконалості, тією метою, до якої має прагнути людство [3, с. 65].

На думку, У.Ш. Таймасханова, правовий ідеал слід розглядати як фактор, що визначає мету права як відбитий у правовій свідомості образ бажаного правопорядку, реалізований за допомогою нормативно-правового встановлення міри свободи і відповідальності особистості як суб'єкта права [1, с. 43].

Правовий ідеал виступає як «... ідеально-абстрактна конструкція, в якій виражені максимальні вимоги до системи законів і до фактичного здійснення правосуддя і до реального повсюдного забезпечення законності» [4, с. 75].

Правовий ідеал є результатом раціоналізації правових цінностей, виступає як уявлення про належне у сфері права і виглядає як сукупність правових засад, ідей і принципів, які визначають закономірності правового регулювання суспільних відносин [1, с. 24].

Правовий ідеал становить характеристику об'єктивних потреб людей, що виявляються в соціальних відношеннях і зв'язках, відображає ці потреби, що впливають на людей (у тому числі на законодавця), на їх відносини [5, с. 31-32]. Правовий ідеал не знаходить юридичного закріплення в правових нормах, однак він пронизує всю правову систему. Поряд з тим, слід визнати той факт, що правовий ідеал є важливим компонентом механізму правового впливу, багато в чому визначає ефективність права, стабільність правового порядку. Щодо співвідношення правового ідеалу з позитивним правом, то слід звернути увагу, що правовий ідеал виникає в контексті протиріччя, що виникає між чинним писаним правом і бажаним, який формується на основі узагальнення в контексті правовідносин, реальних потреб суб'єктів права, що визначають мотивацію їх правової по-

ведінки. Позитивне право становить певну якість правопорядку і зміст законності [1, с. 88]. Люди у своїх відносинах намагаються «вирватися» з формальних норм позитивного права, якщо останні застаріли і не відповідають вимогам суспільства настільки, що суперечать об'єктивним потребам суспільного існування і розвитку. Поряд з тим впровадження правового ідеалу зіштовхується з реальною силою захисту – державною силою. Адже справа якраз в тому і полягає, що ці самі норми позитивного права, нехай уже відстали від життя, нехай заважають прогресу, не просто написані на папері, але відступ від цих формальних норм здатний викликати негативну реакцію держави [5, с. 32].

А.Н. Алєксєєва стверджує, що «... вчення про правовий ідеал повинен відкинути властивий йому старий утопізм і перейти до істинного, здорового реалізму. Основною темою цього вчення має бути не відшукання кінцевої формули суспільної досконалості, але вказівка тих дійсних шляхів і засобів, за допомогою яких може бути поліпшений всякий можливий правопорядок, – при повній свідомості, що подібне поліпшення може вилікувати багато хвороб суспільства, але не в стані перетворити суспільства в його цілому і довести його до стану земного раю» [6, с. 208].

Таким чином, правовий ідеал будується як поступове поліпшення суспільного устрою, а не як досягнення кінцевого досконалого соціального буття. Претензія на повне вдосконалення суспільного буття, як правило, завершуються крахом і розчаруванням. І тільки поліпшення є реальною політикою, призводить до реальних позитивних результатів [7, с. 3].

Правовий ідеал є елементом правосвідомості, що відображає правову дійсність за допомогою правових оцінок, уявлень про правомірне і неправомірне, законне і незаконне, правові ідеї і цінності, теорії і концепції, правові доктрини. Як елемент правової свідомості, правовий ідеал відіграє фундаментальну роль у правовій ідеології, який є її стрижневим елементом. Правова ідеологія є вищим рівнем правосвідомості і систематизованим, теоретичним ставленням до права, які виражаються в юридичних поняттях і категоріях. Однією з основних категорій правосвідомості є категорія правового ідеалу. Правовий ідеал включений у структуру правової ідеології, як сукупність офіційно прийнятих поглядів на мету і завдання права, правового регулювання тієї чи іншої сфери суспільних відносин [1, с. 9, 31].

Правовий ідеал є теоретичним обгрунтуванням правової ідеології та співвідноситься з нею як частина і ціле. Поряд з тим правова ідеологія – це міра втілення правового ідеалу у правову реальність. Правовий ідеал – це конкретна форма ідеалу , а тому йому притаманні ті ж властивості, що й ідеалу взагалі.

Так, правовий ідеал може бути як суспільним, так і індивідуальним. Людина, яка перебуває в постійному взаємовідношенні з іншими людьми, наповнює зміст свого правового ідеалу на основі правових знань та проінформованості, вміння оцінювати та аналізувати правові ситуації та інших особистісних властивостей, що дані їй як природою, так стали набутими внаслідок правової соціалізації. За допомогою індивідуальних потреб, уявлень щодо досконалого правового суспільства людина формує для себе цілі та намірями, на досягнення яких вона починає спрямовувати свою поведінку. При цьому цілі будуть тим чіткішими, чим більше людина наділена високою правосвідомістю та правовою культурою. Отже, індивідуальний правовий ідеал визначає спосіб мислення людини та є детермінантою її правової поведінки. На нашу думку, чинниками до формування правового ідеалу у свідомості людини є:

1) вміння людини критично оцінити дійсний правовий стан та самокритично оцінити себе;

2) чітке уявлення людини про шляхи вдосконалення дійного правового стану суспільства;

3) розуміння власної ролі у зміні правової реальності;

4) обрання певних правових цінностей, принципів, ідей, втілення яких дасть поштовх до правового розвитку суспільства.

У свою чергу, суспільний правовий ідеал є визначальним фактором у діяльності правової держави. Проблема суспільного правового ідеалу є однією із стрижневих у філософії права. Суспільний правовий ідеал тісно пов'язаний з такими правовими явищами, як: правосвідомість, правова культура, правова ідеологія тощо. Окрім того, суспільний ідеал має вплив на підвищення рівня свідомості окремого індивідуума і суспільства в цілому.

На нашу думку, значення суспільного правового ідеалу наступне:

1) суспільний правовий ідеал виконує фукцію засобу правової соціалізації людини, стаючи власним правовим ідеалом особи, він є детермінуючим фактором у вироблені людиною власної лінії правової поведінки;

2) суспільний правовий ідеал є орієнтиром усього суспільства до всезагальних цілей та створює образ перспективи майбутнього правового суспільства;

3) суспільний правовий ідеал є найважливішим принципом засвоєння та перетворення правової реальності;

4) суспільний правовий ідеал є відображенням правових цінностей та цілей;

5) суспільний правовий ідеал є метою, завдяки якій реалізується правова ідеологія;

6) суспільний правовий ідеал є вектором ровитку усього правового суспільства;

7) суспільний правовий ідеал, який приймається суспільством як напрям розвитку впливає на законодавця і практику правозастосування;

8) суспільний правовий ідеал, що став індивідуальним, дає можливість спрогнозувати майбутню поведінку в юридично значимих ситуаціях.

Висновок. На підставі вище наведеного пропонуємо виділити такі функції правового ідеалу:

1) критичну функцію – правовий ідеал виникає при суперечності правової дійсності, проблем, пов'язаних з правовідносинами у контексті історично створеного позитивного права;

2) орієнтаціну функцію – правовий ідеал орієнтує на бажану правову дійсність;

3) аксіологічну функцію – виражається в змісті правового ідеалу, який містить ціннісні та ідеологічні орієнтири, яких слід дотримуватися при реалізації правого ідеалу, також правовий ідеал служить для вироблення суспільством свідомих принципів та еталонів правової поведінки у регулюванні правового співжиття;

4) прогностичну функцію – виражається в моделюванні правової реальності за допомогою правого ідеалу, пошуку способів вдосконалення позитивного права з метою більш повні реалізації та захисту прав і свобод людини;

5) динамічну функцію – правовий ідеал виступає як необхідність правових змін у суспільстві, у процесі розвитку правосвідомості сутність правових ідеалів видозмінювалася, трансформувалась та вдосконалювалась у залежності від умов і часу;

6) детермінуючу функцію. Суспільний правовий ідеал є детермінуючим фактором наступних правових явищ: правопорядку (на всіх етапах історії людині притаманно ідеалізувати роль права у вирішенні всіх суспільних конфліктів, адже право покликане реалізовувати правопорядок); правотворення і правореалізації (щоб здійснювати свою функцію впливу на правотворення та правореалізацію правовий ідеал повинен бути включений у державну правову ідеологію та мати можливість бути реалізованим через правові механізми); правомірної поведінки (означає включеність правового ідеалу в структуру правових механізмів; правовий ідеал повинен бути ціннісною складовою правової норми, яка, у свою чергу, повинна відображати потреби та інтереси членів суспільства, тим самим створюючи межі правомірної поведінки).

Література

1. Таймасханов У.Ш. Государственно-правовой идеал: теоретико-правовой анализ: диссертация ... кандидата юридических наук: 12.00.01 / Таймасханов Усман Шарпудиевич;[Место защиты: Кубанский государственный аграрный университет].- Ростов-на-Дону, 2014.- 196 с.

2. Величко А.М. Государственно-правовые идеалы России и Запада: соотно-

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються правовий ідеал через філософсько-правовий погляд. Розглянуто різні погляди науковців на зміст та поняття правового ідеалу. Встановлено, що правовий ідеал є теоретичним обгрунтуванням правової ідеології та співвідноситься з нею як частина і ціле. Виявлено чинники до формування правового ідеалу у свідомості людини. Запропоновані функції правового ідеалу.

SUMMARY

The article investigates the legal ideal because of philosophical legal view. Researched different views of scientists on the content and the concept of the legal ideal. It was established that the legal ideal is the theoretical basis of legal ideology and refers to it as part and whole. The factors in the formation of the legal ideal in the mind. The features of legal ideal proposed .

шение правовых культур: автореф. дис. … д-ра юрид. наук / А.М. Величко. – СПб., 2000. – 30 с.

3. Савина Л. В. Методологические аспекты социально-философского анализа проблемы общественного идеала: дис. на соиск. учен. степ. канд. филос. наук. Спец.09.00.11-социал. философия/Тул. гос. ун-т.- Тула, 2000.- 172 с.

4. Давидович В. Е. Теория идеала / В. Е. Давидович; отв. ред. Е. Я. Режабек. – Ростов н/Д : РГУ, 1983. – 184 с.

5. Аверин А.В.. Истина и судебная достоверность (Постановка проблемы). 2-е изд., доп. – СПб.. Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. – 466 с.

6. Алексеев Н.Н. Основы философии права / Н.Н. Алексеев. – СПб.: Юридический ин-т, 1998. – 256 с.

7. Бацунов А.Н. Правовой идеал как норма правосознания / А.Н. Бацунов // Электронный журнал Курского государственного университета. 2011. № 1 (17). – С. 1-6.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ СУЧАСНИХ ПОДАТКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН В УКРАЇНІ

ХАТНЮК Наталія Сергіївна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри фінансового права юридичного факультету ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана»

УДК 346.3

Научная статья посвящена исследованию теоретических принципов определения современных налоговых правоотношений в налоговом праве Украины. Автором раскрыты теоретические принципы формирования экономического и правового содержания налоговых правоотношений. Проанализированы научные исследования и выдвинуты предложения относительно выработки единственного научно-теоретического подхода определения юридической природы налоговых правоотношений и предложены пути его последующего усовершенствования, которое положительно повлияет на интеграционные процессы в Украине и перспективное развитие современной системы налогообложения.

Ключові слова: правовідносини, податкові відносини, податкові правовідносини, економічний та правовий зміст податкових правовідносин, правовий режим та теоретичні засади визначення податкових правовідносин.

Постановка наукової проблеми

Відсутність теоретичних досліджень щодо запровадження в Україні європейської моделі податкової системи створює проблеми у застосуванні норм як вітчизняного, так і європейського законодавства для врегулювання податкових і фінансових правовідносин. Незавершеність побудови досконалої системи оподаткування в Україні та дієвого механізму її функціонування в умовах європеїзації обумовлюють об'єктивну необхідність подальшого вивчення та з'ясування сучасної сутності податкових правовідносин, що є актуальним як для науки податкового права, так і для подальшого вдосконалення податкового законодавства.

Отже, дослідження теоретичних засад визначення сутності податкових правовідносин у сучасних умовах запровадження в Україні європейської моделі податкової системи, а також вироблення єдиного науково-теоретичного підходу щодо визначення юридичної природи податкових правовідносин, набуває особливої актуальності та позитивно вплине на інтеграційні процеси й перспективний розвиток системи оподаткування в Україні.

Стан дослідження

Аналізу теоретичних засад сутності податкових відносин, проблемам теорії та практики реформування податкової системи, окремим питанням адміністративно-правового регулювання податкових відносин приділяли увагу такі науковці, як О. М. Бандурка, І.О. Білоус, Л. К. Воронова, А. В. Головач, Т. Є. Кагановська, М. П. Кучерявенко, О.П. Орлюк, С. Г. Пепеляєв, Л. А. Савченко, І.Л. Самсін, В.І. Теремецький, Н. І. Хімічева та інші. Враховуючи значний внесок правових дослідників у розвиток науки адміністративного й фінансового права та удосконалення правового забезпечення податкових відносин, подальшого наукового дослідження потребують сучасна сутність, процеси регулювання та реформування податкових правовідносин, розуміння особливостей їх прояву в умовах за-

провадження в Україні європейської моделі податкової системи.

Метою наукової статті є дослідження теоретичних засад визначення сутності сучасних податкових правовідносин у податковому праві України, формування економічного та правового змісту податкових правовідносин з метою висунення пропозицій щодо вироблення єдиного науково-теоретичного підходу визначення юридичної природи податкових правовідносин, що позитивно вплине на інтеграційні процеси й перспективний розвиток сучасної системи оподаткування в Україні.

Основний зміст

Перш ніж перейти до аналізу наукових досліджень економічного та правового змісту податкових правовідносин та їх місця у системі суспільних відносин, необхідно визначити теоретичне поняття «правовідносин». Правовідносини – це форма реалізації суспільних відносин, врегульованих нормами права, виникають, формуються та розвиваються відповідно до потреб соціальної, економічної та політичної системи держави [1, с. 101].

Одним із різновидів правовідносин є податкові правовідносини, які внаслідок прийняття Податкового кодексу України отримали нормативну підставу для систематизації та розвитку. Даний кодифікований акт установив характер і зміст податкових правовідносин, правовий режим елементів податкових правовідносин, що вплинуло на їх структуру, зокрема, змінився суб'єктний склад податкових правовідносин, сутність їх прав та обов'язків. Встановлення нових логічних суб'єктивних зв'язків призвело до зміни співвідношення елементів публічності та приватності у податкових правовідносинах, що потребує окремого дослідження.

Необхідність вивчення концептуальних засад визначення податкових правовідносин визначається потребою вироблення єдиного науково-теоретичного підходу щодо визначення юридичної природи податкових правовідносин. Концептуальні засади визначення податкових правовідносин полягають у конструюванні правових понять в теорії суспільних правовідносин, у тлумаченні положень законодавства, яке регулює виникнення, зміну та припинення податкових правовідносин, у дослідженні доктрини розвитку податкових правовідносин, тому потрібні чіткі уявлення про розуміння природи податкових відносин в економічному та правовому аспектах.

В економічному розумінні податкові відносини – це невід'ємна частина суспільних відносин, яка обмежується сферою оподаткування і має фінансово-економічну природу [2, с.127; 3, с.12]; суспільні відносини, які виникають у сфері податкової діяльності [4, с.24]; сукупність економічних, інституціональних та організаційних відносин, що виникають у процесі примусового вилучення державою та органами місцевого самоврядування коштів у суб'єктів господарювання з метою їх перерозподілу між зазначеними суб'єктами для задоволення загальних і власних інтересів держави, а також інтересів господарюючих суб'єктів та населення [5, с.141] тощо.

У правовому аспекті податкові відносини визначають: як правовий зв'язок, через який платник податків зобов'язаний сплатити суму податкового зобов'язання, а фіскальний орган має право вимагати сплати суми податку [6, с.94]; як сукупність певних правових і фінансових відносин щодо перерозподілу частини національного доходу через систему оподаткування [7, с.3]; як однорідні суспільні відносини, що визначають порядок надходження коштів від платників податків до бюджетів державного і місцевого рівнів у формі податків і зборів [8, с.91]; як відносини з реалізації конституційних прав громадян і здійснення державного управління економікою та фінансами [9, с.9]; як єдиний складний механізм мобілізації коштів до державного та місцевого бюджетів [10, с.12] тощо.

Питання про співвідношення змісту економічних і правових податкових відносин є складовою частиною більш загального питання про співвідношення суб'єктивного та об'єктивного в податках, тобто одним із найскладніших питань для науки податкового права. Як слушно зауважує Г. М. Бродський, економічні податкові відносини, бу-

дучи врегульованими нормами податкового права, завжди існують у формі податкових правовідносин [2; с. 23].

Податкові відносини опосередковано в суспільстві не складаються і не виникають як фактичні відносини. Фактичне існування податкових відносин стає можливим лише після їх законодавчого закріплення, у результаті практичної реалізації правових норм [11, с.12-16]. Установлення фактичних не оформлених у правовій формі суспільних відносин між платником податків і публічними інститутами є неможливим, оскільки платник податків не переслідує сплатою податку для себе будь-якої цілі і, як наслідок, не вчиняє вольового акту, спрямованого на встановлення фактичних відносин. Як справедливо стверджував С. С. Алексєєв, виникненню податкових правовідносин не передує фактичний зміст, перед нами – суто правовий зв'язок. Виникнувши без певного фактичного змісту, юридична форма згодом знаходить його, реалізуючи мету правового регулювання – формування фактичних відносин, яких раніше не було [1, с. 137].

Податкові відносини є правовим наслідком одностороннього волевиявлення держави, вираженого нею у формі відповідного нормативного акту. Лише через правові приписи, забезпечені державним примусом, стає можливим вилучення частини доходу з приватної власності. З моменту закріплення державою податку виникають і відповідні податкові відносини, суб'єктами яких, з одного боку, є держава, а з іншого – платники податків. Тому, будучи встановлені державою шляхом видання відповідного правового акта, податкові відносини завжди існують у правовій формі. Отже, податкові відносини можуть існувати лише за наявності відповідного податкового закону і лише в правовій формі, тобто як *правовідносини* [2, с. 285]. Згідно з вищезазначеним податкові відносини як різновид фінансових відносин завжди виникають та існують у формі публічно-правових відносин.

Оскільки податкове право регулює відносини щодо справляння обов'язкових платежів, то в рамках податкових відносин завжди переважатиме одностороннє майнове зобов'язання приватного суб'єкта перед публічним. На зміну відносинам примусовості між державою та платником податків мають прийти відносини співробітництва і партнерства, в результаті їх взаємодії виникає синергетичний ефект – приріст продуктивних, споживчих і соціальних сил суспільства. Тому податкові відносини повинні стимулювати не конкуренцію, а співпрацю і прямі зв'язки з державою [12, с.11]. З цього приводу доречною є думка В.І. Теремецького, що підґрунтя цих відносин має складати певна домовленість між державою та платником податків про те, що останній платить податки добровільно, проявивши згоду з досягнутою домовленістю, а держава надає їй очікувані адміністративні та інші послуги [13, с.161]. За такого підходу податкові відносини є результатом взаємної згоди та домовленості між суспільством і державою, а податки – засобом та інструментом гнучкого реагування держави на соціально-економічні процеси з обов'язковим їх пристосуванням до цілей і завдань загальної державної політики. Такі відносини, що складаються в процесі взаємодії держави, суспільства і кожної конкретної особи щодо оподаткування, і є податковими відносинами [14, с.3].

У частині 1 статті 1 Податкового кодексу України законодавець спробував виділити та конкретизувати із загальної маси фінансових відносин групу однорідних специфічних суспільних відносин, що виникають у сфері справляння податків і зборів та визначають надходження коштів від платників до державного чи місцевого бюджетів [15]. Зокрема, йдеться про: 1) закріплення переліку податків та зборів; 2) порядок адміністрування податків та зборів; 3) закріплення правового статусу платників податків та зборів; 4) компетенцію контролюючих органів та повноваження їх посадових осіб; 5) регулювання відповідальності за порушення податкового законодавства [16, с.20].

Слушною є позиція М. П. Кучерявенко [17, с.89] та В. І. Теремецького [18, с.117], оскільки аналіз положень науко-практичного коментаря до Податкового кодексу України дозволяє не погодитися з думкою його авторів, а саме з тим, що законодавець спробував закріпити вичерпний перелік відносин, на регулювання яких спрямова-

ний вплив приписів цього кодифікованого акта, адже переліком відносин, що належать до сфери регулювання Податковим кодексом України, не охоплюються відносини з приводу встановлення, зміни, скасування податків і зборів, правового регулювання поведінки учасників податкових відносин, відносини податкового процесу, адміністративне або судове оскарження рішень фіскальних органів та/або дій (бездіяльності) їх посадових осіб, а також управлінські, інформаційні та інші відносини. Отже, у ч. 1 ст. 1 Податкового кодексу України не передбачено вичерпний перелік податкових відносин.

Необхідно звернути увагу на те, що не всі податкові відносини повністю підлягають фінансово-правовому регулюванню, деякі з них є предметом інших галузей права. Так, наприклад, у межах системи правовідносин щодо справляння податків і зборів відносини, які забезпечують примусове стягнення податків, зборів та пені з фізичної особи й організації, що здійснюються в судовому порядку, регламентуються нормами Кодексу адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV (далі – КАС України) та Господарського процесуального кодексу України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII (далі – ГПК України). Крім того, якщо виконання рішення про примусове стягнення сум податку, збору чи пені вимагає звернення стягнення на майно платника податків, то виникають процесуальні відносини, які регулюються Законом України «Про виконавче провадження» [19]. Наприклад, «стягнення податкового боргу за рішенням суду здійснюється державною виконавчою службою відповідно до закону про виконавче провадження» (п. 87.11 ст. 87 Податкового кодексу України), а «органами стягнення є… також державні виконавці в межах своїх повноважень» (п. 41.5 ст. 41 Податкового кодексу України). На нашу думку, податкові відносини регулюються податковим законодавством України, яке охоплює сукупність нормативних положень різних правових наук. Аналогічної позиції дотримується М. П. Кучерявенко [17, с.89], В. І. Теремецький [18, с.117].

Природа податкових правовідносин полягає в тому, що вони містять у собі елементи приватного і публічного права та походять від конституційних, адміністративних, фінансових, господарських, інформаційних та інших правовідносин. Вартим уваги є твердження С. О. Колеснікової, що податкові правовідносини мають багатоаспектний та комплексний характер, внаслідок різноманіття форм та видів податків, яка обумовлюється нерозривністю приватного та публічно-правового змісту податків як головного джерела утворення державних фінансів шляхом вилучення частини суспільного доходу до бюджетів різних рівнів [20, с.6]. Виходячи з цієї позиції, податкові відносини визначаються як відносини, що складаються в суспільстві з приводу формування дохідної частини бюджету держави та оподаткування – сукупності законів, правил і практичних прийомів, які стосуються збору податків [20, с. 6].

Слід також погодитись з точками зору В. А. Паригіна і А. А. Тадеєва [21, с. 12-13], які вважають, що податкові правовідносини, охоплюючи різноманітні сфери владно-розпорядчих, майнових та управлінських відносин, є складними за своєю природою, сутністю та значенням у сфері оподаткування, оскільки правові відносини можна охарактеризувати як соціально-значущі суспільні відносини.

Висновки

Таким чином, здійснений аналіз теоретичних положень науки податкового права дозволяє зробити висновок, що за своєю юридичною природою, сутністю і значенням правовідносини у сфері оподаткування можна охарактеризувати як складні, комплексні, соціально значущі суспільні відносини. Система правового забезпечення податкових відносин охоплює положення різних галузей права, ґрунтується на базових принципах конституційного, адміністративного та фінансового права, а також інших засобах публічного впливу на платника податків. У разі регламентації майнових відносин, що складаються між платником податків і фіскальними органами, опирається на методи диспозитивного регулювання, які властиві цивільному та господарському праву.

Отже, виходячи з вищевикладених наукових поглядів щодо дослідження економічного та правового змісту податкових відносин, визначення сутності сучасних податкових правовідносин, податкові правовідносини можна охарактеризувати урегульованістю нормами податкового законодавства, яке охоплює комплекс норм різних галузей права, наділені владно-майновим та організаційним характером, які базуються на існуючій системі принципів податкового законодавства, виникають за обов'язковою участю суб'єктів податкової правосуб'єктності, держави та органів місцевої влади в особі уповноважених осіб.

Література

1. Алексеев С. С. Общая теория права: курс в 2-х томах / С. С. Алексеев. – М.: Юридическая литература, 1982. – Т. 2. – С. 101.
2. Дадашева А. З. Налоги и налогообложение : учебное пособие / под ред. А. З. Дадашева. – М.: Вузовский учебник, 2007. – С. 127, 285.
3. Шиш А. М. Аналіз розвитку податкових відносин: автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.04 / А. М. Шиш; Нац. аграр. ун-т. – К., 2002. – С.12.
4. Бродский Г. М. Государство и налогообложение: автореф. дисс. на соискание учен. степени. докт. экон. наук: спец. 08.00.01 «Экономическая теория и история экономической мысли» / Г. М. Бродский; Санкт-Петербург. ун-т экономики и финансов. – СПб., 2002. – С. 24.
5. Игнатьева О. В. Институциональное регулирование налоговых отношений в современной российской экономике: дисс. … канд. экон. наук: 08.00.01 / Игнатьева Оксана Валерьевна; Казан. гос. техн. ун-т им. А. Н. Туполева. – Казань, 2005. – С. 141.
6. Халфина Р. О. Обще учение о правоотношении. / Р. О. Халфина. – М.: Юр. лит.,1974. – С. 94.
7. Мошков С. С. Налоговые отношения в условиях реформирования современной российской налоговой системы : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. экон. наук: спец. 08.00.10 «Финансы, денежное обращение и кредит» / С. С. Мошков; Марийский технический университет. – Йошкар-Ола, 2010. – С. 3.
8. Фінансове право України. Конспект лекцій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vuzlib.net/fp_l/_index.htm. – Львів : Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2009. – С. 91.
9. Петрова Г. В. Налоговые отношения: теория и практика правового регулирования : дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.14 / Петрова Галина Владиславовна ; Ин-т законодательства и сравнит. правоведения при Правительстве РФ. – М., 2003. – С. 9.
10. Колодина М. В. Система налогов субъекта Российской Федерации как часть налоговой системы Российской Федерации: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.14 «Административное право, информационное право, финансовое право» / М. В. Колодина; Моск. гос. юрид. акад. – М., 2002. – С. 12.
11. Кустова М. В. Налоговое право России: учебник / М. В. Кустова, О. А. Ногина, Н. А. Шевелева; отв. ред. и рук. авт. кол. Н. А. Шевелева . – М.: Юристъ, 2001. – С. 12-16.
12. Сапунова Н. С. Проблемы и основные направления совершенствования налогообложения в условиях инновационной модернизации российской экономики: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. экон. наук: спец. 08.00.10 «Финансы, денежное обращение и кредит» / Н. С. Сапунова; Северно-Кавказская академия государственной службы. – Орел, 2010. – С. 11.
13. Теремецький В. І. Податкові відносини як правова категорія / В. І. Теремецький // Європейські перспективи. – 2012. – № 1. – Ч. 2. – С. 161.
14. Карасев М. Н. Правовое регулирование налоговых отношений как форма реализации налоговой политики Российской Федерации: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.14 «Административное право, финансовое право, информационное право» / М. Н. Карасев; Академия народного хозяйства при правительстве Российской Федерации. – М., 2003. – С. 3.
15. Податковий кодекс України: від 2 грудня 2010 р., № 2755-VI // Відомості

АНОТАЦІЯ

Наукова стаття присвячена дослідженню теоретичних засад визначення сучасних податкових правовідносин у податковому праві України. Автором розкрито формування економічного та правового змісту податкових правовідносин. Проаналізовано наукові дослідження та висунуто пропозиції щодо вироблення єдиного науково-теоретичного підходу визначення юридичної природи податкових правовідносин, що позитивно вплине на інтеграційні процеси й перспективний розвиток сучасної системи оподаткування в Україні.

SUMMARY

The scientific article is devoted research to theoretical principles of decision of modern tax law relationships in a tax law for Ukraine. An author is expose theoretical principles of forming of economic and legal maintenance of tax law relationships. Suggestions scientific researches and thrown out suggestions to making only scientific and theoretical approach are analysed in relation to the decision of lawer nature of tax law relationships and the ways of him are offered subsequent improvement which positively will influence on integration processes in Ukraine and perspective development of the modern system of taxation.

Верховної Ради України. – 2011, № 13–14, № 15–16, № 17. – Ст. 112.

16. Науково-практичний коментар до Податкового кодексу України: в 3 т.: Т. 1 / кол. авт.; [заг. ред. М. Я. Азарова]. – К.: Мінво фінансів України; Нац. ун-т ДПС України, 2010. – С. 20.

17. Кучерявенко М. П. Податкове право України: підручник / М. П. Кучерявенко. – Х.: Право, 2012. – С. 89.

18. Теремецький В. І. Сутність та ознаки податкових правовідносин в аспекті сучасного податкового права / В. І. Теремецький // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – Вип. 1. – С. 117.

19. Про виконавче провадження: Закон України: від 21 квітня 1999 р., № 606-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/606-14.

20. Колесникова С. А. Налоговые отношения в экономической системе общества: дисс. канд. экон. наук: 08.00.01 / Колесникова Светлана Александровна; Воронеж. гос. ун-т. – Воронеж, 2004. – С. 6.

21. Тадеев А. А. Спорные аспекты сущности и понятия налогового правоотношения в Российской Федерации / А. А. Тадеев, В. А. Парыгина // Налоги и налогообложение. – 2005. – № 7. – С. 12–13.

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОДАТКОВОГО СТИМУЛЮВАННЯ НА ОСНОВІ ПЕРСПЕКТИВ ТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

ЗАХОЖАЙ Валерій Борисович - доктор економічних наук, професор, директор Інституту міжнародної економіки та фінансів МАУП
БУРСОВ Ростислав Вікторович - аспірант МАУП

УДК: 336. 225 + 621

В статье охарактеризовано систему информационно-аналитического обеспечения экономического стимулирования технологического обновления промышленных предприятий, основанная на принципах налогового стимулирования которая охватывает информационную базу и совокупность абсолютных и относительных показателей оценки технологического уровня промышленных предприятий.

Ключові слова: податкове стимулювання, технологічне оновлення, інформаційно-аналітичне забезпечення, інноваційна діяльність

Актуальність

Відновлення та зростання економіки України можливе за умов впровадження та освоєння прогресивних технологій, які впливають на підвищення якості виробленої продукції промислових підприємств, скорочення витрат на її виробництво та реалізацію, підвищення економічної безпеки. Такі умови можна забезпечити за рахунок економічного стимулювання технологічного оновлення, зокрема, податкового стимулювання діяльності високотехнологічних промислових підприємств. Розкриття цієї проблематики підвищує актуальність, теоретичне і практичне значення статті.

Постановка проблеми

На сьогоднішній день економічне стимулювання технологічного оновлення промислових підприємств є невід'ємним елементом ринкової економіки, на значимість розвитку якого наголошується урядом будь-якої країни у всіх програмах розбудови стабільної держави і забезпечення зростання ефективності промислових підприємств. Його унікальність полягає в тому, що саме промислові підприємства здатні забезпечити впровадження інновацій більш швидкими темпами, стабільне економічне зростання, вихід економіки з кризової ситуації, а також зростання рівня їх конкурентоспроможності як на вітчизняному ринку, так і за кордон.

Стан дослідження

Проблематика економічного стимулювання технологічного оновлення промислових підприємств досліджується в працях вітчизняних і закордонних вчених. Теоретичні питання економіки і управління підприємствами описані в працях таких вчених, як О. І. Амоша, Ю. М. Бажал, В. М. Геєць, В. Б. Захожай, В. І. Ляшенко та ін. Сутність і значення економічного стимулювання технологічного оновлення розглядається у літературних джерелах, зокрема зарубіжних авторів: С. Бораса, Н. Іванова, Б. Люндвала, Л. Мінделі, А. Мерца та ін.

Однак, незважаючи на велику кількість публікацій у спеціальній літературі, присвячених цій тематиці, недостатньо уваги приділено проблемам технологічного оновлення промислових підприємств, їх економічного стимулювання. Зокрема, не повною мірою розкрито сутність і значення процесу економічного стимулювання технологічного оновлення, не існує комплексного підходу щодо оцінювання його

ефективності, що має охоплювати всі ключові критерії підвищення технологічного рівня промислового підприємства, а також недостатньо визначені напрями вдосконалення податкового стимулювання на основі перспектив технологічного оновлення розвитку машинобудівних підприємств. Дослідженню останньої проблеми присвячена ця стаття.

Мета статті

Визначити вплив економічного стимулювання технологічного оновлення промислових підприємств та, зокрема, розроблення пропозицій щодо його підвищення шляхом реалізації податкового стимулювання як одного із основних напрямів економічного стимулювання.

Виклад основного матеріалу

Інтенсивного розвитку сучасного промислового підприємства в умовах глобалізації та стрімкої інтернаціоналізації ринків товарів і послуг може бути досягнуто на основі продукції, що має високу частку доданої вартості та забезпечує конкурентоспроможність її виробника на внутрішньому та зовнішньому ринках. Основу такої продукції становлять сучасні передові технології.

Ключову роль у прибутковій роботі господарюючого суб'єкта відіграють процеси його технологічного розвитку. Тому актуальною є необхідність виявити сутність та значення економічного стимулювання технологічного оновлення промислових підприємств, яке має відбуватися на основі ринкових законів – отримання прибутку за рахунок розробки та втілення нових технологій.

Технологічний розвиток підприємства може включати різноманітні форми реалізації його виробничого потенціалу, серед яких виділяють удосконалення технологій, модернізацію, реконструкцію, технічне переозброєння, нове будівництво, розширення виробництва та створення нових технологій.

Тому технологічний розвиток промислового підприємства пов'язують із підвищенням якості продукції та забезпеченням її конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках, трансфером ресурсозберігаючих технологій, зменшенням операційних витрат, покращанням умов і зростанням продуктивності праці, підви-

Таблиця 1.1

Визначення поняття «технологічне оновлення»

Визначення поняття	Автор
Технологічне оновлення – це процес раціонального розширення виробництва на новій технічній основі та передбачає впровадження досягнень науково-технічного прогресу з максимальним використанням потенціалу підприємства, новітніх технологій та обладнання з метою створення конкурентоспроможної інноваційної продукції, технологій найбільш ефективним і оптимальним шляхом	О. Я. Дмитрук
Технологічне оновлення – це відновлення застарілих і зношених засобів виробництва на сучасній технологічній основі, їх удосконалення у процесі експлуатації, використання нових сучасних матеріалів, ресурсозберігаючих технологій удосконалення методів підготовки та управління виробництвом	Г. Р. Копець
Техніко-технологічне оновлення підприємства – це сукупність процесів: відшкодування застарілих і зношених засобів праці на сучасній техніко-технологічній основі, а також їх удосконалення в процесі експлуатації, яке усуває наслідки фізичного, функціонального, соціального, морального зношення першого і другого роду; використання новітньої техніки, сучасних матеріалів, ресурсозберігаючих технологій, методів управління, маркетингу, організації та підготовки виробництва, які відповідають сучасним напрямкам НТП, внаслідок чого продукція стає конкурентоспроможною, відповідає світовим стандартам, приносить економічний прибуток, а виробництво є гнучким і екологічно безпечним	С. В. Радованов

Джерело: розроблено автором на основі [1, 2, 3].

щенням екологічної безпеки виробництва тощо.

Нами згруповано низку визначень поняття «технологічне оновлення», які існують у науковій практиці, зокрема, сформоване власне його тлумачення, що наведено у таблиці 1.1.

Отже, на нашу думку, технологічне оновлення – це процес ефективного використання конкурентних переваг, створених на основі впровадження результатів НДДКР та здійснення інноваційної діяльності промисловим підприємством, головною метою якого є підвищення його конкурентоспроможності та зростання обсягу отриманого прибутку.

Завданням технологічного оновлення промислових підприємств є підвищення їх технологічного рівня, тому для вирішення поставленої мети постає необхідність у визначенні параметрів, за якими оцінюється технологічний рівень промислового підприємства, що включає аналіз світового та вітчизняного досвіду щодо визначення критеріїв, за якими формуються переліки високотехнологічних промислових підприємств.

Економічний розвиток країни залежить від рівня існуючих технологій, які реально використовуються у виробництві, організації, управлінні, інфраструктурному забезпеченні та ін. Особливу увагу приділяють технологіям, які у світовій практиці мають назву «високі технології».

Вони відіграють вирішальну роль у забезпеченні економічного розвитку національного господарства загальної кількості існуючих технологій країни.

У країнах Європейського Союзу та інших економічно розвинених країнах світу через постійні технологічні зміни періодично проводяться спеціалізовані дослідження, якими визначається певний вид діяльності як високотехнологічний. У світовій практиці оцінювання технологічного рівня переважно проводиться за допомогою експертних процедур.

Експертами Організації економічного співробітництва та розвитку встановлено, що це – літальні та космічні апарати, комп'ютерна та офісна техніка, електроніка та техніка зв'язку, фармацевтичні продукти, наукові прилади, електричні машини і устаткування, хімічні продукти, неелектрична техніка й озброєння.

У свою чергу, методичні матеріали українських урядових установ щодо оцінювання технологічного рівня промислових підприємств більшою мірою зосереджені на критеріях визначення поточного технологічного стану суб'єкта підприємницької діяльності.

Основними параметрами оцінювання обрані такі: питома вага високотехнологічної продукції у виручці від реалізації продукції підприємства; ефективність виробничо-господарської діяльності підприємства; технічний рівень виробництва; техніко-технологічний рівень продукції; рівень кваліфікації працівників підприємства; рівень інноваційної діяльності.

Звісно, стратегія підвищення технологічності виробництва промислового підприємства може бути більш ефективною, якщо у державі впроваджуються заходи щодо стимулювання та підтримки технологічного оновлення та науково-технічного розвитку промислових підприємств.

Встановлено, що економічне стимулювання технологічного оновлення промислових підприємств не досліджувалось у комплексі. Синтез понять «економічне стимулювання» та «технологічне оновлення промислових підприємств» дав можливість сформувати цілісну економічну категорію.

Економічне стимулювання технологічного оновлення промислових підприємств має відбуватися на основі ринкових законів – отримання прибутку за рахунок розробки та втілення нових технологій.

Економічне стимулювання технологічного оновлення – це система заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для здійснення НДДКР та інноваційної діяльності промисловими підприємствами, що реально підвищує їх технологічний рівень і позитивно впливає на прибутковість господарської діяльності.

Серед найважливіших напрямів має бути підтримка високотехнологічного сектору економіки за допомогою інстру-

ментів економічного стимулювання інноваційної діяльності, зокрема податкового стимулювання технологічного оновлення промислових підприємств. При реформуванні податкової системи її фіскальну спрямованість слід доповнювати функціями стимулювання технологічного розвитку.

Запропонована база ІАЗ управління промисловими підприємствами на основі принципів податкового стимулювання.

Основні її підсистеми представляють групи показників, що характеризують технологічний рівень реалізованої продукції, продуктивність праці, стан основних засобів, обсяги інноваційних витрат та прибутковість промислового підприємства.

Підприємства можуть суттєво покращити економічні результати своєї діяльності, скориставшись інформацією щодо можливостей і умов отримання податкового стимулювання, що ґрунтується на розумінні доцільності здійснювати витрати, пов'язані з підвищенням технологічного рівня виробництва.

Пропонується змінити фокус податкових органів, які, крім традиційної їм фіскальної функції, мають виконувати функцію регулювання та стимулювання промислових підприємств, що впроваджують нові передові технології в господарську діяльність.

У світовій практиці державного регулювання технологічного розвитку промисловості найпоширенішими методами є податкове стимулювання та пряма державна підтримка.

Основні відмінності цих методів такі: державна підтримка потребує обов'язкового здійснення контролю за розпорядженням бюджетними коштами, можливості її застосування обмежені кількістю як самих промислових підприємств – отримувачів коштів, так і бюджетними лімітами фінансування.

Зокрема, у державна підтримка має більшу вартість транзакційних видатків завдяки необхідності підтримки складного механізму контролю та не завжди ефективними процедурами прийняття рішень, на які впливають значною мірою суб'єктивні фактори – корупція, асиметрія інформації, лобіювання тощо.

Водночас, податкове стимулювання враховує ринковий попит на технологічні рішення та забезпечує можливість його застосування значно більшою кількістю промислових підприємств у більшій сфері економічної діяльності.

Його обсяги залежать від стратегій розвитку, інвестування, здійснення капіталовкладень кожного окремого підприємства, що робить податкове стимулювання більш дієвим та гнучким методом порівняно з прямою державною підтримкою.

Зокрема, досліджений досвід застосування заходів державної підтримки та економічного стимулювання Канади, Великої Британії, Австрії, Угорщини, Туреччини та інших країн-членів ОЕСР підтверджує необхідність та високу ефективність використання податкового стимулювання технологічного оновлення промислових підприємств.

За економічним ефектом від застосування податкових стимулів лідером серед країн, що входять до Організації економічного співробітництва та розвитку є Канада. Проте, у кожній країні переважають певні інструменти податкового стимулювання промислових підприємств, але їх об'єднує орієнтація до заохочення здійснювати витрати на науково-дослідні й дослідницько-конструкторські роботи.

Базовими інструментами є прискорена амортизація устаткування, обладнання та нематеріальні активи; списання податку на прибуток шляхом зменшення оподатковуваного доходу або податкового кредиту через зменшення суми податкового зобов'язання.

Доцільним для запозичення у вітчизняну практику є алгоритм податкового стимулювання підприємств Канади. Він детально прописаний у канадському законодавстві, в якому визначено перелік видів витрат на технологічне оновлення промислових підприємств, що включено до бази розрахунку податкового кредиту, а також ставки податкових знижок.

Застосування в Україні податкового стимулювання здійснення інвестицій у тех-

нологічне оновлення може стати ефективним напрямом економічного стимулювання промислових підприємств.

При його застосуванні ринковий попит на технологічні рішення є визначальним при відборі напрямів науково-технічної та інноваційної діяльності, в які будуть спрямовані інвестиційні потоки.

При обмеженості фінансових ресурсів держави податкові стимули забезпечують можливість їх застосування значно більшою кількістю промислових підприємств. Вони не потребують наявності акумульованих грошових цільових фондів, не потребують складного організаційно-економічного механізму реалізації, контролінгу тощо.

Основними інструментами реалізації податкового стимулювання за допомогою податку на прибуток підприємства є: зменшення податкової бази з податку на прибуток у розмірі витрат інноваційного характеру; застосування знижених ставок при оподаткуванні прибутку; використання інвестиційного податкового кредиту; «податкові канікули»; використання прискореної амортизації.

Вважаємо, що скорочення бази оподаткування податку на прибуток підприємств у певному відсотку від розміру здійснених витрат на інновації та технологічне оновлення є оптимальним варіантом для вітчизняної податкової практики.

Також важливим питанням є розподіл повноважень і відповідальності між державним органом влади щодо організації та контролю економічного, у тому числі податкового стимулювання технологічного оновлення та розвитку підприємств національного господарства.

У зв'язку з цим, актуальним завданням у межах організації заходів податкового стимулювання є розробка дієвої системи інформаційно-аналітичного забезпечення управління технологічним оновленням промислових підприємств.

У ході дослідження даної проблеми сформовані теоретичні та практичні засади економічного стимулювання технологічного оновлення промислових підприємств, а саме:

· було встановлено критерії оцінки технологічного рівня промислового підприємства, що передбачало вивчення досвіду міжнародних організацій, які щорічно формують перелік високотехнологічних видів економічної діяльності;

· використано методичні матеріали урядових установ щодо оцінки технологічного рівня промислових підприємств, що більшою мірою були зосереджені на параметрах (критеріях), на основі яких визначається поточний стан господарюючого суб'єкта;

· проаналізований зарубіжний і вітчизняний досвід податкового стимулювання промислових підприємств підтвердив дієвість непрямих методів регулювання технологічного розвитку підприємницького сектору;

· проведене порівняння переваг і недоліків державної підтримки й економічного стимулювання засвідчило ефективність податкових стимулів інноваційної активності при обмеженості бюджетного фінансування НДДКР. Це засвідчує зростання актуальності використання податкового стимулювання (замість адресного фінансування) технологічного оновлення промислових підприємств за умов фінансово-економічної кризи в Україні;

· детально схарактеризовано систему інформаційно-аналітичного забезпечення економічного стимулювання технологічного оновлення промислових підприємств, яка ґрунтується на принципах податкового стимулювання й охоплює інформаційну базу та сукупність абсолютних і відносних показників оцінки технологічного рівня промислових підприємств.

Її було апробовано під час аналізу динаміки показників технологічного оновлення машинобудівних підприємств, на прикладі яких здійснювалася оцінка структурних трансформацій у цій сфері економічної діяльності.

· за допомогою апробованої системи показників було розроблено рекомендації з підвищення ефективності діяльності промислових підприємств та обґрунтовано шляхи вдосконалення системи інформаційно-аналітичного забезпечення (ІАЗ) еко-

Рис. 1.1. **Структурно-логічна схема вдосконалення податкового стимулювання технологічного оновлення**

Джерело: розроблено автором.

номічного стимулювання технологічного оновлення промислових підприємств;

· доведено, що на промислових підприємствах можна істотно покращити економічні результати їх діяльності на основі використання податкового стимулювання технологічного оновлення, скориставшись інформацією щодо можливостей і умов його отримання, а також розуміння доцільності здійснювати витрати, пов'язані з підвищенням технологічного рівня виробництва.

На основі вирішених завдань пропонується ряд заходів щодо удосконалення податкового стимулювання технологічного оновлення.

Побудовано структурно-логічну схему вдосконалення податкового стимулювання технологічного оновлення промислових підприємств, яка охоплює сукупність форм і методів, інформаційно-аналітичне забезпечення управління, інструменти економічного стимулювання на макро- і мікроекономічному рівнях, що взаємодіють між собою на принципах самофінансування господарської діяльності (див. рис. 1.1).

Формуванню напрямів удосконалення податкового стимулювання технологічного оновлення промислових підприємств передувало узагальнення та осмислення теоретичних засад економічного стимулювання технологічного оновлення промислових підприємств.

За допомогою цієї схеми схарактеризовано і сформовано задачі податкового стимулювання технологічного оновлення, до яких були віднесені державні органи влади на макроекономічному рівні, власники (інвестори) промислових підприємств на мезорівні, промислові підприємства на мікроекономічному рівні.

Організаційні блоки податкового стимулювання розглядаються переважно на макрорівні.

Форми розкриваються через сфери державної економічної політики, яка включає фіскальну, монетарну, інфляційну, інвестиційну, інноваційну, амортизаційну, зовнішньоекономічну, монопольну, соціальну, циклічну та політику ціноутворення (таблиця 1.1).

Таблиця 1.1

Хронологія та характеристика технологічних укладів

ТУ	Період	Країни-лідери	Ядро ТУ	Ключовий фактор	Організація виробництва
1	2	3	4	5	6
1	1780-1840	Англія, Франція, Бельгія	Текстильна промисловість, виплавка чавуну та обробка заліза, будівництво магістральних каналів	Водяний двигун	Модернізація виробництва, його концентрація на фабриках
2	1840-1890	Англія, Франція, Бельгія, США, Німеччина	Залізнично-дорожній і пароплавний транспорт, машинобудування, станкобудування, вугільна промисловість	Паровий двигун	Зростання масштабів виробництва на основі механізації
3	1890-1940	Англія, Німеччина, Франція, США, Нідерланди, Бельгія, Швейцарія	Електротехнічне та важке машинобудування, виробництво та прокат сталі, важке озброєння, кораблебудування, неорганічна хімія	Електро-двигун	Ріст різноманітності та гнучкості виробництва, якості продукції, стандартизація виробництва, урбанізація
4	1940-1990	Країни ЄЕС, Австралія, Канада, Японія, Швеція	Автомобілебудування, моторизоване озброєння, синтетичні матеріали, кольорова металургія, органічна хімія, електронна промисловість	Двигун внутріш-нього згорання	Масове виробництво серійної продукції, подальша стандартизація виробництва, конвеєри
5	1990-2020	Німеччина, Тайвань, Пд. Корея, Країни ЄЕС, Австралія, Швеція	Обчислювальна техніка, програмне забезпечення, авіаційна промисловість, телекомунікації, роботобудування, оптичні волокна	Газові технології	Об'єднання крупних корпорацій з малим бізнесом, вплив державного регулювання
6	1995-……	США, Країни ЄС, Японія	Біотехнології, нанотехнології, фотоніка, оптоелектроніка, аерокосмічна промисловість	Нетради-ційні джерела енергії	Крупний та малий бізнес, державне регулювання

Джерело: розроблено автором на основі [4].

Наступною складовою є методи податкового стимулювання технологічного оновлення промислових підприємств, які представлені прямими (адміністративного впливу на діяльність підприємства) та непрямими (економічними, переважно фінансовими) методами.

Економічний блок представлено інструментами стимулювання на основі принципів самофінансування технологічного оновлення і податкового стимулювання підвищення технологічного рівня виробництва.

«Інструмент» як «засіб, спосіб, що застосовується для досягнення будь-чого» [5], або «пристрій для якої-небудь роботи, справи». «Економічні інструменти – способи та засоби управління економікою, регулювання економічних процесів і відносин» [6].

Серед основних інструментів податкового стимулювання технологічного оновлення пропонується використовувати такі:

- зменшення податкової бази з податку на прибуток на суми витрат інноваційного характеру;

- застосування знижених ставок при оподаткуванні прибутку;
- використання інвестиційного податкового кредиту;
- «податкові канікули»;
- використання прискореної амортизації;
- звільнення від ПДВ операцій, що мають інноваційну спрямованість;
- спрощена процедура бюджетного відшкодування ПДВ для підприємств, які створюють та експортують інноваційну продукцію.

Інформаційно-аналітичне забезпечення охоплює правове (закони, кодекси, укази, постанови, розпорядження), нормативне (норми, нормативи, стандарти, еталони), методичне (система показників оцінки ефективності податкового стимулювання технологічного оновлення) та інформаційне (довідково-аналітична інформація, статистичні звітні та оперативні дані, звітність підприємств).

Проведений аналіз динаміки технологічного оновлення промислових підприємств у комплексі з виявленням структурних трансформацій при технологічному оновленні промислових підприємств з використанням методів податкового стимулювання дав можливість впровадити систему оцінювання ефективності економічного стимулювання технологічного оновлення промислових підприємств.

За допомогою структурно-логічної схеми вдосконалення податкового стимулювання технологічного оновлення було вдосконалено систему інформаційно-аналітичного забезпечення економічного стимулювання технологічного оновлення промислових підприємств.

Доцільним при впровадженні в Україні дієвого податкового стимулювання технологічного оновлення є затвердження Концепції податкового стимулювання технологічного оновлення, науково-технічної та інноваційної діяльності в Україні.

Також слід запровадити податкові механізми здійснення інноваційних проектів, реалізацію технологічного оновлення на базі центрів трансферу та комерціалізації технологій.

Пропонуємо детальніший перелік напрямів податкового стимулювання технологічного оновлення, науково-технічної та інноваційної діяльності промислових підприємств:

- податкове стимулювання діяльності наукових установ і вищих навчальних закладів – передбачити звільнення від сплати ввізного мита, податку на додану вартість та інших обов'язкових платежів наукові прилади, обладнання, запасні частини і витратні матеріали до них, реактиви, зразки, матеріали для дослідів, науково-технічну та навчальну літературу, що ввозяться в Україну для забезпечення власної науково-технічної діяльності наукових установ і організацій НАН України, галузевих академій наук та вищих навчальних закладів України [7, с. 248];
- стимулювання проведення підприємствами науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт – передбачити, враховуючи досвід держав – членів ЄС, податкове стимулювання проведення підприємствами наукових та дослідно-конструкторських робіт для НДДКР, здійснених підприємствами власними силами, а також НДДКР, замовлених підприємствами у наукових установ і вищих навчальних закладів, через збільшення витрат, що враховуються при визначенні оподаткованого прибутку, на певний відсоток від обсягу проведених науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (125–200 % у державах – членах ЄС) чи зменшення сум прибутку на певний відсоток коштів, витрачених на проведення НДДКР (20–35 % у державах – членах ЄС) [7, с. 249];
- податкове стимулювання інноваційної діяльності створених нових підприємств, малих та середніх підприємств – запровадити на певний період часу пільгове оподаткування доходів новостворених підприємств у разі виробництва високотехнологічної продукції, експорту високотехнологічної продукції [Там само];
- стимулювання інноваційної діяльності підприємств – запровадити пільгове оподаткування інвестицій у придбання і впровадження нових технологій та обладнання для їх використання через зменшення податку на прибуток у розмірі, що дорівнює

певному відсотку зазначених витрат, однак не більше ніж на 75 % від загальної суми податку на прибуток, якщо здійснюється закупівля вітчизняної технології, обладнання [Там само];

- запровадити зниження ставок податку для підприємств, що працюють винятково у сфері певних пріоритетних напрямів високих технологій (досвід Кореї: податкові канікули на період до 7 років для бізнесу в певних напрямах високих технологій) [7, с. 249];

- запровадити зниження ставок податку для експортноорієнтованих підприємств, що експортують високотехнологічну продукцію у певних напрямах високих технологій [Там само];

- податкове стимулювання реалізації інноваційних, інвестиційних проектів та проектів трансферу технологій – запровадити податкове стимулювання реалізації інноваційних, інвестиційних проектів і проектів трансферу технологій у пріоритетних галузях впродовж певного періоду із зарахуванням сум податків на спеціальні рахунки підприємств, з їх подальшим використанням на наукову і науково-технічну діяльність, розвиток науково-технологічної та дослідно-експериментальної бази для проектів у пріоритетних галузях, реєстрація яких здійснюється уповноваженим органом центральної виконавчої влади; проектів, які реалізуються через технологічні і наукові парки; проектів, що реалізуються через вільні економічні зони [Там само];

- стимулювання венчурної діяльності та кредитування інноваційної діяльності – передбачити: пільгове оподаткування дивідендів венчурних інноваційних фондів на час їх становлення; зменшення податкових зобов'язань банкам, які фінансуватимуть інноваційну діяльність [7, с. 250];

- стимулювання діяльності дослідно-конструкторських організацій та дослідних заводів – запровадити зниження ставок податку на прибуток: для дослідно-конструкторських організацій, що працюють за замовленнями підприємств і наукових установ та дослідних заводів; для конструкторсько-технологічних організацій, дослідних заводів та виробництв, що входять до науково-технічного комплексу, створеного на базі науково-дослідного інституту, від реалізації дослідних партій продукції та проведення дослідно-конструкторських і конструкторсько-технологічних робіт [Там само].

Прибуток, одержаний зазначеними підприємствами та організаціями від реалізації дослідних партій нової продукції, не підлягає оподаткуванню впродовж двох років після освоєння їх виробництва;

- запровадження підвищених ставок прибутку для застарілих, енергомістких технологій – створити інститут податкового пресингу для застарілих, енергомістких технологій, передбачивши супроводження таких заходів можливостями отримання підприємствами пільгових кредитів на модернізацію, освоєння нових технологій [7, с. 250];

- удосконалення амортизаційного регулювання інноваційної діяльності – в системі податкової амортизації запровадити диференційовані амортизаційні відрахування залежно від об'єктів основних засобів та нематеріальних активів з урахуванням терміну амортизації, які прийняті у провідних зарубіжних країнах, з метою накопичення грошових коштів, що акумулюватимуться на спеціальному рахунку для використання його на інноваційне оновлення основних засобів і нематеріальних активів [Там само];

- податкове стимулювання діяльності технологічних парків – враховуючи позитивні результати роботи технологічних парків України, доцільно повернути податкові та інші пільги для їх діяльності [Там само].

Ключовим напрямом удосконалення податкового стимулювання технологічного оновлення промислових підприємств є здійснення прогнозування показників технологічного оновлення промислових підприємств.

На основі розробленої системи ІАЗ економічного стимулювання технологічного оновлення промислових підприємств, яка включає 13 абсолютних та 10 відносних показників оцінки технологічного рівня підприємства, здійснено їх квартальній прогноз за наступні 8 кварталів (до 2016 року), основою якого є дані 20 попередніх кварталів (2010–2014 рр.).

Прогнозування проведено на прикладі ПАТ «Мотор Січ» як технологічного лідера

Таблиця 1.2

Індекс внутрішніх коливань прибутку від операційної діяльності ПАТ «Мотор Січ» за 2010-2014 роках

Вихідні дані		Розрахункові показники		
Квартал	Прибуток від операційної діяльності, тис. грн (y)	Індекс внутрішніх коливань ($I_К$)	$I_К - 1$	$(I_К - 1)^2$
1	253 735	0,49	-0,51	0,2598
2	267 247	0,52	-0,48	0,2339
3	388 827	0,75	-0,25	0,0619
4	678 589	1,31	0,31	0,0968
5	337 624	0,65	-0,35	0,1209
6	468 088	0,90	-0,10	0,0091
7	545 391	1,05	0,05	0,0029
8	735 857	1,42	0,42	0,1779
9	574 388	1,11	0,11	0,0121
10	652 533	1,26	0,26	0,0680
11	531 761	1,03	0,03	0,0008
12	656 089	1,27	0,27	0,0716
13	324 400	0,63	-0,37	0,1393
14	544 527	1,05	0,05	0,0027
15	292 804	0,57	-0,43	0,1886
16	1 029 123	1,99	0,99	0,9769
17	632 447	1,06	0,06	0,0037
18	1 234 849	2,07	1,07	1,1470
19	1 094 445	1,84	0,84	0,6981
20	682 585	1,14	0,14	0,0210
Разом	11 925 309	-	-	3,9742

Джерело: розроблено автором на основі [8]

серед 5 досліджуваних машинобудівних підприємств. Алгоритм і детальні розрахунки описано на прикладі прогнозування прибутку від операційної діяльності ПАТ «Мотор Січ».

У табл. 1.2 наведено розрахунок індексу внутрішніх коливань прибутку від операційної діяльності ПАТ «Мотор Січ» за 2010–2014 роки.

Необхідно розрахувати індекси внутрішніх коливань і узагальнюючий показник структурних зрушень. Для здійснення прогнозу до 2016 року за приклад обрано показник операційного прибутку ПАТ «Мотор Січ» (квартальні дані).

По-перше, визначається середнє значення операційного прибутку (*y*), для розрахунку індексів внутрішніх коливань.

$$\bar{y} = \frac{\sum y_i}{n} = \frac{11\,925\,309}{20} = 596\,265 \text{ тис.грн}, \quad (1.1)$$

$$I_К = \frac{y_i}{\bar{y}}. \quad (1.2)$$

Узагальнюючий показник структурних зрушень розраховується за такою формулою:

$$\sigma = \sqrt{\frac{1}{n}\sum(I_К - 1)^2} = 0{,}45. \quad (1.3)$$

Протягом чотирьох років значення прибутку від операційної діяльності за окремі квартали відхилялись від середньоквартального значення в середньому на 45 %.

Тенденція зміни прибутку від операційної діяльності відповідає прямолінійному тренду: $y = a + bt$.

Розрахуємо параметри цього рівняння:

$$a = \frac{\sum y \sum t^2 - \sum yt \sum t}{n \sum t^2 - \sum t \sum t} = 293\,179 \quad , (1.4)$$

$$b = \frac{n \sum ty - \sum y \sum t}{n \sum t^2 - \sum t \sum t} = 28\,865 \quad , (1.5)$$

Звідси рівняння тренду $y = 293\,179 + 28\,865\,t$.

Для побудови прогнозу обсягу прибутку від операційної діяльності виконаємо попередні розрахунки, що відображені в табл. 1.3.

$$S_\varepsilon = \sqrt{\frac{1}{n-m-1} \sum (y_1 - y_i)^2} = 93\,120 \quad (1.6)$$

Помилка прогнозної функції:

$$S_\rho = S_\varepsilon \sqrt{1 + \frac{1}{n} + \frac{3(n+2k-1)^2}{n(n^2-1)}} = 105\,557 \quad (1.7)$$

Вираховується довірча межа прогнозного значення для розрахунку прибутку ПАТ «Мотор Січ» у третьому кварталі 2015 року:

Верхня $y_{(n+k)} + t\,S_p = 957\,082 + 105\,557 = 1\,062\,640$.

Нижня $y_{(n+k)} - t\,S_p = 957\,082 - 105\,557 = 851\,525$.

Таблиця 1.3

Розрахунок прогнозу обсягу прибутку від операційної діяльності ПАТ «Мотор Січ»

Квартал	t	y	t^2	yt	Теоретичне значення $y_t = a + bt$	Помилка трендової функції $(y_i - y_t)$
1	1	253 735	1	253 735	322 044,5	-68 309,5
2	2	267 247	4	534 494	350 909,9	-83 662,9
3	3	388 827	9	1 166 481	379 775,2	9 051,8
4	4	678 589	16	2 714 356	408 640,6	269 948,4
5	5	337 624	25	1 688 120	437 506,0	-99 882,0
6	6	468 088	36	2 808 528	466 371,3	1 716,7
7	7	545 391	49	3 817 737	495 236,7	50 154,3
8	8	735 857	64	5 886 856	524 102,0	211 755,0
9	9	574 388	81	5 169 492	552 967,4	21 420,6
10	10	652 533	100	6 525 330	581 832,8	70 700,2
11	11	531 761	121	5 849 371	610 698,1	-78 937,1
12	12	656 089	144	7 873 068	639 563,5	16 525,5
13	13	324 400	169	4 217 200	668 428,9	-344 028,9
14	14	544 527	196	7 623 378	697 294,2	-152 767,2
15	15	292 804	225	4 392 060	726 159,6	-433 355,6
16	16	1 029 123	256	16 465 968	755 024,9	274 098,1
17	17	632 447	289	10 751 599	783 890,3	-151 443,3
18	18	1 234 849	324	22 227 282	812 755,7	422 093,3
19	19	1 094 445	361	20 794 455	841 621,0	252 824,0
20	20	682 585	400	13 651 700	870 486,4	-187 901,4
Разом	210	11 925 309	2 870	144 411210	-	-

Джерело: розроблено автором на основі [8].

Середнє квадратичне значення помилки трендової функції визначається за формулою (розрахунки здійснюються для третього кварталу 2015 року):

У табл. 1.4 наведені поквартальні прогнозні значення обсягу прибутку від операційної діяльності ПАТ «Мотор Січ» у 2016 році.

Таблиця 1.4

Прогнозні значення обсягу прибутку від операційної діяльності ПАТ «Мотор Січ» у 2016 році, тис. грн

Квартал	Прогнозне значення прибутку	Верхня межа прогнозного значення	Нижня межа прогнозного значення
1	899 352	1 004 909	793 795
2	928 217	1 033 774	822 660
3	957 082	1 062 640	851 525
4	985 948	1 091 505	880 391
5	1 014 813	1 120 370	909 256
6	1 043 679	1 149 236	938 121
7	1 072 544	1 178 101	966 987
8	1 101 409	1 206 966	995 852

Джерело: розроблено автором на основі [8].

Графік обсягу прибутку від операційної діяльності ПАТ «Мотор Січ» у 2010–2016 роках наведено на рис. 1.2, що включає поквартальні дані за 2010–2014 роки (20 кварталів) і прогнозні дані за 2015–2016 роки (8 кварталів).

Прогнозне значення прибутку ПАТ «Мотор Січ» у другому кварталі 2015 року, яке було обчислене з довірчою межею, було порівняно з фактичними результатами діяльності підприємства за даний період.

Фактичний обсяг отриманого прибутку знаходиться у довірчому інтервалі, що підтверджує придатність запропонованої інформаційної бази і моделі планування (з імовірністю 93 %). Це дозволило з більшою впевненістю використовувати дану модель для прогнозування показників на 2016 рік.

Аналогічно прогнозуванню прибутку від операційної діяльності здійснено щоквартальний прогноз абсолютних показників системи комплексної оцінки технологічного рівня промислового підприємства за 2015–2016 роки (див. табл. 1.5).

За прогнозними даними встановлено, що квартальна виручка від реалізації високотехнологічної продукції на 4 квартал 2016 року має досягти 1 978 млн. грн, а виручка від реалізації продукції за аналогічний період – 3 132 млн. грн (див. табл. 1.5).

Крім того, наведено прогнозні значення відносних показників системи комплексної оцінки технологічного рівня промислово-

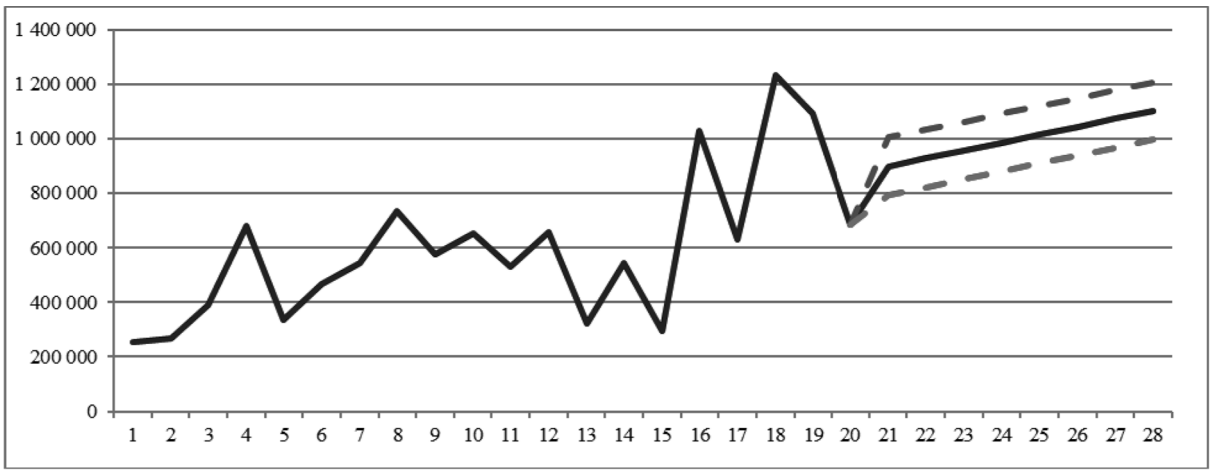

Рис. 1.2. **Прогноз прибутку від операційної діяльності ПАТ «Мотор Січ» у 2010–2016 роках**

Таблиця 1.5

Щоквартальний прогноз абсолютних показників системи комплексної оцінки технологічного рівня промислового підприємства (на прикладі ПАТ «Мотор Січ») до 2016 року

млн грн

№	Показник	2015 рік				2016 рік			
		1	2	3	4	1	2	3	4
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Виручка від реалізації високотехнологічної продукції	1 577	1 635	1 692	1 749	1 806	1 863	1 921	1 978
	Верхня межа прогнозного значення	1 810	1 872	1 935	1 998	2 061	2 125	2 188	2 253
	Нижня межа прогнозного значення	1 344	1 397	1 449	1 500	1 551	1 602	1 653	1 703
2	Виручка від реалізації продукції	2 486	2 578	2 670	2 762	2 855	2 947	3 039	3 132
	Верхня межа прогнозного значення	2 851	2 951	3 052	3 153	3 254	3 357	3 459	3 562
	Нижня межа прогнозного значення	2 120	2 205	2 289	2 372	2 455	2 537	2 619	2 701
3	Виручка від реалізації експортованої високотехнологічної продукції	1 394	1 442	1 489	1 537	1 585	1 632	1 680	1 727
	Верхня межа прогнозного значення	1 614	1 666	1 719	1 772	1 825	1 879	1 933	1 987
	Нижня межа прогнозного значення	1 174	1 217	1 260	1 302	1 344	1 386	1 427	1 468
4	Витрати на оплату праці	829	879	929	979	1 029	1 078	1 128	1 178
	Верхня межа прогнозного значення	1 287	1 346	1 406	1 467	1 528	1 591	1 654	1 717
	Нижня межа прогнозного значення	371	412	452	490	529	566	603	639
5	Чисельність працівників, осіб	27 104	27 153	27 205	27 258	27 304	27 351	27 407	27 459
	Верхня межа прогнозного значення	27 130	27 180	27 230	27 280	27 330	27 380	27 430	27 480
	Нижня межа прогнозного значення	27 076	27 126	27 176	27 226	27 276	27 326	27 376	27 426
6	Витрати на соціальні заходи	298	316	334	352	370	388	405	423
	Верхня межа прогнозного значення	463	484	505	527	549	571	594	617
	Нижня межа прогнозного значення	134	149	163	177	190	204	217	230
7	Амортизація	328	351	373	396	418	441	464	486
	Верхня межа прогнозного значення	510	537	563	590	617	645	673	701
	Нижня межа прогнозного значення	146	165	184	202	220	237	255	272
8	Прибуток від операційної діяльності	899	928	957	986	1015	1044	1073	1101
	Верхня межа прогнозного значення	1005	1034	1063	1092	1120	1149	1178	1207
	Нижня межа прогнозного значення	794	823	852	880	909	938	967	996

9	Залишкова вартість основних засобів	5 187	5 472	5 757	6 042	6 327	6 612	6 897	7 182
	Верхня межа прогнозного значення	5 938	6 238	6 540	6 843	7 147	7 453	7 759	8 066
	Нижня межа прогнозного значення	4 437	4 706	4 974	5 241	5 507	5 772	6 035	6 298
10	Первісна вартість основних засобів	6 729	7 030	7 331	7 632	7 934	8 235	8 536	8 837
	Верхня межа прогнозного значення	7 398	7 713	8 029	8 347	8 665	8 984	9 305	9 626
	Нижня межа прогнозного значення	6 059	6 347	6 633	6 918	7 202	7 485	7 767	8 048
11	Обсяг інноваційних витрат	893	940	987	1 034	1 082	1 129	1 176	1 223
	Верхня межа прогнозного значення	1 404	1 462	1 521	1 580	1 640	1 701	1 763	1 825
	Нижня межа прогнозного значення	382	418	454	489	523	556	589	621
12	Загальна сума операційних витрат промислового підприємства	5 259	5 592	5 926	6 259	6 592	6 926	7 259	7 593
	Верхня межа прогнозного значення	8 203	8 597	8 996	9 401	9 810	10 223	10 640	11 061
	Нижня межа прогнозного значення	2 314	2 587	2 855	3 117	3 375	3 629	3 878	4 124
13	Власний капітал	9 911	10 346	10 781	11 216	11 651	12 086	12 521	12 956
	Верхня межа прогнозного значення	10 698	11 149	11 601	12 055	12 510	12 967	13 424	13 882
	Нижня межа прогнозного значення	9 125	9 544	9 961	10 377	10 792	11 206	11 618	12 030

Джерело: розроблено автором на основі [8].

го підприємства (на прикладі ПАТ «Мотор Січ») за 2015–2016 роки. Прогнозується скорочення питомої ваги високотехнологічної продукції лише на 1 %, проте за коефіцієнтом високотехнологічності промислового підприємства буде збережена висока оцінка (7 балів) у 2015–2016 роках (див. табл. 1.6).

Прогнозоване зростання обсягів виручки від реалізації експортованої високотехнологічної продукції забезпечить високе значення коефіцієнту експорту високотехнологічної продукції на рівні 0,88 у 2015–2016 роках, що відповідає значенню 2013 року (9 балів).

Витрати на оплату праці за прогнозом також мають істотно зрости за 2 роки, що призведе до зростання коефіцієнта витрат на оплату праці, за яким ПАТ «Мотор Січ» може покращити свою оцінку з 7 до 10 балів. Це буде забезпечено за рахунок більш стрімкого зростання витрат порівняно зі збільшенням чисельності працівників.

Відрахування на соціальні заходи зростають пропорційно витратам на оплату праці, зростання їх обсягів також має забезпечити максимальну оцінку як у 2015, так і в 2016 році.

Обрана амортизаційна політика орієнтована на постійне технологічне оновлення. Прогнозні обсяги амортизаційних відрахувань на одного працюючого у 2015 році плануються на рівні 53 тис. грн, а в 2016 році – 66 тис. грн. За коефіцієнтом відрахувань на амортизацію ПАТ «Мотор Січ» так може покращити свою оцінку з 7 до максимальних 10 балів.

Прогнозні дані обсягу прибутку від операційної діяльності ПАТ «Мотор Січ» у 2015–2016 роках вказують на його зростання до 1 101 млн. грн у 4 кварталі 2016 року (див. рис. 1.2). На одного працівника має припадати 138,3 тис. грн операційного прибутку в 2015 році (4 бали) та 154,4 тис. грн у 2016 році (4 бали), що на 1 бал вище порівняно з 2010–2014 роками.

Основні засоби також зазнають змін, їх поступове оновлення призведе до зростання рівня придатності з 73 % у 2013 році до 81 % у 2016 році, що забезпечить плюс 1 бал за цим критерієм у 2016 році.

Таблиця 1.6

Прогноз відносних показників системи комплексної оцінки технологічного рівня промислового підприємства (на прикладі ПАТ «Мотор Січ») за 2015–2016 роки

№	Коефіцієнт	2015		2016	
		Значення	Оцінка	Значення	Оцінка
1	2	3	4	5	6
1	Високотехнологічність промислового підприємства	0,63	7	0,63	7
	Верхня межа прогнозного значення	0,63	7	0,63	7
	Нижня межа прогнозного значення	0,63	7	0,63	7
2	Експорт високотехнологічної продукції	0,88	9	0,88	9
	Верхня межа прогнозного значення	0,89	9	0,88	9
	Нижня межа прогнозного значення	0,87	9	0,86	9
3	Витрати на оплату праці	132,66	10	160,71	10
	Верхня межа прогнозного значення	201,83	10	236,17	10
	Нижня межа прогнозного значення	63,36	5	85,21	7
4	Відрахування на соціальні заходи	47,69	10	57,76	10
	Верхня межа прогнозного значення	72,54	10	84,83	10
	Нижня межа прогнозного значення	22,88	5	30,66	7
5	Відрахування на амортизацію	53,12	10	65,88	10
	Верхня межа прогнозного значення	80,65	10	95,92	10
	Нижня межа прогнозного значення	25,60	6	35,88	8
6	Прибутковість промислового підприємства	104,45	4	114,97	4
	Верхня межа прогнозного значення	138,60	5	152,26	6
	Нижня межа прогнозного значення	70,26	3	77,66	3
7	Придатність основних засобів	0,79	7	0,81	8
	Верхня межа прогнозного значення	0,82	8	0,84	8
	Нижня межа прогнозного значення	0,76	7	0,78	7
8	Інноваційна діяльність	0,37	8	0,39	8
	Верхня межа прогнозного значення	0,50	10	0,51	10
	Нижня межа прогнозного значення	0,19	4	0,22	5
9	Інноваційні витрати	0,17	3	0,16	3
	Верхня межа прогнозного значення	0,17	3	0,17	3
	Нижня межа прогнозного значення	0,16	3	0,15	3
10	Рентабельність власного капіталу	0,25	3	0,24	3
	Верхня межа прогнозного значення	0,31	4	0,30	4
	Нижня межа прогнозного значення	0,18	2	0,18	2
	Загальна оцінка технологічного рівня	*x*	*71*	*x*	*72*
	Верхня межа прогнозного значення	x	76	x	77
	Нижня межа прогнозного значення	x	51	x	58

Джерело: розроблено автором на основі [204].

Враховуючи досить значне зростання обсягів витрат, істотно мають зрости інноваційні витрати. Зростання доходів (виручки від реалізації) ПАТ «Мотор січ» відбуватиметься повільніше. Тому коефіцієнт інноваційної діяльності зросте у 2015 році до 0,37 (8 балів) та у 2016 році до 0,39 (8 балів), що значно перевищує значення 2010–2013 рр. (0,24–0,32).

Проте зростання загальної суми операційних витрат призведе до зменшення питомої ваги інноваційних витрат, але воно буде неістотним – у 2015 році до 0,17 (3 бали) та у 2016 році до 0,16 (3 бали).

АНОТАЦІЯ

У статті схарактеризовано систему інформаційно-аналітичного забезпечення економічного стимулювання технологічного оновлення промислових підприємств, яка грунтується на принципах податкового стимулювання й охоплює інформаційну базу та сукупність абсолютних та відносних показників оцінки технологічного рівня промислових підприємств.

SUMMARY

The system of information and analytical support of economic stimulation of technological renovation of industrial enterprises, based on the principles of tax incentives that covers an information base and a set of absolute and of relative indicators of evaluation of the technological level of industrial enterprises is characterized in the article.

Прогнозується збільшення власного капіталу ПАТ «Мотор Січ» з 10 до 13 млрд грн, що буде забезпечено за рахунок отриманого чистого прибутку машинобудівного підприємства.

Рентабельність власного капіталу залишиться на рівні 2014 року (24–25 %), що є нижче від середнього значення за 4 роки (2010–2013 рр.). Прогнозна оцінка за 2015–2016 роки – 3 бали. Прогнозується, що загальна оцінка технологічного рівня ПАТ «Мотор Січ» зростатиме і в 2016 році до 72 балів.

Максимальна оцінка у 2010–2013 роках становила 63 бали. Підвищення технологічного рівня ПАТ «Мотор Січ» відбудеться за рахунок зростання продуктивності праці, яке буде досягнуто збільшенням обсягів валової доданої вартості підприємства (табл. 1.6).

Позитивний вплив на загальну оцінку технологічного рівня забезпечило зростання витрат на оплату праці, відрахувань на соціальні заходи, амортизаційних відрахувань. За 3, 4 і 5 показниками підприємство заробить додаткових 9 балів у 2015 і 2016 роках. Також вищу оцінку ПАТ «Мотор Січ» отримає за коефіцієнтом прибутковості, придатності основних засобів та інноваційної діяльності.

Однак перспективний сценарій розвитку підприємства залежить від зважених управлінських рішень щодо технологічного розвитку за всіма описаними критеріями.

Висновки

Серед напрямів удосконалення податкового стимулювання технологічного оновлення промислових підприємств запропоновано його структурно-логічну схему, що є сукупністю форм і методів, інформаційно-аналітичного забезпечення управління, інструментів економічного стимулювання на макро- і мікроекономічному рівнях, що взаємодіють між собою на принципах самофінансування господарської діяльності. На сонові розробленої системи інформаційно-аналітичного забезпечення економічного стимулювання технологічного оновлення промислових підприємств здійснено прогноз до 2016 року. Прогнозування проведено на прикладі ПАТ «Мотор Січ».

Література

1. Дмитрук О. Я. Технологічне оновлення як складова розширеного відтворення підприємств машинобудівного комплексу в умовах інтеграції / О. Я. Дмитрук // Вісн. Хмельниц. нац. ун-ту. – 2010. – № 2. – Т. 1. – С. 97–100.
2. Копець Г. Р. Реструктуризація та техніко-технологічне оновлення підприємств / Г. Р. Копець // Вісн. Нац. ун-у «Львівська політехніка». – 2000. – № 391. – С. 214–219.
3. Радованов С. В. Управління техніко-технологічним оновленням промислового підприємства в умовах перехідної економіки: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.06.02 / С. В. Радованов; НАН України; Ін-т регіональних дослідж. – Л., 2001. – 21 с.
4. Китова Г. А. Государство в инновационных проектах: возможности и ограничения / Г. А. Китова, Т. Е. Кузнецова,- С. А. Самоволева // Форсайт. – 2007. – № 1 (1) – С. 54–61.
5. Толковый словарь Ефремовой [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.efremova.info/
6. Толковый словарь В. И. Даля On-line. Современное написание слов. Републикация выполнена на основе II издания (1880–1882 гг.). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vidahl.agava.ru/
7. Інноваційна Україна 2020: національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця та ін.; НАН України. – К., 2015. – 336 с.
8. Фінансова звітність ПАТ «Мотор Січ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.motorsich.ua/rus/investors/othetnost/bux/

ОЦІНЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ - ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

КРИВЕНЦОВА Антоніна Михайлівна - аспірант кафедри фінансів та банківської справи, Київський університет ринкових відносин

ПАВЛОВСЬКА Олена Валентинівна - доктор економічних наук, професор кафедри фінансів підприємств ДВНЗ „Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"

УДК : 336:368.013(477)

В научной статье приведены основные методики оценки финансовой устойчивости страховых компаний, учитывая опыт стран: США, Канады, Европы и России. Проанализированы ключевые комплексные показатели оценки финансовой устойчивости страховых компаний. Обзор Дискриминант факторные модели оценки вероятности банкротства страховых компаний на основе зарубежного опыта. Приведены особенности оценки финансовой устойчивости страховых компаний на основе исследований мировых рейтинговых агентств.

Ключові слова : оцінка, фінансова стійкість, платоспроможність, рейтинг, банкрутство.

Постановка проблеми

У світовій та вітчизняній практиці для оцінювання фінансової стійкості страхових компаній застосовується комплекс кількісних та якісних методик оцінки (IRIS, NAIC, CAR), що проводяться органами державного управління або незалежними рейтинговими агентствами (Standard & Poor's, Moody's Investor Service, A.M. Best, Fitch IBCA, Moody's Investor Service та Weiss Research). При цьому аналіз економічного змісту, логіки, інструментарію та механізмів оцінювання фінансового стану страхових компаній у зарубіжних країнах на методичному рівні потребує перевірки запропонованих гіпотез на емпіричному рівні, на базі зовнішніх джерел економічної інформації, а також результатів наукових досліджень і аналізу можливостей їх адаптації в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Велика кількість зарубіжних науковців і практиків, розглядали дані проблеми, зокрема: Альтман Е.[14], Барс М. [16], Бірман К. [17], Фулмер Дж. [19], Спрінгейт Г. [23], Таффлер Р. [24], Тішоу Г. [24] тощо. Проблемами вивчення зарубіжних методик оцінювання фінансової надійності займались і вітчизняні вчені, такі як : Клепікова О. А. [3], Опешко Н. С. [6], Світлична О. С. [9], Сорокіна Л. В. [10], Ткаченко Н. В. [11] та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми

Проте вітчизняними науковцями недостатньо систематизовано комплекс зарубіжних методик оцінки та виявлено можливості їх застосування у вітчизняних умовах. При цьому застосування для розрахунку значної кількості показників, апробованих у міжнародній практиці й скоригованих з урахуванням особливостей розвитку економіки України, дасть можливість побудувати достатньо об'єктивну картину розвитку страхового бізнесу.

Відповідно, **метою статті** є узагальнення та системний аналіз провідних міжнародних та окремих зарубіжних методик оцінювання фінансової стійкості страхових компаній та можливостей їх адаптації в Україні.

Виклад основного матеріалу

Методики оцінювання фінансової стійкості страхових компаній будується на фундаментальному аналізі, що включають у себе

аналіз їх фінансової звітності та показників, фінансового управління, фінансових конкурентних переваг, конкурентів і ринків. Вони фокусуються на загальному стані фінансів і розглядаються, як фактори, у тому числі процентні ставки, виробництва, доходів. Застосовується також аналіз контрактів на акції, ф'ючерсів.

У вітчизняній та зарубіжній науці та практиці не існує єдиного підходу до системи показників фінансової стійкості саме страхових організацій. У більшості методик пропонується оцінювати фінансову стійкість страхових організацій на основі системи показників фінансової стійкості будь-якої організації з адаптацією їх до галузевих особливостей цієї сфери.

Регуляторними органами різних країн в якості тестів раннього попередження використовуються різні набори показників. Держфінпослуг запровадив сукупність показників, що розроблені Національною асоціацією регуляторів страхового ринку США на початку 1970-х років і використовуються в США та Канаді. Ця сукупність передбачає всебічну оцінку фінансового стану страхових компаній за допомогою чотирнадцяти коефіцієнтів, більшість з яких була визнана Держфінпослуг як придатна для застосування в нашій країні [7].

Порівняння методик та показників різних підходів до оцінки фінансової стійкості страхових компаній різних країн наведено у табл. 1.

Найстаріша система оцінювання – Insurance Regulatory Information System (IRIS) США є системою простих фінансових коефіцієнтів із діапазоном «нормальних значень». Впроваджені в середині 1970-х роках коефіцієнти IRIS змінювались, але несуттєво. Основою для розрахунку більшості коефіцієнтів (7 із 11) у системі IRIS є чистий прибуток. У тестах раннього попередження більшість коефіцієнтів розраховується на основі так званого капіталу, під яким розуміють чисті активи, тобто активи за балансом за вирахуванням нематеріальних активів та зобов'язань за балансом [16, p. 32].

За тестами раннього попередження IRIS чисті премії не можуть перевищувати капітал більш ніж у 1-2 рази. З погляду систем США та Швеції, зміни можуть також бути негативними (але не більш ніж 10 -20 % за рік), також встановлюється верхня межа (приріст не повинен перевищувати 20-50 % за рік) [4, с. 195].

Доповненням показників IRIS є система скорінгу ризику Financial Analysis Solvency Tools (FAST), що також базується на коефіцієнтах. FAST була розвинута на початку 1990-х. На відміну від IRIS коефіцієнти FAST не розголошуються. Перевагою тесту FAST є наявність декількох діапазонів, що показують ступінь відхилення від «норми» [20].

У системі показників NAIS (США) вживають поняття нетто-премії, тоді як показники системи IRIS та тести раннього попередження використовують для розрахунку чисті (або чисті зароблені) премії [4, с. 194].

Порівняння показників оцінки за системами регулювання страхової діяльності IRIS та NAIS, які використовуються різними системами регулювання страхової діяльності наведено у табл. 2.

Система показників оцінки фінансової стабільності у Канаді OSFI включають : зміну зростання активів, зміни зростання капіталу, чистий показник ризику, брутто-коефіцієнт ризику, зміна капіталу, показник заборгованості, надлишки допомоги, капітал і надлишок зобов'язань, необхідні ресурси, інвестиційний ризик, інвестиційна прибутковість, зобов'язання до активів, втрата за надлишок, повернення GAAP капіталу, розвиток капіталу.

Варто зазначити, що у країнах Європи для оцінки платоспроможності та фінансової стійкості страхових компаній використовуються системи відносних показників. У Європейській страховій практиці для характеристики платоспроможності страховика використовується показник рівня достатності покриття власними коштами (CAR – Capital adequacy Ratio). У залежності від величини CAR, компанії дається певна оцінка достатності покриття власними коштами [3, с. 33]. Згідно із заданим показником, для закордонних страховиків, які здійснюють ризикове страхування, рекомендовані такі параметри оцінювання платоспроможності : достатнє, нормальне, добре, надійне, зразкове (табл. 3.).

Чинне страхове законодавство ЄС щодо платоспроможності страхових компаній та дотримання їх фінансової стійкості склада-

Таблиця 1

Порівняння методик та показників різних підходів до оцінки фінансової стійкості (тестів раннього попередження) страхових компаній *

№ п/п	Тести раннього попередження (Україна)	Методика Росії	Методика CAR (Європа)	Показник у системи IRIS(США)	Методика OSFI (Канада)
1	Показник дебіторської заборгованості	Показник достатності страхових резервів	Показник фактичного рівня платоспроможності	Показник ліквідності активів (ПЛА)	Зміни зростання активів
2	Показник ліквідності активів	Показники достатності власних коштів	Показник нормативного рівня платоспроможності	Показник обсягів страхування (андерайтингу)	Зміни зростання капіталу
3	Показник ризику страхування	Показники залежності від перестрахувального портфелю	-	Показник змін у сумі чистих премій	Чистий показник ризику
4	Зворотній показник платоспроможності	Показники інвестиційної діяльності	-	Показник незалежності від перестрахування	Брутто-Коефіцієнт ризику
5	Показник доходності	Показники загальної платоспроможності	-	Показник дохідності інвестицій	Зміна капіталу
6	Показник обсягів страхування	Показники ліквідності	-	-	Показник заборгованості
7	Показник змін у капіталі	Показники рентабельності	-	-	Надлишки допомоги
8	Показник змін у сумі чистих премій	-	-	-	Капітал і надлишок зобов'язань
9	Показник незалежності від перестрахування	-	-	-	Необхідні ресурси
10	Показник відношення чистих страхових резервів до капіталу	-	-	-	Інвестиційний ризик
11	Показник доходності інвестицій	-	-	-	Інвестиційна прибутковість
Оцінка	**Бали - 1,2,3,4**	**Рейтинг - A,B,C,D**	**Оцінка покриття (недостатнє, нормальне, добре, надійне, відмінне)**	-	Зобов'язання в % до активів
				-	Втрата за надлишок
				-	Повернення GAAP капіталу
					Розвиток капіталу
					-

** розроблено автором на основі [4, 5, 8, 10, 25]*

Таблиця 2

Порівняння показників, які використовуються різними системами регулювання страхової діяльності*

№ пп	Показники	Показник у системи IRIS(США)	Показник у системи NAIS (США)	Показник у системі Фінансової інспекції Швеції
1	Показник дебіторської заборгованості (ПДЗ)	–	+ (С2)	–
2	Показник ліквідності активів (ПЛА)	± (К7)	± (С1)	–
3	Показник ризику страхування (ПРС)	–	± (А1)	± (П12)
4	Зворотній показник платоспроможності (ЗПП)	–	± (D2)	± (П8, П9,П10)
5	Показник доходності (ПД)	–	–	± (П7)
6	Показник обсягів страхування (андерайтингу)	± (К4)	± (В1)	± (П3)
7	Показник змін у капіталі (ПЗК)	–	+ (В3)	± (П3)
8	Показник змін у сумі чистих премій	+ (К2)	± (А2)	± (П1)
9	Показник незалежності від перестрахування	–	–	± (П5)
10	Показник незалежності від перестрахування	± (К9)	–	–
11	Показник дохідності інвестицій	+ (К5)	+ (В2)	–

* *розроблено автором на основі [4, 25]*

ється із низки директив і впроваджувальних заходів, які стосуються страхування життя, страхування, не пов'язаного із страхуванням життя, страхуванням автотранспорту, перестрахуванням, кредитоспроможності, обліку, електронної торгівлі, страхових груп, страхового посередництва та ліквідації (Директиви про платоспроможність (I), Solvency II) [2].

Відповідно до Директиви 2009/138/ЄС Solvency II оцінка платоспроможності страховиків здійснюється через розрахунок показника необхідного платоспроможного капіталу (SCR), який розраховується як сума коштів, що здатна покрити збитки страхової компанії за умови реалізації всіх ризиків, що виникають у процесі її діяльності [1].

Вимоги достатності капіталу представлені двома пороговими значеннями: необхідним платоспроможним капіталом (SCR) та необхідним мінімальним капіталом (MCR) (див. рис. 1.).

Наявність достатніх фінансових ресурсів: застосовується до всіх страхових компаній та складається з основних кількісних вимог до власних коштів, технічних резервів, розрахунку вимог до капіталу відповідно до Solvency II (фактична маржа платоспроможності – the Solvency Capital Requirements – SCR та нормативна маржа платоспроможності – Minimum Capital Requirements – MCR) [18, p. 63].

Фактична маржа платоспроможності (SCR) – це ключова вимога до платоспро-

Таблиця 3

Інтегральне якісне оцінювання платоспроможності страховика за допомогою CAR – Capital Adequacy Ratio*

№ пп	Значення CAR, %	Оцінка покриття
1	<0	Достатнє
2	Від 0 до 25	Нормальне
3	Від 26 до 50	Добре
4	Від 51 до 75	Надійне
5	>75	Зразкове

* *розроблено автором на основі [3, 12]*

можності, яка ґрунтується на оцінці ризиків. Solvency II встановлює два методи для оцінки нормативної маржі платоспроможності: стандартна європейська формула та внутрішня модель, яка самостійно розроблена компанією [22].

Для здійснення оцінки вимог Solvency II та визначення розміру SCR застосовуються такі складові показника : 1) SCR mkt – необхідний капітал для покриття ринкового ризику; 2) SCRdef – необхідний капітал для покриття ризику дефолту контрагентів;- 3) SCRnl – необхідний капітал для покриття страхового ризику за видами страхування іншими, ніж страхування життя та здоров'я;- 4) health SCR – необхідний капітал для покриття ризику страхування здоров'я; 5) SCR Op – необхідний капітал для покриття операційного ризику [6, с. 86].

Загальний розмір SCR за усіма видами ризиків визначається за формулою 1 [18, p. 87]:

$$SCR = BSCR + SCRop = \sqrt{Corrji \times SCRj \times SCRi} + SCRop \quad (1),$$

де BSCR – це базовий необхідний капітал платоспроможності; Corrji– попарні коефіцієнти кореляції; i – рядки кореляційної матриці; j – колонки кореляційної матриці.

Ще однією складовою моніторингу платоспроможності страхових компаній зарубіжних країн є показник капіталу на основі ризику (Risk-Based Capital – RBC), формула розрахунку, що визначає мінімальний рівень капіталу, якого була введена в середині 1990-х років. У залежності від фактичної величини показника система RBC має п'ять «рівнів дії» регулятора стосовно необхідності і обсягів втручання [7].

У Росії визначення рівня фінансової стійкості визначається за допомогою групи показників на основі показників якості активів, страхової діяльності, страхових резервів, капіталізації та прибутковості. Ці укрупнені показники (коефіцієнти) включають 21 підкоефіцієнт, які оцінюються та просумовуються згідно з питомою вагою (див. табл. 4) [5].

У разі якщо страхова компанія не має публічного кредитного рейтингу, то оцінка фінансової стійкості і платоспроможності страхової компанії здійснюється шляхом аналізу фінансових показників, розрахованих на підставі бухгалтерської звітності страхової компанії [5].

В Україні ж ключовий підхід до визначення фінансової надійності страховиків розроблено Державною комісією з регулювання ринку фінансових послуг України (Держфінпослуг), яка затвердила Рекомендації щодо аналізу діяльності страховиків. У практику діяльності страховиків було запроваджено тести раннього попередження на основі критеріїв, які використовуються регуляторами Європи, США та Канади [8].

В Україні до методики оцінювання визначення фінансової надійності страховиків долучені такі коефіцієнти : показник дебіторської заборгованості (коеф. ваг – 0,05); показник ліквідності активів (коеф. ваг – 0,125); показник ризику страхування (коеф. ваг – 0,075); зворотній показник платоспроможності (коеф. ваг – 0,225); показник доходності (коеф. ваг – 0,075); показник змін у капіталі (коеф. ваг – 0,075); показник змін у сумі чистих премій (коеф. ваг – 0,075); показник незалежності від перестрахування (коеф. ваг – 0,225); показник доходності інвестицій (коеф. ваг – 0,075). Оцінки виставляються по 4- баль-

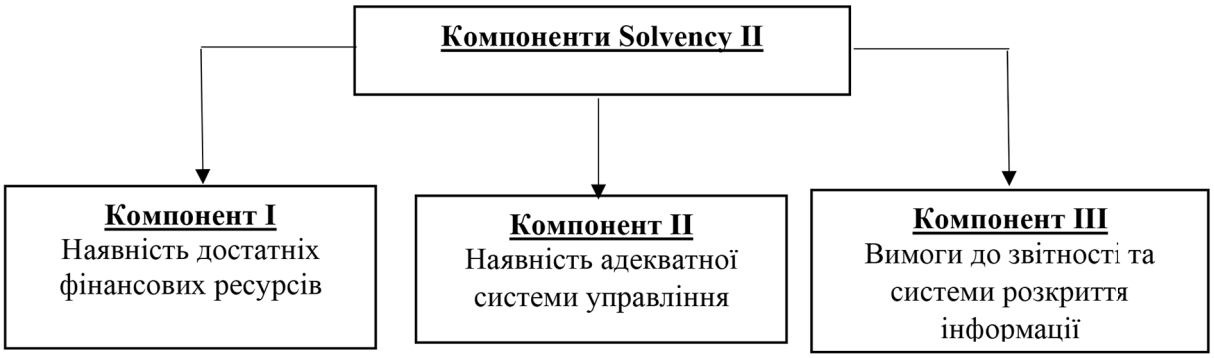

Рис. 1. Компоненти достатності капіталу Solvency II*

*- *власна розробка автора*

ній системі і в залежності від діапазону, в який потрапило значення відповідного показника.

Відповідно до Рекомендацій здійснюється аналіз капіталу, активів, перестрахування, страхових резервів, дохідності, ліквідності і надається відповідна оцінка. Методикою визначаються такі оцінки стійкості : стійка – фінансові показники знаходяться на високому рівні; задовільна – відсутні серйозні проблеми, фінансові показники знаходяться на середньому рівні; гранична – фінансовий стан викликає побоювання, фінансові показники знаходяться на рівні значно нижчому за середній; незадовільна – вважається неприпустимим, фінансовий стан є дуже нестабільним [8].

Варто зазначити, що проблемами оцінювання фінансової стійкості страхових компаній в Україні, що вимагають усунення, є : недоступність до результатів оцінки широких

Таблиця 4

Методика оцінювання рівня фінансової стійкості страхових компаній – досвід Росії*

№ пп	Коефіцієнти	Підкоефіцієнти	Питома вага, %
1	Показники якості активів	Акції, частки в капіталі, облігації / власний капітал компанії	25
		Ліквідні активи / чисті страхові резерви	25
		Ліквідні активи / зобов'язання	30
		Зобов'язання / активи за винятком частки перестраховиків у страхових резервах	20
2	Показники страхової діяльності	(Страхові премії на кінець останнього звітного періоду / страхові премії на кінець попереднього звітного періоду) - 1	25
		(Страхові збори-нетто на кінець останнього звітного періоду / страхові збори - нетто на кінець попереднього періоду) - 1	25
		Приріст сукупної премії / власний капітал на кінець попереднього періоду	25
		Страхові премії-нетто / сукупні премії	25
3	Показники страхових резервів компанії	Чисті страхові резерви компанії / страхові премії-нетто	30
		Приріст страхових премій-нетто / приріст чистих страхових резервів	30
		Чисті страхові виплати та відрахування в страхові резерви / чисті страхові резерви	40
4	Показники капіталізації	Власний капітал / активи	40
		Власний капітал / страхові премії-нетто	15
		Страхові виплати та відрахування в страхові резерви / власний капітал	30
		(Власний капітал на кінець звітного періоду / власний капітал на початок звітного періоду) - 1	15
5	Показники прибутковості	Прибуток до оподаткування / середньорічні активи компанії	20
		Прибуток до оподаткування / сукупні страхові премії	15
		Комісійні витрати та витрати, пов'язані з укладенням договорів страхування / премії-нетто	10
		Чисті страхові збитки і відрахування в страхові резерви / премії-нетто	25
		Чистий інвестиційний дохід / середні інвестиційні активи	10
		Комісійні витрати та витрати, пов'язані з укладенням договорів страхування, чисті страхові виплати і відрахування в страхові резерви за вирахуванням чистих інвестиційних доходів / премії-нетто	20

* *розроблено автором на основі [5]*

кіл громадськості; неможливість отримання проміжних коефіцієнтів для проведення інших видів оцінок.

Л. В. Шірінян також, як недолік зазначених тестів, розглядає невідокремлення показників страхової діяльності у методиці [13, с. 153].

Досить поширеним у світі є й інтегральний метод оцінювання фінансового стану страхових компаній, що ґрунтується на розрахунку інтегрального показника. Серед інтегральних методів діагностики найбільш застосовуваними є методики діагностики загроз банкрутства, що реалізуються на основі дискримінантного аналізу.

У зарубіжних країнах найбільш поширеними є дискримінанті факторні моделі оцінювання фінансового стану, що побудовані

Таблиця 5

Оцінювання імовірності банкрутства за основними зарубіжними моделями *

Моделі імовірності банкрутства	Моделі	Структура моделі
П'ятифакторна модель Е. Альтмана (1983 р.)	$Z = 0,717 * X_1 + 0,847 * X_2 + 3,107 * X_3 + 0,420 * X_4 + 0,998 * X_5$	X_1 – оборотні активи мінус зобов'язання до валюти балансу; X_2 – чистий прибуток до вартості активів; X_3 – прибуток до загальної вартості активів; X_4 – вартість акцій до поточних зобов'язань; X_5 – виручка до вартості активів
Модель Романа Ліса	$Z= 0,063 * x_1 + 0,092 * x_2 + 0,057 * x_3 + 0,001 * x_4$	X_1 — відношення оборотного капіталу до активів;X_2 — відношення прибутку до всіх активів;X_3 — відношення нерозподіленого прибутку до всіх активів;X_4 — відношення власного капіталу до позичкового капіталу.
Модель Таффлера і Тішоу	$Z= 0,53 * x_1 + 0,13 * x_2 + 0,18 * x_3 + 0,16 * x_4$	x1 – співвідношення прибутку від реалізації і суми короткострокових зобов'язань підприємства; x2 – співвідношення оборотних активів та суми всіх зобов'язань; x3 – співвідношення короткострокових зобов'язань та суми всіх активів; x4 – співвідношення суми продаж та суми всіх активів
Модель Спрінгейта	$Z = 1,03X_1 + 3,07X_2 + 0,66X_3 + 0,4X_4$,	X_1 – оборотні активи до вартості активів; X_2 – прибуток до виплат до вартості активів; X_3 – прибуток до виплат до поточних зобов'язань; X_4 – виручка до загальної вартості активів.
Універсальна функція дискримінанта	$Z= 1,5 * X_1 + 0,08 * X_2 + 10 * X_3 + 5 * X_4 + 0,3 * X_5 + 0,1 * X_6$	X_1 – відношення грошового потоку до зобов'язань; X_2 – відношення валюти балансу до зобов'язань; X_3 – відношення прибутку до валюти балансу; X_4 – відношення прибутку до виручки від реалізації; X_5 – відношення запасів до виручки; X_6 – відношення виручки до валюти балансу.
Модель Фулмера	$Z = 5,528X1 + 0,212X2 + 0,073X3 + 1,270X4 – 0,120X5 + 2,335X6 + 0,575X7 + 1,083X8 + 0,894X9 – 6,075$	X1 – нерозподілений прибуток/баланс; X2 – виручка/баланс; X3 – прибуток до сплати податків/власний капітал; X4 – грошовий потік/ зобов'язання; X5 – довгострокові зобов'язання/ баланс; X6 – короткострокові зобов'язання/ активи; X7 – log (матеріальні активи); X8 – оборотний капітал/ зобов'язання; X9 – log (прибуток до оподаткування + проценти до сплати/виплачені відсотки).

** розроблено автором на основі [14, 15, 19, 21, 23, 24]*

за допомогою мультиплікативного дискримінантного аналізу (MDA) Е. Альтмана [14],- Р. Таффлера та Х. Тішоу [24], К. Беєрмана [17], Г. Ліса [21] (див. табл. 5).

За п'ятифакторною моделлю Е. Альтмана [14] враховано чинники вартості капіталу, чистого прибутку, зобов'язань та обсягів реалізації страхових компаній.

Якщо Z до 1,8, то існує дуже висока імовірність банкрутства.

За моделлю Р. Ліса [21] враховано чинники структури капіталу страхових компаній, структури їх пасивів та обсяги чистого прибутку. Якщо Z перевищує 0,037, то ймовірність банкрутства низька.

Р. Таффлер і Х. Тішоу [24] враховує у власній оціночній моделі співвідношення прибутку до зобов'язань, структури зобов'язань, співвідношення реалізації до загальних активів. Висока імовірність банкрутства за моделлю Р. Таффлера і Х. Тішоу визначається, якщо Z < 0,3.

У моделі Г. Спрінгейта [23] враховуються чинники структури активів, прибутку та виручки відносно активів компаній. Якщо Z < 0,862, підприємства отримують оцінку В «крах В».

Згідно з універсальною дискримінантною функцією [15], компанії є напівбанкрутами (0 < Z < 1 – крмпаніям загрожує банкрутство, якщо вони не здійснять санаційних заходів). Функція враховує чинники руху грошових коштів, прибутку, структури балансу, структуру виробничих запасів, обсягів реалізації та прибутку. Згідно з моделлю Дж. Фулмера [19], якщо H < 0, крах неминучий, модель враховує чинники нерозподіленого прибутку, структури балансу, оборотного капіталу та прибутковості.

Ці моделі оцінювання широко застосовуються і у вітчизняних умовах, проте найбільш застосовуваними серед них в Україні є лише моделі Е. Альтмана [14] та Г. Спрінгейта [23].

З метою оперативного визначення ступеня фінансової стійкості та оцінки страхових компаній у світі, як потенційних партнерів у ділових відносинах, широко застосовується порівняльна рейтингова комплексна експрес-оцінка. Провідними міжнародними рейтинговими агентствами у сфері страхування в наш час вважаються : Standard & Poor's, Moody's Investor Service, A.M. Best, Fitch IBCA, Moody's Investor Service та Weiss Research.

При визначенні рейтингу Standard & Poor's застосовується методика, заснована на обробці найрізноманішніших кількісних і якісних даних. Рейтингова методика припускає детальний аналіз таких чинників: ризики країни, галузеві ризики, конкурентоспроможність компанії, менеджмент і корпоративна стратегія, корпоративна система ризик-менеджменту, операційна ефективність, інвестиційна діяльність, достатність капіталу (зокрема достатність перестраховки і технічних резервів), ліквідність і фінансова гнучкість [9, с. 212].

Методика Fitch Ratings з рейтингування страхових компаній призначена для того, щоб дати уявлення про основні рейтингові чинники, які Fitch розглядає при рейтингуванні компаній цього сектора, а також їх боргових зобов'язань і зобов'язань перед страхувальниками. Під час аналізу страхових компаній Fitch спирається на такі основні чинники: галузева специфіка і операційне середовище; специфіка компанії і управління ризиками; фінансові показники; стратегія менеджменту і корпоративне управління; чинники власності, підтримки і групи [11, с. 103].

При ухваленні рішення про присвоєння рейтингу Moody's розглядає всі відповідні фактори ризику й ураховує всі точки зору, керуючись такими принципами [9, с. 213]: акцент на довгострокову перспективу; акцент на стабільність і передбачуваність грошових потоків (насамперед виявляються фактори, що визначають генерування грошових потоків і, особливо, їх передбачуваність і стійкість.

В Україні працюють власні вітчизняні рейтингові агентства. Особливо часто застосовують результати оцінки компанії РА «Експерт-Рейтинг». Суть методики полягає в оцінці поточного рівня платоспроможності страхової організації та всебічному аналізі можливостей покриття майбутніх зобов'язань, тобто її фінансової стійкості.

Хоча диференціація показників, які використовуються для характеристики фінансової стійкості страховика в Україні за відповідними групами та напрямами діяльності, має позитивне значення, проте все більшої актуальності набуває подальше вдосконалення іс-

нуючої системи оцінки шляхом : покращення стандартів розкриття інформації щодо всіх учасників фінансового ринку, зокрема і щодо страхових компаній; поступового зростання рейтингової культури на фінансовому ринку в цілому та застосування міжнародних рейтинг [12, с. 28].

У сучасних вітчизняних умовах нагально необхідно усунути наступні недоліки фінансової оцінки : коефіцієнти важливості у методиці попередження не завжди відображають ступінь значення даного показника, чотирибальна система оцінювання не завжди дозволяє адекватно оцінити в динаміці зміну фінансової стійкості і має бути удосконалена.

Аналізуючи діяльність страхових компаній, слід враховувати й інші, використовувані зарубіжною практикою показники, що характеризують фінансову стійкість, до яких належать: коефіцієнт автономії (коефіцієнт концентрації власного капіталу), фінансової залежності, фінансового ризику, маневреності власного капіталу, структури покриття довгострокових, довгострокового залучення коштів, фінансової незалежності капіталізованих вкладень. Таким чином, для оптимізації ефективності фінансової стійкості страхових компаній, необхідним є визначення факторів, що впливають на фінансову стійкість страхових компаній.

Висновки

В умовах необхідності застосування моделей зарубіжного досвіду потрібні зміни щодо адаптації до міжнародних стандартів фінансової звітності для порівняння фінансової стійкості вітчизняних і зарубіжних компаній, щодо забезпечення публічності та прозорості результатів фінансової та рейтингової оцінки, необхідним є напрацювання узагальненої рейтингової оціночної системи показників фінансової стійкості страхових компаній, підвищення ступеня контролю за етапністю фінансової оцінки страхових компаній, врегулювання законодавчих вимог щодо сфери перестрахування.

Література

1. Директива 2009/138/ЄС Solvency II Європейського Парламенту та Ради від 25 листопада 2009 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dfp.gov.ua/746.html. – Назва з екрану.

2. Європейські стандарти платоспроможності страхових компаній (Solvency 1 та Solvency 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ufin.com.ua/analit_ mat/sdu/015.htm. – Назва з екрану.

3. Клепікова О. А. Розробка моделей оцінки економічної спроможності страхової компанії з використанням сучасних технологій імітаційного моделювання / О. А. Клепікова //Вісник соціально-економічних досліджень. –2013. – Вип. 2(1). – С. 32-39.

4. Лопата О. О. Система оцінки фінансової стійкості страхової компанії [Текст] /- О. О. Лопата, Н. О. Кобилинець, Л. Л. Лялька // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України : зб. наук.техн. пр. Львів : НЛТУ України, 2009.– Вип. 19.5. – С. 191-196.

5. Методика оценки финансовой устойчивости и платежеспособности Страховой компании [Электронный ресурс]. – Режим доступа : file:///E:/UPLOAD/metodika%20(3).pdf. – Назва з екрану.

6. Опешко Н.С. Вплив положень Solvency II на розвиток національного ринку страхових послуг / Н. С. Опешко // Розвиток ринків фінансових послуг в умовах глобалізації: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (29 листопада 2012 р.). – Х.: ХНЕУ, ТО Ексклюзив, 2012. – - С. 85-87.

7. Показники оцінки фінансового стану страховика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.virtual.ks.ua/essays-term-papers-and-diplomas/6982-performance-evaluation-of-the-financial-condition-of-the-insurer.html. – Назва з екрану.

8. Про затвердження Рекомендацій щодо аналізу діяльності страховиків : Розпорядження Державної Комісії регулювання ринків фінансових послуг від 17.03.2005 р.- № 3755 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://expert-rating.com/data/upload/PI-ratings/rk_gosfinuslug_3755_strah.pdf. – Назва з екрану.

9. Світлична О. С. Актуальні проблеми рейтингування страхових компаній [Текст] / О. С. Світлична // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Львів : Львівська політехніка, 2010. – № 691: Ме-

АНОТАЦІЯ

У науковій статті наведено основні методики оцінки фінансової стійкості страхових компаній, враховуючи досвід країн : США, Канади, Європи та Росії. Проаналізовано ключові комплексні показники оцінки фінансової стійкості страхових компаній. Узагальнено дискримінанті факторні моделі оцінювання імовірності банкрутства страхових компаній на основі зарубіжного досвіду. Наведено особливості оцінювання фінансової стійкості страхових компаній на основі досліджень світових рейтингових агентств.

SUMMARY

In the scientific article the basic methodology for assessing the financial stability of insurance companies, taking into account the experience of countries : USA, Canada, Europe and Russia. Analyzed key comprehensive performance evaluation of financial stability of insurance companies. Generally discriminant factor model estimates the probability of bankruptcy of insurance companies on the basis of foreign experience. The peculiarities of assessing the financial stability of insurance companies based on the research of international rating agencies.

неджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – С. 210-217.

10. Сорокіна Л.В. Аналіз підходів оцінки фінансової стійкості страховиків / Л. В. Сорокіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ea.dgtu.donetsk.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/5527/1/%D0%A1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D0%9B_%D0%92.pdf. – Назва з екрану.

11. Ткаченко Н. В. Особливості діяльності рейтингових агентств в галузі страхування / Н. В. Ткаченко // Вісник Української академії банківської справи. – 2009. – № 2(27). –- С. 103–108.

12. Турбина К. Е. Зарубежный опыт государственного регулирования банкротства страховщиков / К. Е. Турбина // Страховое право. – 2007. – №. 3. – С. 27–39.

13. Шірінян Л. В. Рейтингова система і рейтинг-оцінка фінансової стійкості страхових компаній Україні / Л. В. Шірінян // Світ фінансів. – 2007. – № 2. – С. 152–163.

14. Altman E. I. Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy / E. I. Altman // The Journal of Finance. – 1968. – №4. – P. 589 – 609.

15. Baixauli J. S. The bias of unhealthy SMEs in bankruptcy prediction models / J. S. Baixauli, A. Mo´dica-Milo // Journal of Small Business and Enterprise Development. 2010. – Vol. 17. – No. 1– pp. 60–77.

16. Barth M. Risk-Based Insurance Solvency Regulation in the U.S., Presented at World Bank Contractual Savings Conference Supervisory and Regulatory Issues in Private Pensions and Life Insurance / M. Barth. – November, 2003. – 115 p.

17. Beermann K. Prognosemöglichkeiten von Kapitalverlusten mit Hilfe von Jahresabschlüssen / K. Beermann // Westfälischen Wilhelms-Universität Münster. – Düsseldorf, 1976. – Band 11. – S. 118 – 121.

18. Directive 2009/138/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009 on the takingup and pursuit of the business of Insurance and Reinsurance (Solvency II) (recast) // Official Journal of the European Union (OJEU). – 17.12.2009. – L 335. – P.1-155.

19. Fulmer J. G. Jr. Bankruptcy Classification Model for Small Firms / J.G. Jr. Fulmer, J.E. Moon, T. A. Gavin, M.J. Erwin // Journal of commercial Bank Lending. – 1984. – pp. 25-37.

20. Insurance Core Principles and Methodology, International Association of Insurance Supervisors, October 2003. – 99 p.

21. Lawson G. H. (1971). Accounting for financial management:some tentative proposals for a new blueprint. ProblemsofInvestment / G. H. Lawson. – Oxford: Blackwell. – 1971. – pp.40.

22. QIS5 Technical Specifications [Електронний ресурс] / CEIOPS 5.07.2012. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/internal_market/insurance/docs/solvency/ qis5/201007/technical_specifications_en.pdf. – Назва з екрану.

23. Springate G. Predicting the Possibility of Failure in a Canadian Firm (Unpublished Masters Thesis). SimonFraserUniversity / G. Springate. – 1978. – 112 p.

24. Taffler R. Going, going, gone – four factors which predict / Taffler R., Tishaw H. // Accountancy. – March 1977. – P. 50 – 54.

25. The Early Warning Test Ratios for General Insurers World Bank Distance Learning Washington, DC April 9, 2001. – 23 p.

СПОЖИВЧЕ КРЕДИТУВАННЯ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ В УМОВАХ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

ВОВЧАК Ольга Дмитрівна - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри банківської страви ДВНЗ «Університет банківської справи»

АНТОНЮК Оксана Іванівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку та аудиту Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту

УДК 336.77:366.2 (477)

Статья посвящена исследованию развития потребительского кредитования в Украине. Рассмотрены теоретические подходы к сущности потребительского кредита, проанализированы особенности его эволюции и раскрыты причины, которые сдерживают его развитие в Украине.

Ключевые слова: кредит, потребительский кредит, коммерческий банк, просроченная задолженность, кредитоспособность.

Постановка проблеми

Споживчий кредит займає важливе місце у соціально-економічному розвитку більшості країн. Актуальність споживчого кредитування зростає з кожним роком, що пояснюється прагненням фізичних осіб до зростання рівня життя. Водночас активізація споживчого кредитування є економічно важливою і вигідною не тільки для населення, а й для банківських установ та для стабілізації й розвитку економіки держави загалом. Його роль сьогодні значно зростає і в Україні, незважаючи на фінансово-економічну нестабільність та погіршення макроекономічних показників. У макроекономічному плані споживчий кредит збільшує сукупний платоспроможний попит на предмети споживання і послуги, що стимулює розширення обсягів їх виробництва.

Значне зростання обсягів споживчого кредиту в Україні стало важливим чинником розвитку банківської системи й економіки загалом. Водночас споживче кредитування пов'зане з високими ризиками, перш за все, кредитними, що може спричинити кризові явища у банківській системі через погіршення якості кредитного портфеля.

Стан дослідження

Теоретичні засади споживчого кредитування досліджено у працях таких зарубіжних учених, як: Дж. Сінкі, П.Роуз, Р.Гросіан, Дж. Вулфел, О.Лаврушин. Основні напрями розвитку споживчого кредитування висвітлено також і у багатьох працях вітчизняних авторів: О. Барановського, У. Владичин, Б. Івасіва, С. Ілляшенка, В. Лагутіна, О. Морозової, А. Мороза, С. Реверчука, М. Савлука, Я. Чайковського та інших. Зазвичай учені переважно акцентують увагу на сутності споживчого кредитування, при цьому питанням впливу споживчого кредитування (позитивного чи негативного) на розвиток економіки країни, перспективам його розвитку в умовах фінансово-економічної нестабільності приділяється недостатньо уваги.

Метою дослідження в рамках статті є розкриття етапів становлення та еволюції споживчого кредитування, його ролі на кожному з етапів в розвитку економіки України в умовах фінансово-економічної нестабільності та окреслення перспективних напрямів його активізації й підвищення ролі в національній економіці.

Виклад основного матеріалу дослідження

Одним із найбільш поширених видів банківського кредитування у розвинених країнах світу є споживче кредитування. Саме цей вид кредиту є визначальним стимулювальним чинником інтенсифікації розвитку економіки [5, с. 69]. Споживчий кредит і виконання ним перерозподільної функції вирішує протиріччя між цінами на предмети тривалого користування й наявними доходами населення за необхідності реалізації продукції виробниками. Скориставшись кредитом, фізичні особи наближують досягнення споживчих цілей і отримують речі, власниками яких вони стали б лише в майбутньому. Виробники ж товарів і послуг мають можливість пришвидшити реалізацію продукції і завершити кругообіг капіталу. Саме в цьому і полягає основне призначення споживчого кредиту – сприяння підвищенню життєвого рівня населення й прискоренню економічного розвитку.

Сьогодні в економічній літературі відсутній єдиний підхід до визначення сутності споживчого кредиту. Дану економічну категорію розглядають лише в контексті кредитування загалом, що, на нашу думку, є не зовсім коректно. Наукові підходи до визначення сутності споживчого кредиту наведено у табл. 1.

З огляду на розглянуті підходи до визначення сутності споживчого кредиту, ми вважаємо, що під споживчим кредитом слід розуміти грошові кошти, які надаються фізичним особам – резидентам країни у національній валюті банками та небанківськими фінансовими установами для задоволення особистих потреб, що не пов'язані із підприємницькою діяльністю, на засадах поверненості, платності, забезпеченості та строковості.

В економічній літературі також звертається увага на те, що кредиторами при споживчому кредитуванні можуть виступати як банки, так і небанківські кредитні установи, підприємства торгівлі, суб'єкти господарювання, фізичні особи і держава [6, с. 117]. В Україні небанківськими кредитними установами, що надають споживчий кредит, є ломбарди й кредитні спілки. Водночас, як свідчать офіційні статистичні дані, рівень розвитку банківського споживчого кредитування в Україні значно вищий порівняно з небанківським. Тому вплив саме банківського споживчого кредитування на розвиток вітчизняної економіки розглянемо детальніше

Вважаємо, що еволюція банківського споживчого кредитування в Україні охоплює такі етапи (рис. 1).

Розглянемо запропоновану періодизацію детальніше.

І етап «Зародження» (1991-1995 рр.) – характеризується глобальними змінами в усіх сферах національної економіки. Відбувається становлення банківської системи незалежної України на фоні гіперінфляції, тотального безробіття, зниження доходів населення. За таких умов споживче кредитування не могло розвиватись належним чином.

ІІ етап «Становлення» (1995-2000 рр.). Економіка країни повільними темпами стабілізується. Водночас відбувається становлення ринку споживчого кредитування. На даному етапі відсоткові ставки за споживчими кредитами були досить високими. Все більше банків стали використовувати споживчі кредити для фінансування потреб фізичних осіб. У цей же час з метою поширення споживчого кредитування та нарощення портфеля споживчих кредитів комерційні банки розпочинають співпрацю з великими торговельними мережами: «Фокстрот», «Епіцентр К», «Ельдорадо».

ІІІ етап «Активізація» (2000-2005 рр.). Комерційні банки в цей період активно кредитували фізичних осіб, впроваджували нові кредитні продукти, поступово спрощувалася процедура їх надання. Зокрема, у 2002 р. за рахунок кредитів кінцеве споживання фінансувалось у розмірі 2,3 % ВВП. Водночас відсоткові ставки все ще залишалися достатньо високими. У 2003 р. НБУ переглянув Положення про кредитування та скасував заборону надавати фізичним особам кредити в іноземній валюті, що відкрило шлях до надання валютних споживчих кредитів, які сприяли збільшенню пропозиції на ринку споживчих кредитів.

Таблиця 1

Наукові підходи до визначення поняття «споживчий кредит»

Автор	*Визначеня поняття «споживчий кредит»*
Закон України «Про банки і банківську діяльність» [8]	Споживчий кредит – це кредит, що надається споживачеві на придбання продукції для особистих потреб, які безпосередньо не пов'язані з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника.
Закон України «Про захист прав споживачів» [9]	Споживчий кредит – це кошти, що надаються кредитодавцем (банком або іншою фінансовою установою) споживачеві на придбання продукції. При цьому під продукцією маються на увазі будь-які виріб (товар), робота чи послуга, що виготовляються, виконуються чи надаються для задоволення суспільних потреб.
Бондар О.П. [3, с. 5]	Споживчий кредит - це надання державою, підприємствами, кредитними інститутами і окремими громадянами позичкової вартості (у грошовій, товарній і натуральній формі) населенню для використання її на споживчі потреби на засадах повернення і, як правило, з виплатою відсотка
Івасів Б.С. [7, с. 482]	Споживчий кредит - це вид позички, яка надається торговими компаніями, банками та іншими кредитно-фінансовими установами споживачеві для придбання товарів та оплати побутових послуг .
Івченко М. [11, с. 7]	Споживчий кредит – це кредит, який надається фізичним особам на придбання споживчих товарів та послуг і який погашається поступово. Споживчий кредит характеризує відносини, що виникають з приводу фінансування потреб кінцевого споживання.
Кудряшов С.В. [12, с. 5]	Споживчий кредит - це один з видів банківського кредиту, що обслуговує фінансування особистих та господарських потреб домогосподарств як кінцевих споживачів валового внутрішнього продукту.
Лаврушин О. І. [2, с. 346]	Зміст споживчого кредиту складають відносини при яких населення є позичальником (у ранніх працях). Продаж підприємствами торгівлі споживчих товарів з відстрочкою платежу або надання банками позичок на купівлю споживчих товарів, а також на оплату різного роду витрат особистого характеру (сучасний погляд).
Мороз А.М. [1, с.178]	Споживчий кредит – це кредит, що спрямовується на задоволення особистих потреб людей, тобто обслуговує сферу особистого споживання.
Мочерний С. В. [13, с. 176]	Споживчий кредит – це кредит, який надається тільки в національній грошовій одиниці фізичним особам-резидентам України на придбання споживчих товарів тривалого користування та послуг і повертається в розстрочку, якщо інше не передбачено умовами кредитного договору. Між банком та населенням може існувати й посередник, наприклад торгівельна організація, однак при цьому зміст споживчого кредиту не змінюється;
Туган-Барановський М.І. [18, с. 306]	Споживчий кредит - це кредит, який слугує споживчим потребам особи, що кредитується».

Джерело: авторська розробка

IV етап «Кредитний бум»(2005-2008 рр.). У цей час відбувається суттєве посилення позицій споживчого кредитування і подальше зростання його обсягів, навіть в умовах фінансової нестабільності, коли банки змушені були змінювати умови кредитування майже щомісяця. За час «кредитного буму» 2005-2008 рр. на тлі стрімкого зростання ємності ринку споживчих товарів і послуг, кредити населенню розповсюдились на всі

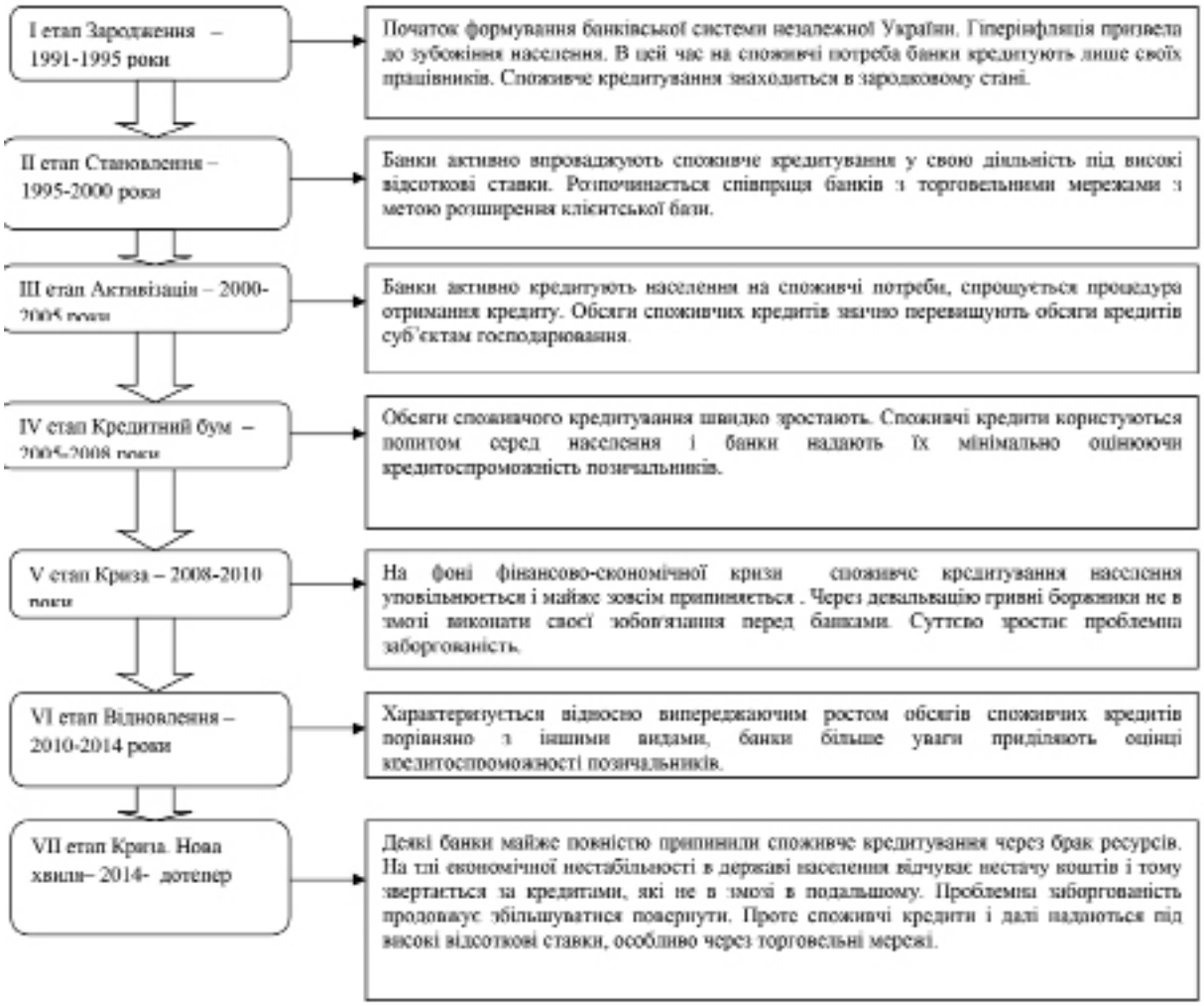

Рис. 1. **Етапи розвитку банківського споживчого кредитування в Україні**
Джерело: власна розробка

напрями споживання. У продуктовій лінійці банків швидко збільшувались пропозиції як різноманітних цільових кредитів (автомобілі, побутова техніка тощо), так і нецільових кредитів (готівкою і карткові). Перевірка кредитоспроможності практично не здійснювалася. Темпи зростання кредитів населенню в Україні до 2008 р. постійно перевищували темпи зростання доходів домогосподарств. З цієї причини в період «буму» кредитування в Україні населення дуже швидко (за 3-4 роки) звикло жити у борг. Якщо в 2004 р. рівень споживчих боргів був 6 %, то в 2008 р. він вже перевищував 44 % [17].

V етап «Криза» (2008-2010 рр.). Через світову фінансово-економічну кризу, яка суттєво вплинула на банківську систему України та національну економіку загалом, а також девальвацію гривні, з 2009 р. розпочалося падіння кількості виданих споживчих кредитів. Упродовж 2009 р. і більшої частини 2010 р. вітчизняні банки майже припинили кредитування фізичних осіб для задоволення їх споживчих потреб (у середньому щомісяця видавалося кредитів на суму 3–4 млрд. грн.) [17]. У цей час банки активно займалися над поверненням проблемних кредитів, кількість яких стрімко зростала. Нові кредити видавалися після ретельної перевірки кредитоспроможності позичальника, під значно вищі відсоткові ставки та на коротші терміни. З огляду на це вимоги до позичальників-фізичних осіб стали жорсткішими.

VI етап «Відновлення» (2010-2014 рр.). У другій половині 2010 р. ринок споживчо-

го кредитування став активізуватися після відновлення довіри населення та суб'єктів господарювання до вітчизняної банківської системи. Банки більше уваги стали приділяти мінімізації кредитних ризиків у сфері споживчого кредитування. Робота з проблемною заборгованістю дала свої результати – її обсяги почали поступово зменшуватися. Упродовж 2010 р. залишки за кредитами в іноземній валюті, виданих домашнім господарствам, зменшилися на 17,1%, або на 29 799 млн. грн., 2011 р. – на 20,9%, або на 30 231 млн. грн. – до 114 549 млн. грн. До кінця літа 2012 р. частка кредитів у гривні становила 48,2% від загального кредитного портфеля фізичних осіб (для порівняння до осені 2008 р. – 34,4%) [15].

VII етап «Криза. Нова хвиля» (2014- дотепер). У цей час частка споживчих кредитів строком до 1 року в портфелі вітчизняних банків становила більше 37%. Рівень кредитної заборгованості населення відносно ВВП знизився з 29,6 % у 2008 р. до 13,3 % на початок 2014 р. За інформацією Асоціації колекторського бізнесу України (АКБУ) за останні п'ять років сума проблемних боргів населення в кредитному портфелі кредитних установ збільшилася з 67 млрд. грн. до 75 млрд. грн., що становило в 2014 р. близько 45 % загального обсягу боргів [17]. Подальше зростання проблемних кредитів у банках у 2014-2015 рр. відповідало новій девальвації гривні та є підтвердженням хибності дозволеного у 2003 році кредитування населення в іноземній валюті, в той час як більшість доходів домогосподарства отримують у гривні, а економічний стан у країні оцінюється як нестабільний. Збільшення частки споживчих кредитів у кредитних портфелях банків упродовж 2014-2015 рр. пояснюється перерахунком залишків заборгованості за кредитами, що пов'язано зі зміною курсу гривні.

Як свідчить проведене дослідження, за досить короткий час споживче кредитування в Україні пройшло шлях від зародження до поступового зростання, водночас основні динамічні зміни в банківському споживчому кредитуванні відбулися за останні 10 років.

Сьогодні існує досить широкий спектр банківських продуктів зі споживчого кредитування як на ринку світовому, так і України. Завдяки кредитуванню на споживчі потреби задовольняються потреби населення, підвищується платоспроможний попит фізичних осіб, життєвий рівень загалом, а також певним чином згладжується соціальна нерівновага суспільства. Отже, вплив такого кредитування на розвиток національної економіки очевидний.

Як свідчить проведене дослідження, споживчий кредит відіграє суттєву роль у забезпеченні соціальних потреб населення, формуванні платоспроможного попиту, який, у свою чергу, впливає на розвиток економіки країни, полегшуючи процес реа-

Таблиця 2

Споживчі кредити домогосподарствам України, надані вітчизняними банками у 2009-2015 рр.

Період	Усього кредити домогосподарствам, млн. грн.	Споживчі кредити, млн.. грн.	Частка споживчих кредитів, %	Темп приросту споживчих кредитів	
				млн грн	%
01.01.2009	280 490	186 088	66	-	-
01.01.2010	241 249	137 113	57	-48 975	-26,3
01.01.2011	209 538	122 942	59	-14 171	-10,3
01.01.2012	201 224	126 192	63	3 250	2,6
01.01.2013	187 629	125 011	67	-1 181	-0,9
01.01.2014	193 529	137 346	71	12 335	9,9
01.01.2015	211 215	135 094	64	-2 252	-1,6
01.01.2016	174 869	104 879	60	-30 215	-22,4

Джерело: складено за даними [15]

лізації продукції, прискорюючи отримання прибутку і надходження доходів до Державного бюджету.

Споживче кредитування тісно пов'язане з різноманітними економічними та соціальними процесами. Це пояснюється тим, що, впливаючи один на одного, вони спричиняють певні зрушення в економіці, причому ці зміни можуть справляти різний ефект, як позитивний, так і негативний. Так, до переваг споживчого кредиту можемо віднести збільшення сукупного платоспроможного попиту на споживчі товари й послуги, який стимулює розширення виробництва в умовах ринкової економіки, де платоспроможний попит є основним чинником економічного зростання; прискорення обігу грошових коштів, що призводить до стимулювання фінансово-банківської галузі; розширення споживчого кредиту сприяє формуванню цивілізованих відносин на споживчому ринку країни [10, с. 81].

З метою оцінки ролі споживчого кредиту на вітчизняному кредитному ринку, сучасного стану його розвитку в Україні та виявлення впливу на розвиток вітчизняної економіки, проведемо ретроспективний аналіз обсягів споживчого кредитування, починаючи з 2009 р. (табл. 2).

Аналіз даних табл. 2 підтверджує тенденції розвитку споживчого кредитування в Україні в розрізі виділених етапів. Починаючи з 2009 р., спостерігається спад обсягів наданих споживчих кредитів – за 2009 р. це зменшення становило 26% або 48 975 млн. грн. Незважаючи на це, частка споживчих кредитів у загальному обсязі банківських кредитів домогосподарств залишалась відносно стабільною – у середньому 63% за досліджуваний період. З березня 2011 р. щомісячно видавалося споживчих кредитів на суму понад 8 млрд. грн. [15].

Така тенденція могла б спричинити нову хвилю активізації споживчого кредитування, але до кінця 2011 р. не зберіглась. Обсяг кредитів домашнім господарствам на кінець 2012 р. становив 187,6 млрд. грн., що майже на 100 млрд. грн. менше, ніж у 2008 р. Отже, кредитування населення до 2013 р. не було відновлене до докризових обсягів. - У 2011-2014 рр. на ринку споживчих кредитів активно розвивався лише сегмент дрібних кредитів – це готівкові кредити, кредитні карти та кредити на споживчі товари. Вони й забезпечили пожвавлення цього сегменту, про що свідчить деяке зростання – близько 10%, проте відновленню докризових обсягів кредитування завадила політична та економічна нестабільність в державі і вже за 2014-2015 рр. спостерігалося скорочення його обсягів на 22.4% або на 30 215,0 млн. грн. На тлі економічної нестабільності в країні багато банків, через підвищення ризиків цього виду кредитування, взагалі згорнули його. За результатами 2014 р. кількість банків, що надавали споживчі кредити, зменшилась

Таблиця 3

Кредити, надані домогосподарствам банками України в розрізі валют у 2009-2015 рр., млн. грн.

Період	Усього	Споживчі кредити				
		усього	у тому числі в розрізі валют			
			у гривні	%	в іноземній валюті	%
01.01.2009	280 490	186 088	66 693	35,84	119 395	64,16
01.01.2010	241 249	137 113	52 190	38,06	84 923	61,94
01.01.2011	209 538	122 942	52 478	42,69	70 464	57,31
01.01.2012	201 224	126 192	71 091	56,34	55 100	43,66
01.01.2013	187 629	125 011	85 384	68,30	39 627	31,70
01.01.2014	193 529	137 346	108 224	78,80	29 122	21,20
01.01.2015	211 215	135 094	95 763	70,89	39 331	29,11
01.01.2016	174 869	104 879	66 662	63,56	38 218	36,44

Джерело: складено за даними [15]

на 35 %, зменшилось і число пропозицій кредитних продуктів населенню [15]. Така ситуація зумовлена насамперед відпливом депозитів населення, зниженням ліквідності банків, новою хвилею неплатежів з боку позичальників і зростанням проблемної заборгованості.

З метою з'ясування причин коливань на ринку кредитів фізичним особам саме в сегменті банківських споживчих кредитів проаналізуємо структуру портфеля споживчих кредитів банків України в розрізі валют (табл. 3).

Як свідчать дані табл. 3, динаміка структури споживчих кредитів у розрізі валют є нестабільною. Валютні кредити становили 64,16% у 2008 р., 61,94% – у 2009 р. і 57,31% у 2010 р. всіх споживчих кредитів, виданих банками фізичним особам. Після заборони видавати споживчі кредити у валюті , їх частка постійно знижувалася з 43,66 % – у 2011 р, до 21,20 % – у 2014 р. [15]. Обсяги та частка кредитів у гривневому еквіваленті, навпаки, зростали аж до 2015 р. (рис. 2).

Зазначені зміни зумовлені, з одного боку, спочатку дозволом, а потім забороною надавати споживчі кредити населенню в іноземній валюті, з іншого, продиктовані реальними ресурсними можливостями банків, які змінились з відпливом іноземного капіталу й поступовим відновленням депозитів у гривні. Так, починаючи з 2014 р., знову відбувається зростання частки та обсягів валютних кредитів – до 36,44% станом на 01.01.2016 року [15]. При цьому зростання частки цих кредитів у кредитних портфелях банків упродовж 2014-2015 рр. пояснюється перерахунком залишків заборгованості за кредитами, що пов'язано зі зміною курсу гривні, а не реальним зростанням надання кредитів.

Що стосується структури споживчих кредитів у розрізі строків погашення, то у 2008-2011 рр. споживчі кредити терміном понад 5 років становили більше половини всіх кредитів, у 2012 р. їх частка впала до 38 %, у 2013 р. – до 28 %, а в 2014 р. – до 31%. Натомість частка споживчих кредитів строком до 1 року в кредитному портфелі постійно зростала з 13,5 % – у 2008 р. до 28,7 % – у 2012 р. та більше 37 % – у 2013- 2014 рр. (рис. 3).

Зауважимо, що структура споживчих кредитів в Україні у 2008-2015 рр. у розрізі цільового спрямування свідчить про зростання частки споживчих кредитів на тлі скорочення їх обсягів, а структура в розрізі строків демонструє скорочення обсягів і

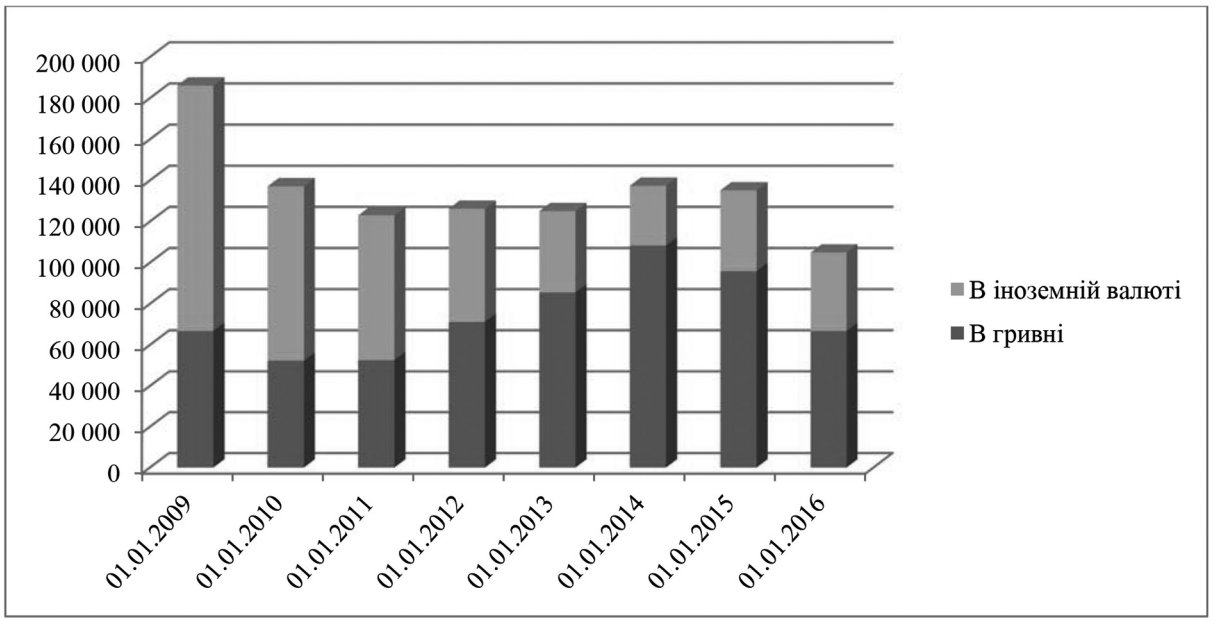

Рис. 2. **Динаміка наданих банками України споживчих кредитів у розрізі валют у 2009-2015 рр., млн.. грн.**

Джерело: складено за даними [15]

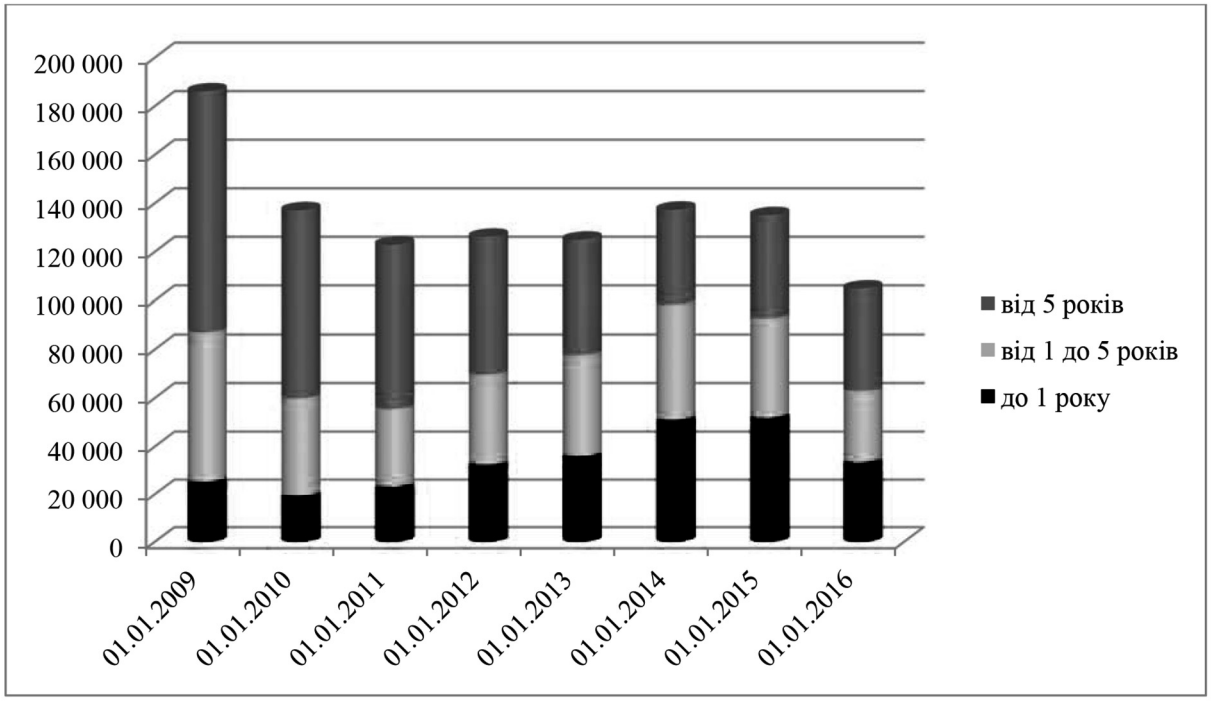

Рис. 3. **Динаміка наданих банками України споживчих кредитів у розрізі строків погашення у 2009-2015 рр., млн. грн.**

Джерело: складено за даними [15]

частки довгострокових кредитів у загальному обсязі споживчих кредитів.

Як свідчить аналіз та сучасна банківська практика, незважаючи на описані позитивні тенденції, реального відновлення банками надання споживчих кредитів не відбувається, а однією з ключових проблем у сфері споживчого кредитування сьогодні є високий рівень проблемної заборгованості з боку населення. Після значної девальвації гривні в кінці 2008 р. (більш ніж на 40 %) більшість позичальників не впорались із кредитним навантаженням, що сприяло непогашення ними заборгованості за споживчими кредитами. Крім того, дозвіл НБУ на надання валютних кредитів також опосередковано вплинув на це. За 2009 р. частка прострочених кредитів у портфелях банків зросла у 3,9 рази – до 69 935 млн. грн. (9,4 % всіх кредитів), у той час як на початок 2009 р. була 2,2 %. У кінці 2010 р. показник становив вже 11,2 % [17].

Ситуація дещо стабілізувалась у 2011-2013 рр., але частка простроченої заборгованості у кредитному портфелі банків не стала нижчою за 7%. За оцінками ж експертів, обсяг проблемних кредитів у портфелях банків у 2009 р. перевищував 30 % [4]. За даними ж рейтингового агентства Fitch Ratings проблемні активи в кредитних портфелях банків України в 2010 р. становили 34 % [14], а за даними компанії DB Research – 45 % [16, с. 48]. При цьому різниця в оцінках рівнів «неякісних» кредитів зумовлена відмінностями у використовуваній методиці НБУ та розрахунком їх за міжнародними стандартами.

З 2010 р. загальні обсяги кредитування були відновлені банками, однак стрімке падіння обсягів споживчих кредитів продовжувалось ще до кінця 2012 р. (рис. 4).

Як свідчать дані рис. 4, у 2014-2015 рр. спостерігалося нове зростання проблемних кредитів у банках, що спричинене девальвацією гривні та масовим кредитуванням фізичних осіб в іноземній валюті. Отже, нове зростання проблемної заборгованості населення в кредитних портфелях вітчизняних банків спричинено не лише негативними макроекономічними змінами, а й відвертим нехтуванням банками основними принципами ризик-менеджменту.

Обмеження доступу фізичних осіб до банківських ресурсів може уповільнити тем-

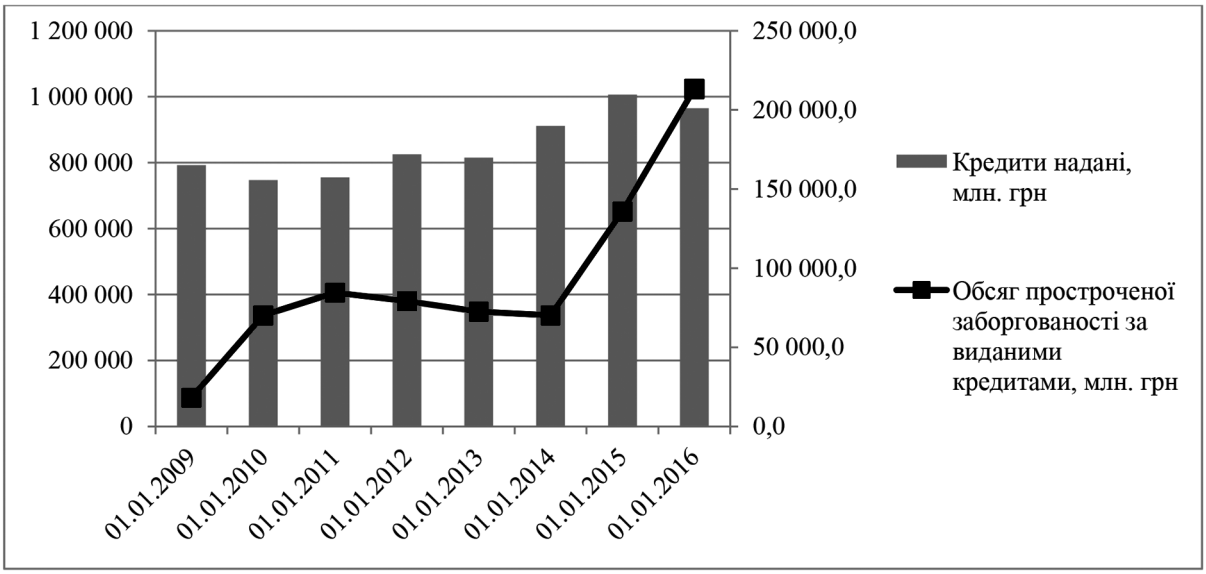

Рис. 4. **Динаміка проблемної заборгованості у портфелях банків України у 2009-2015 рр., млн. грн.**

Джерело: складено за даними [15]

пи зростання інфляції, але в той же час є однією з причин стагнації кредитної діяльності вітчизняного банківського сектору та зміни структури споживчого ринку України.

За результатами проведеного аналізу сучасного стану розвитку споживчого кредиту з'ясовано низку чинників, що гальмують його розвиток в Україні, а саме:

- фінансово-економічна й політична нестабільність;
- підвищення рівня інфляції та зниження реальних доходів і рівня життя населення. Низький рівень заробітної плати спричиняє неможливість повернення багатьма позичальниками кредиту і відсотків за ним;
- нестабільність курсу валют, їх стрімке зростання, а отже, підвищення ризику неповернення кредитів, отриманих в іноземній валюті;
- недосконале законодавство у сфері кредитування фізичних осіб;
- нерозвиненість інфраструктури кредитного ринку, недовіра населення до вітчизняної банківської системи;
- зростання кредитного ризику, пов'язаного з необ'єктивною оцінкою кредитоспроможності фізичних осіб-позичальників.

Враховуючи вищевикладене, робимо висновок, що споживче кредитування відіграє важливу роль в економічному зростанні. Тому подальший розвиток кредитування фізичних осіб в Україні має бути спрямований на:

- удосконалення нормативно-правової бази у сфері кредитування фізичних осіб;
- здешевлення споживчих кредитів шляхом прив'язки відсоткової ставки за ними до облікової ставки НБУ;
- комплексний підхід до оцінки кредитоспроможності потенційних позичальників із застосування скоринг-систем, що спростить процедури отримання споживчого кредиту;
- забезпечення функціонування всеукраїнського бюро кредитних історій, у якому мають бути сконцентровані дані про усіх потенційних позичальників;
- активне використання маркетингових технологій для забезпечення зростання обсягів споживчого кредитування, створення нових кредитних продуктів для фізичних осіб.

Висновки

На підставі проведеного аналізу розвитку споживчого кредитування в Україні доходимо висновку, що споживчий кредит має велике соціально-економічне значення для розвитку країни. Він чинить на економіку як позитивний, так і негативний вплив, характер якого суттєво змінюється залежно

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню розвитку споживчого кредитування в Україні. Розглянуто теоретичні підходи до визначення сутності споживчого кредиту, проаналізовано особливості його еволюції та визначено причини, які гальмують його розвиток в Україні.

SUMMARY

The article investigates the development of consumer crediting in Ukraine. Theoretical approaches to defining the essence of consumer credit, the peculiarities of its evolution and identifies reasons that hinder its development in Ukraine.

від фази економічного циклу. Сьогодні в Україні обсяги споживчого кредитування скорочуються через негативний вплив фінансово-економічної та політичної кризи, які зумовлюють підвищення кредитних ризиків, зниження купівельної спроможності населення, зниження довіри до банків.

Отже, враховуючи високий рівень ризику, який притаманний споживчому кредиту, та складну економічну ситуацію в Україні, найближчим часом пожвавлення ринку споживчого кредитування може не відбутися.

Література

1. Банківські операції: Підручник / А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховкіна та ін.; За заг. ред. А. М. Мороза. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2008. – 608 с.

2. Банковское дело : [учебник] / [Лаврушин О.И., Мамонова И.Д., Валенцева Н.И.]; под ред. О.И. Лаврушина. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 768 с.

3. Бондарь О.П. Кредитування населення на споживчі потреби: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08. «Гроші, фінанси, кредит» / О.П. Бондарь. – Київ, 2007 – 19 с.

4. Вовк В.Я. Ринок споживчого кредитування: проблеми та перспективи розвитку у посткризовий період [Електронний ресурс]. – Режим доступу – http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe

5. Грищук Ю.П. Проблеми споживчого кредитування в Україні / Ю.П. Грищук. [Електронний ресурс]. – Доступний з http://www.rusnauka.com/27_NPM_2012/Economics/1_1167 50.doc.htm, с. 69

6. Гроші та кредит : [підручник] / [Савлук, А. М. Мороз, І.М. Лазепко та ін.]; за ред. М. І. Савлука. – [6-те вид.] – К.: КНЕУ, 2011. – 589 с.

7. Енциклопедія банківської справи України / [Редкол.: В.С. Стельмах та ін.]. – К.: Молодь, Ін Юре, 2001. – 680 с.

8. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-III [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14

9. Закон України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 р. № 1023-XII // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1991. – № 30. – Ст. 379.

10. Захаркін О.О. Шляхи оптимізації споживчого кредитування в Україні в умовах фінансово-економічної кризи / О.О. Захаркін, Т.С. Мякота // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць. – 2010. – № 1 (8). – С. 79-84.

11. Івченко М. Споживче кредитування та перспективи його розвитку в Україні // Економічна правда, № 2, 2010р. – С. 6-8.

12. Кудряшов С.В. Споживчий банківський кредит в Україні: ресурсне забезпечення та ефективність : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08. «Гроші, фінанси, кредит» / С.В. Кудряшов. – Ірпінь, 2007. – 19 с.

13. Мочерний С. В. Банківська система України / С. В. Мочерний, Л. С. Тришак. – Львів : Тріада плюс, 2004. – 304 с.

14. Офіційний сайт міжнародного рейтингового агентства Fitch Ratings / [Електронний ресурс]. – Режим доступу – http://www.fitchratings.com.

15. Офіційний сайт Національного банку України / [Електронний ресурс]. Режим доступу – http://www.bank.gov.ua

16. Слобода Л. Напрями вдосконалення роботи банків України з проблемними активами в посткризовий період / Л. Слобода, Н. Дунас // Вісник НБУ. – 2011. – № 4. – С. 46 -51.

17. Статистичні випуски Національного банку України. Електронний ресурс. Режим доступу: : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publ ish/category?cat_id=57420.

18. Туган-Барановський М. І. Основи політичної економії. Автор пер. і вступ. статті С. М. Злупко. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 628 с.

ГЕНЕЗА ЕКОНОМІКО-ПРАВОВОЇ СУТНОСТІ ДЕФІНІЦІЇ «ФІНАНСИ»

КАНЦІР Ірина Анатоліївна - кандидат економічних наук, Львівський техніко-економічний коледж Національного університету «Львівська політехніка»

УДК 336.7

В статье раскрыта сущность главных подходов к дефиниции термина «финансы», которое считается осовоположным в финансово-экономической и политико-правовой деятельности государства. Проанализировано особенности трактирования экономико-правовой категории «финансы» на различных этапах эволюции. Охарактеризировано специфические функции финансов, которые определяют их особенности, характерные признаки и выделяют в обособленную экономико-правовую категрию

Ключові слова: фінанси, держава, функції фінансів, фінансові ресурси, валовий внутрішній продукт, національний дохід.

Проблема та її зв'язок з науковими та практичними завданнями

Фінанси – це суспільне багатовекторне явище, пов'язане зі створенням та перерозподілом суспільних благ, розкриття змістовного наповнення яких сприяє уточненню перспектив розвитку фінансових відносин, вдосконаленню розподільчих відносин, окресленню практичних сфер використання фінансів. Дослідження фінансів ґрунтуються на двох основних чинниках: визначенні сутності фінансів як суспільного явища; аналізі сутності категорії «фінанси» як структуризації фінансових відносин шляхом виділення окремих складових, що становить передумову їх детального вивчення та використання.

Аналіз досліджень і публікацій

Питання сутності, структурної побудови, значення фінансів та їх місця у розвитку соціально-економічних відносин упродовж тривалого часу вважається предметом наукових дискусій як серед вітчизняних, так і зарубіжних учених. Зазначена тематика досліджується у працях відомих науковців, зокрема: А.М. Бірмана, О.Д. Василик, О.Д. Вовчак, Є.А. Вознесенського, Л. Д. Дробозіної,- В.С. Загорського, С. В. Мочерного, І.Х. Озерова, В.М. Опаріна, М.І. Савлука, В.Н. Суторміної, С.І. Юрія та ін. Проте, у сучасній економічній теорії немає єдиного підходу щодо трактування економічної категорії «фінанси» на макро- та мікроекономічному рівнях, що вимагає постійного дослідження та наукового аналізу етимології даної дефініції.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні багатогранних наукових позицій визначення дефініції категорії «фінанси», як різнопланового явища з позиції розвитку економіко-правових відносин у державі.

Викладення основного матеріалу та результати

Фінанси – це одна з найвагоміших науково-практичних категорій, яка визначає кількісні та якісні характеристики економічних процесів та регулюється фінансово-правовими інститутами, основна функція яких полягає у забезпеченні цілісного кру-

гообігу фінансових відносин з метою прогнозовано-позитивного соціально-економічного розвитку суспільних відносин.

Фінанси – це не лише економіко-правовий, а й історичний феномен, причиною виникнення якого стало державотворення та розвиток фінансово-економічних відносин між державою та суб'єктами господарювання, домогосподарствами та окремими споживачами. Це – інтегрована дефініція, яка об'єднує ознаки економічної, правової, політичної та соціальної сфер суспільства і держави.

Частково погоджуючись із проведеним аналізом історичної ретроспективи фінансів вченими О. Д. Даниловим та Д. М. Серебрянським, які виділяють усього чотири етапи [1, с. 20], на нашу думку, хронологія їх еволюції з позиції державотворення є набагато давнішою і в акумульованій формі видається наступною:

1) XIII-XV сторіччя – 1-й етап – нерозвинута форма фінансів, яка характеризується непродуктивним характером фінансових ресурсів, оскільки їх основна маса витрачається на військові потреби і майже не впливає на розвиток економіки;

2) 2-й етап – характеризується вузькістю фінансової системи, яка, у свою чергу, складається лише з однієї ланки – бюджету, що спричинило кількісне обмеження фінансових відносин;

3) 3-й етап – кінець VIII – початок XIX ст. фінанси – це універсальний та достатньо активний елемент економічного життя, який виступає об'єктом контролю з боку державних структур, що спричинило появу галузей фінансового і бюджетного права;

4) 4-й етап – друга половина XX ст. – розвиток неокласичної теорії фінансів, у якій основна увага акцентується на розширенні предмету фінансів, зокрема, значна увага надається фінансовим ринкам, міжнародній діяльності, фінансам підприємств, страхових організацій, домогосподарств.

Розвиток фінансів, як економіко-правової категорії, зумовлюється такими чинниками: суспільний поділ праці та поява товарного виробництва; розвиток грошового господарства, чітке формування та використання основних функцій грошей; поява самостійних, незалежних суб'єктів господарювання, які здійснюють підприємницьку діяльність та створюють для виробництва необхідні грошові фонди; виникнення та зміцнення централізованої держави, яка забезпечує систему законодавчих та правових норм [2, с. 11].

Як економічна категорія, фінанси характеризуються сукупністю відносин, пов'язаних з розподілом та перерозподілом валового внутрішнього продукту та багатогранністю відображення реальних економічних процесів. Сутність фінансів відображає комплекс об'єктивно необхідних суспільству зв'язків, які визначають їх основні риси, особливості й тенденції внутрішньо притаманних економічних відносин [3, с. 130].

Водночас до фінансів можна застосувати визначення їх як сукупності відносин з приводу обміну, розподілу і перерозподілу вартості створеного у суспільстві ВВП, які опосередковуються рухом грошових потоків між їх суб'єктами – юридичними і фізичними особами і державою [4, с. 50]. Серед фінансистів популяризується думка про взаємну присутність елементів обміну та розподілу, зокрема, у відносинах розподілу одночасно проявляються елементи обміну, а у відносинах обміну – ознаки розподілу. Так, податки як елемент фінансів – це одночасно і метод перерозподілу доходів юридичних і фізичних осіб, і плата юридичними і фізичними особами державі за виконання нею визначених Конституцією функцій та надання певних послуг. У будь-яких відносинах обміну можливі елементи перерозподілу доходів, оскільки ціни, як правило, відхиляються від реальної вартості товарів та послуг. Тому, як вважає низка авторів, у чистому вигляді обмін, розподіл і перерозподіл – це тільки наукові абстракції. У практичному житті все набагато складніше, і провести чітке розмежування відносин досить складно, та й навряд чи доцільно. Тому можна погодитись із твердженням Опаріна В. М. та Іванова В. М, що сферу фінансів потрібно включити в загальну систему обмінно-розподільчих відносин [5, с. 10]. Фінансові відносини, відображаючи рух вартості від одного суб'єкта до іншо-

го, характеризують обмінні, розподільчі та перерозподільчі процеси і проявляються у грошових потоках. Саме обмінно-розподільні відносини характеризують внутрішню сутність фінансів і є предметом фінансової науки [7, с.40,43].

Окремі вчені-економісти підходять до визначення фінансів таким чином: фінанси – це економічний інструмент розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту та національного доходу, засіб контролю за утворенням та використанням фондів грошових коштів. Головне призначення фінансів – через утворення грошових доходів та фондів забезпечити не лише потреби держави та підприємств в грошових коштах, але і контроль за використанням фінансових ресурсів [6, с. 22].

Отже, робимо висновок, що особливість відносин, що складають зміст фінансів як економічної категорії, знаходить свій прояв у тому, що такі відносини завжди мають грошову форму вираження, зокрема – це відносини купівлі-продажу, плата фіскального навантаження, відносини між розпорядниками грошових коштів різних рівнів тощо. Тобто, фінанси слугують першоджерелом утворення національного доходу, а за матеріальним змістом – це цільові фонди грошових коштів, які в сукупності складають фінансові ресурси країни, джерелом утворення яких є ВВП.

Фінанси вважаються не лише грошовими коштами у вузькому значенні цього поняття, а й слугують для відтворення економічних відносин між контрагентами, державою в процесі створення, розподілу та використання грошових фондів, що спричинює виникнення фінансових відносин.

Як зазначає В.М.Опарін, основним в еволюції розуміння сутності фінансів, їх призначення і ролі став поступовий перехід від звуженого трактування фінансів як системи формування й використання грошових коштів для забезпечення й реалізації функцій, покладених на публічні союзи (державу й місцеву владу), до їх визначення як сукупності матеріальних (грошових) засобів забезпечення й функціонування держави, підприємницької діяльності і людини [7, с.43].

Двояке трактування дефініції «фінанси» подається російськими вченими М.В. Карасьовою та Ю. О. Кроніною, згідно з яким, фінанси можна розглядати з економічної та матеріальної точки зору. В економічному аспекті фінанси – це економічні відносини, пов'язані з утворенням, розподілом та використанням централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів найрізноманітніших суб'єктів (держави, муніципальних утворень, підприємств, організацій тощо). У матеріальному аспекті фінанси є грошовими фондом держави, державно-територіальних і муніципальних утворень, підприємств, установ, організацій, які використовуються для забезпечення потреб суспільства та розвитку виробництва. У зміст фінансів включаються лише ті грошові відносини, які мають специфічну фінансову форму руху вартості, пов'язану з розподілом грошових доходів та накопичень, з формуванням та використанням певних фондів грошових ресурсів [8, с. 3]. Фінанси є своєрідним узагальненим інтегрованим виразом вартості.

Фінанси слід розглядати як економічну категорію, що відображає створення, розподіл і використання фондів фінансових ресурсів для задоволення потреб господарської діяльності, надання різноманітних послуг населенню з боку держави, забезпечення виконання державою її функцій. У кінцевому підсумку метою функціонування фінансів є досягнення високого рівня добробуту як держави, так і окремого громадянина [9, с. 7]. Основна функція фінансів полягає у гармонізації фінансових інтересів суспільства, забезпеченні фінансової безпеки та фінансового порядку.

Фінанси – це перш за все розподільча категорія, основний розподільчий інструмент. За їх допомогою відбувається розподіл національного доходу і створення первинних доходів, які підлягають перерозподілу і трансформації у вторинні доходи, які служать для формування кінцевих пропорцій використання національного доходу. За рахунок цього відбувається перерозподіл національного доходу між виробничою і невиробничою сферами національної економіки, галузями матеріального

виробництва, окремими регіонами країни, формами власності і соціальними групами населення. Кінцева мета розподілу і перерозподілу національного доходу і валового внутрішнього продукту, що здійснюється за допомогою фінансів, полягає в розвитку виробничих сил, створенні ринкових структур економіки, зростанні матеріального добробуту населення, зміцненні держави. Як інструмент формування і використання грошових доходів, фінанси об'єктивно відображають хід розподільчого процесу і виконують одночасно контрольну функцію, яка проявляється в контролі за розподілом ВВП і витрачанням коштів за цільовим призначенням.

Фінанси – це своєрідний індикатор відносин на мікро- та макрорівні між домогосподарствами, суб'єктами господарювання та державою.

Фінанси виражають складну ієрархічну структуру, цілісність якої визначає субординацію окремих фінансових відносин і категорій, що її відображають. Обслуговуючи насамперед систему економічних зв'язків як способу господарювання із властивими йому відносинами, формами й методами впливу на процес виробництва, розподіл і споживання, фінанси в ринкових відносинах є основою господарського механізму, що зумовлює економічні процеси як на національному, так і на міжнародному рівнях [10, с. 31].

Узагальнюючи основні дефініції категорії «фінанси», вважаємо за доцільне погодитись з думкою О.Д. Василика, яка окреслює три основні підходи до визначення фінансів, зокрема:

1) фінанси – це система економічних (грошових) відносин, за допомогою яких створюються, розподіляються та перерозподіляються фонди грошових коштів;

2) фінанси – це сукупність об'єктивно зумовлених економічних відносин, що мають розподільний характер, грошову форму вираження, матеріалізуються у грошових доходах і нагромадженнях, які зосереджуються в державних структурах і у суб'єктів господарювання з метою розширеного відтворення, матеріального стимулювання працівників, задоволення соціальних потреб суспільства;

3) фінанси – це система економічних відносин між державою, юридичними і фізичними особами з приводу формування, розподілу, перерозподілу і використання централізованих та децентралізованих грошових фондів, які повинні регулюватись правовими нормами [8, с. 7].

Висновки

Підсумовуючи розгляд сучасних підходів до змісту категорій «фінанси», можна зробити такі висновки:

- фінанси як економічна категорія відображає економічні відносини, пов'язані з обміном, розподілом і перерозподілом у грошовій формі вартості валового внутрішнього продукту (ВВП), а в окремих випадках і національного багатства;
- функціонування фінансів пов'язано з фінансовими відносинами, інструментом яких виступають гроші;
- характерними ознаками фінансів є розподільчий і перерозподільчий характер відносин, у яких помітні елементи обміну;
- у процесі розподілу і перерозподілу ВВП і національного доходу формуються фінансові ресурси, які забезпечують фінансові потреби юридичних і фізичних осіб та держави;
- розподіл і перерозподіл ВВП має свої специфічні особливості в різних економічних системах (моделях економіки) і спричинює особливий характер фінансових відносин у різних ланках, сферах і рівнях економіки.

Література

1. Данілов О. Д. Фінанси у запитаннях і відповідях: навчальний посібник / О. Д. Данілов, Д. М. Серебрянський / Національний університет державної податкової служби України. – 2-е вид., перероб. та доп. – К., 2008. – 535 с.

2. Оспіщев В. І. Фінанси: Навч. посібник. / О. П. Близнюк, Л. І. Лачкова, В. І. Оспіщев та ін. – К. : Знання, 2006. – 415 с.

3. Артус М. М. Проблеми трактування сутності та функцій категорії «фінанси» /

АНОТАЦІЯ

У статті розкрито сутність основних підходів до дефініції поняття «фінанси», яке вважається засадничим у фінансово-економічній та політико-правовій діяльності держави. Проаналізовано особливості трактування економіко-правової категорії «фінанси» на різних етапах еволюції. Охарактеризовано специфічні функції фінансів, які визначають їх особливості, характерні ознаки та виокремлюють в окрему економіко-правову категорію.

SUMMARY

This article deals with the essence of the main approaches to the definition of "finance", which is fundamental to the financial and economic activities of the state. The features of the economic interpretation of the category "Finance" at different stages of evolution. Characterize specific functions of finance, which determine their features and characteristics distinguish a separate economic category.

М. М. Артус // Фінанси України. – 2007. – № 4. – С. 127-135.

4. Опарін В. М. Фінансова система: теоретичні засади та практичні аспекти її розбудови в Україні / В. М. Опарін // Фінанси України. – 1998. – №9. – С. 49-59.

5. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : Навч. посібник. / В. М. Опарін. – К. : КНУ, 1999. – 164 с.

6. Ковальчук С. В. Фінанси: Навч. посібник. / С. В. Ковальчук, І. В. Форкун. – Львів : «Новий світ – 2000», 2006. –568 с.

7. Опарін В. М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): Монографія / В. М. Опарін. – К. : КНЕУ, 2005. – 240с.

8. Василик О. Д. Теорія фінансів: підручник / О. Д. Василик. – К. : НІОС, 2000. – 416 с.

9. Карасева М. В. Финансовое право : [крат. учеб. курс] / М. В.Карасева, Ю. О. Кронина. – М. : НОРМА, 2002. – 279 с.

10. Юрій С. І. Міжнародні фінанси в умовах глобалізаційних процесів / С. І. Юрій // Світ фінансів. – 2006. – №3 (8). – С. 23-37.

ФОРМУВАННЯ БІЗНЕС-МОДЕЛЕЙ СПРИЯННЯ ІННОВАЦІЙНОМУ РОЗВИТКУ ГОСПОДАРСЬКИХ СИСТЕМ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

КУЦИК Валентина Ісідорівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства Львівської комерційної академії

КЛІПКОВА Оксана Ігорівна - аспірант кафедри економічної теорії Львівської комерційної академії

УДК 330.341

В статье отражены основные виды бизнес-моделей, критерии их формирования и факторы влияния. Указано особенности выбора бизнес-моделей для инновационного развития хозяйственных систем. Отмечено, что наиболее эффективной формой содействия инновационному развитию является инновационное партнерство между академическим, предпринимательским и научным секторами национальной экономики. Вывод об эффективности бизнес-модели инновационного партнерства сделано на основе статистических данных отечественных и зарубежных агентств.

Постановка проблеми

Нині пріоритетним напрямом наукових досліджень стає аналіз комерціалізації креативних ідей у господарських системах з урахуванням динамічної компоненти. Тож у ході формування комплексної методики насамперед слід розглянути, вивчити і врахувати всі значимі групи факторів, які дають змогу кількісно описувати й оцінювати інноваційну діяльність не лише в статиці, а й у динаміці. Позитивна тенденція інноваційних капіталовкладень минулих років при екстраполяції вказує на зростання показників, але економічна криза, зумовлена економічною та політичною нестабільністю 2014 – 2015 рр. зумовлює переломну ситуацію у сфері капіталовкладень та інвестиційного клімату.

Ця стаття присвячена обговоренню джерел формування та видів бізнес-моделі особливо інноваційного спрямування господарських систем та вивченню їх потенційного впливу на зростання конкурентоспроможність організації.

Стан дослідження

Проблеми аналізу бізнес-моделей інноваційного розвитку промислових підприємств і механізми інноваційного розвитку порушували українські науковці у своїх роботах: Л. Антонюк, А. Порочник, І. Літовченко, А. Перелещин, О. Кузьмін, але за сучасних умов не існує єдиного підходу до визначення ефективної бізнес-моделі інноваційного розвитку господарських систем.

Метою статті є дослідження процесів вибору та формування бізнес моделей з метою сприяння інноваційному розвитку в господарських системах національної економіки.

Виклад основного матеріалу

Інновації, пов'язані з використанням зовнішнього ринку послуг, стають більш реалістичними, оскільки зросте зрілість взаємовідносин між постачальниками та клієнтами та їх здатності і готовності вийти за рамки функціонування традиційних господарських систем у національній економіці. Вони здійснюють розподіл ризику та формування переваг таким чином, що стимулюють інновації та забезпечують співпрацю та високу ефективність для досягнення спільних цілей.

Чим більше значення інновацій, тим більше шансів на успіх у бізнесі. Нові інноваційні бізнес-моделі можуть забезпечити дизайн нових продуктів або послуг, які стали відповіддю на незадоволені потреби, або можуть включати в себе нові, раніше не використовувані методи просування та збуту продуктів або послуг.

Як приклад, інноваційні бізнес-моделі господарських систем можуть бути засновані на:

• поєднанні декількох уже відомих технологій з абсолютно новою, революційною, створеною з нуля;

• пропозиції споживчих продуктів, що містять модифіковані елементи;

• пропозиції споживчих товарів, що виготовлені з нових матеріалів чи мають нову форму;

• поєднанні традиційної технології виготовлення із новітніми методами виробництва;

• формуванні завдань, для вирішення яких не існує готових рішень, які будуть революційними в обраному масштабі дослідження;

• підборі можливостей використання коштів громад, держави, навчальних закладів, міжнародних організацій та фондів, інших суспільних ініціатив з приводу втілення ідей у галузях пріоритетних для вирішення суспільних проблем.

Це призводить до реалізації послідовних інноваційних рішень, представляючи попит ідеї. Інноваційна бізнес-модель господарської системи може також включати в себе розробку нових потреб, що в даний час є природним наслідком прийняття нестандартних ініціатив.

На етапі побудови бізнес моделі інноваційних центрів формуванню успіху сприятимуть такі фактори:

• бізнес-підтримка ідей, які не присутні в сучасній організації бізнесу. Такі ідеї матимуть революційний характер і при вдалій реалізації принесуть надприбутки;

• використання стратегічних ресурсів та формування навичок реалізації нових рішень;

• визначення елементів моделі, що сприятимуть зростанню ефективності діяльності локальних, регіональних та проміжних господарських систем та університетів;

• систематичне здійснення моніторингу реалізації ідеї [1].

Якщо обрана бізнес – модель не забезпечить достатнього рівня очікуваного прибутку або не дає клієнтам те, що їм потрібно, то може замінити кілька окремих складових і реалізувати модифікований варіант. Наприклад, якщо модель сітьового маркетингу, що використовується компанією «Avon» для своєї діяльності, є ефективною в зазначеній діяльності, то для іншого бізнесу, причому також, повязаному з продажем інших товарів: підгузників, книг…– може виявитись непридатною. Таким чином, рішення про зміну моделі для бізнесу не слід приймати швидко без підготовки, принаймні в загальних рисах бізнес-плану.

Іноді компанії намагаються інтуїтивно, крок за кроком, методом спроб і помилок виявити для себе найкращий варіант бізнес-моделі. При виході на нові ринки вони досліджують нові канали збуту, можливості зміни пропозиції та цінової політики. Часто великі корпорації є менш схильними до ризику і відмовляються від ідеї більш радикальних змінх, очікуючи, поки їх реалізує інша фірма.

Бізнес-моделі можуть бути класифіковані з урахуванням таких критеріїв, як: вид діяльності, цільова група (моделі: B&B – бізнес для бізнесу, B&C – бізнес для клієнта, C&C – споживач до споживача). В умовах змінного середовища нова бізнес-модель буде орієнтована на задоволення потреб клієнтів, новою конфігурацією продуктів, послуг та інформації, на створення нових мереж та партнерських звязків [2. с. 220].

Бізнес-моделі партнерських відносин у створенні спільних підприємств набувають форм:

· Спільних підприємств;

· Стратегічних альянсів;

· Консорціумів;

· Підрядних-клієнт відносин;

· Поєднання в новій корпорації;

· Мережі компанії, для спільного виробництва;

· Служб розповсюдження;

· Укладання договорів та угод про спільну співпрацю;

· Реалізації авторських прав або ліцензійних договорів купівлі;

· Аутсорсинг.

Бізнес-моделі, засновані на сучасних інформаційних та комунікаційних технологіях, встановлюють інтеграцію в рамках функціонунуючої мережі. Все більша і більша увага приділяється формуванню мережевих звязків, що дозволяють співпрацю між декількома компаніями. Стійкі бізнес-моделі формуються з метою побудови довгострокової цілісності підприємств з урахуванням їх соціальної відповідальності [3].

Однією з найкращих форм участі у міжнародному ринку інтелектуальної власності є стратегії міжнародного управління, що характеризується дуже високою динамікою рентабельності.

Стратегії міжнародного менеджменту інтелектуальної власності на базі власної інноваційної діяльності покладаються на творче використання концепції збутового ланцюга і зосереджують увагу на заходах, що генерують найбільшу додану вартість та відкидають ті варіанти, що не пов'язані з досягненням максимально високих прибутків.

Цей підхід передбачає, що компанія (або комерційно орієнтований дослідницький підрозділ) розробляє, наприклад, корисні моделі, технології, продукти та послуги, які потім розповсюдили через політику ліцензування і поширення рішень, розроблені з використанням версії випробування, обмежений час або з обмеженою функціональністю [4].

Ця концепція заснована на прийнятті в припущення, що частина вартості інтелектуальної власності може бути створена безпосередньо ініціатором, що, як правило, виступає в якості організатора в процесі створення, поширення та захисту прав інтелектуальної власності.

На користь створення форм інноваційного партнерства свідчать статистичні дані вітчизняних та закордонних організацій та проведені ними дослідження.

За даними дослідницької групи Світового економічного форуму, проведеного в м. Давос, був розрахований спеціальний індикатор «Дослідницьке співробітництво

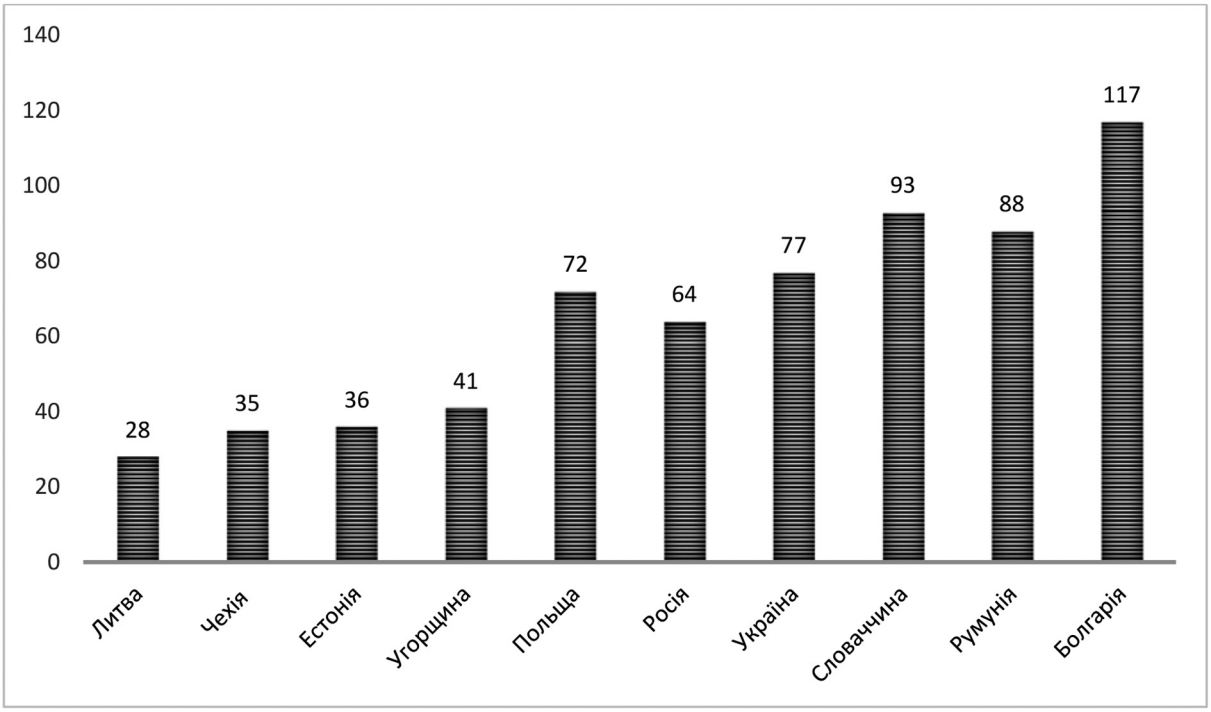

Рис. 1. Величина індикаторів співробітництва університетів та бізнес-структур за даними досліджень групи Світового економічного форуму в м. Давос (Швейцарія) за 2013-2014 рр. [5].

університетів з промисловістю» для країн, що скеровують свої зусилля в інноваційний шлях розвитку економічних систем. Рейтинг України у порівнянні з деякими країнами Центральної та Східної Європи свідчить про достатньо високий рівень співпраці промислових підприємств з університетами, особливо в галузі впровадження технологічних інновацій та підготовки фахівців для промислових господарських систем. Тобто є всі можливості розвинути таке партнерство особливо в галузі комерціалізації, яка, на жаль, є найскладнішою фазою інноваційного процесу для всіх господарських систем (рис 1.).

Вивчення динаміки підприємницького сектора та сектора вищої освіти, в аспекті здійснення наукової та науково-технічної діяльності за 2010 – 2014 рр. дозволяє зробити висновок, що перевага підприємницького сектора очевидна, хоча спостерігається зменшення його активності (рис 2).

Щодо фінансування, сектор вищої освіти у 2014 році у переважній більшості фінансувався за рахунок державного бюджету 67,3% та 22 % становлять кошти замовників України, а у фінансуванні інноваційної діяльності підприємств близько 66,3% займають власні кошти, і лише 11,2 % кошти державного бюджету у світлі виконання державних замовлень. Такий розподіл джерел фінансування розводить у різні площини сектор вищої освіти та підприємства та зменшує ймовірності комерціалізації ідей перших.

Зупиняючись лише на перевагах нових форм інноваційного партнерства, можна втратити деякий аспект орієнтації в комерційно – науковому просторі, тому варто враховувати деякі застереження, що сформовані особливостями діяльності господарських систем. А саме:

- високий рівень витрат. Затрати на проведення досліджень та комерціалізації ідей можуть призвести до виникнення високого рівня витрат, які із високим рівнем ризику, що, безсумнівно, супроводжує інноваційний процес, можуть позбавити суб'єкти господарювання бажання формувати в своїй структурі такий підрозділ;
- відсутність достатньої кількості фахівців, менеджерів, які б могли охопити весь процес діяльності, та налагодити ефективну співпрацю з академічними навчальними закладами. Такий недолік можна підтверди-

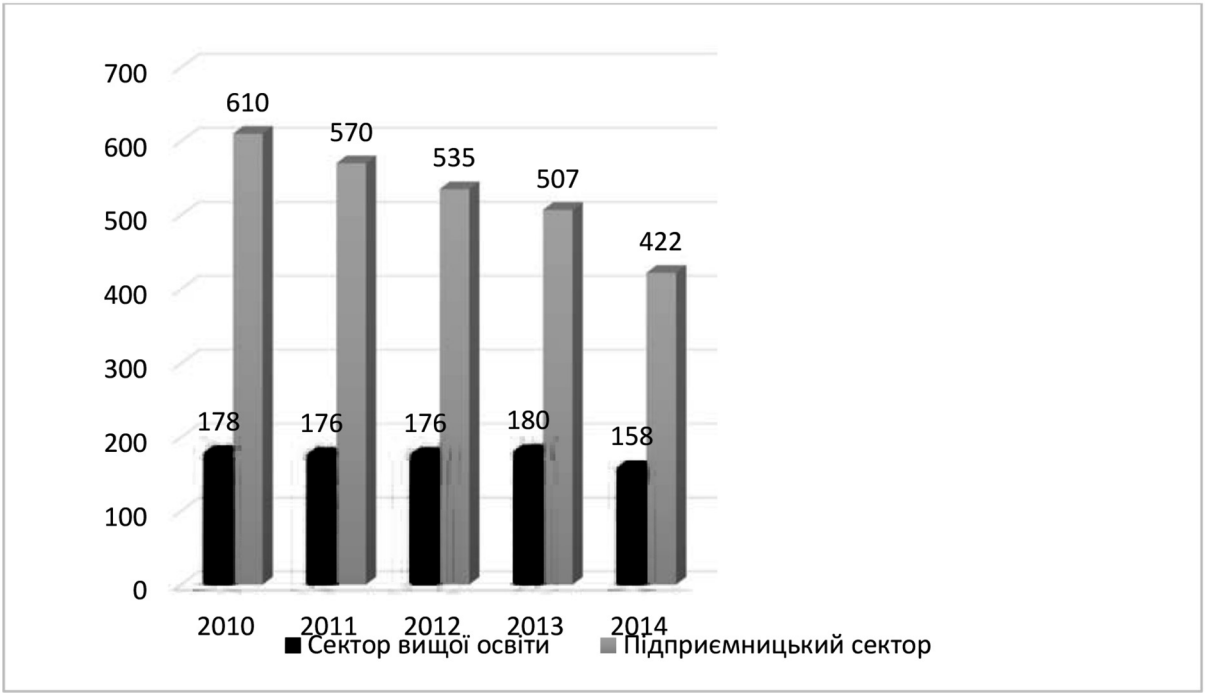

Рис 2. Розподіл організацій підприємницького сектора та сектора вищої освіти, що здійснювали наукову та науково-технічну діяльність у межах національної господарської системи України [6].

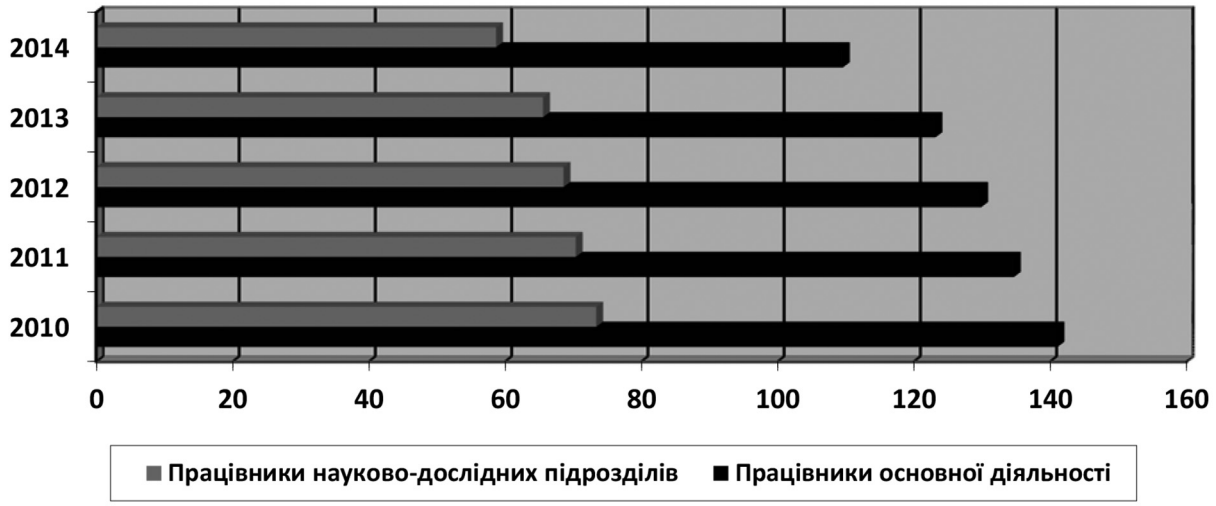

Рис 3. Динаміка працівників основної діяльності та науково-дослідних підрозділів організацій [6,7].

ти аналізом кадрового потенціалу, що бере участь в інноваційній діяльності. Аналізуючи дані за останні 5 років, можна зробити висновок, що ситуація невтішна. Станом на 2014 рік чисельність працівників, що здійснювали наукову та науково-технічну діяльність у порівнянні з 2013 роком скоротилась на 11%, а порівняно з 2010 роком на 22,3% (рис. 3).

- недостатнє зовнішнє фінансування. Хоча Україна регламентує у своїй діяльності беззаперечну підтримку інноваційного напряму розвитку, структурні перетворення, недостатня підтримка інноваційних проектів та економічні збурення призводять до небажання вкладати в комерціалізацію креативних ідей як державних, так і недержавних установ. При цьому країна сповільнює свої темпи науково – технічного прогресу та сприяє переливу інноваційного капіталу за кордон.

- високі витрати на захист знань;

- відсутність інтересу підприємців до роботи вчених та надмірна орієнтація останніх на проведенні фундаментальних досліджень.

Висновки

Опираючись на дослідження статистичної інформації наукової та науково-технічної діяльності в Україні, темпів та обсягів та джерел фінансування інноваційної діяльності різних секторів народного господарства та на дослідження індикаторів співробітництва університетів та бізнес-структур, можна зробити висновок, що Україна має позитивну динаміку у цьому напрямі і всі можливості для створення нових організаційних структур з метою забезпечення ефективності інноваційного розвитку господарських систем різних рівнів та конкурентоспроможності національної економіки в Україні.

Література

1. Kulawczuk P. Konstruowanie modeli biznesowych współpracy nauki i biznesu w realizacji działalności badawczo-rozwojowej / P. Kulawczuk P.(red.) // Budowa współpracy nauki z biznesem, Instytut Badań nad Demokracją i Przedsiębiorstwem Prywatnym, Warszawa. – 2010. – S. 43 – 61.

2. Duczkowska-Piasecka M., Poniatowska-Jaksch M., Duczkowska-Małysz K., (red.), 2013, Model biznesu. Nowe myślenie strategiczne, Difin, Warszawa. – 2013. – S. 220.

3. Jabłoński A., 2013, Modele zrównoważonego biznesu w budowie długoterminowej wartości przedsiębiorstw z uwzględnieniem ich społecznej odpowiedzialności, Difin, Warszawa. – 2013. – 440 s.

4. Сімсон О.Е. Партнерство між державними науковими установами і підприємствами приватного сектору в процесі комерціалізації результатів досліджень і розробок. // Роль і значення інтелектуальної власності в інноваційному розвитку економіки: зб.

АНОТАЦІЯ

В статті висвітлено основні види бізнес-моделей, критерії їх формування та фактори впливу. Вказано особливості вибору бізнес-моделей для інноваційного розвитку господарських систем. Зазначено, що найефективнішою формою сприяння інноваційному розвитку є інноваційне партнерство між академічним, підприємницьким та науковим секторами національної економіки. Висновок про ефективність бізнес-моделі інноваційного партнерства зроблено на основі статистичних даних вітчизняних та закордонних агентств.

SUMMARY

In the article the main types of business models, criteria for their formation and influencing factors. These features choice of business models for innovative development of economic systems. Indicated that the most effective form of promotion of innovation is an innovative partnership between the academic, business and scientific sectors of the national economy. The conclusion about the effectiveness of the business model innovation partnership made on the basi of statistical data of domestic and foreign agencies.

наук. статей по матеріалам доповідей на V Міжнародній науково-практичній конференції – К., Інститут інтелектуальної власності Національного університету «Одеська юридична академія» в м. Києві, 2013. –- С. 261 – 267.

5. The Global Competitiveness Report 2013–2014 [Електронний ресурс] / World Economic Forum. – Geneva, Switzerland. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/

6. Державна служба статистики. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/

7. Румпф Г. Інноваційна політика: Європейський досвід та рекомендації для України. – Том 1. – Ключові особливості інноваційної політики в якості основи для розробки заходів сприяння інноваціям, що спрямовують Україну до заснованої на знаннях конкурентоспроможної економіки – Г. Румпф, Дж. Строгілопулос, І. Євоpопорівняння ситуації в ЄС і Україні. Проект ЄС «Вдосконалення стратегій, політики та регулювання інновацій в Україні» / Г. Румпф, Дж. Строгілопулос, І. Єгоров. – К.: Фенікс, 2011. – 214 с.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

ЯСІНОВСЬКА Ірина Фантинівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів суб'єктів господарювання Львівського національного університету імені Івана Франка

В статье представлены результаты исследования понятия «финансовая устойчивость предприятия». Приведены основные признаки финансовой устойчивости и факторы, влияющие на уровень ее обеспечения. Исследованы и обобщены наиболее распространенные подходы осуществления анализа финансовой устойчивости предприятий с целью последующего совершенствования методического обеспечения оценки финансовой устойчивости.

Ключові слова: фінанси, держава, функції фінансів, фінансові ресурси, валовий внутрішній продукт, національний дохід.

Постановка проблеми

Економічна криза, політична нестабільність, необґрунтованість реформ окремих секторів економіки стали вагомими причинами погіршення фінансового стану вітчизняних підприємств. Суб'єкти господарювання працюють в умовах, що постійно змінюються. На діяльність підприємств негативно впливає відсутність належного рівня їх фінансової стійкості, яка є основою нормального функціонування та нарощення економічного потенціалу. Тому актуальним та важливим є питання оцінки фінансової стійкості підприємств та удосконалення з цією метою існуючих методичних підходів.

Стан дослідження

Дослідження підходів оцінки фінансової стійкості підприємств висвітлені у працях науковців: О.Я. Базілінська, Б.В. Гринів, О.І. Дедіков, Н.М. Дєєва, М.С. Заюкова, В.О. Калишенко, В.М. Кремень, О.Є. Кузьмін, В.С. Марцин, О.Г. Мельник, К.М. Москалець, Л.Ю. Наумова, А.О. Овсяннікова, О.О. Оржинська, В.О. Подольська, Ю.С. Цал-Цалко, С.Я. Щепетков та ін.

Аналіз наукових праць вказаних авторів дає підстави говорити про те, що разом з достатньо ґрунтовною опрацьованістю проблеми відсутній чіткий підхід до оцінки фінансової стійкості підприємств, що вказує на необхідність подальших досліджень у даному напрямку.

У статті ставилося завдання проаналізувати та узагальнити існуючі підходи до оцінки фінансової стійкості підприємства з метою наступного удосконалення методичного забезпечення.

Виклад основного матеріалу

Фінансова стійкість передбачає здатність підприємства зберігати заданий режим функціонування за найважливішими фінансово-економічними показниками. Вона може розглядатися як результуюча категорія, що характеризує рівень стійкості роботи підприємства, його здатність забезпечити стабільні техніко-економічні показники й ефективно адаптуватися до змін у зовнішньому оточенні та внутрішньому середовищі. Рівень фінансової стійкості впливає і на можливості підприємства. Визначення меж фінансової стійкості належить до найбільш важливих економічних проблем, тому що недостатня фінансова стійкість може при-

звести до неплатоспроможності підприємства й відсутності засобів для розвитку виробництва, а надлишкова буде перешкоджати розвитку, формуючи на підприємстві зайві запаси і резерви. Фінансова стійкість має характеризуватися таким станом фінансових ресурсів, який відповідає вимогам ринку, а їхній розподіл і використання мають забезпечувати розвиток підприємства на основі зростання прибутку й капіталу при збереженні платоспроможності в умовах допустимого рівня ризику [11, с. 14].

В економічній літературі мають місце різні точки зору щодо трактування категорії «фінансова стійкість», окремі з них розглянемо. Так, за визначенням Заюкової М.С., «фінансова стійкість - це такий стан підприємства, за якого обсяг його власних коштів достатній для погашення зобов'язань у довготерміновому періоді, кошти, які вкладені в підприємницьку діяльність, окупаються за рахунок грошових надходжень від господарської діяльності, а отриманий прибуток забезпечує самофінансування та незалежність підприємства від зовнішніх залучених джерел формування активів» [4, с. 93]. Кремень В.М. та Щепетков С.Я. зазначають, що «фінансова стійкість підприємства означає здатність господарюючого суб'єкта функціонувати і розвиватися, зберігати рівновагу своїх активів і пасивів у мінливих умовах внутрішнього і зовнішнього середовища» [6, с. 110]. Схоже визначення пропонує Марцин В.С.: «Фінансова стійкість – це здатність підприємства стабільно розвиватися, зберігаючи свою фінансову безпеку в умовах ризикового внутрішнього і зовнішнього середовища з метою максимізації фінансових результатів і забезпечення розширеного відтворення» [8, с. 27].

На думку Москалець К.М., «фінансова стійкість – це комплексне поняття, яке перебуває під впливом різноманітних фінансово-економічних процесів, тому їх слід визначити як такий стан фінансових ресурсів підприємства, результативності їхнього розміщення й використання, при якому забезпечується розвиток виробництва чи інших сфер діяльності на основі зростання прибутку й активів при збереженні платоспроможності й кредитоспроможності та досягненні незалежності від зовнішніх джерел фінансування» [9, с. 83].

У сучасній теорії і практиці вважається, що об'єктивна оцінка фінансового стану і фінансової стійкості підприємства дає змогу керівному органу сформувати оптимальне співвідношення продуктивних активів, збалансувати структуру капіталів, встановити найбільш раціональне спрямування наявних ресурсів, підвищуючи при цьому його інвестиційну привабливість і позиціювання на ринках. Саме тому багато авторів обґрунтовують доцільність взаємопов'язаного оцінювання фінансового стану і фінансової стійкості підприємства, дотримуючись позицій, що "… в сучасних умовах ведення бізнесу фінансову стійкість слід розглядати як комплексну категорію, що відображає рівень фінансового стану підприємства, здатність забезпечувати розвиток діяльності " [12, с. 137].

Аналіз економічної літератури показав, що залежно від контексту дослідження під фінансовою стійкістю розуміють здатність підприємства функціонувати і розвиватися, зберігаючи свою здатність до самозабезпечення в межах допустимого рівня ризику. Фінансова стійкість підприємства забезпечується високою часткою власного капіталу в загальній сумі його фінансових засобів. Вона показує рівень ризику діяльності підприємства та його залежність від зовнішніх джерел фінансування.

Завдання аналізу фінансової стійкості підприємств: аналіз структури джерел фінансування діяльності підприємства, оцінка ступеня залежності підприємства від короткострокових зобов'язань, аналіз фінансової стійкості на основі аналізу джерел фінансування необоротних та оборотних активів підприємства, аналіз інтенсивності використання позикових засобів, оцінка рівня довгострокової стійкості підприємства без позикових засобів, зіставлення дебіторської і кредиторської заборгованостей, оцінка можливості втрати і відновлення платоспроможності підприємства, визначення запасу стійкості фінансового стану підприємства.

Стабільне зростання валюти балансу, достатній рівень ліквідності, платоспроможності і надійності підприємства, значна част-

Рис. 1. Ознаки фінансової стійкості підприємства

ка власних джерел фінансування діяльності підприємства, стабільність доходів та якість активів, здатність підприємства розширювати свою діяльність є основними ознаками фінансової стійкості підприємств (рис. 1).

Окремі дослідники [1, с. 108; 3, с. 125] пропонують оцінювати фінансову стійкість підприємства на основі обчислення системи абсолютних (узагальнюючих) та відносних (часткових) показників. Показники, які характеризують рівень забезпеченості оборотних активів підприємства джерелами їх формування, є абсолютними загальними показниками його фінансової стійкості. Для характеристики джерел формування запасів підприємства використовуються наступні показники: наявність власних оборотних коштів для формування запасів; наявність власного оборотного капіталу, довгострокових кредитів та позик для формування запасів; наявність власного оборотного капіталу, довгострокових та короткострокових кредитів та позик для формування запасів. З'ясувати, наскільки підприємство забезпечене джерелами формування запасів можна за допомогою наступних показників: надлишок або нестача власних оборотних коштів для формування запасів; надлишок або нестача власних і довгострокових джерел формування запасів; надлишок або нестача загальної суми основних джерел формування запасів (рис. 2).

Рис. 2. Узагальнюючі показники фінансової стійкості підприємства

Кремень В.М. та Щепетков С.Я. теж пропонують з метою оцінки фінансової стійкості підприємства використовувати абсолютний показник – так званий трикомпонентний показник, який дозволяє визначити тип фінансової стійкості підприємства. Така оцінка фінансової стійкості ґрунтується на порівнянні обсягів запасів і витрат із величиною джерел їх фінансування [6, с. 112].

За результатами обчислення вищезгаданих показників окремі науковці [1, с. 109; 3, с.128] пропонують віднести підприємство до певного типу фінансової стійкості :

- абсолютна фінансова стійкість підприємства – усі запаси підприємства формуються за рахунок його власних коштів, підприємство є платоспроможним;

- нормальна фінансова стійкість підприємства – платоспроможність підприємства у даному випадку гарантована, проте для покриття запасів підприємству недостатньо власних коштів та залучаються довгострокові позики;

- передкризовий фінансовий стан підприємства – платоспроможність підприємства порушена, для покриття запасів використовуються власні кошти, довгострокові та короткострокові позикові кошти:

- кризовий фінансовий стан підприємства – підприємству не вистачає джерел фінансування запасів, підприємство на межі банкрутства.

Кремень В.М. та Щепетков С.Я. виділяють стійкість, яка може бути абсолютною, стійкою та нестійкою, і нестійкість, яка, у свою чергу, може проявлятися як стійка, нестійка, передкризова і кризова [6, с.114].

Більшість науковців [1, с.112; 3, с.134; 6, с.110; 13, с.330] схиляється до думки, що особливо важливе значення при оцінці фінансової стійкості підприємства належить

Таблиця 1

Підходи до оцінки фінансової стійкості підприємства [5]

Назва підходу	Сутнісне наповнення	Результат оцінки
Агрегатний підхід	аналіз абсолютних показників фінансової стійкості	визначення типу фінансової стійкості
Коефіцієнтний підхід	аналіз відносних показників фінансової стійкості та їх порівняння з нормативними значеннями	визначення реального фінансового стану, слабких і сильних сторін діяльності підприємства
Маржинальний підхід	розрахунок порогу рентабельності за допомогою поділу затрат на постійні і змінні та використання показника маржинального доходу	визначення запасу фінансової стійкості
Бальний підхід	додавання коефіцієнтів ліквідності до складу показників у бальній оцінці фінансової стійкості	визначення класу фінансової стійкості
Балансовий підхід	використання балансової моделі	оцінка фінансової стійкості виходячи зі ступеня покриття запасів та основних засобів джерелами фінансування
Інтегральний підхід	інтегральна оцінка ступеня фінансової стійкості з використанням узагальнюючого показника зміни фінансової стійкості	визначення ступеню фінансової стійкості та виявлення її динаміки
Факторний підхід	проведення факторного аналізу фінансової стійкості, який включає в себе побудову ланцюга показників та аналіз їх темпів зростання	визначення рангу показників, який дозволить сформувати висновок про фінансовий стан підприємства
Матричний підхід	складання матричних балансів	розрахунок структури й визначення якості активів балансу та достатності джерел їх фінансування

відносним (частковим) показникам. Відповідний аналіз здійснюється за допомогою обчислення та порівняння коефіцієнтів з їх нормативними значеннями, а також порівняння їх зміни у динаміці. До часткових (відносних) показників оцінки фінансової стійкості підприємства відносять наступні показники: коефіцієнт автономії (фінансової незалежності), коефіцієнт концентрації позикового капіталу, коефіцієнт фінансового ризику, коефіцієнт реальної вартості основних засобів у валюті балансу, коефіцієнт реальної вартості основних засобів та запасів у валюті балансу, коефіцієнт маневреності, коефіцієнт інвестування, коефіцієнт фінансової стійкості I, коефіцієнт фінансової стійкості II. Дослідження підходів різних науковців дозволяє стверджувати, що найбільш поширеними є коефіцієнт автономії, коефіцієнт співвідношення власних і залучених коштів, коефіцієнт довгострокового залучення позикових коштів та коефіцієнт маневреності.

Окремі дослідники [2, с. 126] пропонують обчислювати інтегральний показний фінансової стійкості підприємства.

Базілінська О.Я. пропонує оцінювати запас фінансової стійкості, що характеризує рівень захищеності основної діяльності, який є в підприємства на даний момент і яким можна скористатися на випадок форс-мажорних обставин [1, с. 112]. Автор зазначає, що запас фінансової стійкості характеризує поріг рентабельності, зону безпеки, а також показники операційного, фінансового та операційно-фінансового левериджу.

Розширений перелік підходів оцінки фінансової стійкості підприємства подають Калишенко В.О. та Москалець К.М. (табл. 1).

Аналіз узагальнюючих показників фінансової стійкості вітчизняних підприємств у 2014 році свідчить про їх кризовий фінансовий стан, оскільки прослідковується дефіцит (нестача) коштів для формування запасів. Значення часткових показників підтверджують зроблений висновок. Так, значення коефіцієнта автономії у 2014 році на рівні 0,246 вказує на те, що діяльність підприємств на 75,4% фінансується за рахунок позикового капіталу. Значення коефіцієнтів концентрації позикового капіталу та фінансування, 0,754 та 0,328 відповідно підтверджують наявність серйозних проблем вітчизняних підприємств із забезпеченням їх фінансової стійкості.

Забезпечити фінансову стійкість може тільки те підприємство, яке активно реагує на зміну внутрішніх і зовнішніх чинників.

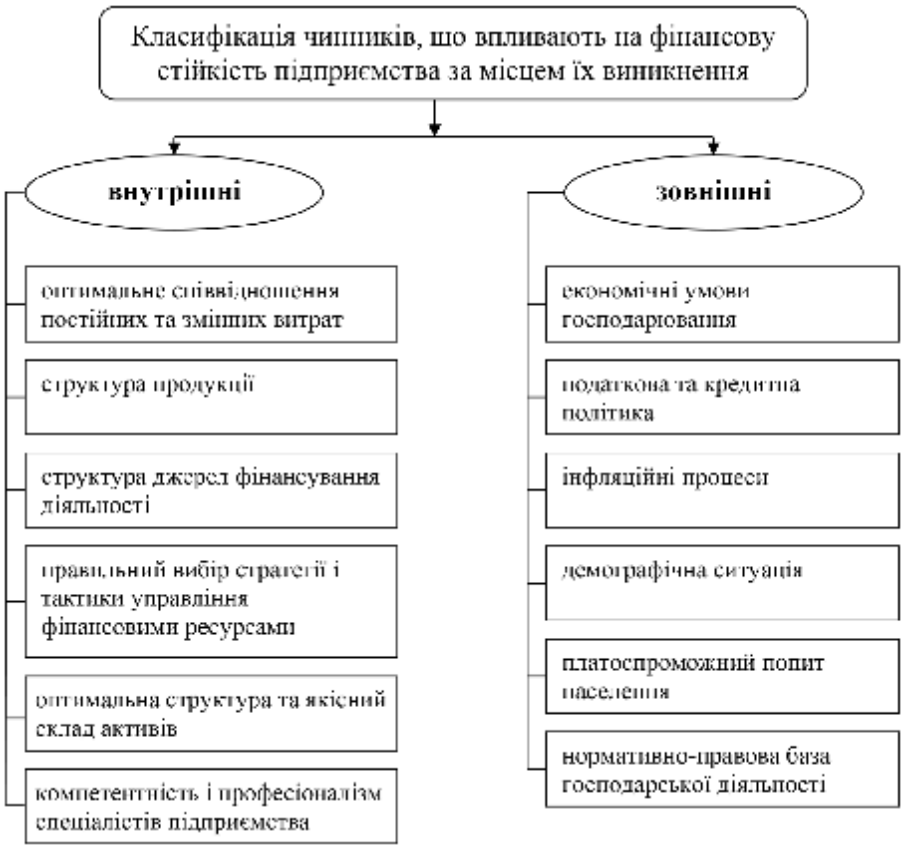

Рис. 3. Внутрішні та зовнішні чинники фінансової стійкості підприємства

Аналіз комплексу показників дає можливість визначити чинники та їх вплив на рівень фінансової стійкості підприємства, що дозволяє своєчасно вжити певних заходів для покращення фінансового стану підприємства, зменшення його залежності від зовнішніх фінансових ресурсів і забезпечення платоспроможності в довгострокову періоді. На фінансову стійкість підприємства впливають різноманітні чинників, які можна класифікувати за різними класифікаційними ознаками. Так, за місцем виникнення їх поділяють на зовнішні і внутрішні, за значимістю результату – основні і другорядні, за структурою – прості і складні, за часом дії – постійні і тимчасові.

Внутрішні чинники залежать від організації роботи самого підприємства, зовнішні – від рішень керівництва і колективу підприємства не залежать. Компетенція і професіоналізм спеціалістів підприємства, їх вміння враховувати зміни внутрішнього і зовнішнього середовища, злагодженість роботи колективу є теж дуже важливим чинником його фінансової стійкості. Крім того, основними внутрішніми чинниками, які необхідно враховувати на рівні окремих підприємств, є: склад і структура продукції, що випускається, і послуг, що надаються; виручка в неподільному зв'язку з витратами виробництва; потенційна можливість підприємства зайняти певну частку ринку; оптимальний склад і структура активів; склад, структура та стан фінансових ресурсів; правильний вибір стратегії і тактики управління фінансовими ресурсами; галузева приналежність суб'єкта господарювання.

До зовнішніх чинників, які слід врахувати, відносять: вплив економічних і соціальних умов господарювання, зокрема рівень розвитку техніки і технології в галузі; платоспроможний попит населення; економічна політика, її стабільність і обґрунтованість; законодавчо-правова база господарської діяльності.

Основними чинниками, що зумовлюють погіршення фінансової незалежності підприємств, є недотримання «золотого правила фінансування» діяльності підприємства, зростання обсягів позикового капіталу в усіх формах на підприємстві, нарощування кредиторської заборгованості, зростання вартості банківських кредитів, наявність заставного капіталу тощо [7, с. 114].

Макрофінансова стабілізація є головним чинником створення сприятливого економічного середовища, в якому підприємства отримають можливість нарощування обсягів виробництва та інтенсивного генерування власних фінансових ресурсів [10, с. 14].

Висновки

Узагальнюючи методики оцінки фінансової стійкості, можна виокремити наступні напрями її дослідження, які можна вважати фундаментальними: визначення рівня забезпеченості запасів джерелами їх формування; аналіз часткових показників (коефіцієнтів) фінансової стійкості в динаміці та порівняння їх з нормативними значеннями; обчислення інтегрованого показника, який формується з декількох найбільш вагомих коефіцієнтів. Найпоширенішими у вітчизняній практиці є перші два підходи.

Обираючи підхід до аналізу фінансової стійкості підприємства, варто враховувати завдання аналізу та специфіку діяльності підприємства. Існує потреба підбору та розробки системи критеріїв та показників, які б враховували вид економічної діяльності підприємства та галузеві особливості.

Література

1. Базілінська О.Я. Фінансовий аналіз: теорія та практика : навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / О.Я. Базілінська. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 328 с.

2. Гринів Б.В. Деякі проблеми методики аналізу фінансової стійкості підприємства / Б.В. Гринів // Вісник Львівської комерційної академії. Серія : Економічна. – 2014. – Вип. 44. – С. 123-127.

3. Дєєва Н.М., Дедіков О.І. Фінансовий аналіз : навч. посібник / Н.М. Дєєва, О.І. Дедіков – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 328 с.

4. Заюкова М.С. Теорія фінансової стійкості підприємства: [монографія] / М.С. Заюкова. – Вінниця: Вид-во «Універсум», 2009. – 155с.

5. Калишенко В.О. Огляд та узагальнення методичних підходів до оцінки фі-

АНОТАЦІЯ

У статті подані результати дослідження поняття «фінансова стійкість підприємства». Наведено основні ознаки фінансової стійкості та чинники, що впливають на рівень її забезпечення. Досліджено та узагальнено найпоширеніші підходи здійснення аналізу фінансової стійкості підприємств з метою наступного удосконалення методичного забезпечення оцінки фінансової стійкості.

SUMMARY

The article presents the results of research of definition "financial stability of the company". The basic features of financial stability and factors which affect the level of its providing are given. The most common approaches of analyzing the financial stability of enterprises for further improvement of methodological support assessment of financial stability are studied and summarized.

нансової стійкості підприємства [Електронний ресурс] / В.О. Калишенко, К.М. Москалець // Матеріали VII Міжнародної наукової інтернет-конференції «Простір і час сучасної науки». – Режим доступу: http://intkonf.org/kalishenko-vo-moskalets-km-oglyad-ta-uzagalnennya-metodichnih-pidhodiv-do-otsinki-finansovoyi-stiykosti-pidpriem.

6. Кремень В.М. Оцінювання фінансової стійкості підприємства / В.М. Кремень, С.Я. Щепетков // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – №1 (115). – С. 107-115.

7. Кузьмін О.Є. Нормативно-критеріальне забезпечення діагностики фінансового стану підприємства / О.Є. Кузьмін, О.Г. Мельник // Фінанси України. – 2010. – №8. – С. 105-114.

8. Марцин В.С. Надійність, платоспроможність та фінансова стійкість – основні складові фінансового стану підприємства / В.С. Марцин // Економіка. Фінанси. Право. – 2008. – №7. – С. 26-28.

9. Москалець К.М. Визначення поняття та функцій категорії «фінансова стійкість» як критерію ефективності фінансової діяльності підприємства / К.М. Москалець // Materialy Vi Mędzynarodowej naukowi-praktycznej konferenji «Nauka I wyksztaicenie bez granic – 2010». – 2010. – С. 81-88.

10. Наумова Л.Ю. Фінансова стійкість підприємств та її забезпечення в трансформаційній економіці України. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук Спеціальність 08.00.08. – Гроші, фінанси і кредит. - 2008. - 19 с.

11. Овсяннікова А.О. Оцінювання фінансової стійкості та платоспроможності підприємства як інструменту контролю за його діяльністю. - Наука і вища освіта : тези доповідей XXIII Міжнар. наук. конф.,- м. Запоріжжя, 23 квітня 2015 р. / Класичний приватний університет. – Запоріжжя : КПУ, 2015. – 638 с.

12. Подольська В.О. Комплексна оцінка фінансової стійкості підприємства / В.О. Подольська, О.О. Оржинська // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. – 2009. – № 4 (35). – С. 136-142.

13. Цал-Цалко Ю.С. Фінансовий аналіз : підручник / Ю.С. Цал-Цалко – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 566 с.

ІНСТРУМЕНТАРІЙ ОЦІНКИ РІВНЯ АДАПТИВНОСТІ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇНИХ ПРОЦЕСІВ

ІЄРУСАЛИМОВ Владислав Ігорович - аспірант кафедри фінансової та банківської справи ПВНХ «Європейський університет»

УДК 336:334.012.82

В статье исследуется этимология понятия «адаптивность». Приводятся анализ основных научных работ на тему адаптивности и сочетание адаптивности с финансовой системой. Демонстрируются примеры на основе критериев адаптивности, отражающие современные финансовые процессы.

Ключові слова: адаптивність фінансової системи, міжбюджетні відносини, фінансова децентралізація, фінансова прозорість.

Постановка проблеми

Низькі позиції України, що вона займає в рейтингах міжнародної фінансової інтеграції, пояснюється високим рівнем тінізації провідних галузей економіки, падінням показників рівня міжнародної конкурентоспроможності, повільним впровадженням реформ, нестабільною політичною ситуацією та високим рівень корупції.

Також падіння динамічності соціально-економічних змін в Україні відображає низьку ефективність функціонування фінансової системи та її ланок, що перешкоджає визначати і оцінювати адекватно майбутні ризики і йти шляхом розвитку економіки. Адаптивність фінансової системи відіграє одну з вирішальних ролей у цих умовах.

Аналіз основних досліджень та публікацій

Теоретичні розробки з даної проблематики досліджувалися у працях вітчизняних вчених: А. Кайгородцева[2], І.Ю. Ладико[1], Т.Т. Ластаєва[2], А.П. Максимовича[4], В.Г. Сумцова[1], В.Н. Фоміна[6], Г.І. Ханалієва[7],- К.С. Чуйко[8], В.М. Ячменьова[11], та ін.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

У працях вітчизняних та зарубіжних вчених наводяться переважно основні теоретичні положення щодо адаптивності фінансової системи, а у своїй роботі я поєднав теорію і сучасну практику, висвітливши реформи, які є відображенням процесу адаптивності.

Мета дослідження

На основі досліджень критеріїв і інструментарію адаптивності фінансової системи навести актуальні приклади переходу української економіки до європейської моделі.

Основні результати дослідження

Використовується в різних галузях, зокрема застосовується для характеристики економічних, технічних і соціальних систем. Г.І. Ханалієв[7, с. 115-121], В.Н. Фомін[6] визначають адаптивність як здатність пристосовуватися до різних умов, змін зовнішнього середовища. А.П. Максимович розглядає адаптивність з функціональної, структурної і поведінкової позиції. З функціональної точки зору, адаптивність характеризує сутнісний момент капіталу господарюючого суб'єкта, його безперервність руху у напрямі самозростання вартості і забезпечення конкурентних переваг. Із структурної позиції, адаптивність пов'язана з усіма рівнями економічних стосунків, що складаються у процесі функціонування фірми.

З поведінкової позиції, адаптивність є стратегічним управлінням бізнес-структурами, урахування усієї сукупності внутрі- і міжфірмових стосунків і макроекономічних параметрів[4, с. 46-47]. В.М. Ячменьова[11], І.Ю. Ладико та В.Г. Сумцов[1] розглядають адаптивність як характеристику діяльності підприємства, яка є необхідною складовою для його самозбереження, пристосування в умовах нестабільності і зміни зовнішнього середовища. З точки зору Т.Т. Ластаєва та А. А. Кайгородцева, адаптивність — це властивість, що полягає в її здатності успішно пристосовуватися до змін[2, с. 10-12].

Щодо дослідження К.С. Чуйко, то він визначає адаптивність як функціональну, структурну та поведінкову сферу. З функціональної точки зору, адаптивність характеризує сутнісний момент капіталу господарюючого суб'єкта, його безперервність руху у напрямі самозростання вартості і забезпечення стійких конкурентних переваг у стратегічній перспективі в умовах прискорення ринкових змін. Відповідно до структурного аналізу, адаптивність пов'язана з усіма рівнями економічних стосунків, що складаються в процесі функціонування фірми. З поведінкової точки зору адаптивність припускає стратегічне управління бізнес-структурами, облік усієї сукупності внутрі- і міжфірмових стосунків і макроекономічних параметрів[8].

І.В. Максимчук розглядає адаптивність як реакцію на зміну чинників зовнішнього середовища за рахунок перебудови зв'язків і стосунків між суб'єктами[5].

Отже, таке поняття, як «адаптивність», дає змогу нам виділити основні засади, в межах яких ми проводимо подальші дослідження. Тобто це властивість, реакція, здатність, характеристика.

Відповідно до морфологічної класифікації, адаптивність – це: властивість, необхідна для визначення критеріїв змін; реакція, необхідна для встановлення причин змін; здатність, необхідна для визначення характеру поточних змін і забезпечення економічної стійкості діяльності; характеристика, необхідна для визначення характеру та ступеня структурних змін.

Щодо теми нашого дослідження, адаптивність розглядається як властивість, здатність і характеристика фінансової системи. Адаптивна фінансова система – це система, яка здатна трансформуватися відповідно до змін у навколишньому середовищі.

Сутність цього поняття полягає у тому, що воно є необхідною складовою для виживання, ефективного функціонування фінансової системи в нових умовах зовнішнього середовища, пристосування до них та своєчасного реагування на них.

На підставі проведеного аналізу надалі адаптивність ми використовуватимемо як характеристику фінансової системи, необхідну для визначення характеру та ступеня структурних змін на мезорівні. При цьому, адаптованість є характерною рисою, яка притаманна фінансовій системі та супутнім процесам, її слід розглядати як комплексний показник або інтегральну характеристику ефективної фінансової діяльності держави.

Розглядаючи зазначені аспекти фінансової системи, слід згадати таке важливе поняття в визначенні політики держави в області фінансів, як поняття стійкості фінансової системи. Узагальнююче розуміння стійкості – це здатність системи зберігати деякі властивості та характеристики незмінними. Однак, важко характеризувати її окремим параметром.

Стійкість фінансової системи – це такий стан динамічної фінансової системи, за якого вплив будь-яких шоків на фінансову систему не заважає їй забезпечувати ефективний перерозподіл фінансових ресурсів в економіці, функціонування платіжної системи [3, с. 5].

Вважаємо, що адаптивна фінансова система відрізняється від стійкої тим, що має постійно функціонувати у динамічному оточенні, знижувати або підвищувати показники, а стійка – у першу чергу, це постійна фінансова система. Ефективна фінансова діяльність держави полягає в досягненні прибутків, а адаптивна діяльність – це пристосування з метою отримання прибутків в умовах динаміки. Доцільно надалі говорити про новий напрямок досліджень в економіці – дослідження гнучкої адаптації. Фінансова система з гнучкою адаптацією має з максимальною швидкістю, а значить з миттєвою реакцією, пристосуватися до змін у навколишньому середовищі з найменшою зміною поточних параметрів діяльності.

До умов високої конкурентної боротьби фінансова система може адаптуватися лише при розгляді інноваційно-інвестиційного розвитку як необхідної передумови стабільного тривалого розвитку та підвищення конкурентоспроможності. Адаптація держави до змін глобалізаційного та інтеграційного характеру сприятиме забезпеченню сталого економічного зростання, утвердженню інноваційної моделі розвитку, підвищенню конкурентоспроможності національної економіки [9, с.255-262].

Таким чином, складовими адаптивності фінансової системи є: конкурентоспроможність, ефективність, гнучкість, стійкість.

У сучасних умовах трансформації адаптивність фінансової системи набуває все більшої значущості. Тому аналіз цього поняття у межах соціально-економічних систем будь-яких рівнів є перспективним. Його подальші дослідження необхідно спрямувати в напрямку розробки методики оцінки рівня адаптивності та планування процесу адаптації фінансової системи.

Аналіз сучасних методик управлінського аналізу є підставою для формування системи показників. Саме у визначеній комбінації класичні показники різноманітних видів аналізу дозволяють оцінити рівень адаптивної гнучкості фінансової системи, що є об'єктивною основою розробки та реалізації управлінських інновацій у сучасних економічних умовах.

Нині у міжнародній практиці для оцінки рівня фінансової взаємозалежності країн світового господарства використовується ціла низка кількісних та якісних індикаторів, котрі дозволяють проводити міжкраїнові порівняння щодо рівня включення держав у світовий фінансовий простір та аналізувати вплив фінансової глобалізації на їхні національні економіки [10, с. 23].

Кількісні показники базуються на використанні широкого арсеналу статистичних та математичних методів для розрахунку обсягів, структури та динаміки міжнародних фінансових операцій країн світу. Такі показники дозволяють аналізувати кількісні виміри фінансової глобалізації, оцінюючи її рівень та визначаючи структуру фінансових операцій.

Кількісну оцінку рівня інтеграції країн у світовий фінансовий простір доповнює якісна оцінка, яка дозволяє визначити вплив на макроекономічну динаміку країн тих факторів фінансової глобалізації, котрі не піддаються кількісній формалізації. Якісні показники фінансової глобалізації дають більш повну картину змін, які відбуваються в народногосподарських комплексах країн під впливом фінансової глобалізації, та оцінюють нові явища, викликані нею.

Однією з найбільш популярних та дієвих методик визначення є методика МВФ, яка оцінює ступінь фінансової взаємозалежності національних економік країн світу на основі показників транскордонного володіння державами фінансових активів (здійснюється розрахунок відношення валових іноземних фінансових активів і зобов'язань до сукупного ВВП). Подібний підхід до визначення рівня міжнародної фінансової інтеграції країн та індикатори, які використовуються при цьому, дозволяє оцінити: реальний вплив міжнародної фінансової інтеграції країни на її макроекономічну динаміку; відкритість національної економіки для припливу та відпливу іноземного капіталу; структуру валових потоків та запасів капіталу в розрізі їхніх окремих компонентів (прямих інвестицій, портфельних інвестицій, банківських кредитів).

Щодо критеріїв оцінки фінансової системи, то, по-перше, необхідно відзначити фінансову прозорість. У цьому напрямку відбулися революційні для України зміни у зв'язку з впровадженням державного інформаційного ресурсу «Edata» у мережі Інтернет на якому оприлюднюється інформація згідно з Законом «Про відкритість використання публічних коштів». Цей ресурс надає унікальну для країн пострадянського простору можливість контролю, утворення, розподілу та використання публічних фінансових коштів розпорядником та одержувачем коштів державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим і місцевих бюджетів, органами пенсійного фонду, підприємствами, а також фондами загальнообов'язкового державного страхування.

Ще однією інновацією у сфері прозорості коштів є запровадження програми

TWINNING. Це можна рахувати як прорив Державної фіскальної служби в розвитку елементів впровадженого управління кордонами в митній сфері. Цей проект на території України був запроваджений разом з німецькими, литовськими, польськими колегами при підтримці Євросоюзу з ціллю спрощення, пришвидшення та покращення митних процесів та боротьби з корупцією.

У рамках проекту Федеральне міністерство фінансів Німеччини виступає головним у сфері модернізації законодавства та управління кордонами, реформування правової бази для міжвідомчого співробітництва, митного оформлення та спільних транзитних процедур.

Митна служба при Міністерстві фінансів Республіка Польща буде головним в оперативних аспектах співпраці у сфері керування кордонами. Боротьбу ж з корупцією очолить служба при Міністерстві фінансів Литовської Республіки.

Завдяки цьому проекту буде покращена міжвідомча співпраця при впроваджені стандартів ЄС щодо прозорості митних процедур.

Другим критерієм для оцінки адаптивності фінансової системи є стабільність бюджетної системи та передбаченість виконання показників, закладених у бюджетах на місцевому та державному рівні.

У цьому критерії ми можемо прогнозувати негативну тенденцію. Так незважаючи на прогнозований дефіцит на рівні 3,7% ВВП, очікуване зростання ВВП на 2% та зниження рівня інфляції на 12%, при середньорічному курсу гривні – 24,1 грн/дол., вже в першому кварталі 2016 року ми можемо спостерігати невиконання цього плану. Так, на 24.02.2016 р. НБУ вже визначив курс гривні як 27.2 грн/дол., а рівень інфляції на січень 2016 року складає 100,9%, що навіть небагато, але вище за грудень 2015 року.

Це лише декілька показників, що відображають фінансову кризу на бюджетному рівні. І для її подолання та для зміцнення фінансів необхідне скорочення видатків, що зміцнить фінанси та дасть поштовх до економічного зростання.

Третім критерієм ефективності оцінки адаптивності фінансової системи є ефективні та справедливі міжбюджетні відносини. Перш за все, треба відмітити це рух до децентралізації у всіх сферах, в тому числі і бюджетну. Так, передача фінансових ресурсів з Києва до регіонів у плані має зруйнувати фінансову вертикаль та зменшити рівень корупції та покращити економічний розвиток регіонів.

Так, у 2015 році місцевим бюджетам надали два хороших фіскальних інструмента. Перший – це акциз з роздрібної торгівлі зі ставкою на рівні від 2% до 5%. Другий – це податок на нерухомість зі ставкою до 2% від мінімальної заробітної плати за кожен квадратний метр. Разом ці надходження складають 7% від доходів місцевих бюджетів. А якщо враховувати плату за землю, на яку передали повноваження регулювати ставку до місцевої влади, то це складатиме разом близько 20% надходжень.

Також 100% єдиного податку буде, як і минулого року, зараховуватись до бюджетів базового рівня. Надходження від цього джерела очікуються у розмірі 10,5 млрд. грн.

Необхідно також відзначити, що повністю буде скасовано відрахування 3,6% ЄСВ для працівників та 6,1% для посадових осіб місцевого самоврядування і держслужбовців. Таким чином, органи місцевого самоврядування отримають додаткові надходження з ПДФО та економію по сплаті ЄСВ при виплаті зарплат працівникам бюджетної сфери.

За словами представниками влади, планується перенесення із спеціального фонду державного бюджету фінансування субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам на формування інфраструктури об'єднання територіальних громад – 1 млрд. грн. Крім того, додатково передбачено 1,94 млрд. грн. субвенції місцевим бюджетам на соціально-економічний розвиток окремих територій та 0,95 млрд. грн. коштів для капітальних видатків за програмою «Підтримка державних та регіональних інвестиційних проектів». Йде повне скасування відрахування 3,6% ЄСВ для працівників та 6,1% для посадових осіб місцевого самоврядування і держслужбовців. Таким чином, органи місцевого самоврядування отримають додаткові надходження з ПДФО та економію по сплаті ЄСВ при виплаті зарплат працівникам бюджетної сфери.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується етимологія поняття «адаптивність». Приводяться аналіз основних наукових праць на тему адаптивності та поєднання цього процесу з фінансовою системою. Наводяться приклади на основі критеріїв адаптивності, що відображають сучасні фінансові процеси.

SUMMARY

The article examines the etymology of the term «adaptability». Make analysis of major research works about this topic and given the main views of scientists and complication with financial system. Show examples what based on the main criteria of adaptability, what describe to us modern financial process.

Планується також збереження чинної системи розмежування видатків на охорону здоров'я за видами медичної допомоги. Тобто заклади вторинної медичної допомоги залишаться у підпорядкуванні міст обласного значення, районів, об'єднаних громад. Уряд пропонував передати їх до підпорядкування обласної влади;

Виші I-II рівня акредитації будуть і далі фінансуватися з державного бюджету, а не місцевих, як пропонувалося спочатку, на місцевий рівень передається лише професійно-технічна освіта, розвиток якої на території реально повинен належати до повноважень органів місцевого самоврядування. Розширено деякі повноваження місцевих рад щодо встановлення місцевих податків і зборів.

Висновки

Отже, адаптивність фінансової системи є одним з визначальних показників трансформації фінансової системи України в умовах євроінтеграційних процесів. Наведені приклади стосовно критеріїв адаптивності чудово демонструють нам проблеми, недоліки та переваги цих процесів.

Література:

1. Ладико І.Ю. Загальний менеджмент: навч. посіб. / І.Ю. Ладико, В.Г. Сумцов. – Луганськ: Вид-во Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, 2004. — 282 с.
2. Ластаев Т. Т. Механизм агропромышленной интеграции / Т. Т. Ластаев, А.А. Кайгородцев // Вестник КАССУ. — 2006 — №4. – С. 10-12.
3. Лисенко Р.С. Оцінка стійкості фінансової системи в державному управлінні. Теоретичний аспект стійкості фінансової системи / Р.С. Лисенко, Д.С. Попов // Центр наукових досліджень НБУ. №7. – К : 2005. –- С. 10-11.
4. Максимович А. П. Программы повышения адаптивности экономической структуры муниципального образования: тез. докл. науч.-практ. конф.: в 2-х т. // Дни науки – 2004. – Озерск, 2004. – Т.2. – С. 46-47.
5. Максимчук И.В. Управление рисками, как фактор повышения инвестиционной адаптивности строительного комплекса: автореф. дис. ... канд. экон. наук: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / И.В. Максимчук. — СПб., 2006. — 18 с.
6. Фомин В.Н. Современный экономический словарь. [Электронный ресурс]. – Режим доступа http://www. ebk.net. ua./Book/Ses/u/0612. htm//.
7. Ханалиев Г.И. Адаптационный процесс автотранспортных предприятий. – Ставрополь, 2005. – Деп. ВИНИТИ РАН,- № 1122-В. — 2005. – С. 115-121.
8. Чуйко К.С. Формирование адаптивности фирмы в условиях ускорения рыночных изменений: автореф. дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / К.С. Чуйко. – М., 2007. – 25 с.
9. Шевченко О. О. Оцінка рівня інтеграції країни у глобальний фінансовий простір: методологічний аспект / О. О. Шевченко // Вісник Хмельницького національного університету, 2011, № 2, Т. 2. – С.255-262.
10. Шимаї М. Виклики для посткризової глобальної системи / М. Шимаї // Економіка України. – 2010. – № 4. – С. 22-29.
11. Ячменьова В.М. Ідентифікація стійкості діяльності промислових підприємств: монографія / В.М. Ячменьова. – Сімферополь: Доля. – 2007. – 384 с.

ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ

ЛЬОВОЧКІН Максим Олександрович - аспірант Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

УДК 334

В статье исследована сущность государственно-частного партнерства, проанализированы его составляющие элементы и сформулировано авторское определение этой экономической категории.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, держава, приватний сектор, економічні відносини.

Постановка проблеми

Якісно нове управління економічними процесами неможливе без партнерства державних органів з представниками приватного бізнесу. Об'єднання потенціалів держави та бізнесу не тільки розширює можливості задоволення суспільних потреб, але й сприяє ефективному використанню матеріальних, фінансових та трудових ресурсів. Розвиток партнерських відносин між державою і бізнесом в Україні знаходиться на початковому етапі. В Україні практично відсутнє інституціональне середовище державно-приватного партнерства, створення якого можливе лише на основі всебічного вивчення діалектичного зв'язку бізнесу і держави, а також наукового обґрунтування сутності державно-приватного партнерства як економічної категорії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Теоретичні та практичні аспекти взаємодії приватного та державного секторів досліджуються як вітчизняними, так і зарубіжними економістами. Значні здобутки у вивченні феномену державно-приватного партнерства містяться у наукових статтях та монографіях відомих зарубіжних вчених, зокрема, В.Г.Варнавського, Дж. Коммонса, Р.Кроуза, Д.Норта, Дж. Ходжоса та інших. Серед вітчизняних фахівців, які багато уваги приділяють дослідженню сутності державно-приватного партнерства, слід назвати Н.М.Бондар, Б.М.Данилишина, І.В.Запатріну, Г.П.Скляр, А.В.Мостепанюк, К.В.Павлюк, О.В.Попович, Л.І.Федулову та інших. Однак, як засвідчило опрацювання зарубіжної та вітчизняної економічної наукової літератури, серед науковців відсутнє єдине, загальновизнане розуміння сутності державно-приватного партнерства. Існує багато різних, часом протилежних за змістом, визначень цього поняття, що дає підстави говорити про незавершеність наукової дискусії стосовно розуміння сутності цього суспільного явища. Незавершеність зазначеної дискусії підтверджується також і відсутністю застосування єдиного терміну для позначення співпраці приватного сектору та держави. Для позначення такої співпраці у науковому обороті вживаються терміни «державно-приватне партнерство», «державно-приватне співробітництво», «приватно-державне партнерство», «суспільно-приватне партнерство», «публічно-приватне партнерство». З іншого боку, використання широко спектру термінів для позначення одного й того ж економічного явища свідчить також про недостатність теоретичних досліджень з вивчення його сутності.

Метою статті є дослідження основних підходів до визначення сутності та особливостей державно-приватного партнерства як економічного явища та надання авторського формулювання цього поняття.

Виклад основного матеріалу

Будь-яке дослідження передбачає чітку визначеність у термінології, яка застосовується для позначення явища, що планується до вивчення. Оскільки для позначення взаємодії держави та бізнесу застосовуються різні терміни, нашим першочерговим завданням є визначення словосполучення (терміну), яке найбільш чітко та однозначно характеризує цю взаємодію. У зарубіжній науковій літературі для позначення будь-якої взаємодії державної влади з бізнесом досить часто вживається термін «публічно-приватне партнерство» («public-private partnership») [1]. Однак нерідко цей термін застосовується лише для позначення реалізації спільних державно-бізнесових інфраструктурних та соціальних проектів. В англомовних виданнях для позначення взаємодії держави та бізнесу також вживаються терміни «державно-приватне партнерство» («state-private partnership») та приватно-публічне партнерство («private-public partnership»).

Оскільки слово «публічно» українцями більше вживається для позначення відкритості, доступності для людей, ніж для позначення цілісної сукупності людей, в українських реаліях для адекватного відображення сутності рівноправних взаємовідносин бізнесу та держави, на нашу думку, слід застосовувати словосполучення «державно-приватне партнерство». На відміну від терміну «приватно-державне партнерство», який, зокрема, використав Президент Росії В.Путін у своєму виступі на церемонії відкриття Міжнародного воєнно-технічного форуму «Армія 2015» для позначення співпраці держави та приватного бізнесу в оборонній галузі і в якому через поставлення слова «приватно» на перше місце виокремлюється роль бізнесу як головної складової, термін «державно-приватне партнерство» не надає ніяких переваг жодному з учасників партнерства, підкреслює їх рівність у правах та обов'язках, оскільки у словосполученні слова «державно» та «приватне» розташовуються в алфавітному порядку [2]. Також не у повній мірі відображає сутність рівноправних взаємовідносин держави та бізнесу поширений у літературі термін «державно-приватне співробітництво». Зокрема, таке словосполучення для роз'яснення економічної сутності рівноправних зносин держави і бізнесу використовує Я.Овсянникова [3, с.62]. Слово «співробітництво» не є синонімом слова «партнерство». Слово «співробітництво» означає спільну з ким-небудь діяльність, спільну працю для досягнення мети. Воно є синонімом слова «співпраця». Слово «партнерство» означає спільну діяльність на рівних правах та зобов'язаннях, яка спрямована на досягнення спільної мети. Слова «партнерство» та «співробітництво» чітко розрізнюються у міжнародній юриспруденції, зокрема в міжнародних угодах. Яскравим свідченням нетотожності слів «партнерство» та «співробітництво» є підписана 14 червня 1994 р. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами [4].

Відсутність єдності у термінології позначається на чіткості розуміння сутності державно-приватного партнерства як економічного явища, виокремленні його найважливіших ознак та є одним із чинників появи різних підходів до тлумачення. Як показало дослідження, відсутність єдиного підходу щодо розуміння сутності державно-приватного партнерства простежується у визначеннях цього поняття як у широкому, так і вузькому значеннях. Так, на думку російського дослідника А.Власова, у широкому розумінні термін «державно-приватне партнерство» включає в себе всі форми кооперації між державою і приватним сектором, які знаходяться в полі між вирішенням завдань, що традиційно відносяться до компетенції держави, самою державою, з одного боку, та приватизацією – з іншого [5]. Інше поширене серед російських вчених широке трактування визначає державно-приватне партнерство як взаємовигідне середньострокове і довгострокове співробітництво між державою і бізнесом, що реалізуються в різних

формах (починаючи від контрактів на виконання робіт, акціонування і закінчуючи консультаціями держави і бізнес-асоціацій) і яке ставить за мету вирішення політичних і суспільно значимих завдань на національному, регіональному і місцевому рівнях [6].

Однак, з таким широким розумінням сутності державно-приватного партнерства-незгідні К.В.Павлюк та С.М.Павлюк, які здійснили досить ґрунтовний аналіз існуючих підходів щодо визначення цієї економічної категорії і які вважають, що наведені вище визначення містять як дискусійні, так і помилкові положення [7, с.35]. Вони стверджують, що «помилково вважати, що державно-приватне партнерство – це будь-яка взаємодія держави та бізнесу, яка не потребує спеціального нормативного і організаційного забезпечення»[7,с.36]. Одночасно, за твердженням К.В.Павлюк та С.М.Павлюк, наведені вище визначення свідчать про те, що практично поза увагою дослідників залишається така форма взаємодії влади та бізнесу, як їхня конструктивна взаємодія у політичній сфері. На їх думку, багато проблем у сфері реалізації взаємних інтересів держави і бізнесу, зокрема питання низької інвестиційної привабливості того чи іншого сектору економіки, чи окремого інвестиційного проекту знаходяться не в економічній чи правовій площині, а в політичній [7, с.35]. Разом з тим, українська та світова практика свідчать про те, що втручання бізнесу у політику неминуче веде до корупції. Тому, на наш погляд, твердження цих авторів про те, що держава на вищому політичному рівні має оголосити необхідність, можливість і готовність щодо розвитку такого політичного партнерства, є помилковим і таким, що спрямоване на легалізацію корупції.

Як показало дослідження, подібні надто загальні та нечіткі визначення державно-приватно партнерства досить часто можна зустріти як в українській, так і зарубіжній науковій та довідниковій літературі. Так, І.А.Брайловський, підбиваючи підсумок дослідження особливостей державно-приватного партнерства як інструменту задоволення суспільних потреб, роз'яснює, що під державно-приватним партнерством маються на увазі будь-які офіційні відносини або домовленості на фіксований (строковий) період часу між державними і приватними учасниками [8, с.14]. Схожу точку зору висловлює і представник Світового банку Дж.Делмон, який вважає, що у широкому значенні державно-приватне партнерство означає будь-які контрактні або юридичні відносини між державними та приватними структурами з метою поліпшення або розширення інфраструктурних послуг [9, с.1-2].

Слід відзначити, що чіткі формулювання визначення поняття «державно-приватного партнерства» відсутні і у міжнародній практиці. Так, Комітет з наукової та технологічної політики Організації економічного співробітництва та розвитку розглядає державно-приватне партнерство як спосіб надання та фінансування державних послуг з використання капітальних активів, за якого ризики розподіляються між державою та бізнесом [10]. При цьому наголошується, що метою держави є якісне надання послуг, а приватних партнерів – отримання прибутку. У Європейському Союзі термін «державно-приватне партнерство» взагалі не визначений, що безпосередньо відзначається у пункті 1.1. «Публічно-приватне партнерство феномен» Зеленої книги ЄС про публічно-приватне партнерство та спільне законодавство про публічні контракти та концесії [11]. Відповідно до положень зазначеного пункту Зеленої книги у широкому сенсі державно-приватне партнерство є формою співробітництва між державними органами влади та світом бізнесу, що націлене на забезпечення фінансування, будівництво, відновлення, управління або обслуговування інфраструктури або надання послуг [11]. На думку авторів Зеленої книги, елементами, які зазвичай характеризують державно-приватне партнерство, є:

- відносно тривалий термін співробітництва, який охоплює взаємодію між державним і приватним партнером з різних сторін;
- метод фінансування проекту, зокрема у частині від приватного сектору, інколи може передбачати низку домовленостей між різними учасниками;
- важливість ролі економічних суб'єктів, які беруть участь на різних стадіях проекту

(проектування, завершення, введення у дію, фінансування);

- розподіл ризиків між державним партнером і приватним партнером, якому можуть передаватися усі ризики державного сектора [11].

Дослідження широкої концепції державно-приватного партнерства показало, що розуміння суті цього явища як форми співпраці держави та бізнесу для фінансування, будівництва, управління, утримання інфраструктури чи надання суспільних послуг є досить поширеним і серед українських економістів. До числа прихильників такої точки зору, зокрема, можна віднести В.Ю.Гарбариніну. На її думку, у сучасному розумінні партнерство державного і приватного секторів означає таку форму співпраці між державними органами влади та світом бізнесу, що має на меті забезпечити фінансування, будівництво, відновлення, управління або утримання інфраструктури чи надання суспільних послуг [12, с.46]. Підхід до розуміння сутності державно-приватного партнерства як удосконалення управління виключно матеріальними активами і об'єктами був жорстко розкритикований та визнаний К.В.Павлюк та С.М.Павлюк помилковим [7, с.41]. За такого підходу суть державно-приватного партнерства фактично зводиться виключно до удосконалення управління матеріальними активами держави та перекладання ризиків і витрачання коштів на приватний бізнес.

Досліджуючи сутність та роль державно-приватного партнерства в соціально-економічному розвитку держави, К.В.Павлюк та С.М.Павлюк дійшли висновку, що в широкому розумінні трактування державно-приватного партнерства включає конструктивну взаємодію держави, приватного сектору, громадянських інститутів в економічній, політичній, соціальній, гуманітарній та інших сферах суспільної діяльності [7, с.46]. У зв'язку з цим вони наголошують, що державно-приватне партнерство можна розглядати як суспільно-приватне партнерство, визначаючи його як конструктивне співробітництво держави, суб'єктів підприємницької діяльності і громадянських інститутів в економічній, політичній, соціальній, гуманітарній та інших сферах суспільної діяльності для реалізації суспільно значимих проектів на засадах пріоритетності інтересів держави, її політичної підтримки, консолідації ресурсів сторін, ефективного розподілу ризиків між ними, рівноправності і прозорості відносин для забезпечення поступального розвитку суспільства [7, с.46]. На нашу думку, зазначене визначення також має недоліки. Окрім розкритикованого нами положення щодо взаємодії державної влади та бізнесу у політичній сфері, інший недолік полягає у наданні пріоритетності інтересам держави. За умов домінування інтересів держави над інтересами приватного бізнесу не можна говорити про рівноправність у взаєминах сторін, а отже про партнерство. Крім того, взаємодія держави та приватного сектору не завжди має конструктивний характер. На практиці вона має досить чимало недоліків, усунення яких є одним із шляхів підвищення ефективності державно-приватного партнерства.

Разом з тим слід відзначити, що викладена К.В.Павлюк та С.М.Павлюк точка зору є досить поширеною в українському науковому середовищі. У дещо модифікованому вигляді вона відображена у широкому трактуванні поняття «державно-приватне партнерство», яке міститься в українській Вікіпедії. На думку авторів Вікіпедії, у широкому трактуванні поняття «державно-приватного партнерства» охоплює не тільки конструктивну взаємодію влади та бізнесу в економіці, але й у політиці, культурі, науці та інших сферах [13].

В українській економічній літературі існує думка, що у широкому розумінні поняття «державно-приватне партнерство» визначається у законодавстві певної країни. Прихильником такого підходу, зокрема, є О.В.Сідуняк. Вивчаючи практику застосування механізмів державно-приватного партнерства у різних країнах, О.Сідуняк дійшов висновку, що у широкому розумінні поняття «державно-приватне партнерство», зазвичай, зазначається у законодавстві певної країни, де вказуються учасники, підстави та норми, згідно з якими здійснюється угода [14, с.48]. Як приклад втілення зазначеного підходу О.Сідуняк наводить

визначення «державно-приватного партнерства», наведене у Законі України «Про державно-приватне партнерство». Відповідно до Закону України «Про державно-приватне партнерство» державно-приватне партнерство – це «співробітництво між державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами в особі відповідних державних органів та органів місцевого самоврядування (державними партнерами) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, або фізичними особами-підприємцями (приватними партнерами), що здійснюється на основі договору в порядку, встановленому цим Законом та іншими законодавчими актами» [15]. Тобто згідно з цим визначенням державно-приватним партнерством визнається співробітництво між державними або місцевими органами влади та недержавними юридичними особами або фізичними особами-підприємцями. Закон не передбачає можливості участі у державно-приватному партнерстві на боці приватного партнера державних підприємств та підприємств, у яких є державна частка. Не охоплюється зазначеним визначенням також співпраця українських приватних підприємств з іноземними організаціями та підприємствами, створеними в Україні урядами інших держав. Закон виділяє чотири ознаки державно-приватного партнерства: довга тривалість відносин, забезпечення вищих техніко-економічних показників ефективності діяльності, передача приватному партнеру частини ризиків, внесення приватним партнером інвестицій в об'єкти партнерства.

Серед вчених-економістів також зустрічається точка зору, що державно-приватне партнерство – це суспільний інститут, який включає сукупність формальних і неформальних правил, у рамках яких з метою задоволення суспільних потреб здійснюється спільна діяльність державних органів влади і приватного сектору на основі набору альтернатив поводження. Такої точки зору, зокрема, дотримується О.М.Полякова, яка акцентувала свою увагу на дослідження проблем становлення державно-приватного партнерства в Україні [16, с.318].

Ще більша диференціація поглядів на сутність державно-приватного партнерства простежується при зосередженні науковців на вузькому його розумінні. Так, на думку К.В.Павлюк та С.М.Павлюк, державно-приватне партнерство у вузькому смислі описує довгострокове, що регулюється договором, співробітництво між державним і приватним сектором з метою виконання суспільних завдань, яке охоплює весь життєвий цикл відповідного проекту: від планування до експлуатації, включаючи технічне обслуговування [7, с.42]. Тобто згідно з цим визначенням сутність державно-приватного партнерства фактично зводиться до довгострокового договору між державним та приватним секторами з приводу виконання суспільного проекту.

Поширеною є точка зору, що у вузькому змісті державно-приватне партнерство є механізмом економічної політики держави, який дозволяє залучати позабюджетні джерела фінансування, а також інтелектуальні, технологічні, управлінські й інші ресурси приватного сектора до вирішення суспільно-важливих інвестиційних завдань. Таке вузьке розуміння, зокрема, поділяє І.А.Брайловський [8, с.12]. Подібне розуміння державно-приватного партнерства наводиться і у російській Вікіпедії. Державно-приватне партнерство – система відносин між державним та приватним партнерами, при реалізації яких ресурси обох партнерів об'єднуються з відповідним розподілом ризиків, відповідальності та винагород (відшкодувань) між ними, для взаємовигідної співпраці на довгостроковій основі у створенні (відновленні) нових та/або модернізації (реконструкції) існуючих об'єктів , які потребують залучення інвестицій, та у користуванні (експлуатації) такими об'єктами [17].

Досить часто вузьке розуміння державно-приватного партнерства пов'язують з реалізацією проектів у соціальній сфері. Одним із прихильників такої точки зору є А.В.Сидуняк, на думку якого, у вузькому розумінні поняття «державно-приватне партнерство» – це взаємодія бізнесу і влади з метою реалізації проектів, що здійснюють вплив на соціальну сферу [14, с.48].

Існує також думка, що економічна сутність державно-приватного партнерства проявляється у різних аспектах. Так, Я.Овсянникова, вивчаючи форми участі держави у проектному фінансуванні, виділила чотири аспекти, у яких проявляється сутність державно-приватного партнерства. По-перше, державно-приватне партнерство – це засіб залучення приватного сектору до надання суспільних послуг (у сфері транспорту, міського господарства, освіти, охорони здоров'я тощо). Приватний капітал забезпечує підприємницьку ініціативу, управління комерційними ризиками, економію витрат і більш короткі строки реалізації проекту. По-друге, державно-приватне партнерство виступає частиною заходів державного регулювання з метою реалізації промислової політики, стимулювання інноваційної активності, залучення інвестицій у розвиток інфраструктури і соціальну сферу. По-третє, державно-приватне партнерство є інструментом залучення приватної ініціативи та інвестицій при збереженні державного контролю над активами, такими як надра, об'єкти інфраструктури, підприємства, що мають особливе державне значення тощо. По-четверте, для державно-приватного співробітництва притаманний етико-економічний аспект [3, с.63].

У науковій літературі широко поширеною є думка, що державно-приватне партнерство – це форма юридичного контракту. Досить повно ця точка зору відображена у визначенні державно-приватного партнерства, сформульованого О.І.Дідченко та С.А.Москаленко, що сконцентрували свою увагу на дослідженні законодавчої бази його впровадження. Згідно з їх розумінням державно-приватне партнерство – це форма юридичного контракту між державним сектором і приватним сектором, який передбачає нові інвестиції приватного підрядника (гроші, технологія, досвід/час, репутація, і т.п.) і який переводить ключові ризики в приватний сектор (проект, будівництво, експлуатація, і т.п.), при якому платежі здійснюються в обмін на виконану роботу, з метою надання послуги, яка традиційно забезпечується державним сектором [18, с.49]. На нашу думку, розуміння сутності державно-приватного партнерства як форми юридичного контракту є наслідком концентрації уваги дослідників на аналізі правових, а не економічних аспектів цього явища. Такий підхід звужує перспективи розвитку форм державно-приватного партнерства. Вивчення поширених на практиці та описаних в економічній літературі форм державно-приватного партнерства показало, що вони змінюються залежно від сфер застосування, тривалості співпраці, складу учасників, особливостей розподілу ризиків, організаційно-правового механізму тощо. Досліджуючи форми державно-приватного партнерства, окремі дослідники поряд з традиційними його формами, що реалізуються через укладання юридичних угод, виділяють форми державно-приватного партнерства, що не потребують укладання юридичних угод. Так, В.І.Павлов та О.О.Ляхович, вивчаючи особливості форм державно-приватного партнерства в інноваційній сфері, крім традиційних (контрактних та концесійних) форм, які ґрунтуються на укладанні відповідних договорів, розрізнюють нові нетрадиційні (непрямі та інституційні) форми державно-приватного партнерства, які не потребують укладання договору і до яких, зокрема, віднесено співпрацю держави та бізнесу в інноваційній сфері через механізми пільгового оподаткування та інноваційні структури (венчурні фонди, технопарки, бізнес-інкубатори, особливі економічні) [19, с.59-64].

Деякі науковці розуміють державно-приватне партнерство як сукупність різних механізмів. Такого погляду, зокрема, дотримується В.Ю.Гарбариніна. Акцентуючи свою увагу на дослідженні основних принципів упровадження державно-приватного партнерства, В.Ю.Гарбариніна визначає його як комплекс правових, організаційно-економічних, інституціональних та фінансових механізмів, які забезпечують взаємодію державного і приватного секторів з метою активізації та поширення інноваційно-інвестиційних процесів у країні та покращення надання суспільно важливих послуг для населення [12, с.46].

Співставлення трактовок державно-приватного партнерства у широкому та вузько-

му значенні дає підстави стверджувати, що між ними не існує суттєвих відмінностей. І в широкому, і у вузькому розумінні державно-приватне партнерство відображає партнерські відносини, у які вступає держава з приватним сектором для задоволення суспільних потреб. Відмінності зводяться до деталізації рівня партнерської співпраці. У широкому значенні державно-приватне партнерство трактується як співпраця держави та бізнесу з метою розв'язання стратегічних завдань на загальнодержавному або місцевому рівнях, а у вузькому значенні воно розглядається як засіб, інструмент реалізації конкретних проектів у галузі виробництва та соціальної інфраструктури.

Зважаючи на велику кількість тлумачень поняття «державно-приватне партнерство», у науковій літературі зустрічаються також спроби їх групування за спільними ознаками та об'єднання різних за суттю підходів у єдиному узагальненому визначенні. У цьому контексті, на нашу думку, заслуговують на увагу результати дослідження М.Ю.Маісурадзе, який на підставі вивчення різних тлумачень розрізняє організаційний, фінансовий, цільовий, та політичний підходи до визначення державно-приватного партнерства [20, с.109]. Згідно з організаційним підходом державно-приватне партнерство є системою організаційних відносин між державним і приватним секторами в рамках договірних відносин; фінансовий підхід передбачає, що державно-приватне партнерство на основі спільного фінансування дозволяє зменшити витрати державного партнера за рахунок приватних партнерів та підвищити якість виробленої продукції і наданих послуг; цільовий підхід розглядає державно-приватне партнерство як інструмент розвитку, що передбачає реалізацію цільових програм у суспільно значущих сферах; політичний підхід розглядає державно-приватне партнерство як інструмент вирішення політичних завдань. Спираючись на результати дослідження зазначених підходів, М.Ю.Маісурадзе поділяє характерні риси державно-приватного партнерства на загальні та специфічні. На його думку, до загальних ознак належать: співробітництво суб'єктів різних секторів економіки; учасниками державно-приватного партнерства завжди є суб'єкти державного і приватного секторів економіки; у тимчасовому аспекті державно-приватне партнерство відрізняється середньостроковим або довгостроковим і формалізованим характером; результатом державно-приватного партнерства є конкретні товари або послуги суспільного характеру [20, с.110]. Специфічні ознаки, за твердженням М.Ю.Маісурадзе, включають природу фінансових відносин, характер розподілу ризиків і результатів діяльності, перелік суб'єктів та учасників відносин [20, с.110]. На підставі врахування особливостей вищезазначених підходів та виділених характерних рис М.Ю.Маісурадзе запропонував власне узагальнене визначення державно-приватного партнерства. Відповідно до сформульованого М.Ю.Маісурадзе визначення «державно-приватне партнерство є взаємовигідним співробітництвом між державою Україна, Автономною Республікою Крим та територіальними громадами в особі відповідних державних органів та органів місцевого самоврядування (державними партнерами) та суб'єктами підприємницької діяльності, крім державних та комунальних підприємств, а також іншими організаціями, що функціонують відповідно до чинного законодавства, (приватні партнери) у соціально-економічній сфері, спрямоване на реалізацію важливих соціально-економічних проектів на принципах пріоритетності інтересів державних партнерів, їхньої політичної й економічної підтримки, об'єднання ресурсів сторін, справедливого розподілу ризиків між ними, рівноправності і прозорості відносин на договірній основі або шляхом створення юридичної особи, або іншим шляхом відповідно до чинного законодавства, з метою досягання кращих результатів функціонування та/або підвищення якості виробленої продукції (товарів) робіт, що виконуються (послуг, що надаються), та/або отримання прибутку, та/або досягнення іншого неекономічного ефекту відповідно до вимог чинного законодавства» [20, с.110]. Фактично у

цьому формулюванні поєднано визначення державно-приватного партнерства з Закону України «Про державно-приватне партнерство», положення із визначення К.В.Павлюка стосовно пріоритетності інтересів держави, розподілу ризиків, консолідації ресурсів, положення з роз'яснень Комітету з наукової та технологічної політики Організації економічного співробітництва та розвитку щодо якісного надання послуг та отримання прибутку.

Підводячи підсумки аналізу існуючих підходів щодо розуміння сутності державно-приватного партнерства, можемо констатувати різноманіття його визначень як у широкому, так і вузькому значенні. Державно-приватне партнерство розглядається вченими-економістами як співробітництво, механізм, сукупність механізмів, форма юридичного контракту, інститут, засіб, спосіб надання та фінансування послуг. Наявність різних концептуальних підходів щодо визначення сутності державно-приватного партнерства, з одного боку, пов'язана з великою різноманітністю його форм, а з іншого – з різницею у цілях дослідників, які вони ставлять при вивченні цього явища. Зважаючи на значні концептуальні відмінності у підходах щодо розуміння сутності державно-приватного партнерства, деякі дослідники намагаються виділити спільні, характерні для більшості визначень цього поняття, ознаки. Так, Д.В.Попович, досліджуючи концесію як форму державно-приватного партнерства, дійшов висновку, що об'єднуючим елементом відмінних підходів є співпраця державних інституцій та приватного сектора з метою задоволення суспільних потреб [21, с.50]. Схожу думку висловлює і В.Ю.Гарбариніна. Проаналізувавши сутність державно-приватного партнерства у контексті сучасних дослідницьких підходів, вона стверджує, що, незважаючи на відмінності у формулюваннях, усі визначення мають спільний елемент. Таким елементом, на її думку, є розуміння взаємодії (співпраці) державної влади та приватного сектора для забезпечення суспільних потреб [12, с.48]. На думку іншого дослідника І.А.Брайловського, основною ознакою досліджуваної економічної категорії «державно-приватне партнерство» є розподіл ризиків між державою і приватним сектором [8, с.13].

Узагальнення існуючих у науковій літературі підходів щодо трактування сутності державно-приватного партнерства з погляду економічної теорії дає можливість виділити три найхарактерніші складові елементи (ознаки) цієї економічної категорії.

Головною ознакою державно-приватного партнерства є те, що його суб'єктами (учасниками), з одного боку, є держава в особі уповноважених державних органів, а з іншого – приватні підприємства та/або їх об'єднання, які взаємодіють з метою задоволення суспільних потреб.

Іншою, притаманною виключно для державно-приватного партнерства, ознакою є наявність особливої форми взаємодії державної та приватної власності, найважливіша риса якої полягає у партнерському (рівноправному) характері взаємовідносин, що виключає домінування економічних інтересів жодного з учасників такого партнерства. Партнерські відносини реалізуються шляхом перерозподілу прав власності. Ми вважаємо цю ознаку однією з найважливіших, незважаючи на те, що в окремих наукових публікаціях зустрічається думка про помилковість тези стосовно рівноправності держави та бізнесу як партнерів. Таку точку зору, зокрема, висловлює Н.В.Петришина, яка стверджує, що сумнівним є твердження про паритетність та рівноправність представлених партнерів – держави і бізнесу [22, с.128]. У якості доказу правильності своєї позиції Н.В.Петришина наводить вітчизняну дійсність, коли держава не виступає виразником суспільних потреб, а представляє інтереси пануючих в економіці фінансово-промислових груп. Дійсно, дуже важко заперечувати такі факти з вітчизняної практики. На наш погляд, якщо при укладанні договору про державно-приватне партнерство враховуються прямо або опосередковано через корупційні дії лише інтереси однієї зі сторін (держави або бізнесу), то таку угоду не можна вважати угодою про державно-приватне партнерство.

Ще одна вагома ознака досліджуваної економічної категорії полягає у мінімізації ризиків діяльності за рахунок оптимального перерозподілу управління ними між державою та бізнесом з метою забезпечення ефективного управління власністю.

З урахуванням результатів проведеного дослідження теоретичних поглядів на сутність державно-приватного партнерства, виділених його найхарактерніших ознак, з точки зору економічної теорії, можна запропонувати таке визначення цього поняття: державно-приватне партнерство – це система економічних відносин, що відображають взаємовигідну, рівноправну взаємодію державної та приватної власності з метою прибуткового її використання за рахунок мінімізації ризиків діяльності та ефективного використання усіх наявних ресурсів для задоволення суспільних потреб. На відміну від інших визначень, у яких увага головним чином акцентується на формі прояву-(формі юридичного контракту, формі засобу залучення приватного сектора до надання суспільних послуг, формі механізму фінансування та залучення нових інвестицій тощо), ніж на змісті взаємодії, запропоноване розуміння державно-приватного партнерства як системи відносин відображає якісний, стійкий зв'язок, який кожного разу проявляється за партнерства держави та бізнесу в економічній діяльності. Разом з тим запропоноване визначення є лише однією із спроб наближення до розкриття справжньої суті взаємозв'язків, що виникають між державою та бізнесом за державно-приватного партнерства.

Висновки

Поява значної кількості трактувань поняття «державно-приватне партнерство» є наслідком відсутності сталої вітчизняної практики партнерських зносин держави та бізнесу в економічній діяльності. Усі спроби обґрунтувати сутність цієї економічної категорії без дослідження особливостей прояву державно-приватного партнерства як економічного явища на практиці мають вади. З цієї причини недосконалим є і запропоноване нами визначення. Однак, ми переконані, що розширення практики державно-приватного партнерства в Україні створить умови для всебічного його вивчення, за результатами якого наука ще більше наблизиться до розуміння справжньої суті цього явища. Розширення практики державно-приватного партнерства вимагатиме досліджень щодо підвищення його ефективності. У зв'язку з цим, потребуватиме системного бачення формування основних засад розвитку державно-приватного партнерства в Україні. Необхідним для розширення практики державно-приватного партнерства є також пошук та обґрунтування його найоптимальніших форм.

Література

1.Definition of "Public-Private Partnership" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http/www.investopedia.com

2.Выступление на церемонии открытия Международного военно-технического форума «Армия-2015» 16 июня 2015. Президент России. Стенограммы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http/www. kremlin. ru.president: transcripts

3.Овсянникова Я. Форми участі держави у проектному фінансуванні на основі розвитку державно-приватного партнерства // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Випуск 123, 2011, с. 62-65.

4.Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http/www. zakon4.rada.gov.ua

5.Власов А. «Особый путь Петербурга в сфере государственно-частного партнерства». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http/www.knokir.ru/article.html?id=3772

6. Государственно-частное партнерство как форма отношений власти и бизнеса в России [Електронний ресурс]. – Режим доступу www.lobbying.ru/print.php?article_id=2359

7.Павлюк К.В., Павлюк С.М. Сутність і роль державно-приватного партнерства в соціально-економічному розвитку держави // Наукові праці КНТУ. Економічні науки, 2010, вип.. 17, с.35-45.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено сутність державно-приватного партнерства, проаналізовано його складові елементи та сформульовано авторське визначення цієї економічної категорії.

SUMMARY

The research paper studies the essence of state and private partnership; its components are analyzed; and the author's definition of this economic category is worded.

8.Брайлівський І. А. Державно-приватне партнерство як інструмент задоволення суспільних потреб // Наукові записки. Серія «Економіка», с.11-14

9.Делмон Дж. Государственно-частное партнерство в инфраструктуре: практическое руководство для органов государственной власти. –Астана: ИЦ «Апельсин», 2010. – 250с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ppiaf.org/sires/ppiaf.org/files/publication/Jeft%20Delmon_PPP_russian.pdf

10.From Lessons to Principle for the use of Public-Private Partnerships/ -[Електронний ресурс]. – Режим доступу: https:// www/oecd.org/gov/budgeting/48144872/pdf

11.Green Paper on public-private partnerships and Community law on public contracts and concessions/*COM/2004/0327 final*/ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https:// EUR-lex.europa.eu/legal

12.Гарбариніна В.Ю. Сутність і принципи впровадження державно-приватного партнерства в Україні. // Актуальні проблеми державного управління 2014, № 2(46) /2014, с.43-48.

13.Державно-приватне партнерство в Україні. – Вікіпедія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.m.wikipedia.org

14.Сідуняк О.В. Державно-приватне партнерство: сутність, досвід та можливості використання у соціальній сфері // Економічна теорія та історія економічної думки. Випуск І (53), 2014, с.46-52.

15.Закон України «Про державно-приватне партнерство» // «Відомості Верховної Ради України». – 2010.- № 40. – Ст..524 (Зі змінами та доповненнями).

16.Полякова О.М. Державно-приватне партнерство в Україні: проблеми становлення // Коммунальное хозяйство городов: Научно-технический сборник. – К.: Техніка, 2009.- № 87. – С.317-322

17.Понятие государственно-частного партнерства. – Википедия. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https:// ru.m.wikipedia.org

18.Дідченко О.І., Москаленко С.А. Державно-приватне партнерство: сутність, законодавство, закордонний досвід // Економічний вісник запорізької державноїінженерної академії, 2009.- випуск № 2. – С.48-54

19.Павлов В.І., Ляхович О.О. Особливості форм державно-приватного партнерства в інноваційній сфері // Інвестиційна та інноваційна діяльність, 2009.- С.57-65

20. Дерябина М.А. Теоретические и практические проблемы государственно-частного партнерства [Електронний ресурс] / М.А. Дерябина. – Режим доступу: http:// www.imepi-eurasia.ru/baner/docladD.doc

21.Попович Д.В. Концесія як форма державно-приватного партнерства: сутність, переваги і недоліки застосування // «Економіка: реалії часу», Збірник наукових праць. – 2015.- №1(17) – С. 49-53

22.Петришина Н.В. Проблеми державно-приватного партнерства в Україні//"ЕФЕКТИВНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ": Збірник наукових праць. – 2014. – Вип. 40 – С.127-134

НАУКОВИЙ ПІДХІД ДО ОРГАНІЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ З ІНОЗЕМНИМИ ІНВЕСТИЦІЯМИ В УКРАЇНІ

ЯКИМОВ Юрій Олексійович - аспірант Університету державної фіскальної служби України

УДК 657.411+658.14/.17

Статья посвящена изучению экономической сущности и особенностей организации бухгалтерского учета собственного капитала на современном этапе законодательных изменений в условиях применения научного подхода. Дифференциация срока собственного капитала и его составляющих элементов для предприятий с иностранными инвестициями, обоснованные автором, с позиций организации их бухгалтерского учета, на основе выделения предложений по совершенствованию учетного процесса на каждой стадии его осуществления в разрезе видов и назначение собственного капитала.

Ключові слова: бухгалтерський облік, власний капітал, документування, звітність, іноземні інвестиції, науковий підхід, організація, удосконалення.

Актуальність теми

Протягом кількох останніх років відбувається безперервне та суцільне реформування бухгалтерського обліку і звітності з метою забезпечення їх уніфікації зі світовими нормами на кожному етапі запровадження законодавчих змін у залежності від організаційно-правової форми та напрямів діяльності суб'єктів господарювання. Нормативно-правовою базою для підприємств з іноземними інвестиціями, в цілому, є Закон України «Про режим іноземного інвестування» №93/96 – ВР від 19.03.1996р. (зі змінами та доповненнями), Господарський кодекс України №436-IV від 16.01.2003р., та в контексті бухгалтерського обліку власного капіталу, зокрема, є Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» №996-XIV від 16.07.1999р., П(С)БО 12 «Фінансові інвестиції» №91 від 26.04.2000р. та П(С)БО 21 «Вплив змін валютних курсів» №193 від 10.08.2000р., Податковий кодекс України №2755-VI від 02.12.2010р., НП(С)БО 1 «Вимоги до подання фінансової звітності» №73 від 07.02.2013р. Слід зазначити, що, незважаючи на наявність значної кількості такої нормативної бази, яку досить часто важко реалізувати на практиці через неоднозначність трактування та незначних літературних джерел з аналізу даної проблематики, в кожному з них повною мірою відсутня інформація щодо опису порядку організації обліку власного капіталу з урахуванням специфіки підприємств з іноземними інвестиціями. Іншими словами, актуальність теми полягає в пошуку шляхів розробки методичних рекомендацій та інших нормативно-правових документів, які містять облікову інформацію щодо особливостей організації обліку власного капіталу, з наукової точки зору. Покращення потребують питання щодо документування господарських операцій та подій, що пов'язані із власним капіталом.

Постановка проблеми

За таких обставин пріоритетним стає питання щодо наукового обґрунтування облікового процесу з організації бухгалтерського обліку власного капіталу в залежності від напрямів його реалізації (на основі проведення наукового дослідження щодо сут-

ності власного капіталу і його організаційних засад у межах бухгалтерського обліку), а також систематизацію облікових даних у контексті видозміни процесів документування операцій із власним капіталом, що пов'язані із виникненням, рухом та зміною кожного його структурного компонента.

Мета роботи – розглянути організаційне забезпечення облікового процесу щодо операцій із власним капіталом та розкрити напрями удосконалення процесу документування операцій з власним капіталом на підприємствах з іноземними інвестиціями.

Мета може бути досягнута на основі наступного практичного втілення таких кроків: 1) наукового обґрунтування термінології власного капіталу та структурних складових, його організаційне забезпечення, практичне виконання працівниками бухгалтерської служби за умов автоматизації облікового процесу; 2) змістовні положення первинного обліку власного капіталу; 3) фіксація факту господарської операції на рахунках бухгалтерського обліку та її документальне підтвердження; 4) розробка шляхів щодо удосконалення обліку власного капіталу на підприємствах з іноземними інвестиціями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проведений детальний аналіз наукових позицій кваліфікованих фахівців, які досліджують дану проблематику, причому слід зазначити, що перелік таких науковців є досить обмеженим, дав змогу виділити підсумки їх змістовних позицій, зокрема: нормативно-правова база бухгалтерського обліку власного капіталу містить багато недоліків та прогалин, описано порядок формування та внесення змін до власного капіталу, проаналізовано сучасний стан та проблемні питання щодо їх ефективного облікового оформлення, виділено напрями покращення інвестицій, які отримані в іноземній валюті, тощо. Результати таких досліджень висвітлені в працях наступних вчених: Вінник О.М., Сагова С.В., Дутова Н., Васильєва В.Г., Стригуль Л.С., Гуренко Т.О., Нестеренко Ж.К., Воськало Н.М., Ткаченко Н.М., Свірко С.В., Швець В.Г. і т.д. Праці відомих вітчизняних науковців є корисними, з точки зору їх використання, для детального опрацювання та вироблення шляхів подальшого удосконалення порядку організації бухгалтерського обліку власного капіталу на вказаних суб'єктах господарювання в Україні.

Методи дослідження

На підставі проведеного детального наукового обґрунтування економічного змісту власного капіталу та порядку організації обліку щодо операцій з власним капіталом використано системний підхід, методи порівняння, формалізація, узагальнення, спостереження тощо. У ході написання цієї статті було опрацьовано нормативно-правові та літературні джерела, наукові праці та інші офіційні джерела з Інтернету.

Результати

Відповідно до пункту 3, статті 1 Закону України «Про режим іноземного інвестування», підприємство з іноземними інвестиціями – підприємство будь-якої організаційно-правової форми, створене відповідно до законодавства України, іноземна інвестиція в статутному капіталі якого, за його наявності, становить не менше 10 %, що набирає статусу підприємства з іноземними інвестиціями з дня зарахування іноземної інвестиції на його баланс [2].

Під час здійснення бухгалтерського обліку на підприємствах з іноземними інвестиціями потрібно враховувати специфіку організації обліку операцій з власним капіталом саме для такого суб'єкта господарювання, зокрема щодо: трактування змісту та класифікації, формування власного капіталу відбувається з початку його реєстрування, внесення змін у розмірах внаслідок зростання чи зменшення власного капіталу та видозміни на підставі повторного розрахунку з урахуванням офіційного курсу валют Національного банку України, а також правил складання і подання звітності, що є специфічною, саме для таких суб'єктів господарювання.

У 2013 році було внесено ряд законодавчих змін, зокрема, ліквідовано ПСБО 1-5 та запроваджено НПСБО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [3], відповідно до

якого видозміні підлягає, у тому числі власний капітал та його структурні компоненти з позицій ведення бухгалтерського обліку за балансом. Такі зміни були спричинені змінами Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій.

На рис. 1 представлено детальний аналіз економічного змісту терміну власного капіталу та його структурних складових у розрізі класифікаційних ознак, призначення, розрахунку та зміни. Дані з рис. 1 дають змогу побачити цілісну картинку дефініції терміну власного капіталу з метою використання такої інформації під час опису в подальшому базових понять, порядку та призначення організаційних засад обліку за такими операціями.

Аналіз літературних джерел засвідчує той факт, що дефініція терміну власного капіталу як облікової категорії розглядається обмеженим колом осіб, які надають своє наукове обґрунтування, відповідно до основоположних засад нормативно-правової регламентації бухгалтерського обліку операцій з власним капіталом для підприємств з іноземними інвестиціями. Дані рис. 1 є корисними для управлінського персоналу, оскільки дають змогу оцінити рівень кредитоспроможності підприємства за умов наявності власних оборотних коштів.

Власний капітал як облікова категорія

- ідентифікатор загальної вартості чистих активів після вирахуванням зобов'язань і джерелом їх утворення

Економічна сутність "власного капіталу" з позицій бухгалтерського обліку

- Власний капітал - частина в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов'язань

Класифікація власного капіталу

- зареєстрований (пайовий) капітал; (статутний, пайовий, інший зареєстрований, внески до незареєстрованого СК),
- капітал в дооцінках (дооцінка основних засобів, нематеріальних активів, фінансових інструментів, інший капітал);
- додатковий капітал (емісійний дохід, накопичені курсові різниці, безоплатно одержані НА , інший додатковий капітал);
- резервний капітал ;
- неоплачений та вилучений капітал (вилучені вклади, паї, акції, інший вилучений капітал);
- нерозподілений прибуток (непокритий збиток)

Призначення та роль власного капіталу

- Власний капітал є ключовим ідентифікатором фінансової автономії підприємства, базою для здійснення фінансово-господарської діяльності та показником кредитоспроможності, гарантом стабільності подальшої діяльності суб'єкта господарювання

Розрахунок

- власний капітал (ВК) = сума чистих активів - сума поточних і довгострокових зобов'язань

Зміна розмірів власного капіталу

- + зареєстрований капітал + капітал в дооцінках + додатковий капітал + резервний капітал + /- нерозподілений прибуток (непокритий збиток) - вилучений капітал - неоплачений капітал.
- зміна в розмірі власного капіталу може бути як в сторону збільшення, так і зменшення

Звітність

- Звіт про власний капітал - звіт, що використовує зміни у складі власного капіталу протягом звітного періоду; Баланс (розділ II)

Рис. 1 Загальна характеристика власного капіталу як облікової категорії

* Складено за даними [3,6].

Організація облікового процесу, що стосується операцій з власним капіталом, є початковою стадією ведення бухгалтерського обліку і передбачає облікове забезпечення, документальне підтвердження, організаційні форми бухгалтерського обліку, окреслення функціональних повноважень та прав працівників бухгалтерської служби. Методичні аспекти ведення обліку передбачають фіксацію факту здійсненої господарської операції на рахунках бухгалтерського обліку, автоматизації обліку та подання звітності підприємствами з іноземними інвестиціями.

На рис. 2 описано особливості організації бухгалтерського обліку операцій з власним капіталом.

Синтетичний та аналітичний облік операцій з власним капіталом (табл. 1) описано на підставі Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств та організацій, що затверджена наказом Міністерства фінансів України № 291 від 30.11.1999р.

Процес документування операцій з власним капіталом потребує особливої уваги, тому що дана проблематика не достатньо висвітлена та законодавчо затверджена, саме для підприємств з іноземними інвестиціями. Найбільш вдало, обґрунтовано документальне підтвердження операцій з власним капіталом в науковій праці Петренко Н.І., тому на основі застосування результатів наукових досліджень сформовано перелік первинних документів щодо операцій з власним капіталом підприємств з іноземними інвестиціями (табл. 2).

Детальне вивчення змісту процесів документування операцій з власним капіталом сприяє наданню пропозицій щодо напрямів удосконалення бухгалтерського обліку через покращення процесу документування з урахуванням їх руху, умов зберігання та отримання (рис. 4), а також наказу про облікову політику в частині інформації про власний капітал як облікової категорії підприємств з іноземними інвестиціями (рис. 3).

Необхідно зазначити, що, так як в Україні, відсутні методичні вказівки щодо формування наказу про облікову політику в контексті формування власного капіталу, внесення змін до нього на підставі видозмі-

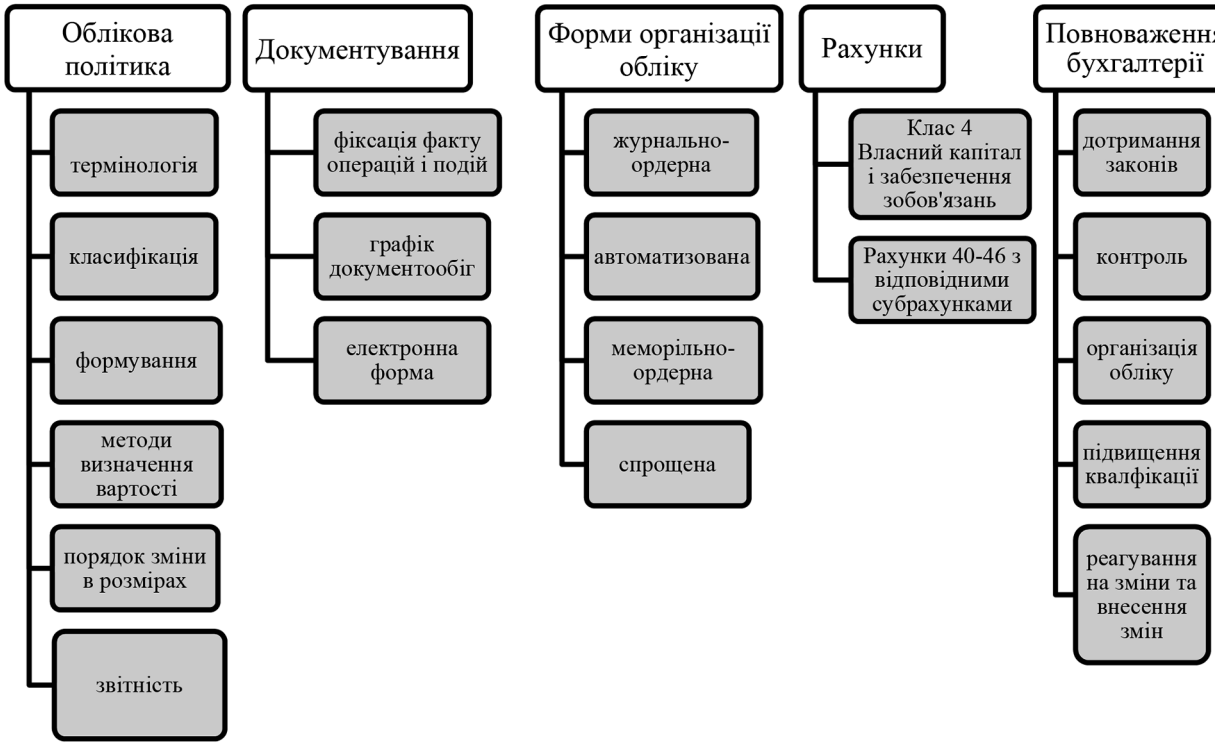

Рис. 2 Особливості організації обліку власного капіталу

* Складено автором за даними [1,6].

Таблиця 1

Організація бухгалтерського обліку власного капіталу в розрізі його типів

Синтетичний облік	Призначення	Дт/Кт	Аналітичний облік
у розрізі видів власного капіталу			
Зареєстрований (пайовий) капітал (рах. 40 з відповідними субрахунками)	Облік та узагальнення інформації про стан і рух капіталу, відповідно до законодавства і установчих документів, а також внесків до оголошеного, але ще не зареєстрованого статутного капіталу	За кредитом відображається збільшення капіталу, за дебетом – його зменшення (вилучення)	У розрізі видів капіталу
Капітал у дооцінках (рах. 41 з субрахунками)	Облік і узагальнення інформації про дооцінки (уцінки) необоротних активів і фінансових інструментів, які відображаються у складі власного капіталу і розкриваються у звіті про фінансові результати	Залишок зменшується у разі уцінки та вибуття активів, зменшення їх корисності. Вхідний залишок формується шляхом перенесення даних з рахунку 42	У розрізі видів капіталу
Додатковий капітал (рах. 42 з субрахунками)	Узагальнення інформації про суми, на які вартість реалізації випущених акцій перевищує номінальну вартість, вартість безкоштовно отриманих активом від інших осіб тощо	За кредитом рахунку 42 відображається збільшення додаткового капіталу, за дебетом – його зменшення	У розрізі видів капіталу
Резервний капітал (рах. 43 з субрахунками)	Узагальнення інформації про стан та рух резервного капіталу, створеного за рахунок нерозподіленого прибутку	За кредитом відображається створення резервів, за дебетом – їх використання	За його видами та напрямками використання
Нерозподілені прибутки (непокриті збитки) (рах. 44 з субрахунками)	Облік нерозподілених прибутків чи непокритих збитків поточного та минулих років, а також використаного прибутку	За кредитом відображається збільшення прибутку від видів діяльності, за дебетом – збитки та використання прибутку	У розрізі видів капіталу
Вилучений капітал (рах. 45 з субрахунками)	Облік вилученого капіталу, у разі викупу власних акцій у акціонерів з метою їх перепродажу, анулювання (зменшення статутного капіталу)	За дебетом відображається фактична собівартість викуплених акцій власної емісії, , за кредитом – вартість анульованих або перепроданих акцій	У розрізі видів капіталу
Неоплачений капітал (рах. 46 з субрахунками)	Узагальнення інформації про зміни у складі неоплаченого капіталу підприємства	За дебетом-заборгованість за внесками до статутного капіталу, за кредитом – її погашення	У розрізі видів капіталу

* Складено автором за даними [6].

ни структури, складу та розмірів, запропоновано проект базових операцій щодо власного капіталу для підприємств з іноземними інвестиціями в контексті розробки облікової політики.

На рис. 4 відображено проект документообігу по операціях з власним капіталом для підприємств з іноземними інвестиціями, який повинен бути регламентований в електронній формі з метою покращення фіксації факту здійснення господарської операції та подій з власним капіталом, своєчасного реагування на зміни його складу та розміру, а також ідентифікатором руху документів по операціях з власним капіталом.

Графік документів по операціях з власним капіталом потрібно формувати з урахуванням кожної окремої господарської операції і події, періоду часу обробки працівниками бухгалтерської служби та руху документів тощо. Графік документообігу спрощує процес фіксації подій, що пов'язані з власним капіталом на підприємствах з іноземними інвестиціями, що призводить до покращення ефективності та результативності діяльності даного підприємства, в цілому для України.

На завершення розглянуто статистичні дані з офіційного сайту Державної служби статистики України щодо динаміки змін та структури інвестицій за джерелами фінансування (інвестиції в основний капітал, індекси капітальних інвестицій за видами економічної діяльності тощо) (рис. 5).

Статистичні дані містять детальну інформацію щодо операцій з інвестиціями, в цілому, по Україні. Очевидним є той факт, що обсяги капітальних інвестицій за видами діяльності зросли при порівнянні 2011 року із 2015 роком (підвищення складає 3262,7), індекс капітальних інвестицій за видами діяльності також підвищився на 9,4 (98,3-88,9). Необхідно зазначити, що на офіційному сайті Державної служби статистики України дані щодо інвестицій в основний капітал в цілому та в розрізі видів діяльності відсутні за 2014-2015 роки, лише за 2011 рік. Опрацювання, з

Таблиця 2

Процес документування операцій з власним капіталом

Код та назва рахунку	Документування	Формування
Зареєстрований (пайовий) капітал (рах. 40 з відповідними субрахунками)	Статут, акт приймання-передачі, накладна, ПКО, ВКО, розрахунок бухгалтерії, протоколи зборів акціонерів, договори, накази, тощо	Зміни в розмірах та складі, виплати
Капітал у дооцінках (рах. 41 з відповідними субрахунками)	розрахунок бухгалтерії, договори, акти дооцінок, накази, тощо	Розрахунок відрахувань
Додатковий капітал (рах. 42 з відповідними субрахунками)	Акти приймання-передачі основних засобів, довідки бухгалтерії, накладні, виписки банку, накази, установчі договори, протоколи зборів акціонерів та учасників, акти переоцінок необоротних активів	Розрахунок відрахувань
Резервний капітал (рах. 43 з субрахунками)	Довідок бухгалтерії, виписки банку, накази, договори, рішення зборів учасників	Розрахунок відрахувань
Нерозподілені прибутки (непокриті збитки) (рах. 44 з відповідними субрахунками)	Статут, розрахунок, довідка бухгалтерії, рішення власників, протоколи зборів акціонерів, накази	Визначення чистого фінансового результату
Вилучений капітал (рах. 45 з відповідними субрахунками)	Реєстр акціонерів, видаткові та прибуткові касові ордери, платіжні доручення, виписки банку, довідки бухгалтерії	Розрахунок вилучень
Неоплачений капітал (рах. 46 з відповідними субрахунками)	Статут, довідки бухгалтерії, видаткові та прибуткові касові ордери, протоколи зборів акціонерів, установчі договори, накладні, акти оприбуткування, накази	Розрахунок несплати

* Складено автором за даними [5-6].

Рис. 3 Проект розділу Наказу про облікову політику щодо операцій з власного капіталу для підприємств з іноземними інвестиціями

* Складено автором за даними [6,9].

наукової точки зору, такої статистичної інформації є корисним, оскільки відображає динаміку змін щодо капітальних інвестицій в основний капітал в Україні, в т.ч. за видами діяльності.

Висновки

Отже, на підставі проведених наукових досліджень та спостережень сформульовані наступні висновки та сформульовані пропозиції:

1. Розгляд економічної сутності власного капіталу та його структурних елементів сприяє обґрунтуванню рівня ефективності та результативності діяльності підприємства з іноземними інвестиціями, оскільки дає змогу оцінити рівень конкурентоспроможності та наявності власних оборотних коштів, що необхідні для здійснення поточних розрахунків;

2. Описано особливості організації бухгалтерського обліку щодо операцій з власним капіталом на основі конкретизації облікового їх забезпечення, документального підтвердження, а також виділення організаційних форм бухгалтерського обліку, окреслення функціональних повноважень та прав працівників бухгалтерської служби, формування наказу про облікову політику, тощо. Такі кроки дали змогу сформувати пропозиції щодо розробки проекту Наказу про облікову політику та процесу документообігу, та підтверджено необхідність формування графіку документообігу по таких операціях з метою покращення процесу їх організації.

Література

1. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» № 996– XIV від 16.07.1999р. [Електронний

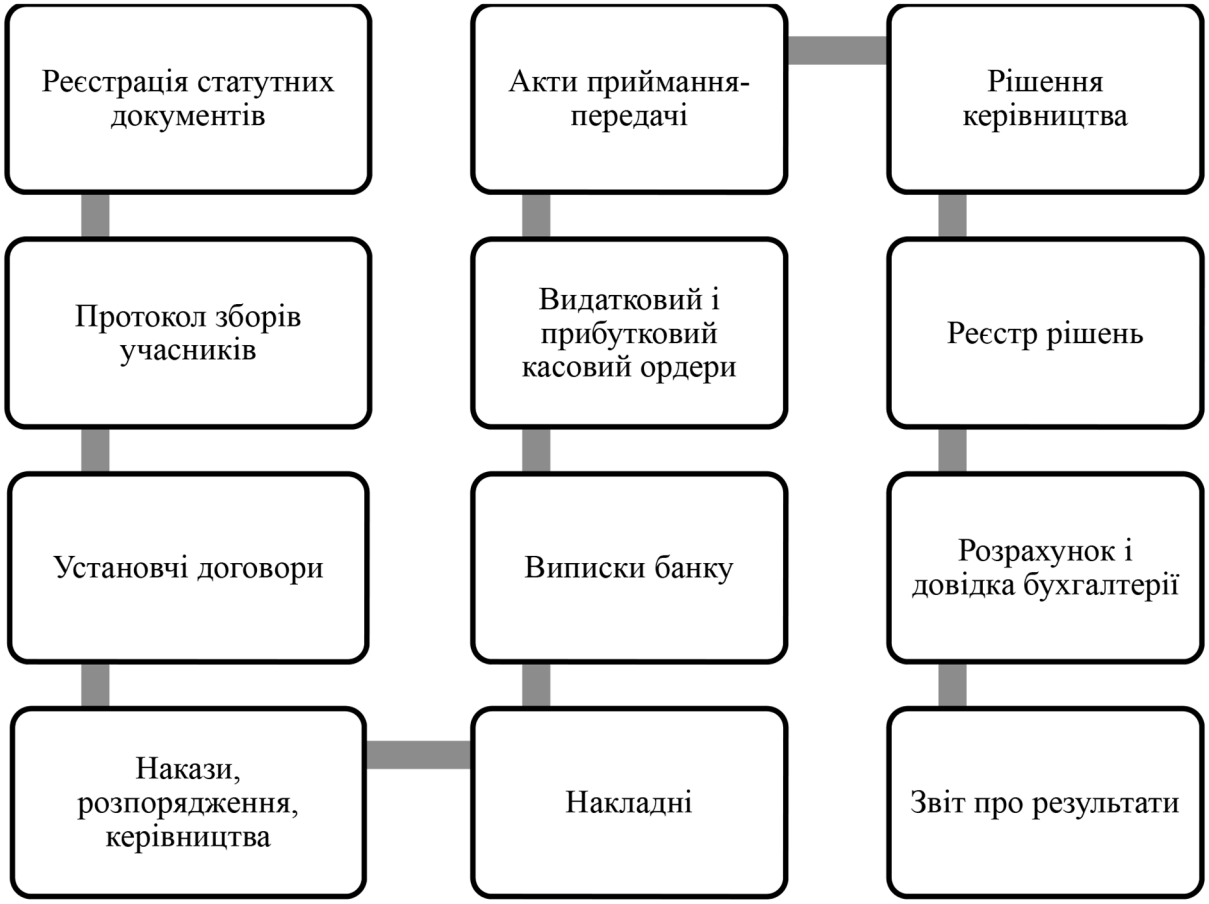

Рис. 4 Процес документообігу по операціям з власним капіталом

* Складено автором за даними [5,9].

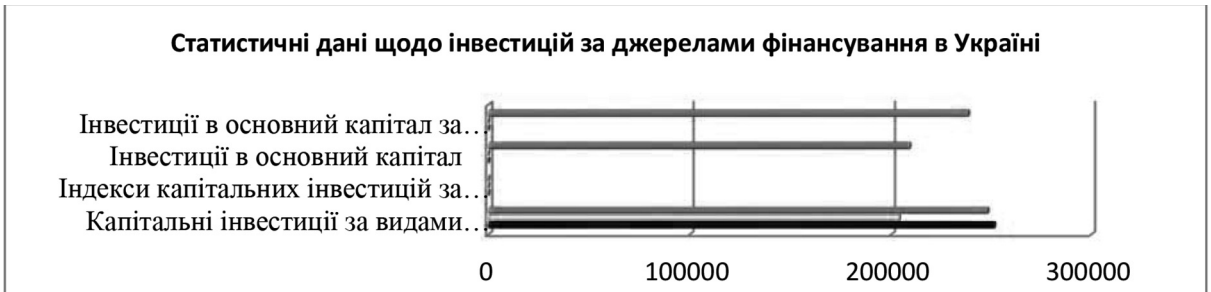

	Капітальні інвестиції за видами діяльності	Індекси капітальних інвестицій за видами діяльності	Інвестиції в основний капітал	Інвестиції в основний капітал за видами діяльності
2011	247891,6	88,9	209130	238174,6
2014	204061,7	75,9	0	0
2015	251154,3	98,3	0	0

Рис. 5 Динаміка змін за період з 2011 по 2015 рік інформації по операції з основним капіталом в цілому по Україні [4]

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена вивченню економічної сутності та особливостей організації бухгалтерського обліку власного капіталу на сучасному етапі законодавчих змін за умов застосування наукового підходу. Диференціація терміну власного капіталу та його складових елементів для підприємств з іноземними інвестиціями, обґрунтовані автором, з позицій організації їх бухгалтерського обліку, на основі виділення пропозицій щодо удосконалення облікового процесу на кожній стадії його здійснення в розрізі видів та призначення власного капіталу.

SUMMARY

This article is devoted to the study of economic nature and characteristics the organization of equity accounting, according to the legislative changes, which based on the scientific approach. Differentiation term "equity" for enterprises with foreign investment, which based on the proposals of organization accounting changes for improve the accounting process at every stage of its implementation by types and destination equity were introduced by the author.

ресурс]: [сайт]. – Режим дост.: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/996– 14 – Назва з екрану.

2. Закон України «Про режим іноземного інвестування» №93/96 – ВР від 19.03.1996р. [Електронний ресурс]: [сайт]. – Режим дост.: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80 – Назва з екрану.

3. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги фінансової звітності» №73 від 07.02.2013р. [Електронний ресурс]: [сайт]. – Режим дост.: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0336– 13 – Назва з екрану.

4. Офіційний сайт Державної служби статистики України / статистична інформація // [Електронний ресурс]: [сайт]. – Режим дост.: http://www. ukrstat.gov.ua – Назва з екрану.

5. Петренко Н.І. с. 141-146 Документування операцій з пасивами підприємства / Н.І. Петренко // Економіка (реалії часу). – №2(3). – 2012. [Електронний ресурс]: [сайт]. – Режим дост.: http://economics.opu.ua/files/archive/2012/No2/141-146.pdf – Назва з екрану.

6. План рахунків бухгалтерського обліку та Інструкція про його застосування, що затверджено наказом Міністерства фінансів України №291 від 30.11.1999р. [Електронний ресурс]: [сайт]. – Режим дост.: http://zakon3.rada. gov.ua/laws/show/z0893– 99 – Назва з екрану.

7. Положення (стандарти) бухгалтерського обліку 12 «Фінансові інвестиції» №91 від 26.04.2000р. [Електронний ресурс]: [сайт]. – Режим дост.: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0284-00 – Назва з екрану.

8. Положення (стандарти) бухгалтерського обліку 21 «Вплив змін валютних курсів» №193 від 10.08.2000р. [Електронний ресурс]: [сайт]. – Режим

дост.: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0515-00 – Назва з екрану.

9. Ткаченко Н.М. Бухгалтерський (фінансовий) облік, оподаткування і звітність / Н.М. Ткаченко // К.: Алерта, 2013. – 982 с.

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО АГЕНТСТВА УКРАЇНИ З ПИТАНЬ ВИЯВЛЕННЯ, РОЗШУКУ ТА УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ, ОДЕРЖАНИМИ ВІД КОРУПЦІЙНИХ ТА ІНШИХ ЗЛОЧИНІВ

КРАМАР Руслана Іванівна - кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету Львівського університету бізнесу та права

У наш час протидія корупційним злочинам в Україні є одним із основних напрямів державної політики щодо забезпечення національної безпеки і сприяння економічному зростанню. Сьогодні Україна є учасницею багатьох міжнародних договорів, укладених під егідою Ради Європи та ООН у сфері протидії корупції, відмиванню коштів, організованій злочинності, тому намагається ефективно виконувати взяті на себе зобов'язання та боротися проти злочинів у даній сфері.

Варто зазначити, що повернення активів є важливим елементом системи протидії організованій злочинності, корупції, відмиванню коштів тощо. Воно позбавляє правопорушників незаконно одержаних доходів тим самим запобігає вчиненню нових злочинів у цій сфері.

З цією метою і було утворене Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, яке є органом виконавчої влади із спеціальним статусом, метою його є сприяння діяльності прокурора, слідчого, слідчого судді, детектива, суду, що спрямована на запобігання та усунення негативних наслідків кримінальних правопорушень, в тому числі корупційних.

Метою статті є дослідження правових засад діяльності АРМА, визначення проблемних аспектів нормативно-правового регулювання у даній сфері та внесення пропозицій щодо усунення недоліків законодавства.

Ключові слова: правові засади діяльності АРМА; виявлення і розшук активів; управління активами; недоліки правового регулювання.

ВСТУП

Постановка проблеми

Варто зазначити, що в 2014 році у всіх країн Європейського Союзу виникло зобов'язання створити таку установу, що здійснювала б управління арештованим майном аби попередити втрату його вартості. Метою діяльності таких установ став пошук і надання правоохоронним органам інформації щодо існування активів, які можуть бути арештовані, із джерел та у межах власної юрисдикції та іноземних юрисдикцій.

Підтримуючи євроінтеграційний курс, в Україні було створене Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (далі – АРМА, Національне агентство), яке є органом виконавчої влади із спеціальним статусом, метою його є сприяння діяльності прокурора, слідчого, слідчого судді, детектива, суду, що спрямована на запобігання та усунення негативних наслідків кримінальних правопорушень, в тому числі корупційних.

Аналіз дослідження проблеми

В Україні відсутні наукові дослідження проблемних аспектів правого регулювання діяльності АРМА. Тому дана стаття сформована на основі національного та міжнародного законодавства, що регулюють відносини у даній сфері.

Формування цілей

Мета статті - дослідити правові засади діяльності АРМА, визначити проблемні аспекти нормативного регулювання та внести пропозиції щодо вдосконалення законодавства у даній сфері.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Виклад основного матеріалу

Слід відмітити, що починаючи з 2014 р. в Україні було реалізовано низку реформ в сфері протидії корупції, а також і щодо відмивання активів одержаних незаконним шляхом:

- було прийнято нове законодавство у сфері протидії та розслідуванні корупційних правопорушень;
- були створені спеціальні органи, що займаються розслідуванням даних злочинів, органи, що сприяють попередженню таких злочинів та спеціалізовані судові органи, що розглядають кримінальні провадження у даній сфері;
- також вживались заходи щодо забезпечення публічного доступу щодо інформації про доходи та витрати, а також та власність державних службовців тощо.

Зокрема, були створені спеціалізовані органи, що займаються кримінальним переслідуванням корупційних правопорушень (Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Національне антикорупційне бюро України), а також орган із розшуку та управління конфіскованими злочинними доходами (АРМА). Також було створено Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) як орган влади, що забезпечує формування і реалізацію державної політики в сфері протидії корупції [1].

Україна також бере участь у роботі міжнародного механізму щодо сприяння міжнародній співпраці в сфері повернення активів, в тому числі в Камденській міжвідомчій мережі з питань повернення активів (CARIN), Ініціативі контактних осіб з повернення активів, що підтримується Інтерпол та StAR.

Як бачимо, Україна підтримує підхід щодо повернення активів і співпрацю між правоохоронними органами до того, як їм надійде запит про правову допомогу. Така співпраця допомагає заощадити час і значно збільшує шанси для успішного завершення розслідувань даних злочинів.

Правові основи діяльності АРМА становлять Конституція України, а також міжнародні договори, щодо яких була надана згода Верховною Радою України, а також Закон України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів», інші закони України та підзаконні нормативно-правові акти.

Національне агентство було створено на основі Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» від 10 листопада 2015 року № 772-VIII [1]. Управління арештованим майном передбачено багатьма міжнародними договорами, стороною в яких виступає Україна, а саме: Конвенцією Організації Об'єднаних Націй проти корупції [2], Конвенцією Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму [3], Конвенцією про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом [4], Кримінальною конвенцією про боротьбу з корупцією [5].

АРМА є центральним органом влади зі спеціальним статусом, метою якого є сприяння діяльності прокурора, слідчого, слідчого судді, суду, детектива та яка спрямована на забезпечення попередження та усунення негативних наслідків кримінальних правопорушень, в тому числі корупційних. Зазначена ціль досягається шляхом управління вартістю арештованого майна, а також завдяки позбавленню винних осіб економічних переваг, одержаних внаслідок їхньої протиправної поведінки, а також завдяки унеможливленню одержання вигод від вчинення корупційного кримінального правопорушення.

Варто зазначити, що створення АРМА було одним із основних критеріїв виконання нашою державою Плану дій із лібералізації візового режиму з ЄС. Національ-

не агентство створено з метою виконання рекомендацій Міжнародної групи із протидії відмиванню брудних грошей, якими державам-учасницям рекомендується створити органи, що могли б реагувати на запити іноземних органів задля виявлення, арешту, конфіскації майна, що було отримано злочинним шляхом. «Великою вісімкою» 27 квітня 2005 року було схвалено KG8 Best Practices for the Administration of Seized Assets) [6], які спрямовані на допомогу державам в збереженні вартості активів, на які накладено арешт, в тому числі згідно законодавства в судовому провадженні дозволяється продаж активів ще до винесення рішення суду по даній справі, а також застосування конфіскації активів в дохід держави, за умови вони швидко псуються чи знижуються у вартості та тих активів, які є обтяжливими для здійснення управління ними. Отримані від реалізації даних активів доходи мають бути збережені згідно чинного національного законодавства до моменту винесення рішення суду.

Одним із основних правових актів ЄС у даній сфері є Директива ЄС-№ 2014/42/EU від 3 квітня 2014 р. [7], яка передбачає необхідність застосування заходів з метою ефективного розпорядження арештованими активами та створення відповідних інституцій та установ, що відповідальні за управління даними активами задля збереження їх вартості. У Директиві також зазначено про можливість реалізації зазначених активів.

З метою виконання вище зазначених міжнародно-правових актів в Україні вже прийнято ряд відповідних правових актів та необхідно ще внести зміни у чинні. Зокрема, пропонуємо ч. 1 ст. 21 Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» викласти у наступній редакції: управління рухомим та нерухомим майном, майновими правами, цінними паперами тощо Національне агентство має здійснювати шляхом реалізації арештованих активів чи передання їх в управління. При цьому її права з управління арештованими активами охоплюють права володіння, користування, розпорядження, з метою забезпечення безпосереднього управління активами відповідними суб'єктами, зокрема: банком, реалізатором, управителем. Отже, права АРМА щодо управління арештованими активами мають полягати саме в організації управління даними активами. Зокрема, АРМА не повинна контролювати результати оцінювання вартості активів чи якість виконання процедури оцінки, а покласти цей обов'язок на реалізатора, управителя чи банк згідно договору.

Важливо також зазначити, законодавство передбачає, що АРМА повинна здійснювати перевірку ефективності управління активами не рідше одного разу на місяць. Управитель в свою чергу зобов'язаний надавати Національному агентству доступ для огляду даних активів, а також документів щодо управління ними та їх використання. Проте, вважаємо що з кожним роком кількість активів зростатиме, вони можуть знаходить у різних місцях, тому на практиці проблемно і витратно буде здійснювати таку перевірку не рідше ніж раз на місяць. Тому вважаємо, що термін потрібно подовжити та створити спеціальну комісію, що забезпечуватиме здійснення контролю ефективності управління арештованими активами.

Також важливо ввести облік та реєстр усіх активів, управління якими здійснює АРМА. Визначити чітко які категорії активів підпадають під управління АРМА. Має бути прийняте положення про реєстр активів. Частина інформації в реєстрах щодо активів має бути конфіденційною, наприклад, щодо номерів кримінальних проваджень, прізвищ прокурорів, слідчих, слідчих суддів, суддів, що їх ведуть, місця знаходження активів тощо, що може негативно вплинути на процес здійснення кримінального провадження у даній справі та процес прийняття рішення судом.

Отже, вважаємо, що законодавство в сфері розшуку, виявлення й управління активами, отриманими від корупційних злочинів, потребує ще вдосконалення. Зокрема: необхідним є визначення статусу

АРМА в кримінальному процесі як його учасника. Адже АРМА не має можливості брати участь в судових засіданнях, що стосуються передачі активів під її управління, також не може оскаржити скасування арештів активів, що були передані в її управління. Відсутність АРМА у кримінальних провадженнях може призвести до ситуацій, за яких АРМА передаватимуться активи, що непридатні до управління і до продажу або активи, місцезнаходження яких неможливо встановити.

Саме тому, з метою ефективного управління арештованими активами у майбутньому, АРМА має брати участь у цих кримінальних провадженнях та надавати суду інформацію щодо можливості здійснення управління даними активами, що вимагає спеціальних знань та практичного досвіду.

Отож, необхідно внести зазначені вище зміни до Закону про АРМА та узгодити з ним Кримінальний процесуальний кодекс України [8], також потрібно внести зміни і до інших нормативно-правових актів України, які регулюють діяльність з питань виявлення та управління арештованими активами, зокрема, необхідно прийняти положення про єдиний реєстр активів, управління якими здійснює АРМА.

3. Висновки

Як бачимо, Національне агентство є органом влади зі спеціальним статусом, до його повноважень входить виявлення, розшук, управління активами, на які накладено арешт за вчинення корупційних та інших злочинів. Зокрема, управління майном як одна із функцій АРМА є вдалою імплементацією відповідної практики країн ЄС в законодавство України [9]. Проте, в багатьох країнах Європейського Союзу управління цими активами є важливим елементом процесу конфіскації, тоді як в нашій державі механізм конфіскації погано нерозвинений. Значну частину доходів, що приносять своїм країнам іноземні аналоги, є доходами від конфіскації чи управління майном шляхом його продажу на торгах. АРМА, насамперед, забезпечує бюджет надходженнями завдяки передачі активів підприємцям відповідно до договору. Це унікальна практика, що приносить державі непогані доходи.

Проте, специфіка активів, щодо яких АРМА здійснює управління сьогодні, вимагає збільшення інструментів задля ефективного управління ними. Передусім необхідно розширити функції АРМА щодо зберігання, соціального використання активів та запровадити ефективне планування арешту за участі представників Агентства, що дозволило б вибрати тільки ті активи, якими можливо управляти надалі на комерційній основі.

Саме тому важливим є залучення спеціалістів АРМА до кримінального провадження як учасників процесу, з метою надання інформації щодо можливості накладення арешту на певне майно та чи підпадає воно під критерії ефективного управління ним у майбутньому. Адже під час вирішення питання щодо передачі активу для управління в ухвалі суддя або суд мають установити

питання про відповідність майна визначеним вимогам, та чи може бути воно передане в управління АРМА, а також чи дотримано процедурні питання передачі активів в управління. На основі вище зазначеного, вважаємо, що доповнення та зміни повинні бути внесені як у законодавство, що регулює питання виявлення, розшуку, управління активами, так і в КПК України.

Література

1. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів: Закон України від 10 листопада 2015 р. № 772-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 1. Ст. 1.

2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції : міжнар. док. від 31 жовтня 2003 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/ laws/show/995_c16/conv.

3. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму: міжнар. док. від 16 травня 2005 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/ laws/show/994_948/conv.

4. Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 листопада 1990 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/ laws/show/995_029/conv.

5. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією від 27 січня 1999 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_101/conv.

6. G8 Best Practices for the Administration of Seized Assets URL: http://docplayer.net/16960901-G8-best-practices-for-the-administration-of-seizedassets.html.

7. Directive 2014/42/EU of the European Parliament and of the Council of 3 April 2014 on the freezing and confiscation of instrumentalities and proceeds of crime in the European Union. URL: http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014L0042.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1001-05

9. Council Decision 2007/845/JHA of 6 December 2007 concerning cooperation between Asset Recovery Offices of the Member States in the field of tracing and identification of proceeds from, or other property related to, crime. URL: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32007D0845

SUMMARY

Nowadays combating corruption crime in Ukraine is one of the main areas of state policy to ensure national security and promote economic growth. Today, Ukraine is a party to many international agreements concluded under the auspices of the Council of Europe and the United Nations in the field of anti-corruption, money laundering and organized crime, so it is trying to effectively fulfill its commitments and fight crime in this area.

Note that asset recovery is an important element of the system for combating organized crime, corruption, money laundering, etc. It deprives offenders of illicit proceeds, thus preventing new crimes in this area.

It should be noted that in 2014, all EU countries undertook to establish an institution to manage seized property to prevent its loss. cost. The purpose of such institutions is to seek and provide law enforcement information on the existence of assets that may be seized, from sources and within the jurisdiction of the institution and from foreign jurisdictions.

For this purpose, the National Agency of Ukraine for Detection, Investigation and Management of Assets Obtained from Corruption and Other Crimes was established, which is an executive body with a special status, its purpose is promoting the activities of the prosecutor, investigator, investigating judge, detective, court, aimed at preventing and eliminating the negative consequences of criminal offenses, including corruption.

The purpose of the article is to study the legal framework of ARMA, identify problematic aspects of legal regulation in this area and make proposals to address shortcomings in the legislation.

Keywords: legal framework of ARMA; identification and search for assets; asset management; shortcomings of legal regulation.

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ

ЧУДИК Наталія - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права, Тернопільського національного економічного університету

УДК 342.8

Осуществлена правовая характеристика административной ответственности за нарушение прав субъектов избирательного процесса. Установлено, что административная ответственность за нарушения в сфере избирательных отношений является важным фактором соблюдения законности и правопорядка при организации и проведении выборов. Определено, что особенностями административной ответственности в сфере избирательных отношений является двойственность характера оснований ее наступления, регулируемая рядом нормативно-правовых актов, а также характерный для нее состав субъектов, особое место среди которых занимает административный суд.

Ключевые слова: административная ответственность, избирательный процесс, административный проступок, избирательные отношения, особенности административной ответственности, роль административной ответственности.

Постановка проблеми

Відповідно до ст. 5 Конституції України «народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування». При цьому народ має право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування [1]. Саме під час виборів народних депутатів до Верховної Ради України, виборів Президента України, місцевих виборів громадяни України реалізують право формувати такі органи державної влади та органи місцевого самоврядування, що будуть дбати про добробут та благополуччя суспільства і держави загалом.

Виборче законодавство України не лише визначає гарантії права громадян на участь у виборах, але і вказує на те, що особи, які порушують законодавство про вибори, виборчі права осіб чи кандидатів, можуть притягуватися до адміністративної відповідальності.

Аналіз дослідження проблеми

Окремі аспекти досліджуваної проблеми розглядали В. Ф. Погорілко, Ю. С. Шемшученко, В. О. Євдокимов, В. В. Молдован, В. Ф. Мелащенко, Ю. М. Тодика, В. В. Кравченко та інші учені. Думки науковців з питань визначення адміністративної відповідальності за порушення прав суб'єктів виборчого процесу різняться, оскільки бачення кожного ґрунтується на власному науковому та практичному досвіді.

Мета роботи – здійснити правову характеристику адміністративної відповідальності за порушення прав суб'єктів виборчого процесу, здійснити аналіз законодавства та провести порівняльний аналіз різних позицій учених-юристів.

Виклад основного матеріалу

Адміністративна відповідальність – це застосування до осіб, які вчинили адміні-

стративні правопорушення, адміністративних стягнень, що тягнуть для цих осіб обтяжливі наслідки майнового, морального, особистісного чи іншого характеру і накладаються уповноваженими на те органами чи посадовими особами на підставах і у порядку, встановлених нормами адміністративного права [2, с. 6].

Адміністративна відповідальність за порушення, що посягають на здійснення народного волевиявлення та встановлений порядок його забезпечення є своєрідним інструментом для дослідження проблем дотримання конституційних прав і свобод людини, утвердження дієвих механізмів забезпечення верховенства права та громадського контролю за діяльністю законодавчої і виконавчої гілок влади, що забезпечує загальну стратегію досліджень у різних галузях права, визначену єдиними організаційними підходами.

В Україні довгий час адміністративна відповідальність за порушення, що посягають на здійснення народного волевиявлення та встановленого порядку, була передбачена двома статтями: ст. 186-2 КУпАП «Порушення законодавства про вибори Президента України і народних депутатів» [3] та ст. 186-4 КУпАП «Порушення законодавства про референдум» [4].

Так, ст. 186-2 КУпАП передбачала притягнення до адміністративної відповідальності у вигляді штрафу від трьох до шести неподаткових мінімумів доходів громадян за публічні виклики або агітацію за бойкотування виборів Президента України або народного депутата, опублікування або поширення іншим способом неправдивих відомостей про кандидата в Президенти України або депутати, а так само агітація за або проти кандидата в день виборів; видачу членом дільничної виборчої комісії виборчого бюлетеня для голосування за іншу особу; втручання в роботу виборчих комісій, що перешкоджає виконанню ними обов'язків, пов'язаних з реєстрацією кандидатів у депутати, підрахунком голосів на виборчій дільниці, визначенням результатів виборів по округу, підбиттям загальних підсумків виборів. Стаття 186-4 КУпАП передбачала притягнення до адміністративної відповідальності у вигляді штрафу від трьох до шести неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за публічні заклики або агітацію за бойкотування референдуму, перешкоджання членам ініціативної групи у збиранні підписів громадян під вимогою про проведення референдуму, а так само будь-яка агітація в день проведення референдуму; видачу членом дільничної комісії з референдуму бюлетеня для голосування за іншу особу; втручання в роботу комісій з референдуму, що перешкоджає виконанню ними обов'язків, пов'язаних з підрахунком голосів або визначенням результатів референдуму [5]. Однак незважаючи на наявність передбаченої адміністративної відповідальності у цій сфері, протоколів про вчинення адміністративних правопорушень складалося невелика кількість. Наприклад, на розгляді місцевих загальних судів у 2004 році було 84 протоколи про адміністративні правопорушення, пов'язані з проведенням виборів Президента України [6].

Із прийняттям Законів України «Про вибори Президента України» [7] та «Про вибори народних депутатів України» [9] виникла потреба у розширенні кола порушень, які є підставою для притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності. Зокрема, Законом України від 23 лютого 2006 року № 3504-IV «Про несення змін до КУпАП, Кримінального, Кримінально-процесуального кодексів України щодо відповідальності за порушення виборчих прав громадян» КУпАП України доповнено главою 15-А «Адміністративні правопорушення, що посягають на здійснення народного волевиявлення та встановлений порядок його забезпечення» [8].

Сьогодні глава 15-А КУпАП містить 18 статей, за які передбачено адміністративну відповідальність. Всі адміністративні правопорушення у цій главі можна поділити на 4 основні групи:

1) адміністративні правопорушення, що пов'язані з реєстрацією виборців (ст. 212-7-212-8 КУпАП);

2) адміністративні правопорушення, що пов'язані з передвиборчою агітацією (ст. 212-9-212-15 КУпАП);

3) адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок роботи виборчих комісій (ст. 212-16-212-21 КУпАП);

4) адміністративні правопорушення, що мають вплив на результати виборів (ст. 212-22- 212-24 КУпАП) [6].

Проведений нами аналіз судової статистики провадження у справах про адміністративні правопорушення, пов'язаних з виборчим процесом за період з 2010 по 2020 роки, дав можливість зробити висновок, що найчастіше протоколи про вчинення адміністративного правопорушення складаються за статтями 212-9, 210-10, 212-13, 212-14, 212-15 КУпАП. Зокрема, під час проведення виборів Президента України у 2010 році на розгляд судів надійшло 96 протоколів про адміністративні правопорушення, з них 53 – за статтею 212-9 КУпАП, 30 – за статтею 212-13 КУпАП [9]. У 2014 році під час проведення виборів Президента України до судів надійшло 22 протоколи про адміністративне правопорушення, з них 19 – за статтею 212-13 КУпАП і 3 – за статтею 212-10 КУпАП [10]. Під час проведення виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів у 2014 році до судів надійшло лише 2 протоколи про адміністративне правопорушення за ст. 212-13 КУпАП [11].

Тому вважаємо, що доцільно зупинитися на детальному аналізі складів правопорушень, по яких найчастіше особи притягуються до адміністративної відповідальності.

Варто почати з того, що об'єктом адміністративних правопорушень, передбачених главою 15-А КУпАП, є суспільні відносини у сфері виборів депутатів Верховної Ради України (чергових, повторних, проміжних і позачергових виборів до Верховної Ради України), Президента України (чергових, позачергових та повторних виборів Президента України), місцевих виборів (перших, чергових, позачергових, повторних, проміжних): виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах, сільських, селищних рад, сільського, селищного, міського голів) [12].

Диспозиції статей, включених до глави 15-А КУпАП, мають бланкетний характер, тобто у КУпАП лише описуються види адміністративних правопорушень, а для повного визначення їх ознак відсилаються до виборчого права, яке неможливо розглядати у повному відриві від конституційного права як цілого або інших нормативно-правових актів, якими регулюються правовідносини у сфері виборчого права [13; 135].

Про вчинення адміністративного правопорушення складається протокол уповноваженою на те посадовою особою. Відповідно до ст. 255 КУпАП правом складати протоколи про вчинення адміністративного правопорушення у сфері виборчого процесу та референдуму наділені: 1) уповноважені на те посадові особи органів Національної поліції за протиправні діяння, передбачені статтями 212-7, 212-8, 212-10, 212-12, 212-13, 212-14, 212-19, 212-20, 212-22-212-24 КУпАП; 2) уповноважені на те посадові особи Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, її представники в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі за протиправні діяння, передбачені ст. 212-9 КУпАП (в частині порушення порядку ведення передвиборної агітації, агітації під час підготовки і проведення референдуму, порядку участі в інформаційному забезпеченні виборів з використанням електронних (аудіовізуальних) засобів масової інформації); ст. 212-11 КУпАП (в частині ненадання можливості оприлюднити відповідь щодо інформації, поширеної стосовно суб'єкта виборчого процесу електронним (аудіовізуальним) засобом масової інформації); 3) уповноважені на те посадові особи спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань реалізації державної політики у сфері телебачення і радіомовлення, інформаційній та видавничій сферах за протиправні діяння, передбачені ст. 212-9 КУпАП (в частині порушення порядку ведення передвиборної агітації, агітації під час підготовки і проведення референдуму, порядку участі в інформаційному забезпеченні виборів з використанням друкованих засобів масової інформації та інформаційних агентств), ст. 212-11 КУпАП (в частині ненадання можливості оприлюднити відповідь щодо інформації, поширеної стосовно суб'єкта виборчого процесу друкованим засобом масової інформації чи інфор-

маційним агентством); 4) уповноважені на те посадові особи Національного агентства з питань запобігання корупції за протиправні правопорушення, передбачені 212-15 та 212-21 КУпАП; 5) голова, заступник голови, секретар, інші члени виборчої комісії, комісії з референдуму за протиправні діяння, передбачені статтями 212-7, 212-9, 212-11 – 212-20, 212-22 – 212-24 КУпАП; 6) кандидати, уповноважені особи, офіційні спостерігачі за протиправні діяння, передбачені ст. 212-16 – 212-18, 212-20, 212-22-212-24 [6].

Невирішеність окремих проблем адміністративної відповідальності за правопорушення, що посягають на здійснення народного волевиявлення та встановлений порядок його забезпечення, тягне за собою нагромадження проблем у сферах діяльності суб'єктів виборчого процесу. Наприклад, за розповсюдження шляхом роздавання під час виборчого процесу друкованих матеріалів передвиборної агітації, які не містять відомостей про установу, що здійснила друк, їх тираж, інформацію про осіб, відповідальних за випуск, або у яких така інформація означена неправильно чи неповно, а так само організація такого розповсюдження, суд може притягнути особу до адміністративної відповідальності у вигляді штрафу. Однак, вважаємо, що на законодавчому рівні слід передбачити ще і конфіскацію таких друкованих матеріалів передвиборчої агітації. Наша позиція виходить з того, що особа, на яку склали протокол про адміністративне правопорушення, може і надалі продовжувати протиправну поведінку, розповсюджувати матеріали передвиборчої агітації, які містять суттєві недоліки і не відповідають чинному законодавству України, відразу після складення на неї протоколу про адміністративне правопорушення.

Висновки

На жаль, виявлені під час виборчого процесу факти порушення законодавства мають негативні аспекти, адже більшість порушень громадяни України не сприймають як недопустимі через певні фактори. По-перше, недостатня інформаційна та просвітницька діяльність про усвідомлення важливості проведення чесних і справедливих виборів, як одного з показників рівня демократії, низький рівень правової культури не відносить правопорушення до порушень виборчого законодавства. По-друге, виявлені факти порушень законодавства під час виборчого процесу є наслідками недостатньої превентивної діяльності у цьому напрямі, а тому протидія порушенням під час виборів не сприяє їх попередженню у майбутньому.

Отже, адміністративна відповідальність за порушення що посягають на здійснення народного волевиявлення та встановлений порядок його забезпечення, є важливим для забезпечення законності і правопорядку в державі, забезпечення дотримання верховенства права.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР з наст. змінами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

2. Адміністративна відповідальність в Україні: навч. посібник. 2-е вид., виправл. і доп. / за заг. ред. А. Т. Комзюка. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2001. 99 с.

3. Про внесення до деяких законодавчих актів Української РСР доповнень і змін, що випливають з законів про вибори народних депутатів: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 19.01.1990 № 8710-XI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8710-11/ed20040108#Text

4. Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям законів «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» і «Про вибори Президента Української РСР»: Закон України від 03.03.1993 № 3039-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3039-12/ed20040108#Text

5. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text

6. Судовий захист виборчих прав громадян України на виборах Президента України 2004 року: кількісні характеристики. Управління судової статистики та звітності. Офіційний сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/suddeflaw

АНОТАЦІЯ

Здійснено правову характеристику адміністративної відповідальності за порушення прав суб'єктів виборчого процесу. Установлено, що адміністративна відповідальність за порушення у сфері виборчих відносин є важливим фактором дотримання законності й правопорядку під час організації та проведення виборів. Визначено, що особливостями адміністративної відповідальності у сфері виборчих відносин є подвійність характеру підстав її настання, що регулюється низкою нормативно-правових актів, а також притаманний їй склад суб'єктів, особливе місце серед яких займає адміністративний суд.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, виборчий процес, адміністративний проступок, виборчі відносини, особливості адміністративної відповідальності, роль адміністративної відповідальності.

7. Про вибори Президента України: Закон України від 05.03.1999 № 474-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-14#Text

8. Закон України від 23 лютого 2006 року № 3504-IV «Про несення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального, Кримінально-процесуального кодексів України щодо відповідальності за порушення виборчих прав громадян» https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3504-15/ed20070101#Text

9. Вибори Президента України – 2010: судовий захист виборчих прав громадян України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/vibprezideukr

10. Звіт про розгляд місцевими та апеляційними судами справ, пов'язаних із виборами Президента України у 2014 році. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/fthrtyrty

11. Звіт про розгляд місцевими та апеляційними судами справ, пов'язаних із виборами депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів у 2014 році. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/fghfgnjgh

12. Узагальнення судової практики застосування судами України законодавства про відповідальність за адміністративні правопорушення, що посягають на здійснення народного волевиявлення та встановлений порядок його забезпечення (статті 212 - 212Кодексу України про адміністративні правопорушення), та злочини проти виборчих прав і свобод (статті 157–160 Кримінального кодексу України. URL: https://dsa.court.gov.ua/userfiles/file/sud1590/News/Zlochiny_proty_vyborchih_prav.pdf

13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України» при повторному голосуванні 26 грудня 2004 року» (справа про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України») 24 грудня 2004 року № 22-рп/2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v022p710-04#Text

Chudyk N.

ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR VIOLATION OF THE RIGHTS OF THE SUBJECTS OF THE ELECTION PROCESS

The legal characteristics of administrative liability for violating the rights of the subjects of the election process have been implemented. It is established that administrative liability for violations in the field of electoral relations is an important factor in maintaining law and order during the organization and conduct of elections. It is determined that the peculiarities of administrative responsibility in the field of electoral relations are the duality of the grounds for its occurrence, which is regulated by a number of regulations, as well as its inherent composition of entities, a special place among which is the administrative court.

Key words: administrative responsibility, election process, administrative misconduct, electoral relations, features of administrative responsibility, role of administrative responsibility.

НАПРЯМИ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

БОДНАР Сергій Вікторович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри правознавства ПВНЗ Вінницького фінансово-економічного університету

УДК 342.9

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, запропоновано авторське визначення поняття «напрями державно-приватного партнерства в сфері вищої освіти». Розкрито положення норм чинного законодавства, яке регулює питання державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти, на основі чого виокремлено ключові напрями здійснення відповідної діяльності та надано їм змістовну характеристику.

Ключові слова: напрями, види, державно-приватне партнерство, сфера вищої освіти.

Постановка проблеми

В умовах сьогодення, важливим напрямком діяльності вітчизняного законодавця є якісне покращення системи вищої освіти. За таких умов важливо розвивати інституції, які дозволять якісно покращувати стан вищої освіти. Серед останніх важливе і самостійне місце відводиться державно-приватному партнерству. Останнє має важливе значення не тільки з точки зору покращення якості освіти, але й в контексті розвитку різних секторів економіки. З огляду на це, варто відзначити, що державно-приватне партнерство є багатоаспектною діяльністю, яка реалізується у різних напрямках, вивченню яких і буде присвячено представлене наукове дослідження.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання, пов'язані із забезпечення ефективного функціонування інституту державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти, у своїх наукових працях розглядали: І.О. Дьоміна, В.П. Горин, М.І. Карпа, А.М. Карпенко, О.С. Москічова, О.С. Павлова, Р.Б. Поляков, А.В. Пшонка та багато інших. Втім, незважаючи на значні теоретичні здобутки, в науковій літературі недостатньо опрацьованим залишається питання напрямів державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти

Мета і завдання дослідження

Мета наукової статті полягає у тому, щоб виділити ключові напрями державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: здійснити аналіз норм чинного законодавства, норми якого спрямовані на регулювання державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти; встановити напрямки державно-приватного партнерства у відповідній сфері та надати їм змістовну характеристику.

Наукова новизна дослідження

Новизна статті полягає у тому, що в ній було вперше виокремлено та охарактеризовано ключові напрями державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження варто відзначити, що напрями державно-приватного партнерства в сфері вищої освіти – це система практичних питань, на вирішення

яких спрямовано процес реалізації цього інституту. При цьому варто зауважити, що на визначення напрямів впливає не тільки зміст досліджуваного у роботі інституту та безпосередньо галузь суспільно-правових відносин в якій він функціонує, але й види останнього на підставі яких дані напрями групуються. А відтак, вони (напрями) конкретизують моделі співпраці приватного сектору, держави, територіальної громади та ЗВО у сфері вищої освіти показуючи, в яких саме об'єктивних, реальних аспектах цю діяльність виражено.

Виходячи із зазначеного вище, напрями державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти слід поділяти на такі групи:

- напрями інвестиційного характеру. Зазначена група напрямів пов'язана із питанням фінансування закладів вищої освіти. Згідно із Законом України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 №1556-VII фінансування закладів вищої освіти відбувається в порядку передбаченому статтею 71 де вказано наступне: «1. Фінансування державних закладів вищої освіти здійснюється за рахунок коштів державного бюджету на умовах державного замовлення на оплату послуг з підготовки фахівців, наукових і науково-педагогічних кадрів та за рахунок інших джерел, не заборонених законодавством, з дотриманням принципів цільового та ефективного використання коштів, публічності та прозорості у прийнятті рішень. 2. Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування можуть здійснювати фінансування державних закладів вищої освіти у встановленому законодавством порядку. 3. Розміри бюджетних призначень на підготовку фахівців з вищою освітою, а також на підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів встановлюються у Державному бюджеті України на відповідний рік. 4. Фінансування комунальних закладів вищої освіти здійснюється за рахунок коштів місцевих бюджетів відповідно до Бюджетного кодексу України та інших джерел, не заборонених законодавством. 5. Фінансування приватних закладів вищої освіти здійснюється їх засновниками та з інших джерел, не заборонених законодавством» тощо [1]. Отже, державно-приватне партнерство дає можливість державі полегшити навантаження на бюджет шляхом залучення додаткових фінансових ресурсів для фінансування закладів вищої освіти державної або комунальної форми власності від приватних партнерів з метою їх подальшого використання у задоволенні матеріально-технічного попиту закладу в техніці, освітньому інвентарі тощо; сплати послуг якими користується ЗВО, наприклад, будівельних; розвитку внутрішньої інфраструктури ЗВО і таке інше.

Одним із інвестиційних напрямів державно-приватного партнерства в сфері освіти є надання приватними партнерами грантів для проведення наукових досліджень в рамках роботи закладу вищої освіти або фінансове стимулювання студентів та працівників за рахунок формування та реалізації стипендіальних програм за досягнення в навчанні, наукових пошуках, тощо. Державно-приватне партнерство також передбачає поєднання фінансових можливостей держави та приватних партнерів задля організації та здійснення фінансування закладів вищої освіти приватної форми власності. Такий підхід дозволяє не тільки розвинути матеріальну-технічну базу ЗВО, але й також суттєво поліпшити якість їх освітньої діяльності за рахунок залучення додаткового наукового персоналу, надання можливості проведення більш широкої профорієнтаційної кампанії, тощо.

- напрями організаційного змісту. Першим напрямом в даній групі є спільна організація та проведення професійно-практичної підготовки здобувачів вищої освіти. Термін «професійно-практична підготовка», як зауважує Ю. Земліна, використовують для дефініції навчання як складової частини фахової освіти, що віддзеркалює закономірності змісту, методи і форми організації процесу формування умінь і навичок, який цілеспрямований на формування здатності студентів до кваліфікованої виробничої діяльності за обраною спеціальністю. Практику розглядають як навчання праці, освоєння різних видів діяльності у процесі самої діяльності [2, с.66]. Отже, професійно-практична підготовка

– це різновид навчання, який полягає в опануванні здобувачами вищої освіти не тільки знань, але й практичних навичок за рахунок безпосереднього виконання робочих функцій на підприємствах, в установах чи організаціях у напряму діяльності пов'язаного із професією, яка здобувається. Організація та проведення практичної підготовки здобувачів вищої освіти в аспекті державно-приватного партнерства розкриває додаткові можливості у забезпеченні студентів практичними знаннями про сферу їх майбутньої діяльності. Передусім, суттєво полегшується процес направлення здобувачів на відповідні підприємства, в установи та організації, адже це відбувається в рамках вже існуючих домовленостей із приватними партнерами. Крім того, в аспекті подібної моделі формується ситуація за якої бізнес створює працівників для себе, заздалегідь, ще під час навчання, ознайомлюючи їх із особливостями та специфікою майбутньої діяльності, передаючи знання про новітні технології роботи чи виробництва, виховуючи здобувачів у царині власної корпоративної етики тощо.

- напрями співпраці при розробленні та впровадженні освітніх програм для здобувачів вищої освіти. Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 №1556-VII освітня (освітньо-професійна, освітньо-наукова чи освітньо-творча) програма – єдиний комплекс освітніх компонентів (навчальних дисциплін, індивідуальних завдань, практик, контрольних заходів тощо), спрямованих на досягнення передбачених такою програмою результатів навчання, що дає право на отримання визначеної освітньої або освітньої та професійної (професійних) кваліфікації (кваліфікацій). Освітня програма може визначати єдину в її межах спеціалізацію або не передбачати спеціалізації [1]. Отже, залучення приватних партнерів у процес формування та затвердження освітніх програм за напрямами підготовки здобувачів вищої освіти дозволяє зорієнтувати процес підготовки на отримання тільки необхідних знань та навичок, логічно та вірно розподілити навчальні дисципліни, не перенавантажити механізм навчання малоефективними теоретичними концепціями та предметами. Окрім того, спільне формування освітніх програм дозволяє створювати нові підходи до технологій та механізму вивчення студентів, зокрема, запроваджувати нетипові форми проведення занять та інших навчальних заходів.

- напрями інноваційного спрямування. У сучасних реаліях до цієї групи відносяться напрями які передбачають спільне створення різноманітних видів інноваційного простору для навчання, виховання та практичної підготовки здобувачів вищої освіти, наприклад, технологічних парків. Останні є зонами економічної активності, які поєднують потенціал університетів, науково-дослідних структур, промислових підприємств та суб'єктів інноваційної інфраструктури регіонального загальнодержавного та міжнародного рівнів. Головною метою діяльності технологічних парків є комплексна організація наукоємного виробництва шляхом максимального сприяння створенню та запровадженню нових технологій та стимулювання розвитку творчого потенціалу фахівців. Концентруючи наукові, виробничі та фінансові ресурси технопарки забезпечують відтворення повного життєвого циклу інновацій: дослідження – розробка – упровадження – масовий промисловий випуск наукоємної високотехнологічної конкурентоспроможної на світових ринках продукції. Технологічний парк є саме тією інноваційною структурою, яка здатна до найбільш ефективного використання такого найважливішого в сучасних умовах чинника конкурентоспроможності як ресурсне забезпечення. В рамках технологічних парків до розвитку вищої освіти та науки можливо залучати велику кількість різноманітних суб'єктів, як наукового, так і бізнес-простору, з метою розробки та впровадження інновацій не тільки цікавих, але й економічно та практично обґрунтованих [3].

Іншим цікавим прикладом є бізнес-інкубатори. Під терміном «бізнес-інкубатор» розуміють різного роду організації, які надають підтримку суб'єкту підприємницької діяльності, що починає власну справу, з метою спрощення (полегшення чи приско-

рення) його входження на ринок і досягнення бажаного підприємницького ефекту. Звідси, головне завдання бізнес-інкубаторів – сприяти розвитку підприємництва на початковому етапі їх розвитку. Як показує світова практика, підтримка, яка забезпечується інкубацією, значною мірою допомагає підприємцям-початківцям набути необхідного професіоналізму щодо вибраної сфери діяльності та сприяє подоланню ринкових або штучних бар'єрів під час створення ними власної бізнес-структури. Крім того, в сучасних умовах бізнес-інкубатори стають потужними інституційними компонентами державної політики, спрямованої на стимулювання підприємництва, інновацій та економічного зростання як розвинених країн світу, так і країн, що розвиваються. У розвинених країнах модель бізнес-інкубування працює вже тривалий час і зарекомендувала себе як потужна рушійна сила активізації інноваційної діяльності в економіці, яка сприяє зростанню зайнятості населення. Перші сучасні бізнесінкубатори з'явилися у 50 роки XX-го сторіччя у США (Batavia Industrial Center). Нині ж кількість бізнес-інкубаторів у світі постійно зростає [4].

На території України одним з прикладів бізнес-інкубатору функціонує при Київському інституті бізнесу та технологій і є інституцією, що дозволяє: виховувати студентів, як власників та керівників свого бізнесу; допомогти в розробці та вдосконаленні проектів майбутніх випускників; формувати майданчики для здійснення підприємницької діяльності різного рівня та масштабу; надати можливість зайняти власну нішу у вітчизняному бізнесі; залучити потенційних інвесторів для проектів здобувачів [5].

Найбільшим за форматом та обсягами з прикладів інноваційних просторів є технополіси. Це науково-промисловий комплекс, створений для виробництва нової прогресивної продукції або розроблення нових наукоємних технологій на базі тісних відносин з університетами і науково-технічними центрами. У ньому поєднуються наука, техніка і підприємництво, здійснюється тісне співробітництво між академічною наукою, підприємцями, місцевими і центральними органами влади. Функцією технополісу є максимальне використання унікального науково-виробничого та трудового потенціалу великого міста, його зручного економіко-географічного положення через формування життєво важливої для інноваційної діяльності інфраструктури. Основою технополісу є його науково-дослідний комплекс, який спрямований на здійснення радикальних проривів у науково-технічному та технологічному середовищі на основі фундаментальних наукових досліджень міжгалузевого характеру, що визначатимуть перспективи подальшого розвитку розміщених у ньому виробництв. Технополіси істотно різняться за масштабами, структурою та обсягом послуг, які надаються, за рівнем наукомісткості, складом учасників. До складу технополісів можуть входити: науково-дослідні організації та установи; промислові підприємства; культурно-побутові об'єкти; комунальні та інформаційні мережі; проектно-конструкторські центри та дослідні виробництва; фінансово-кредитні установи; торгівельні, посередницькі, консультаційні та інші структури. Найважливішими умовами для створення технополісів є: місця концентрації співтовариств учених та університетів, а відповідно висококваліфікованих фахівців; сусідство з найбільшими промисловими компаніями; перетин найбільших авто- і повітряних шляхів; територія зі сприятливими природними та кліматичними умовами; населені пункти з високим культурним рівнем населення [6].

Варто резюмувати, що вище перелічені напрями державно-приватного партнерства в сфері вищої освіти спрямованого на її інноваційний розвиток передбачають переосмислення процесу навчання та виховання здобувачів вищої освіти. Створення технологічних парків, технополісів та бізнес інкубаторі вимагає цілковитого залучення та занурення студентів у дослідницько-підприємницьку роботу, спрямовану на створення нових інтелектуальних та інших продуктів, що мають реальну цінність та економічний потенціал. Подібні інноваційні простори не просто розвивають на-

уковий сектор нашої держави, а формують привабливі цілі для інвестування з боку підприємництва. Разом із цим, створення інноваційного простору – це дуже трудомісткий та фінансово витратний проект, який вимагає наявності ґрунтовної науково-технічної бази та значних економічних джерел. Через це на сучасному етапі розвитку України прикладів реалізації даного напряму державно-приватного партнерства не багато.

- напрями матеріально-технічного характеру. У даному контексті першим напрямом є житлове забезпечення працівників закладів вищої освіти. В даному випадку мова йде про співпрацю із приватними партнерами направлену на отримання житлового фонду, який можливо використовувати для розселення працівників закладів вищої освіти. Подібним чином організовано партнерство між Національною академією науки України та компаніями-забудовниками [7].

Наступним напрямом є будівництво споруд для потреб закладів вищої освіти та інших державних установ у даній сфері. Визначимо, що будівництво – це процес створення нових, а також розширення, реконструкція, технічне переоснащення діючих підприємств, об'єктів виробничого і невиробничого призначення, пускових комплексів (з урахуванням проектних робіт, проведення торгів (тендерів) у будівництві, консервації, розконсервації об'єктів, утримання дирекцій підприємств, що будуються, а також придбання технологічного обладнання, що не входить до кошторису об'єктів [8, с.29]. Тож, будівництво, як напрям державно-приватного партнерства в сфері вищої освіти дає можливість забезпечити матеріально-технічні інтереси закладів вищої освіти та інших державних і комунальних установ даного сектору. Залучення приватних партнерів дозволяє реконструювати об'єкти, покращувати їх технічний стан, а також будувати нові споруди і будівлі цільового призначення, як то корпуси закладів вищої освіти, гуртожитки для працівників та здобувачів вищої освіти, бази практичної підготовки тощо.

Висновок

Отже, проведений науковий аналіз дає можливість побудувати наступну класифікацію напрямів державно-приватного партнерства в сфері вищої освіти: 1) напрями інвестиційного характеру: а) фінансування закладів вищої освіти; б) фінансування грантів для проведення наукових досліджень в рамках роботи закладу вищої освіти або стипендіальних програм за досягнення в навчанні, науковій роботі тощо; в) поєднання фінансових можливостей держави, територіальної громади та приватних партнерів задля організації та здійснення фінансування закладів вищої освіти приватної форми власності; 2) напрями державно-приватного партнерства організаційного змісту: а) спільна організація та проведення професійно-практичної підготовки здобувачів вищої освіти; б) співпраця при розробленні та впровадженні освітніх програм для здобувачів вищої освіти; 3) напрями державно-приватного партнерства, спрямованого на інноваційний розвиток: а) створення різноманітних видів інноваційного простору для навчання, виховання та практичної підготовки здобувачів вищої освіти: технологічних парків, технополісів, бізнес-інкубаторів; 4) напрями державно-приватного партнерства матеріально-технічного характеру: а) житлове забезпечення працівників закладів вищої освіти; б) будівництво споруд для потреб закладів вищої освіти та інших державних і комунальних установ у даній сфері.

Література

1. Про вищу освіту: закон від 01.07.2014 №1556-VII. Верховна Рада України. 2014. №37-38. Ст.2004.

2. Глузман Н. А. Історія розвитку педагогічної практики в системі вищої освіти майбутніх педагогів. Сучасна початкова освіта: вектори розвитку: спец. вип., присвячений 80-річчю ун-ту: зб. наук. пр. Бердянськ: БДПУ, 2012. С. 65–87

3. Технологічний парк: стаття. Офіційний веб-портал Міністерства освіти і науки України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://mon.gov.ua/ua/nauka/

innovacijna-diyalnist-ta-transfer-tehnologij/tehnologichni-parki.

4. Дерід І.О. Особливості світових систем бізнес-інкубації та сукупність зв'язків між суб'єктами у них. Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут". 2009. №5. С. 69–77.

5. «Університет 4.0.»: Бізнес-інкубатор як складова навчального процесу: стаття. Офіційний веб-портал Київського інститут бізнесу та технологій. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://kibit.edu.ua/biznes-inkubatory-v-sovremennom-obrazovanii-kibit-realizuet-strategiyu-budushhego-4-0/.

6. Аль-Хураші А.Б. Організація технополісів як ефективної інноваційної форми управління містом. Електронний журнал «Ефективна економіка». 2014. №7. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3218.

7. «Академія намагається максимально забезпечити своїх співробітників житлом» Віцепрезидент Національної академії наук України академік Анатолій Загородній – про «квартирне питання» в Академії (коментар щодо журналістського розслідування від ГО «Стоп корупції»): стаття. Офіційний веб—портал НАН України. URL: https://www.nas.gov.ua/UA/Activity/social/Pages/default.aspx.

8. Сеник С.В. Правове регулювання договірних відносин генеральних підрядників та субпідрядників у капітальному будівництві: дисертація. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка. 2006. 196 с.

SUMMARY

In the article, based on the analysis of scientific views of scientists, the author's definition of the concept of "directions of public-private partnership in the field of higher education" is proposed. The provisions of the norms of the current legislation, which regulates the issue of public-private partnership in the field of higher education, have been revealed, on the basis of which the key directions of the relevant activities have been singled out and they have been given a meaningful description.

Keywords: directions, types, public-private partnership, sphere of higher education.

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ

БЕРШОВ Геннадій Євгенович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.98

У статті зазначено, що визначення військових злочинів є першим кроком під час розроблення належного криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби. Здійснено аналіз законодавчого тлумачення терміну «військові злочини» та наукових напрацювань у цій царині. Узагальнено досвід нормативно-правової регламентації поняття «військові злочини» у зарубіжних країнах. З'ясовано, що в багатьох країнах англо-саксонської та континентальної правових систем питання про визначення в кримінальному праві поняття військових злочинів не є врегульованим, а в міжнародному кримінальному праві військові злочини в основному зводяться до порушень правил і норм під час збройних конфліктів. Наголошено, що під час формування визначення військових злочинів як об'єкту криміналістичного дослідження, важливо вказати властиві цій категорії кримінальних правопорушень особливості механізму вчинення, які дозволяють не тільки їх розмежовувати з-поміж інших правопорушень, а й організувати їх «швидке, неупереджене та повне досудове розслідування». Виокремлено й охарактеризовано основні риси поняття військових злочинів: сфері їх учинення (проходження та несення військової служби); способах учинення (порушення встановленого порядку проходження та несення військової служби), зумовлених військовою сферою; особі злочинця (вчиняються військовослужбовцями, військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів, а також їх співучасниками, іншими особами, визначеними законом).

Ключові слова: військові злочини, воєнні злочини, ознаки, поняття, кримінальні правопорушення, порядок несення військової служби.

Постановка проблеми

Одним із важливих завдань держави є не тільки забезпечення безпеки держави за допомогою своєчасного й якісного нормативно-правового врегулювання вказаної сфери суспільного життя, зокрема належно організувавши проходження військової служби, а й попереджуючи будь-які порушення встановленого порядку проходження військової служби та їх виявлення і розслідування у разі вчинення відповідних кримінальних правопорушень. При цьому ефективність досудового розслідування військових злочинів напряму залежить від дотримання належної правової процедури, закріпленої кримінальним процесуальним законодавством, і використанням усіх можливостей криміналістичного забезпечення такої діяльності. Тобто потрібно поряд із чітким і суворим дотриманням вимог закону у діяльності з виявлення, розкриття та розслідування протиправних діянь у сфері проходження військової служби активно використовувати сучасні досягнення науки й техніки, зокрема криміналістики. Остання по праву вважається наукою, яка виконує забезпечувальну функцію у кримінальному провадженні, адже дійсно «забезпечує» практичну діяльність, надаючи слідчому, оперативному працівнику, прокурору та іншим учасникам кримінального судочинства арсенал засобів, прийомів,

методів провадження досудового розслідування, наповнюючи таким чином визначену кримінальним процесуальним законом процесуальну форму дієвим та ефективним змістом [1, с. 194, 195]. Проте належне криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби неможливе без чіткого розуміння поняття військових злочинів.

Стан дослідження проблеми

Військові злочини, їх поняття, а також співвідношення із суміжними кримінальними правопорушеннями є предметом наукових пошуків фахівців як з галузі кримінального права, так і криміналістики. Наприклад, сутність, ознаки та зміст військових злочинів висвітлювали Г.М. Анісімов, В.М. Білоконєв, В.В. Бондарєв, В.О. Бугаєв, А.Г. Воєвода, М.Б. Головко, В.К. Грищук, В.В. Давиденко, В.С. Давиденко, В.І. Касинюк, М.І. Панов, Є.Б. Пузиревський, М.М. Сенько тощо. Однак доводиться констатувати, що залишається велика кількість невирішених чи спірних питань у цій царині знань.

Метою цієї статті є визначення поняття військових злочинів і з'ясувати їх відмінні ознаки.

Виклад основного матеріалу

Проблематика концептуального визначення військових злочинів є актуальною впродовж багатьох років для всіх країн світу. Тому вказані питання неодноразово ставали предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних учених. У цьому контексті для більш повного та всебічного висвітлення ознак військових злочинів, які підкреслюють їх відмінність від інших кримінальних правопорушень та дозволяють сформулювати їх визначення, потрібно проаналізувати не тільки законодавче тлумачення вказаного різновиду протиправних діянь, а й наукові напрацювання в цій царині.

Окремо варто наголосити, що міжнародне трактування військових злочинів істотно відрізняється від його тлумачення в кримінальному законодавстві України. Зокрема, в ст. 8[2] Римського статуту Міжнародного кримінального суду зазначається, що «для цілей цього Статуту «військові злочини» означають:

(a) серйозні порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме протиправні дії проти осіб або майна, які охороняються відповідно до положень відповідної Женевської конвенції;

(b) інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються під час міжнародного збройного конфлікту, у встановлених рамках міжнародного права;

(c) у разі збройного конфлікту не міжнародного характеру, серйозні порушення ст. 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме протиправні дії, вчинені проти осіб, які не беруть активної участі у бойових діях, включаючи членів збройних сил, які склали зброю, і тих, хто вийшов з бою через хворобу, поранення, затримання або з будь-якої іншої причини;

(e) інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються під час збройних конфліктів не міжнародного характеру, у встановлених рамках міжнародного права» [2].

Тобто в міжнародному праві під військовими злочинами розуміють порушення законів і звичаїв, що застосовуються під час збройних конфліктів як міжнародного, так і не міжнародного характеру. Для позначення вказаного різновиду кримінальних правопорушень використовуються як синонімічні два терміни «war crimes» і «military crimes». Більше того, аналіз складу кримінальних правопорушень, які визнаються військовими, показує, що вони стосуються не стільки порушення порядку несення військової служби, а встановлених правил ведення воєнних дій. Це вказує, що фактично в міжнародному кримінальному праві відсутнє визначення військових злочинів, аналогічних вітчизняному кримінальному законодавству.

Аналогічних висновків можна дійти й у результаті аналізу наукових позицій до визначення сутності військових злочинів зарубіжних учених. Насамперед варто зазна-

чити, що в кримінальному праві багатьох зарубіжних країн, а також міжнародному кримінальному праві прийнято виокремлювати групу злочинів під назвою «міжнародні злочини», яка включає в себе військові злочини, геноцид, злочини проти людства й агресію [3]. При цьому військові злочини, як тлумачить Управління із запобігання геноциду та відповідальності за захист Організації Об'єднаних Націй, – це порушення міжнародного гуманітарного права (договору чи звичаєвого права), які тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність згідно з міжнародним правом. У результаті, на відміну від злочинів геноциду та злочинів проти людства, військові злочини завжди мають відбуватися в контексті збройного конфлікту, міжнародного або неміжнародного [4]. Подібної думки дотримується Л. Фрідман, який, досліджуючи визначення військових злочинів і їх використання в Міжнародних кримінальних трибуналах, наголошує, що визначення військових злочинів обмежені вимогою «війни», якою б вона не була, але й типом війни. Науковець відзначає, що військові злочини є багатоскладовою категорією, яка включає в себе окремі елементи:

1) «злочини проти миру», які полягають у початку агресивної війни з порушенням договорів;

2) «злочини проти людства». Але у визначенні злочину проти людства є кваліфікуюча фаза – «до або під час війни» – яка передбачає, що десь має бути війна чи «збройний конфлікт», перш ніж можна буде застосувати поняття злочинів проти людства;

3) «воєнні злочини», тобто жорстоке поводження з ув'язненими, цивільним населенням, непотрібне знищення, усе це вимагає війни [5, с. 9, 10].

Для того, щоб протиправні діяння були кваліфіковані як військові злочини, їх повинні бути притаманні певні ознаки. Зокрема, вказаний різновид кримінальних правопорушень обов'язково повинен містити два основних елементи:

1) контекстуальний елемент: «дія мала місце в контексті міжнародного/неміжнародного збройного конфлікту та була пов'язана з ним»;

2) психічний елемент: намір і знання як щодо індивідуального акту, так і контекстного елемента [4].

Щоб з'ясування сутності поняття «військові злочини» було детальним і всебічним, потрібно звернути увагу на закріплення вказаного терміну в кримінальному законодавстві окремих держав.

Зокрема, у Сполучених Штатах Америки термін «військовий злочин» є технічним виразом порушення закону війни будь-якою особою або особами, військовими чи цивільними. Кожне порушення закону війни є військовим злочином [6; 7]. Військові злочини визначаються як ті діяння, які порушують право збройних конфліктів, тобто норми, встановлені звичайним та конвенційним міжнародним правом, що регулюють ведення війни, і які загальновизнані військовими злочинами. Дії, що становлять військові злочини, можуть бути вчинені збройними силами воюючої сторони або особами, що належать до цивільного населення [8; 7]. При цьому перелік діянь, які варто вважати військовими наводиться в положеннях Закону США про військові злочини (1996 р.) [9] та пов'язані з порушенням усталених міжнародними договорами правил поведінки при веденні міжнародних і неміжнародних збройних конфліктів. З приводу злочинів, що вчиняються військовослужбовцями, одним з основних правових джерел, яким регулюються питання кримінальної та дисциплінарної відповідальності американських військовослужбовців, є Єдиний кодекс військової юстиції (Uniform Code of Military Justice – UCMJ) 1951 року [10, с. 105], який є правовою базою, яка керує всіма військовослужбовцями США. UCMJ охоплює різноманітні юридичні питання від затримання та ув'язнення військовослужбовців до правил, що стосуються військових апеляційних судів [11]. Проте в UCMJ тлумачення терміну «військові злочини» не наводиться.

У країнах англо-американської (США, Великобританія, Ірландія, Канада, Австралія, Нова Зеландія та ін.) та романо-

германської (Німеччина, Франція, Італія, Іспанія, Голландія, Австрія, Швейцарія та ін.) правових сімей, як зазначає Я.С. Кулькіна, питання, які стосуються військових злочинів, не врегульовані кримінальними кодексами (у деяких з них кримінальний кодекс як такий відсутній). В цих країнах військове кримінальне право стало окремою галуззю права. При цьому й у законодавстві цієї групи країн немає єдиного підходу до визначення терміну «військові злочини». Зокрема, у Великобританії, по суті, єдиним джерелом військово-кримінального права є закон «Про Збройні Сили» 2006 року, в якому відсутнє визначення поняття «військового злочину»; у Франції, де основним джерелом військово-кримінального права є прийнятий в 2006 році Кодекс Військової Юстиції (Code de Justice Militaire), також відсутнє визначення поняття «військовий злочин». Тільки в Німеччині, де з 1957 року діє Закон «Про відповідальність за військові злочини» (Wehrstrafgesetz), існує така норма, однак наведене в ній визначення є дуже формальним. Згідно § 2, військовим злочином визнається діяння, передбачене Особливою частиною цього закону [10, с. 105].

З вищенаведеного помітно, що в багатьох країнах англо-саксонської та континентальної правових систем питання про визначення в кримінальному праві поняття військових злочинів не є врегульованим, а в міжнародному кримінальному праві військові злочини в основному зводяться до порушень правил і норм під час збройних конфліктів. В Україні ж кримінально-правове визначення поняття «військові злочини» є відмінним, а діяння, які на міжнародній арені прийнято йменувати військовими (war or military crimes), відносяться до воєнних злочинів. Тобто у Кримінальному кодексі (далі – КК) України передбачена кримінальна відповідальність за вчинення двох відмінних груп кримінальних правопорушень – військових і воєнних кримінальних правопорушень. Відповідно законодавець розмежовує військові та воєнні злочини.

Поняття військового кримінального правопорушення наводиться в ст. 401 КК України, згідно з якою «військовими кримінальними правопорушеннями визнаються передбачені розділом XIX КК України кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів». У ч. 2 вказаної статті наводиться перелік суб'єктів військових кримінальних правопорушень, а саме – «військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом» [12]. Наведене вказує, що законодавець у дефініції військових кримінальних правопорушень закріпив їх основні ознаки.

При цьому вбачається слушним зауваження, висловлене К. Реу, з приводу того, що «військові є достатньо важкою категорією, у зв'язку з тим, що більшість норм мають бланкетний характер, тобто для того, щоб зрозуміти, чи є склад правопорушення необхідно знати багато нормативно правових актів, в яких надається пояснення тих чи інших понять» [13]. Разом із тим не варто змішувати, а тим паче ототожнювати, поняття воєнних і військових злочинів.

Формуючи визначення військових злочинів як об'єкту криміналістичного дослідження, важливо вказати властиві цій категорії кримінальних правопорушень особливості механізму вчинення, які дозволяють не тільки їх розмежовувати з-поміж інших правопорушень, а й організувати їх «швидке, неупереджене та повне досудове розслідування». Тому при визначенні поняття військових злочинів уважаємо за необхідне акцентувати увагу на основних їх рисах, а саме:

– сфері їх учинення (проходження та несення військової служби);

– способах учинення (порушення встановленого порядку проходження та несен-

ня військової служби), зумовлених військовою сферою;

– особі злочинця (вчиняються військовослужбовцями, військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів, а також їх співучасниками, іншими особами, визначеними законом).

Висновки

Виходячи з вищенаведеного, пропонуємо під військовими злочинами розуміти передбачені кримінальним законодавством винні кримінально карані суспільно небезпечні діяння, які вчиняються військовослужбовцями, військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів, а також їх співучасниками, іншими особами, визначеними законом, в обстановці та способами, зумовленими сферою проходження та несення військової служби.

Література

1. Шаповал О.В. Техніко-криміналістичне дослідження документів як засіб доказування у кримінальних провадженнях про економічні злочини. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 194–199.

2. United Nations, *Rome Statute of the International Criminal Court*, done at Rome on 17 July 1998, in force on 1 July 2002, Treaty Series, vol. 2187, No. 38544, Depositary: Secretary-General of the United Nations. Retrieved from http://treaties.un.org.

3. Fenrick, W. (2015). Military Self-Interest in Accountability for Core International Crimes Morten Bergsmo and Tianying Song (eds) *. *International Review of the Red Cross,* 97(900), 1503-1506. doi:10.1017/S1816383116000278.

4. United Nations. Office on Genocide Prevention and the Responsibility to Protect, (n.d.). *War Crimes*. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/war-crimes.shtml.

5. Friedman, L. (1999). Definition Of War Crimes and Their Use In The International Criminal Tribunals for the Former Yugoslavia and Rwanda. *Hofstra Law & Policy Symposium*, 3:9, 9-14. Available at: https://scholarlycommons.law.hofstra.edu/faculty_scholarship/471.

6. United States, *Field Manual 27-10, The Law of Land Warfare,* US Department of the Army, 18 July 1956, as modified by Change No. 1, 15 July 1976, § 499; see also *Operational Law Handbook* (1993), p. Q-183.

7. Customary IHL Database, (n.d.). *United States of America Practice Relating to Rule 156. Definition of War Crimes*. URL: https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v2_cou_us_rule156.

8. United States, *The Commander's Handbook on the Law of Naval Operations,* NWP 1-14M/MCWP 5-2.1/COMDTPUB P5800.7, issued by the Department of the Navy, Office of the Chief of Naval Operations and Headquarters, US Marine Corps, and Department of Transportation, US Coast Guard, October 1995 (formerly NWP 9 (Rev. A)/FMFM 1-10, October 1989), § 6.2.5.

9. United States, *War Crimes Act,* 1996, Section 2441 (c).

10. Кулькіна Я.С. Порівняльна характеристика військових злочинів в Україні та зарубіжних країнах (на прикладі ст. 414 КК України). *Форум права*. 2016. № 5. С. 103–109.

11. MilitaryBenefits.info, (n.d.). *The Uniform Code Of Military Justice*. URL: https://militarybenefits.info/uniform-code-of-military-justice/

12. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.

13. Рey К. Розслідування військових злочинів, вчинених військовослужбовцями ЗСУ. *Pravokator*. URL: https://pravokator.club/news/rozsliduvannya-vijskovyh-zlochyniv-vchynenyh-vijskovosluzhbovtsyamy-zsu/.

ON THE DEFINITION OF THE CONCEPT OF MILITARY CRIMES

In the article it has been emphasized that the definition of military crimes is the first step in the development of proper forensic support for the investigation of criminal offenses against the established order of military service. An analysis of the legislative interpretation of the term "military" and scientific developments in this area was car-

ried out. The experience of normative and legal regulation of the concept of "military" in foreign countries is summarized. It was found that in many countries of the Anglo-Saxon and continental legal systems, the issue of defining the concept of military crimes in criminal law is not settled, and in international criminal law, war crimes are mainly reduced to violations of rules and norms during armed conflicts. It is emphasized that during the formation of the definition of military crimes as an object of forensic research, it is important to indicate the features of the mechanism of commission inherent in this category of criminal offenses, which allow not only to distinguish them from other offenses, but also to organize their "quick", impartial and complete pre-trial investigation". The main features of the concept of military crimes are singled out and characterized: the scope of their commission (passing and carrying out military service); methods of committing (violation of the established order of passing and carrying out military service) determined by the military sphere; to the person of the criminal (committed by military personnel, conscripts and reservists during assembly, as well as their accomplices, other persons specified by law).

Keywords: military crimes, war crimes, signs, concepts, criminal offenses, order of military service.

Науково-практичний журнал

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

EUROPEAN PERSPECTIVES

№ 2, 2016

Головний редактор
Кузнєцов Євген Валерійович

Здано до набору 17.06.2014 р.
Підписано до друку 23.06.2014 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60х84 1/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 21,39
Тираж 1200. Зам. № 611

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
тел./факс 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76